

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 11-12 червень 2022

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер Л. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 11—12 червень 2022 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33,
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua

www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку 30.06.22 р.

Підписано до друку 30.06.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 22,9.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 3006/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2022

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
- список літератури;
- список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 11—12 червень 2022 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Кононова О. Є., Шпатакова О. А., Іваненко Р. О.

Енергетична стратегія України в умовах війни 5

Вініченко І. І., Полегенька М. А., Сірак Ю. В.

Теоретичні засади інвестиційної діяльності підприємств 12

Фостолович В. А.

Сучасні інструменти системи управління бізнесом у сфері готельно-ресторанної справи 18

Здирко Н. Г., Дриманова Л. М.

Класифікація та оцінка продукції лісівництва для потреб бухгалтерського обліку 26

Мединська Н. В.

Інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування: інвестиційний та секторальний вимір 32

Руденко В. В.

Податкові пільги у забезпеченні інвестиційного розвитку суб'єктів господарювання в країнах ЄС та в Україні 39

Мисак Г. І., Мельник Н. В.

Національні стилі лідерства 47

Янковець Т. М., Чабан В. О.

Стратегія розвитку підприємства та бренд-менеджмент 50

Романенко С. С.

Оцінювання сучасного стану розвитку спортивно-оздоровчої діяльності на макро-, мезо- та мікрорівнях 59

Однорог М. А., Півторак М. В., Житник Т. П., Вовк Л. А., Музиченко С. К.

Потенціал оцінювання вартості агробізнесу в контексті розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі економіки 64

Державне управління

Олійник Н. І.

Сталий розвиток сфери водопостачання та водовідведення в Україні: проблеми та перспективи 68

Орел М. Г.

Забезпечення гуманітарної безпеки в умовах Covid-19: виклики та загрози 75

Примуш Р. Б.

Формування правового й організаційного механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні в умовах воєнного періоду 83

Якобчук В. П., Войтенко А. Б., Пугачова Н. С., Безносюк С. В., Кравець О. В.

Інноваційні механізми ефективного управління цивільною безпекою регіону 88

Максимюк І. В., Гбур З. В.

Державне управління в наданні онкологічної допомоги населенню 95

Сивак О. В., Михальчук В. М.

Організаційно-правовий аспект реалізації права на соціальне забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням 102

Карабаєв Д. Т., Кошова С. П.

Проблеми захисту та поновлення трудових прав працівників та можливі шляхи їх вирішення 109

Харенко В. В., Алексєєнко І. В.

Організаційно-правовий аспект реалізації права на відпочинок 115

Слободян І. А.

Організаційно-правове забезпечення функціонування системи управління у сфері безпеки та охорони державного кордону 122

Бондаренко Л. І.

Трансформаційні процеси в організації діяльності органів виконавчої влади 127

Кравченко Л. А.

Стратегічне планування розвитку територіально-виробничих систем професійно-технічної освіти як інноваційний механізм управління аграрного сектора України 135

Жаров Д. О.

Застосування інструментів забезпечення сталого розвитку агломерацій у США та Канаді 140

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 11—12 / 2022

CONTENTS:

Economy

<u>Kononova O., Shpatakova O., Ivanenko R.</u> UKRAINIAN ENERGY STRATEGY IN WAR CONDITIONS	5
<u>Vinichenko I., Polehenka M., Sirak U.</u> THEORETICAL PRINCIPLES OF INVESTMENT ACTIVITY OF ENTERPRISES	12
<u>Fostolovych V.</u> MODERN TOOLS OF BUSINESS MANAGEMENT SYSTEM IN THE FIELD OF HOTEL AND RESTAURANT AFFAIRS	18
<u>Zdyrko N., Drymanova L.</u> CLASSIFICATION AND EVALUATION OF FORESTRY PRODUCTS FOR ACCOUNTING NEEDS	26
<u>Medynska N.</u> INSTITUTIONALIZATION OF ECONOMIC MECHANISM OF RESOURCE SAVING AND ENERGY EFFECTIVE NATURE MANAGEMENT: INVESTMENT AND SECTORAL MEASURING	32
<u>Rudenko V.</u> TAX INCENTIVES IN ENSURING INVESTMENT DEVELOPMENT OF BUSINESS ENTITIES IN EU COUNTRIES AND IN UKRAINE	39
<u>Mysak H., Melnyk N.</u> NATIONAL LEADERSHIP STYLES	47
<u>Iankovets T., Chaban V.</u> ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY AND BRAND MANAGEMENT	50
<u>Romanenko S.</u> ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF SPORTS AND HEALTH ACTIVITIES AT THE MACRO, MESO AND MICRO LEVELS	59
<u>Onorog M., Pivtorak M., Zhytnyk T., Vovk L., Muzychenko S.</u> THE POTENTIAL OF ASSESSING THE VALUE OF AGRIBUSINESS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY	64

Public administration

<u>Oliinyk N.</u> SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF WATER SUPPLY AND WASTEWATER IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS	68
<u>Orel M.</u> ENSURING HUMANITARIAN SECURITY IN COVID-19: CHALLENGES AND THREATS	75
<u>Primush R.</u> FORMATION OF LEGAL AND ORGANIZATIONAL MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE WAR PERIOD	83
<u>Yakobchuk V., Voytenko A., Puhachova N., Beznosiuk S., Kravets O.</u> INNOVATIVE MECHANISMS FOR EFFECTIVE CIVIL SECURITY MANAGEMENT IN THE REGION	88
<u>Maksymiuk I., Hbur Z.</u> THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE: FUNCTIONS, POWERS AND RESPONSIBILITIES	95
<u>Syvak O., Mykhalchuk V.</u> ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT OF THE REALIZATION OF THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY IN CONNECTION WITH AN ACCIDENTAL CASE AT WORK AND OCCUPATIONAL DISEASE	102
<u>Karabayev D., Koshova S.</u> PROBLEMS OF PROTECTION AND RENEWAL OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES AND POSSIBLE WAYS TO SOLVE THEM	109
<u>Kharenko V., Alekseenko I.</u> ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT OF EXERCISE OF THE RIGHT TO LEISURE	115
<u>Slobodyan I.</u> ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT OF THE FUNCTIONING OF THE MANAGEMENT SYSTEM IN THE FIELD SECURITY AND PROTECTION OF THE STATE BORDER	122
<u>Bondarenko L.</u> TRANSFORMATIONAL PROCESSES IN THE ORGANIZATION OF EXECUTIVE BODIES	127
<u>Kravchenko L.</u> THE STRATEGIC PLANNING OF DEVELOPMENT OF TERRITORIAL AND PRODUCTION SYSTEMS OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION AS AN INNOVATIVE MECHANISM MANAGEMENT GOVERNANCE	135
<u>Zharov D.</u> APPLICATION OF TOOLS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGGLOMERATIONS IN THE USA AND CANADA	140

УДК 338.14:338.465.2

О. Є. Кононова,
д. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, економіки та підприємництва,
ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури"
ORCID ID: 0000-0002-7215-8574

О. А. Шпатакова,
к. е. н., асистент кафедри фінансів, економіки та підприємництва,
ДВНЗ "Придніпровська державна академія будівництва та архітектури"
ORCID ID: 0000-0002-3059-9478

Р. О. Іваненко,
старший науковий співробітник, Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
ORCID ID: 0000-0002-1447-6275

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.5

ЕНЕРГЕТИЧНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

О. Kononova,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Economics and Entrepreneurship, Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture
O. Shpatakova,
PhD in Economics, Assistant of the Department of Finance, Economics and Entrepreneurship,
Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture
R. Ivanenko,
Senior Researcher, Ukrainian Research, Institute of Special Equipment
and Forensic Science of the Security Service of Ukraine

UKRAINIAN ENERGY STRATEGY IN WAR CONDITIONS

Сьогодні Україна перебуває у складних обставинах, які актуалізують важливість роботи органів влади над формуванням і підтримкою вектору саме незалежного розвитку держави. Найбільш критичним питанням у безпрецедентних умовах війни є енергетична залежність, зокрема, залежність саме від країни-агресора, а також відсутність результативних практичних дій для її зниження. Беззаперечно, низка тактичних заходів, запропонованих в рамках Енергетичної стратегії України, вже було реалізовано; але, російсько-українська війна відобразила, що документ, на жаль, не здатен вирішити всі проблемні аспекти, а відсутність альтернативних методів захисту вітчизняного енергетичного ринку на випадок розвитку подій у такий спосіб, свідками якого сьогодні ми є, ще більше знижує його ефективність. Це підтверджує недосконалість Стратегії в аспекті її детермінування як практичного плану дій, а тому залежність і досі залишається значною, та навіть критичною, а війна лише підтвердила, що масштаби небезпеки, за умови бездіяльності, роститимуть як для України, так і для світу загалом.

Відповідно, метою статті є дослідження тактики реалізації енергетичної стратегії в умовах війни як вектору забезпечення енергетичної незалежності України. Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу та узагальнення.

В ході дослідження було детерміновано передумови, що визначили необхідність переходу до оновленого плану розвитку енергетики в Україні; було узагальнено роль Енергетичної стратегії, ухваленої на період до 2035 року, а також визначено можливості її реалізації в умовах війни. За результатами теоретичного аналізу було узагальнено перспективи трансформації вітчизняного енергетичного комплексу, а також детерміновано війну як можливість для України в контексті досягнення енергетичної незалежності, формування вектору самостійного розвитку і побудови моделі енергоефективного використання ресурсів.

Nowadays Ukraine is under difficult circumstances, which raise the actuality of need to improve the efficiency of authorities to formation and support vector of independence development of Ukraine. The most critical issue under unprecedented condition of war is energy dependence, in particular, dependence on aggressor country, as well as failure of to get effective practical action to reduce such risk. Unquestionably, a set of tactical moves, which had been advanced during Energy Strategy of Ukraine, had already been implemented. But, Russian-Ukrainian war represented that the Document is unable to resolve all existing energy dependence challenges, moreover, a lack of alternative ways to protect Ukrainian energy market in the event of threats reduce even more effectiveness and impact its; all this confirms weaknesses in Strategy. And as a result energy dependence remains unacceptably high, even critical; the war only confirmed that the scope of the risks posed by energy dependence will increase for Ukrainian and World economics if don't pay heed to this problem.

Accordingly, the article is devoted to the analysis of the aspects of realization of the Energy Strategy of Ukraine under war condition as the main vector of the energy independence and security. Comparison, methods of abstraction, analysis and generalization are the research methods which were used in the article.

In this science paper the prerequisites, which underpin both the protection and development measures of energy complex of Ukraine were determined; the role of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 and opportunities to implement this Document in view of the war were identified. As result of studying the theoretical aspects, first of all prospects of Ukrainian energy complex transformation, it was determined that the war presents an opportunity for access to energy independence, formation of new vectors of self-development and development of the energy efficient use of resources.

Ключові слова: енергетичний комплекс України, Енергетична стратегія України на період до 2035 року, війна, збройна агресія, енергетична незалежність, енергоефективність, європейський енергетичний простір.

Key words: energy complex of Ukraine, Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035, war, armed aggression, energy independence, energy efficiency, European energy space.

ВСТУП ТА ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Високий рівень енергетичної безпеки та ефективності є ключовими орієнтирами для прогресивного світу, зокрема для кожної із країн, яка надає пріоритет процесам оптимізації використання ресурсів та створення умов для їх споживання на засадах ощадливості та раціональності. Україна є яскравим прикладом такої держави, проте вектор досягнення енергоефективності зазнав змін під тиском воєнних подій, а тому сьогодні це є не лише тактичним завданням, а пріоритетною метою, важливою в контексті вирішення проблем енергетичної безпеки держави. Відповідно, події на теренах нашої країни спонукають до реалізації кардинальних заходів в аспектах:

по-перше, мінімізації енергетичної залежності, яка, на жаль, виникла від країни-агресора та є значною, що, власне, можна визначити ключовим завданням не лише для України, а і може слугувати корисним досвідом для більшості енергозалежних держав світу;

по-друге, переходу до енергоефективного та енергоощадливого використання і споживання енергоресурсів із впровадженням інноваційних технологій.

Відповідно, за умов війни проблематика набуває важливого прикладного характеру, коли потреба у вирішенні задач енергетичної ефективності і незалежності України є не просто вектором діяльності, а реальним завданням, від результатів вирішення якого залежить стан вітчизняного енергетичного ринку, забезпеченість

суб'єктів бізнес-середовища і громадян енергоресурсами, ефективність, інноваційність підходів споживання енергії. Перспективність і практичність результатів дослідження проблематики є безумовною, оскільки раціональність побудови енергетичної стратегії є запорукою незалежності України, елементом ефективного врядування, надійним базисом сталого розвитку конкурентної економіки України, а, відповідно, і збереження державного суверенітету навіть в умовах війни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми реалізації енергетичної політики в Україні, а також стратегії управління розвитком галузі в умовах нестабільності і енергозалежності від країни-агресора досліджують багато науковців сучасності, зокрема О. Дікарєв, В. Бараннік [1], А. Шевцов, Г. Мерніков [2], К. Кузнєцова, О. Ченуша, О. Гарань, П. Бурковський [3], В. Микитенко, А. Бохан та ін. Так, В. Бараннік досліджує енергоефективність України, її окремих регіонів, а також перспективи трансформації енергетичного ринку в умовах нестабільності. Науковцем у одній із праць було визначено, що ринок енергоресурсів протягом багатьох років потребує змін, зокрема в частині впровадження нової моделі організації відносин і взаємодії його суб'єктів. Так, метою реалізації трансформацій до сьогодні залишається не тільки зниження енергетичної залежності держави, що, власне є ключовою метою, а і "стимулювання залучення інвестицій у розвиток та модернізацію енергетичного комплексу України, обмеження росту економічного навантаження на кінцевих споживачів завдяки суттєвому підвищенню енергоефективності виробництва та споживання енергії", що можна визначити тактичними цілями стратегічного курсу [1]. А. Шевцов разом із Г. Мерніковим детально досліджують проблематику геополітичних та гео-економічних змін, їх вплив на розвиток української економіки. Зокрема, науковцями було запропоноване власне бачення проблеми агресії Російської Федерації у цивілізованому світі, а також детерміновано сутність "сланцева революція" не лише як складової нової гео-економічної парадигми, а і як фактору зниження конкурентоспроможності Росії на глобальному енергетичному ринку. В свою чергу, енергетична стратегія України має враховувати світові тенденції, особливо в частині стимулювання ошадливого використання енергоресурсів і зниження енергоємності національної економіки; це, власне, є корисним кроком для нашої держави не лише в контексті входження у структуру постіндустріального прогресивного світу, а і здобуття енергетичної незалежності від агресора, війна з яким триває ще з 2014 року [2]. Важливий внесок у дослідження практики постачання енергоресурсів Росією на європейський ринок, а також проблематики взаємовідносин між РФ і Україною, перш за все, в частині складності взаємодії сторін у енергетичних питаннях, зробили О. Гарань та П. Бурковський [3]. Науковцями узагальнено, що, по-перше, потоки російських енергоресурсів на європейський ринок (тобто, їх дозвіл чи обмеження) є основними чинниками тиску на політику Росії, а, по-друге, енергетична стратегія України в контексті актуальних подій потребує термінових трансформацій, що будуть розроблені із вра-

хуванням здобутого досвіду і максимального унеможливлення повторення сьогоденних подій у перспективі, що, в свою чергу, слугує достатньо корисним прикладом і для інших енергозалежних держав ЄС.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Вітчизняний енергетичний комплекс є залежним від імпорتنих ресурсів, хоча і має власний потенціал для розвитку, про що свідчать праці вище зазначених науковців та результати їх досліджень. І саме сьогодні проблема енергозалежності є безпрецедентно критичною для України. Варто визнати, війна може бути детермінована не лише як руйнівний фактор, а і як можливість для країни внести кардинальні трансформації у енергетичну стратегію, а також тактику використання і споживання ресурсів; це, власне, актуалізує дослідження проблематики саме у світлі воєнних подій.

МЕТА СТАТТІ

Мета — аналіз положень і тактики реалізації енергетичної стратегії в умовах війни як вектору забезпечення енергетичної незалежності України. Для досягнення поставленої мети було сформовано та вирішено такі завдання, як:

- визначити фактори, що вказують на проблеми енергетичного комплексу України та актуалізують важливість вдосконалення основ стратегічного управління ринком енергоресурсів в умовах війни;

- проаналізувати стратегічний курс України на шляху трансформації енергетичного комплексу, а також зниження рівня залежності від імпорتنих енергоресурсів в умовах війни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ефективність і сучасність підходів переробки, використання енергоресурсів державою і іншими суб'єктами економічної системи впливає на перспективи сталого розвитку, зокрема в частині екологізації, інноваційної орієнтації виробництва, що, власне, є основними трендами сьогодення. В свою чергу, Україна, будучи одною із держав, яка прагне не лише підвищити рівень власної конкурентоспроможності, привабливості на світовому ринку, а і стати повноцінною частиною європейського співтовариства, перебуває на шляху інтеграції не лише політичної, а і енергетичної, зокрема. Актуалізація інтеграційних процесів зумовлює встановлення певних вимог до функціонування енергетичного комплексу України, що сприяє трансформації енергетичної стратегії і тактики управління вітчизняним енергоринком. Проте, не лише інтеграція спричиняє реформування, а і сукупність проблем, що була накопичена ще з радянських часів, а також проблем, зумовлених енергозалежністю України і фактичною відсутністю змін в організації вітчизняного енергетичного сектору впродовж багатьох років. Відповідно, енергетична стратегія, як базовий документ, що забезпечуватиме зміни у структурі енергоринку і впливатиме на споживання енергоресурсів бізнесом чи громадянами, має бути обґрунтованою, сформованою на базі саме тих проблем, які є

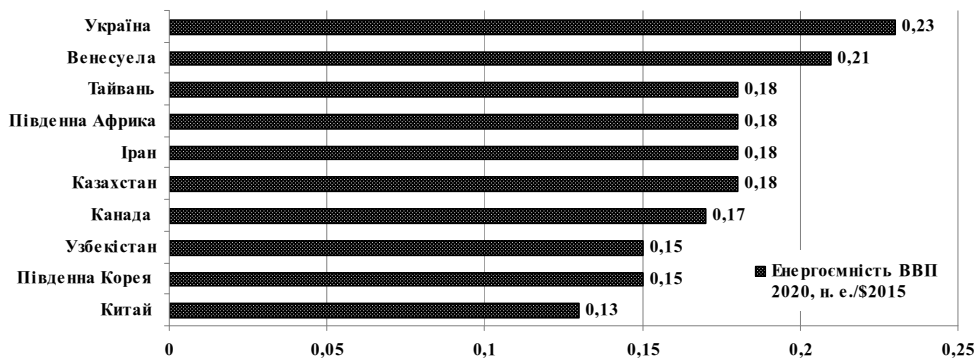

Рис. 1. Показники енергоємності ВВП держав світу у 2020 році, н. е./\$2015

Джерело: побудовано автором за даними [5].

індивідуальними для України. Особливо чіткого відображення слабкі сторони українського енергетичного комплексу отримали в умовах війни, коли енергозалежність від агресора є ключовою загрозою, а тому стала основним чинником для реалізації термінових змін і нагальної диверсифікації джерел енергоресурсів. Проте, до інших передумов, що актуалізують важливість реформування галузі, оновлення стратегічного курсу, а також вдосконалення методології і практики управління вітчизняним енергетичним сектором належать такі:

по-перше, криза державного управління енергетикою, свідченням існування якої ще на початку опалювального сезону 2021—2022 рр. були історично низькі запаси вугілля на складах ТЕС, недостатні обсяги накопичення природного газу в підземних сховищах газу (ПСГ), високий рівень зносу інфраструктури та безпрецедентна фінансова криза на ринку електричної енергії, яка загострилась внаслідок пандемічної нестабільності і зачепила практично усі базові підприємства галузі. Варто зауважити, що саме для ринків, де домінуючу позицію займають державні підприємства, характерним є накопичення подібних проблем, що ще раз вказує на низьку ефективність антимонопольної політики, відсутність тактики і стратегії управління розвитком галуззю та помилки, допущені у формуванні нормативно-правової бази функціонування ринкового середовища;

по-друге, критичні недоліки існуючої моделі ринку електричної енергії. Українська влада усвідомлює всю складність проблематики, а також важливість її вирішення задля прискорення євроінтеграційних процесів. Ще у 2019 році відбулось впровадження нової моделі оптового ринку електричної енергії, проте на практиці конкурентного та прозорого середовища, яке відповідало би фундаментальним принципам законодавства ЄС, сформовано так і не було. Зважаючи на такі тенденції,

Уряд плідно працював над усуненням існуючих проблем, що, власне, дозволило Україні приєднатися до об'єднаної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E, хоча, варто враховувати, що передумовою такої події стала війна, аніж відповідність енергетичного сектору України вимогам ЄС. Це ще раз підтверджує необхідність розробки ефективного стратегічного курсу, розрахованого на реформацію вітчизняного енергоринку задля виправдання наданої Україні довіри і підтримки у складний період;

по-третє, відсутність верховенства права та значний вплив корупції. Практика свідчить, що актуальна модель ринку надає можливість недобросовісним постачальникам спотворювати торгові операції та здійснювати демпінг, що є серйозною ознакою умисного викривлення загальноприйнятих правил ринку на користь спекулянтів за рахунок виробників електричної енергії;

по-четверте, відсутність стратегічного бачення у протидії застосуванню Росією "енергетичної зброї". Загальновідомо, що енергетична залежність є вагомим важелем тиску на політику держави, що, власне, сало місце протягом тривалого часу у економічних відносинах між РФ та Україною. Сьогодні, проблема набрала критичних обертів, оскільки енергозалежність України від агресора є особливо небезпечним із сукупності існуючих вразливих аспектів. Реформування ринку, перш за все, вимагає часу, якого в умовах війни особливо мало. Відповідно, сьогодні кожен із кроків державних управлінців має бути чітким, ефективним та реально сприяти вирішенню проблеми енергозалежності; відсутність стратегії дій вітчизняного Уряду у новоутворених обставинах робить Україну слабкішою і вразливішою, що розуміє агресор і використовує у власних інтересах [4].

Окремим аспектом стратегічного плану має бути робота над зниження енергоємності ВВП України. Так, енергоємність ВВП України є однією з найвищих у світі:

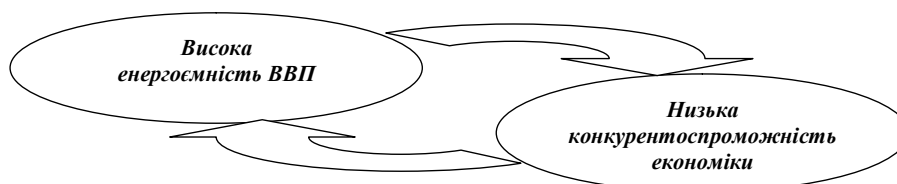

Рис. 2. Залежність конкурентоспроможності економіки і енергоємності ВВП

Джерело: побудовано автором за даними [5].

Рис. 3. Вектори пост-воєнного відновлення та модернізації енергетичного комплексу України

Джерело: побудовано автором за даними [7].

у 2,7 рази вище, ніж у Польщі та у 3,3 рази вище, ніж у Німеччині (рис. 1).

Показник свідчить про реальну неефективність, нераціональність і низьку ощадливість у використанні енергоресурсів (рис. 2). Існує пряма залежність між ефективністю функціонування економічної системи, конкурентоспроможністю економіки і рівнем енергоемності ВВП. Стратегія побудови виробництва і господарства на основі нераціонального використання енергоресурсів в умовах глобальної екологізації є кроком назад для кожної із держав світу. Вітчизняний Уряд, бізнес і громадськість усвідомлюють це, проте, характерною залишається відсутність зміни підходів використання потенціалу держави, перш за все, через монополізм у на енергетичному ринку, корупцію, бюрократизм і наявність прогалин у нормативно-правовій базі, що регламентує управління енергетичним сектором.

На даний момент в основі реформування енергетичного сектору закладено положення Енергетичної стратегії України, ухваленої на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність" (далі — Стратегія) [6]. Проте, масштабна війна між Російською Федерацією і Україною, безпрецедентне для сучасного світу явище, яке вимагає залучення усіх можливих варіантів тиску на агресора і зміни тактики його дій, зокрема енергетичних санкцій, трансформувала стратегічний курс України, підкресливши важливість для нашої держави європейської енергетичної інтеграції і одночасного зниження енергозалежності від агресора.

Енергетична стратегія у новоутворених обставинах зберігає три етапи реформування енергетичного сектору України [6]:

етап 1 (реалізація якого була запланована до 2020 року): впровадження реформ та формування конкурентного, інвестиційно привабливого середовища. Вже сьогодні реалізовано один із базових кроків трансформації енергетичної співпраці між Україною і ЄС — визначна подія, яка може стати переломним моментом у підвищенні енергетичної незалежності України від агресора — інтеграція ОЕС України до енергосистеми ENTSO-E;

етап 2 (реалізація якого запланована до 2025 року): оптимізація та інноваційний розвиток енергетичної інфраструктури. Стратегічна мета даного етапу — запровадження механізмів залучення інвестицій для ре-

лізації програми заміщення потужностей, що мають бути виведені з експлуатації, новою енергетичною інфраструктурою; підвищення рівня корпоративного управління суб'єктів господарювання та їх спроможності використовувати доступні інструменти внутрішнього та зовнішнього ринків капіталу й ресурсів енергетичного ринку України. Проте, війна змінює тактику реформування і сьогодні актуальною є не лише заміна інфраструктурного забезпечення, а і пост-воєнне відновлення об'єктів. Так, на наш погляд, даний етап стратегічного курсу в умовах війни має бути переглянутий і доповнений наступними векторами роботи (рис. 3).

Відповідно, тактика реалізації пост-воєнного відновлення енергетичного комплексу України має враховувати:

— за вектором оновлення систем теплозабезпечення міст, що підлягатимуть відбудові: будівництво енергоефективного житла; заборону ремонту пошкоджених будівель та споруд (житлові, громадські, заклади охорони здоров'я та навчальні заклади), а також нового будівництва, з втратами енергії під час експлуатації вище, ніж це передбачено європейськими правилами та нормативами; проектування і будівництва нових кварталів з інтегрованими системами централізованого теплопостачання та кондиціонування, які працюватимуть на електроенергії тощо;

— за вектором модернізації процесів нафтопереробки: доцільно відновити системи нафтопродуктопроводів, а також системи резервуарів для зберігання страхового запасу нафтопродуктів, а також здійснити модернізацію існуючих НПЗ: 1—2 на Заході України та один на морському узбережжі;

— за вектором відновлення електроенергетичного сектору: зруйновані ТЕС та ТЕЦ доцільно замінити на сучасні вугільні з системами очищення викидів, біо-ТЕС та біо-ТЕЦ, а також на сучасні високоманеврові газові ТЕС; будівництво систем акумуляції електроенергії на водні, а також реалізація проєктів виробництва водню об'єктами відновлюваних джерел енергії (далі — ВДЕ). Окремим напрямом модернізації електроенергетичного сектору має бути сприяння відмові від традиційного палива для комунального транспорту. Його альтернативою має стати електротранспорт і транспорт, що працює на біопаливі, водні. Проте, задля реалізації даного завдання Стратегія має чітко окреслити кроки на шляху

Таблиця 1. Ключові показники ефективності Енергетичної стратегії у часі

Показник ефективності	Роки				
	2015	2020	2025 (орієнтир)	2030 (орієнтир)	2035 (орієнтир)
<i>Підвищення енергоефективності</i>					
Енергосміність ВВП, ЗПШЕ у н.е./тис. дол. ВВП (ІКС)	0,28	0,20	0,18	0,15	0,13
<i>Енергетична незалежність</i>					
Інтеграція з континентальною частиною європейської енергосистеми ENTSO-E	не досягнуто	не досягнуто	досягнуто	досягнуто	досягнуто
Необхідність імпорту газу з РФ для балансування попиту, млрд м	6,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Частка одного постачальника на ринку ядерного палива, %	>90	<70	<60	<60	<60
Імпортозалежність (брутто імпорт енергоресурсів у ЗПШЕ, %)	51,6%	<50%	<33%	<33%	<33%
Рівень інтеграції ринків електроенергії, газу України і ЄС, % (пропускна спроможність інтерконекторів відносно обсягу внутрішнього ринку)	2 (20)	2 (30)	15 (40)	15 (40)	18 (40)

Джерело: побудовано автором за даними [6].

створення мережі електрозарядних станцій для комунального та приватного електротранспорту;

— за вектором модернізації систем транспортування та розподілу природного газу: доцільно продовжити проєкти розвитку газовидобутку з режимом найбільшого сприяння; значна роль повинна бути відведена перебудові систем транспортування та розподілу природного газу, які мають стати єдиним процесом з комплексним урахуванням очікуваних обсягів споживання газу та відповідати технічним умовам транспортування і розподілу газоводневих сумішей, а не лише природного газу.

Фактором збереження стійкості національної економіки є підтримка бізнесу, промисловості, а тому важливим аспектом енергетичної стратегії в умовах війни і повоєнного відновлення є сприяння впровадження господарюючими суб'єктами енергоефективного обладнання, технологій, матеріалів, в першу чергу, шляхом здешевлення кредитів.

Отже, кожен крок Стратегії на 2 етапі має сприяти не лише відновленню енергетичного комплексу України, а і його екологізації, переходу до "зеленої" енергії, активізації і спрощення використання ВДЕ, а також загальному зниженню енергоемності ВВП України.

етап 3 (реалізація якого запланована до 2035 року): забезпечення підтримка сталого зростання галузі, інноваційний розвиток енергетичного сектору й будівництва нової генерації.

Усі етапи можуть бути ефективними лише за умови раціональної, плідної, взаємоузгодженої співпраці Уряду, бізнесу і громадськості; кожен крок є суттєвим, передбачає певну ідею, а тому має і орієнтири, які також визначені і обгрунтовані у Стратегії (табл. 1).

Важливість дотримання Україною індивідуального стратегічного курсу розвитку і відновлення енергетичного комплексу також походить із територіального розташування держави — перебування між ЄС і Росією. Відповідно, не можна заперечувати того факту, що Україна, будучи частиною глобального економічного і енергетичного простору, в умовах війни одночасно отримала і виклик, і можливості:

— виклик — втрата транзитного статусу;

— можливості — унезалежнення від імпорту енергоресурсів з РФ, побудова потужного, самостійного енергетичного комплексу на засадах екологізації і декарбонізації, дотримання курсу на інноваційно орієнтований розвиток галузі, ощадливе споживання ресурсів і ефективне їх використання як на побутовому рівні, так і на рівні промисловості.

Власне, маючи такі можливості, варто їх використати і не втратити шанс стати самостійною державою із мінімальним рівнем енергозалежності, що, на наш погляд, і має стати базовою ідеєю Стратегії на найближчі часи.

ВИСНОВКИ

Під час дослідження було визначено, що Україна, будучи частиною глобального економічного і енергетичного простору, характеризується значною енергозалежністю. Такого результату було досягнуто через низку факторів, а саме кризу державного управління енергетикою, критичні недоліки існуючої моделі ринку електричної енергії, відсутність верховенства права, що спричиняє лише ріст корупції у секторі, аніж боротьбу із нею та монополізмом, енергоемність ВВП та низька раціональність використання і споживання ресурсів, а також відсутність стратегічного бачення у протидії застосуванню Росією "енергетичної зброї". Проте, саме енергетична залежність від агресора виявилась особливо небезпечною в умовах війни.

Відповідно, енергетичний курс України, який було узагальнено у Енергетичній стратегії і заплановано до реалізації на період до 2035 року, є не просто планом управління вітчизняним енергоринком. Це реальний шанс позбутись енергозалежності, оновити модель використання і споживання енергії, модернізувати чи за потреби відбудувати ефективну інфраструктуру, яка сприятиме ощадливому споживанню ресурсів, а також встати на шлях екологізації і розвитку "зеленої" енергії, що є глобальними трендами і здатні підвищити конкурентоспроможність України на теренах європейського енергетичного простору.

Література:

1. Бараннік В. Стан та проблеми запровадження нової моделі функціонування електроенергетичного ринку України: аналітична записка. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. Available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/stan-ta-problemi-zaprovadzhennya-novoi-modeli-funkcionuvannya> (дата звернення 23.05.2022).

2. Шевцов А., Мерніков Г. Агресія Російської Федерації проти України як фактор геополітичних та гео-економічних змін. Стратегічна панорама. 2018. № (1). С. 20—29.

3. Haran O., Burkovskiy P. Three Lessons and Three Clues about Putin's Foreign Policy toward Ukraine and the West. Russian Analytical Digest. Russian Military Build-up around Ukraine — Part 1. 2022. vol. 276. Available at: <https://www.researchcollection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/533116/RAD276.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення 23.05.2022).

4. Омельченко В. Базові причини енергетичної кризи в ОЗП 2021—2022 рр. Київ: Разумков Центр, 2021. Available at: <https://razumkov.org.ua/statti/bazovi-prychyny-energetychnoi-kryzy-v-ozp-2021-2022rr> (дата звернення 23.05.2022)

5. Публічний звіт Держенергоефективності: підсумки 2020 року / Держенергоефективності, 2021. Available at: https://sae.gov.ua/sites/default/files/ZVIT_SAE_2020_0.pdf (дата звернення 23.05.2022)

6. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року "Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність": Стратегія КМУ №605-р від 18.08.2017. Урядовий кур'єр. 2017. № 167.

7. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. Київ: Український інститут майбутнього, 2022. 109 с.

References:

1. Barannik, V. (2015), Stan ta problemy zaprovadzhennja novoi' modeli funkcionuvannja elektroenergetychnogo rynku Ukraïny: analitychna zapyska [Status and problems of introduction of a new model of functioning of the electric power market of Ukraine: analytical note], Nacional'nyj instytut strategichnyh doslidzhen': Kyï'v, Ukraine, available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/stan-ta-problemi-zaprovadzhennya-novoi-modeli-funkcionuvannya> (Accessed 23 May 2022).

2. Shevtsov, A. and Mernikov, H. (2018), "Aggression of the Russian Federation against Ukraine as a factor of geopolitical and geo-economic changes", Strategic Panorama, vol 1, pp. 20—29.

3. Haran, O. and Burkovskiy, P. (2022), "Three Lessons and Three Clues about Putin's Foreign Policy toward Ukraine and the West", Russian Analytical Digest. Russian Military Build-up around Ukraine — Part 1, vol. 276, available at: <https://www.researchcollection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/533116/RAD-276.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Accessed 23 May 2022).

4. Omel'chenko, V. (2021), Bazovi prychyny energetychnoi' kryzy v OZP 2021—2022 rr. [Basic causes of the energy crisis in the RAM 2021—2022], Razumkov

Centr, Kyï'v, Ukraine, available at: <https://razumkov.org.ua/statti/bazovi-prychyny-energetychnoi-kryzy-v-ozp-2021-2022rr> (Accessed 23 May 2022).

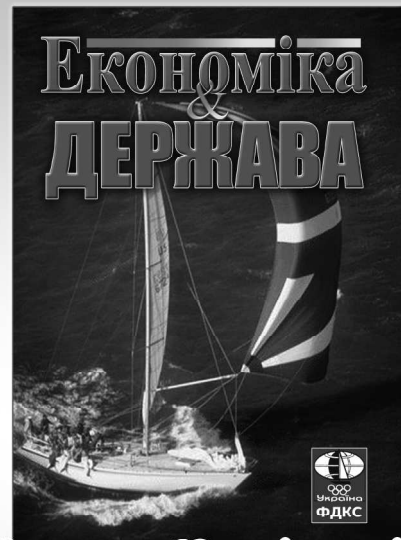
5. State Agency for Energy Efficiency (2021), Publichnyj zvit Derzhenergoefektyvnosti: pidsumky 2020 roku [Public report of the State Agency for Energy Efficiency: results of 2020], Derzhenergoefektyvnosti, Kyïv, Ukraine, available at: https://sae.gov.ua/sites/default/files/ZVIT_SAE_2020_0.pdf (Accessed 23 May 2022).

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "Strategy On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness", Urjadovyj kur'jer, vol. 167.

7. Ukrainian Institute of the Future (2022), Ukraïna 2022. Jak ne vtratytı svij shans staty syl'noju derzhavoju [Ukraine 2022. How not to lose your chance to become a strong state], Kyï'v, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2022 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 330.322

І. І. Вініченко,

д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-9527-1625

М. А. Полегенька,

к. е. н., старший викладач кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-5866-668X

Ю. В. Сірак,

магістрант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0001-6588-1791

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.12

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

I. Vinichenko,

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics, Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro

M. Polehenka,

PhD in Economics, Senior Lecturer of Economics,
Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro

U. Sirak,

Master's student, Dnipro State University of Agriculture and Economics, Dnipro

THEORETICAL PRINCIPLES OF INVESTMENT ACTIVITY OF ENTERPRISES

В статті визначено, що у багатьох визначеннях інвестиції розглядаються як категорія синтетична, що поєднує такі елементи: заощадження, кошти, майно чи цінності, процеси вкладення чи здійснення витрат, прибуток, дохід, ефект. При цьому головною рушійною силою такої єдності має бути віддача вкладень, досягнення певної наперед поставленої мети. Тобто інвестиції є надзвичайно ємним поняттям, яке утримує основні елементи, визначаючи закономірності функціонування і саморегуляції інвестиційної сфери. Для будь-якої економічної системи інвестиційна діяльність є важливою складовою економіки. Інвестиції є необхідною умовою економічного розвитку; інвестиція передбачає витрати ресурсів і отримання ефекту; можливість отримання ефекту ймовірна, ризикована; існує визначене (зазвичай довгострокове) часове відставання між споживанням ресурсів та ефектом. Аргументовано, що інвестиційна діяльність підприємств пов'язана як з науково-дослідними розробками, науковими дослідженнями, підготовкою висококваліфікованого персоналу, так і з придбанням необхідних засобів виробництва, технологічного обладнання, будівництвом інженерних споруд, об'єктів нерухомості тощо.

The article identifies that, in many definitions, investments are considered as a synthetic category, combining the following elements: savings, funds, property or values, investment or cost processes, profit, income, effect. The main driving force behind such unity should be the return on investment, the achievement of a certain goal. That is, investment is an extremely capacious concept that holds the basic elements, defining the patterns of functioning and self-regulation of the investment sphere. Investments play an important role in maintaining and building economic potential enterprises. Their income, favorably affects the activities of enterprises, leads to an increase gross regional product, increases the activity of commodity producers in the foreign market. Investment is a prerequisite for economic development; they involves the expenditure of resources and obtaining an effect; the possibility of obtaining an effect is probabilistic, risky; there is a defined (usually long-term) time lag between resource consumption and effect. It is argued that the investment activity of enterprises is connected with research and development, scientific research, training of highly qualified personnel, as well as with the acquisition of necessary means of production, technological equipment, construction of engineering structures, real estate objects and more.

For any economic system, investment activity is an important component of the economy. The investiture attractiveness of the enterprise should be considered because of the prospects, profitability, efficiency and minimization of the risks of investment investments in its development. It is determined that the investment strategy of the enterprise is a component of its overall economic development strategy which involves the effective application of various forms of investment in order to ensure the high market value of the enterprise, its investment attractiveness and sustainable pace of development. One of the main conditions for effective investment activity is to determine the correct investment strategy and tactical conditions for its implementation, taking into account the system of crisis management formed at the enterprise.

Ключові слова: ефективність, інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість, підприємство, системний підхід.

Key words: efficiency, investments, investment activity, investment attractiveness, enterprise, systematic approach.

ВСТУП

У сучасних умовах Україна постала перед об'єктивною необхідністю активізації інвестиційного процесу. Структурне та якісне оновлення виробництва та створення ринкової інфраструктури відбуваються майже повністю шляхом і за рахунок інвестування. Чим масштабніші обсяги та вища ефективність інвестицій, тим швидше відбувається відтворювальний процес, здійснюються позитивні ринкові перетворення. З іншого боку, недостатнє інвестування веде до втрати конкурентоспроможності національної економіки, занепаду основного капіталу, спаду виробництва та збільшення собівартості продукції, що, своєю чергою, обумовлює загострення проблеми інвестиційних ресурсів, відтак — скорочення інвестиційної активності.

Річні обсяги інвестицій у вітчизняну економіку досі залишаються на низькому рівні через несприятливий інвестиційний клімат, що пояснюється недосконалою законодавчою базою, нерозвиненими фондовим ринком та фінансово-кредитною системою, високим податковим тиском, неефективним використанням амортизаційних відрахувань, а також низьким рівнем трансформації заощаджень населення до інвестування, що призводить до відпливу вітчизняних капіталів за кордон та не сприяє залученню іноземних інвестицій в економіку країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні основи сутності інвестицій та інвестиційної діяльності підприємств знайшли відображення в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема в працях І. Бланка, А. Гочарука, Д. Ендовицького, В. Хобта, Т. Майорової, У. Шарпа, П. Самуельсона, А. Сміта, А. Мертенса, Т. Майорової, О. Дація, В. Губського, Ф. Гойка та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, присвячені формуванню теоретико-методичних засад інвестиційної діяльності підприємств, недостатньо вивченими залишаються особливості управління інвестиційною діяльністю підприємства.

Враховуючи мінливі умови сьогодення інвестиційний процес потребує постійного поглибленого дослідження, насамперед, з питань обґрунтування інвестицій-

ної стратегії, виборі ефективних форм та напрямів інвестування, а також пошуку нових шляхів активізації інвестиційної діяльності в умовах розвитку конкурентоспроможної економіки.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є дослідження теоретико-методичних аспектів управління інвестиційною діяльністю підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світовий досвід свідчить, що країни не в змозі розвивати свою економіку без залучення та ефективного використання інвестицій. Акумуляуючи приватний, державний або іноземний капітал, забезпечуючи доступ до сучасних технологій та менеджменту, інвестиції не тільки сприяють формуванню національних інвестиційних ринків, але й пожвавлюють ринки товарів та послуг. Крім того, інвестиції, зазвичай, сприяють заходам макроекономічної стабілізації та дозволяють вирішувати соціальні проблеми трансформаційного періоду.

Дослідження інвестиційної сфери економіки завжди перебувало в центрі уваги економічної думки. Це обумовлено тим, що категорія інвестицій є базовим елементом повсякденної господарської діяльності суб'єктів ринку та процесу економічного зростання держав світу.

В сучасній Україні поняття інвестиції та інвестування ввійшли в науковий обіг в результаті реформування економіки на ринковий лад. Вітчизняні і зарубіжні економісти розглядають інвестиції як довгострокове вкладення капіталу в різні сфери і галузі економіки, інфраструктуру, соціальні програми, охорону навколишнього природного середовища як всередині країни, так і за кордоном з метою розвитку виробництва, соціальної сфери, підприємництва, одержання прибутку. Термін "інвестиції" має походження від латинського слова "investio", що означає "вкладати", а дослівним перекладом з англійської мови (investment) та німецької (investition) — капітальні вкладення або інвестиції. Багатоманітні визначення цього терміну відображають об'єктивну складність і багатомірність його тлумачень, що свідчить про те, що за ним і похідних від нього стоїть досить чимало значень та змістовних висловлювань. В

різних розділах економічної науки й різних областях практичної діяльності зміст цього поняття має свої особливості. Узагальнення його аналізу дозволяє виділити такі загальні риси: інвестиції у макроекономіці — це частина сукупних витрат, що складається з витрат на нові засоби виробництва (виробничі, або фіксовані інвестиції), інвестицій у нове житло й приросту товарних запасів. Тобто інвестиції — це частина валового внутрішнього продукту, не спожита в поточному періоді, що забезпечує приріст капіталу в економіці; інвестиції у теорії виробництва і в цілому в мікроекономіці — це процес створення виробничого потенціалу (включаючи засоби виробництва, предмети праці, робочу силу); у теорії фінансів під інвестиціями розуміють "придбання реальних чи фінансових активів, тобто це сьогоденні витрати, метою яких є одержання майбутніх вигод.

Існує багато модифікацій поняття "інвестиції", поява яких обумовлена специфікою та традиціями різних економічних шкіл та течій. Найбільш видатними економістами класичної школи є А. Сміт, Д. Рікардо, Д. С. Мілл. Альфред Маршалл і А. Пігу сформувавши неокласичну теорію. В основі їх вчень лежить ідея оптимальності ринкової системи. Вважалось, що природний рівень реального випуску продукції визначається доступними факторами виробництва, технологіями, межами виробничих можливостей економічної системи. Ринок розглядали як систему, здатну за допомогою механізму гнучких цін і заробітної плати забезпечити повне використання ресурсів.

"Велика депресія" 30-х рр. внесла корективи в теорію. Не підтвердились уявлення про ринок як про саморегульовану систему. Це змусило економістів-теоретиків і практиків переглянути свої вихідні позиції. У цей же час спостерігається трансформація класичної інвестиційної концепції у нові неокласичні теорії (Р. Солоу, Дж. Мід, Е. Денісон та ін.). Неокласична теорія виходить з того, що вартість сукупного суспільного продукту є результатом дії трьох факторів виробництва — капіталу, праці і природних ресурсів. Основу неокласичної динамічної концепції становить вчення про виробничу функцію, під якою розуміли залежність обсягу виробництва (Q) від витрат факторів виробництва (праці — L, капіталу — K, природних ресурсів — M). Неокласична теорія ставить за мету розкрити способи виробництва продукту з найменшими витратами виробничих факторів.

На межі XIX—XX ст. основи вільної конкуренції як регулятора капіталістичного господарства було підірвано пануванням монополій. Економічний цикл визначався коливаннями кон'юнктури, на яку впливала динаміка інвестицій. Вагомого значення проблемі державного регулювання інвестиційних процесів за умов кризового розвитку надав англійський економіст Джон Кейнс, чий науковий доробок ознаменував перехід від мікро— до макроекономічного аналізу. Провідна ідея його теорії — це необхідність державного регулювання капіталістичної економіки, зокрема свідомого створення макроекономічних умов для економічного зростання через формування економічних механізмів залучення інвестицій у національне господарство.

Узявши як головну тезу, що визначальною складовою ефективного попиту є інвестиційний попит, вчений пропонує за допомогою грошово-кредитної та податково-бюджетної політики впливати на обсяги інвестицій,

оскільки їх зростання сприятиме збільшенню зайнятості, споживчого платоспроможного попиту, а також національного доходу. Нова ідея полягала в тому, що саме інвестиції, а не заощадження викликають зміни в доході.

Значення інвестицій для розвитку економіки, їх вплив на величину доходу, одержуваного суспільством, були проаналізовані в працях неокейнсіанців, до яких можна віднести Р. Харрода, Е. Хансена, Н. Калдора, Дж. Робінсона, Е. Домара та інших вчених-економістів, змістом яких є проблема забезпечення рівноваги через регулювання державою інвестиційної активності. Розробляючи теорію стійкого економічного зростання в умовах монополістичного капіталізму, вони висунули й обґрунтували ідею необхідності систематичного та прямого державного регулювання економічних процесів, вивчали вплив технічного прогресу на зростання виробництва, роль капіталоемності в економічному зростанні, поєднання принципу мультиплікатора і явища акселерації.

Американський економіст Е. Хансен будує власну інвестиційну модель економічної динаміки. Він доповнює теорію Дж. Кейнса "правилом акселератора": кожна грошова одиниця додаткового доходу в певних пропорціях збільшує інвестиції. А згодом неокейнсіанські теоретики доведуть, що інвестиційна теорія циклу має поєднувати механізм мультиплікатора й акселератора. Мультиплікатор забезпечує прирощення доходів, а акселератор прискорює його і забезпечує безперервність розвитку економіки. Послідовники Дж. Кейнса об'єднали явище акселерації з явищем мультиплікації і запропонували розширене відтворення як взаємодію цих явищ у "кумулятивному процесі". Ми дотримуємося думки, що на нинішньому етапі розвитку національної економіки України, досить актуальними виступають наукові постулати Дж. Кейнса, Е. Хансена та їхніх послідовників.

Неокласична теорія (А. Маршалл, К. Віксель, Р. Солоу, Р. Лукас), основні засади якої сформульовано в XX ст., детально розглядає проблеми міжнародного руху капіталів. Економісти цієї школи виходять з того, що з-поміж світових ринків саме ринок інвестицій має найдинамічніші характеристики. Збільшення підприємницьких капіталовкладень у XX ст. випереджало темпи зростання не тільки світового виробництва, а й зростання обсягів міжнародної торгівлі.

У 60-ті роки XX ст. американський економіст П. Самуельсон здійснив спробу об'єднати дві теорії — неокласичну та неокейнсіанську. Він назвав свою теорію неокласичним синтезом, в якій, на його думку, поєдналися класична мікроекономіка А. Сміта і А. Маршалла і сучасна кейнсіанська макроекономічна теорія визначення рівня доходу, його залежності від інвестицій і державного впливу. У другій половині 50-х років починають проводитися інтенсивні дослідження з теорії структури капіталу та ціни джерел фінансування, а також вибору інвестиційної політики.

Бурхливий розвиток науки і техніки в другій половині XX ст. сприяв розвитку концепції постіндустріального суспільства, головним теоретиком якої є американський соціолог Д. Белл. Він зробив спробу визначити результати сучасної науково-технічної революції. На його думку, вона ліквідує суттєві суперечності у соціально-економічному ладі промислово-розвинутих країн. Інвестиції в "людський капітал" на сучасному етапі розвитку еконо-

міки набувають дедалі більшого значення, бо саме результатами людської діяльності є і будинки, і машини, й обладнання, і, найголовніше, основний фактор сучасного економічного розвитку — інтелектуальний продукт.

Радянська економічна школа базувалася на дослідженнях К. Маркса (1818—1883), інвестиційна теорія якого викладена в праці "Капітал". Він зазначав, що інвестування за умов капіталізму зумовлює розшарування суспільства, збагачення одних за рахунок інших, сприяє протистоянню суспільних класів і породжує глибокий соціальний конфлікт.

Поступово, із формуванням в Україні основ ринкових відносин починають змінюватися наукові світогляди сутності інвестицій (капітальних вкладень), виникають та розвиваються чисто ринкові підходи до їх оцінки та прогнозування форм, методів та принципів здійснення інвестиційної діяльності. Особливо багато уваги проблемам теоретичного осмислення категорії "інвестиції" та пов'язаних із цим поняттям процесам вітчизняними вченими приділялося в 90-ті роки. Наприклад, автори посібника "Теорії інвестицій" Н.О. Татаренко та А.М. Поручник розкривають процес еволюції теорії інвестиційної діяльності — від звичайної констатації фактів до сучасного розуміння процесів інвестування як основи моделі економічного прогресу [10, с. 98]; Б.В. Губський у монографії "Інвестиційні процеси в глобальному середовищі" висвітлює найсуттєвіші характеристики процесів інвестування у національній економічній системі, проводить дослідження шляхів і форм інвестиційної взаємодії на міжнародному та глобальному рівнях [2, с. 117]; А.А. Пересада у монографії "Управління інвестиційним процесом", спираючись на світовий досвід інвестування ринкової економіки, глибоко аналізує теоретичні засади прискорення інвестиційних процесів в Україні, удосконалює відповідно до сучасного стану економіки України методологічну базу прийняття інвестиційних рішень щодо проектів, які принесуть найбільшу віддачу [7, с. 327]; Т.В. Майорова у посібнику "Інвестиційна діяльність" розкриває зміст і етапи розробки інвестиційних проектів, методи фінансового забезпечення інвестиційних проектів [5, с. 217]; А.Ф. Гойко у монографії "Методи оцінки ефективності інвестицій та пріоритетні напрями їх реалізації" надає методичні рекомендації щодо оцінки ефективного інвестування економіки в умовах її трансформації [1, с. 111]; О.І. Дацій у монографії "Ефективність інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві" визначає теоретико-методологічні основи формування інноваційної діяльності та визначення її ефективності, основні концептуальні положення перспективного розвитку інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві [3, с. 124].

У багатьох визначеннях інвестиції розглядаються як категорія синтетична, що поєднує такі елементи: заощадження, кошти, майно чи цінності, процеси вкладення чи здійснення витрат, прибуток, дохід, ефект. При цьому головною рушійною силою такої єдності має бути віддача вкладень, досягнення певної наперед поставленої мети. Тобто інвестиції є надзвичайно ємним поняттям, яке утримує основні елементи, визначаючи закономірності функціонування і саморегуляції інвестиційної сфери. На підтвердження цього О. Мертенс у книзі "Інвестиції" зазначає, що поняття "інвестиції" є дуже

широким, щоб можна було дати йому однозначне і вичерпне визначення [6, с. 15].

На фінансовому визначенні інвестицій акцентують увагу І. Колот, Н. Внукова та І. Косарева, розглядаючи інвестиції як "фінансовий ресурс у будь-якій формі прояву, і цей ресурс обов'язково повинен приносити певний прибуток" [4, с. 248]. Зазначимо, що подібне тлумачення інвестицій як способу ефективного вкладення капіталу більш притаманно окремим операціям конкретних інвесторів на мікроекономічному рівні: для них рішення про інвестування перш за все визначається чинником прибутковості. Так, Л. Гітман та М. Джонк наголошують, що інвестиції — це "спосіб розміщення капіталу, який повинен забезпечити зберігання чи зростання вартості капіталу та одержання позитивної величини доходу" [12, с. 519]. Є ще одна обставина, що дає змогу здійснювати розмежування реальних інвестицій і власне фінансових інвестицій. Вона пов'язана з тим, що інвестиції органічно поєднують у собі мікро— і макроекономічні аспекти.

Зв'язок між макроекономічним і мікроекономічним аналізом інвестицій полягає, насамперед, у тому, що обидва аспекти інвестицій і інвестиційного процесу взаємозалежні та взаємозумовлені. При макроекономічному підході економічні процеси й проблеми економічної політики держави в інвестиційній сфері розглядаються з позиції функціонування економіки в цілому, а отже, не тільки стосовно капіталу, але й стосовно суспільства, стратегії соціально-економічного розвитку.

Для регулювання інвестиційними процесами в галузі ми повинні виходити з макроекономічного тлумачення інвестицій як частини валової доданої вартості, яка не споживається в поточному періоді та забезпечує приріст капіталу і майбутнє споживання. За словами П. Самуельсона, "щораз, коли ми будуємо нові заводи чи дороги, збільшуємо тривалість чи якість освіти або підвищуємо запас потрібних технічних знань, ми підвищуємо майбутню продуктивність економіки і рівень майбутнього споживання" [8, с. 125].

Макроекономічний аспект має визначення Т. Віторт, згідно з яким "інвестиції — це відношення з приводу вкладення матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інформаційних ресурсів з метою досягнення соціо-економічного ефекту; інвестуванням є процес вкладення цих ресурсів" [11, с. 76]. Утім, розглядаючи інвестиційний процес як рух частини національного доходу як вартості і його матеріалізації в основні фонди, автор не бере до уваги такі об'єкти інвестування, як фінансові та нематеріальні активи, інновації тощо.

Загальнопоширеним є сприйняття фінансування соціальної сфери, науково-технічних розробок, екологічно спрямованих проектів не як інвестицій, що безпосередньо спричиняють економічне зростання, а як функції держави з підтримки безприбуткових сфер діяльності. Натомість ми вважаємо названі сфери діяльності як "умовно неприбуткові", тому що "соціальний ефект" не є кінцевим результатом інвестицій, а має опосередкований вплив на зміни обсягів виробництва та доходу завдяки змінам в продуктивність праці.

Економіка XXI ст. базується на знаннях, що стали надбанням і використовуються в практичній діяльності економічно активного населення. Багато в чому це зу-

мовлено особливостями інформаційно-технологічної революції, що формує нову економіку. У результаті інтелект, знання стають найважливішим активом економіки. За їх допомогою вдається переборювати або значно пом'якшувати демографічні, трудові, сировинні, просторові й тимчасові, екологічні й інші обмеження та забезпечувати ефективні структурні зрушення.

Таким чином, інвестиції являють собою вкладення і в матеріальні активи, і у фінансові активи, і в нематеріальні активи. Необхідність більш широкого тлумачення інвестицій пов'язана розвитком ринку цінних паперів, науково-технічним розвитком виробничих сил, посиленням ролі та значення нематеріальних, в тому числі й екологічних, суспільних благ. Ми розглядаємо інвестування як термін, рівнозначний за сутністю з такими термінами, як "інвестиційний процес", "інвестиційна діяльність" (відносячи застосування останнього більшою мірою на мікроекономічному рівні), тому що спільною основою їх сутності є дія, процес трансформації інвестиційних ресурсів (як сукупності засобів різної форми) в інвестиційний продукт (об'єкти підприємницької та інших видів діяльності) з метою, яка відповідає стратегії розвитку підприємства.

Таким чином, під поняттям "інвестиції" слід розуміти приріст вартості суспільного капіталу в результаті виробничої діяльності суб'єктів господарювання та стратегічної політики держави, що спрямовується на виконання виробничих, соціальних, інноваційних, екологічних програм (проектів) з метою перетворення частини нагромадженого капіталу на альтернативні види активів, збільшення прибутку, нарощування обсягів виробництва, впровадження інноваційних розробок, поліпшення соціально-побутових умов проживання людей і екологічних параметрів навколишнього середовища.

Інвестиційна діяльність займає центральне місце в економічному процесі і зумовлює загальне зростання економіки підприємства. В результаті інвестування збільшуються обсяги виробництва, зростає дохід, розвиваються галузі та підприємства, які вийшли вперед у конкурентній боротьбі і найбільшою мірою задовольняють попит на ті чи інші товари і послуги. Отриманий дохід частково знову накопичується і збільшується, відбувається подальше розширення виробництва, яке призводить до зростання економічної ефективності підприємства. Цей процес повторюється безперервно. Таким чином, інвестиційна діяльність сама зумовлює зростання розширеного відтворення, яке утворюється за рахунок доходу в результаті ефективного його розподілу. При цьому, чим ефективніша інвестиційна діяльність, тим більше зростає дохід, тим більше підвищуються розміри накопичення грошових коштів підприємства, які можуть бути знову вкладені у виробництво. При досить високій ефективності інвестиційної діяльності приріст доходу може забезпечити підвищення частини накопичення при повному зростанні споживання.

Інвестиційна діяльність підприємства — це об'єктивний процес, який має свою логіку і розвивається відповідно до властивих йому закономірностей відіграє важливу роль у господарській діяльності підприємства, оскільки за своєю економічною природою інвестиції є відмовою від сьогоденішнього споживання заради отримання доходів в майбутньому. Також під інвестиційною

діяльністю слід розуміти комплекс практичних дій суб'єктів інвестування щодо реалізації інвестицій, які спрямовані на реалізацію інвестиційної стратегії на кожному з етапів економічного розвитку, шляхом збільшення швидкості впровадження інвестиційних програм, зниження інвестиційних ризиків, максимізації фінансової стійкості та платоспроможності, заради досягнення, в кінцевому етапі, високих темпів економічного і соціального розвитку. Інвестиційна діяльність побудована на основі трансформації інвестицій, яка відбувається за схемою: формування накопичень — вкладення ресурсів (інвестування) — отримання прибутку.

Виходячи з основних ознак інвестиційної діяльності підприємств, необхідно визначити фактори, які обмежують її розвиток сьогодні: незадовільний стан технічної бази підприємств; недосконала нормативно-правова база, що регулює інвестиційні процеси; складний механізм отримання кредитів для реалізації інвестиційних проектів; недостатній попит на продукцію; високий відсоток комерційного кредиту; інвестиційні ризики; невизначеність економічної ситуації в країні; нестача власних фінансових коштів.

Вважаємо, що інвестиційна діяльність підприємств пов'язана як з науково-дослідними розробками, науковими дослідженнями, підготовкою висококваліфікованого персоналу, так і з придбанням необхідних засобів виробництва, технологічного обладнання, будівництвом інженерних споруд, об'єктів нерухомості тощо. В економічній літературі вченими виділяється такі стадії реалізації інвестиційного процесу: обґрунтування доцільності інвестицій; проектування та ціноутворення; мотивація; прогнозування та програмування інвестицій; державна реєстрація; страхування; освоєння капітальних інвестицій; забезпечення матеріально-технічними ресурсами; підготовка до виробництва продукції; попередня здача в експлуатацію; кінцева здача в експлуатацію. Усі напрямки та форми інвестиційної діяльності підприємства здійснюються саме за рахунок інвестиційних ресурсів, ефективне використання яких здатне підвищити результативність виробництва, рівень конкурентоспроможності продукції, сприяє динамічному розвитку економічних процесів.

Інвестиційна стратегія підприємства є складовою його загальної економічної стратегії розвитку і передбачає ефективне застосування різноманітних форм інвестування з метою забезпечення високої ринкової вартості підприємства, його інвестиційної привабливості та сталих темпів розвитку. Однією з головних умов здійснення ефективною інвестиційної діяльності є визначення правильної інвестиційної стратегії та тактичних умов її реалізації з урахуванням системи антикризового управління, сформованої на підприємстві. Досить важливим етапом здійснення ефективного управління в кризовий період розвитку є оптимальне формування інвестиційних ресурсів. Власними інвестиційними джерелами для підприємства є — нерозподілений прибуток та амортизаційні відрахування. Забезпечення такої стратегії передбачає її узгодження з фінансовою стратегією підприємства, оскільки саме вона визначає пріоритети та напрями розвитку суб'єктів господарювання у довгостроковому періоді. Така політика являється основою розвитку будь-якого підприємства, адже не ефективна інвестиційна політика є загрозою як виконан-

ня стратегічних цілей підприємства, так і формування його інвестиційної привабливості у поточному періоді.

Обсяг інвестицій залежить від певних чинників, до основних з яких науковці відносять такі: По-перше, обсяг інвестицій залежить від розподілу отриманого доходу на споживання і заощадження. В умовах низьких середньодушових доходів основна їх частина витрачається на споживання. Зростання доходів викликає підвищення їх частки, що спрямовується на заощадження, які є джерелом інвестиційних ресурсів. Отже, зростання питомої ваги заощаджень викликає відповідне зростання обсягу інвестицій і, навпаки. По-друге, значний вплив на обсяг інвестицій має очікувана норма чистого прибутку. Це пов'язано з тим, що прибуток є основним спонукальним мотивом інвестицій. Чим вище очікувана норма чистого прибутку, тим відповідно вище буде і обсяг інвестицій, і навпаки. По-третє, істотно впливає на обсяг інвестицій також ставка позичкового відсотка. В процесі інвестування часто використовується не тільки власний, але й запозичений капітал. Якщо очікувана норма чистого прибутку перевищує ставку позичкового відсотка, то за інших рівних умов інвестування виявиться ефективним. Тому зростання ставки позичкового відсотка викликає зниження обсягу інвестицій і, навпаки. По-четверте, серед факторів, що впливають на обсяг інвестицій, варто виділити передбачуваний темп інфляції. Чим вище цей показник, тим більшою мірою буде знецінюватися майбутній прибуток від інвестицій і менше стимулів буде до нарощування обсягів інвестицій. Особливу роль цей чинник відіграє в процесі довгострокового інвестування.

ВИСНОВКИ

Отже, теоретичні й практичні проблеми розвитку інвестування завжди посідали чільне місце у системі наукових досліджень усіх економічних шкіл, і на нинішньому етапі постіндустріального розвитку суспільства вони набули особливої актуальності. Для будь-якої економічної системи інвестиційна діяльність, як важлива складова розвитку економіки, завжди виступає об'єктом пильної уваги науковців і практиків, а кожному із етапів економічного розвитку відповідає своє трактування економічної природи інвестицій. Незважаючи на суттєві розбіжності в перелічених визначеннях і тлумаченнях, можна виділити в них загальні характерні риси: інвестиції є необхідною умовою для економічного розвитку; інвестиції передбачають витрати ресурсів і одержання ефекту; можливість одержання ефекту має ймовірнісний, ризиковий характер; між витратою ресурсів і одержанням ефекту існує визначений (як правило, довгостроковий) часовий лаг.

Література:

1. Гойко А. Ф. Методи оцінки ефективності інвестицій та пріоритетні напрямки їх реалізації. К.: ВІРА-Р, 2009. 320 с.
2. Губський В. В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. К.: Наукова Думка, 2008. 389 с.
3. Дацій О.І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України: монографія. Київ: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2004. 426 с.
4. Колот В. Економічний зміст інвестицій в умовах розвитку ринкових відносин. Вісник НАДУ. 2004. № 10. С. 242—248.

5. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: навч. посібник. К.: Центр навч. л-ри, 2004. 376 с.

6. Мертенс А. В. Инвестиции: Курс лекций по современной финансовой теории. К.: Инвестиционное агентство, 1997. 416 с.

7. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом. К.: Лібра, 2002. 472 с.

8. Самуэльсон П. А. Экономика. М.: БИНОМ, 1997. 457 с.

9. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. М.: 1962. Т. 5. 590 с.

10. Татаренко Н. О. Теорії інвестицій: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2000. 160 с.

11. Vitort S. Innovation, Market Archetypes and Outcome: An Integrated Framework. Physica-Verlag Heidelberg, 2007. 202 p.

12. Gitman L., Forrester J. A Survey of Capital Budgeting Techniques Used by Major U.S. Firms. The University of Illinois Press, 1960. 412 p.

References:

1. Hoyko, A. F. (2009), *Metody otsinky efektyvnosti investytsiy ta pryoritetni napryamky yikh realizatsiy* [Methods for evaluating the effectiveness of investments and priority areas for their implementation], VIRA, Kyiv, Ukraine.

2. Hubs'kyi, V. V. (2008), *Investytsiyni protsesy v hlobal'nomu seredovyshchi* [Investment processes in the global environment], Naukova Dumka, Kyiv, Ukraine.

3. Datsiy, O.I. (2004), *Rozvytok innovatsiynoyi diyal'nosti v ahropromyslovomu vyrobnytstvi Ukrayiny* [Development of innovative activity in agroindustrial production of Ukraine], NNTS "Instytut ahraryi ekonomiky", Kyiv, Ukraine.

4. Kolot, V. (2004), "The economic content of investment in the development of market relations", *Visnyk NADU*, vol. 10, pp. 242—248.

5. Mayorova, T. V. (2004), *Investytsiyna diyal'nist'* [Investment activity], *Tsentr navchal'noyi literatury*, Kyiv, Ukraine.

6. Mertens, A. V. (1997), *Investitsii: Kurs lektsiy po sovremennoy finansovoy teorii* [Investments: A course of lectures on modern financial theory], *Investitsionnoye agentstvo*, Moscow, Russia.

7. Peresada, A. A. (2002), *Upravlinnya investytsiynym protsesom* [Investment process management], *Libra*, Kyiv, Ukraine.

8. Samuel'son, P. A. (1997), *Ekonomika* [Economics], *BINOM*, Moscow, Russia.

9. Smith, A. (1962), *Issledovaniya o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [Research on the nature and causes of the wealth of nations], *Moscow*, Moscow, Russia.

10. Tatarenko, N. O. (2000), *Teoriyi investytsiy* [Investment theories], *KNEU*, Kyiv, Ukraine.

11. Vitort, S. (2007), *Innovation, Market Archetypes and Outcome An Integrated Framework*, *Physica&Verlag*, Heidelberg, FRG.

12. Gitman, L. and Forrester, J. (1960), *A Survey of Capital Budgeting Techniques Used by U.S. Firms* *Urbana*, The University of Illinois Press, Illinois, USA.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2022 р.

*В. А. Фостолович,
д. е. н., доцент кафедри економіки, менеджменту, маркетингу та готельно-ресторанної
справи, Житомирський державний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0001-5359-7996*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.18

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ У СФЕРІ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ

V. Fostolovych,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics, Management,
Marketing and Hotel and Restaurant Business, Zhytomyr Ivan Franko State University

MODERN TOOLS OF BUSINESS MANAGEMENT SYSTEM IN THE FIELD OF HOTEL AND RESTAURANT AFFAIRS

Умови організації бізнесу в епоху інтенсивної діджиталізації радикально змінились. Цифрові трансформації стали не просто трендом, а новими економічними реаліями які спонукають управлінський персонал підприємств інтегрувати інноваційні засоби з метою підвищення ефективності бізнесу. Завдяки автоматизованим технологіям організації бізнес-процесів, застосуванню штучного інтелекту ми замінюємо рутинну працю на виконання завдань машинним інтелектом, трансформуємо систему обліку, звітності та аналізу у спеціальні сервіси та додатки. Такий механізм організації бізнес-процесів робить їх контрольованими та прозорими. Автоматизація дає можливість опрацювати значні масиви інформації, сприяє своєчасному виконанню завдань і замовлень, зменшує імовірність помилок, знижує витрати на роботу персоналу та інше. Важливо зрозуміти, що автоматизація є ефективною при наявному масиві інформації, який потрібно опрацювати, згрупувати, проаналізувати і сформулювати на її основі готовий алгоритм прийняття ефективного управлінського рішення. Цифрова трансформація бізнесу є поетапним процесом. На першому етапі інтегрування цифрових технологій у бідь-яку із сфер господарської діяльності підприємства слід змодельовати весь бізнес-процес, який відбувається на підприємстві. На другому етапі необхідно детально описати кожен бізнес-процес. І лише на третьому етапі після виконання усіх завдань можливе накладення бізнес-процесів на софт та їх автоматизація. При цьому здійснюється вибір інструментів для автоматизації. Рекомендовано при автоматизації внутрішніх процесів максимально залучати персонал підприємства, оскільки лише працівники компанії знають специфіку бізнесу. Автоматизацію стандартних процесів підприємства варто здійснювати аутсорсерами. Вибір найбільш оптимального діджитал-інструмента для підприємства визначають ефективність реалізації бізнесового проекту, і зручність управляти ними. Серед основних видів діджитал-інструментів запропоновано: продукти 1С та бухгалтерські системи (програмні продукти типу: 1С, Delovod, M.E.Doc та інші), системи управління проектами та задачами (програмні продукти типу: Trello, Asana, ToDo), системи управління клієнтами (програмні продукти типу: AmoCRM, Terrasoft, Bitrix24), системи

управління робочим часом і персоналом (програмні продукти типу: PeopleTime, Bamboohr, Hurm), ESP-системи (програмні продукти типу: UniSender, MailerLite, Mailchimp та інші), CMS-системи (програмні продукти типу: WordPress, Tilda), системи для побудови оргструктури (програмні продукти типу: xMind) та інші. В структурі сучасної системи автоматизації сфери гостинності ефективним є програмний інструмент типу PMS-системи SERVIO HMS (SERVIO HMS BASE, SERVIO HMS ENTERPRISE). Дана автоматизована система дає можливість сформувати об'єднану інформаційну мережу в межах усіх структурних підрозділів підприємства. Це є новою моделлю побудови конкурентоспроможного бізнесу.

The conditions of business organization in the era of intensive digitalization have changed radically. Digital transformations have become not just a trend, but new economic realities that encourage business executives to integrate innovative tools to increase business efficiency. Thanks to automated technologies for organizing business processes, the use of artificial intelligence, we replace routine work to perform tasks with machine intelligence, transfer the system of accounting, reporting and analysis in special services and applications. This mechanism of organizing business processes makes them controlled and transparent. This mechanism of organizing business processes makes them controlled and transparent. Automation allows you to process large amounts of information, facilitates the timely execution of tasks and orders, reduces the likelihood of errors, reduces staff costs and more. It is important to understand that automation is effective with the available array of information that needs to be processed, grouped, analyzed and formed on the basis of a ready-made algorithm for effective management decision-making. Digital business transformation is a step-by-step process. At the first stage of integration of digital technologies into any of the spheres of economic activity of the enterprise it is necessary to model the whole business process that takes place at the enterprise. In the second stage, it is necessary to describe in detail each business process. And only at the third stage, after completing all tasks, it is possible to overlay business processes on software and automate them. At the same time the choice of tools for automation is carried out. It is recommended to involve the company's staff as much as possible in the automation of internal processes, as only the company's employees know the specifics of the business. Automation of standard enterprise processes should be carried out by outsourcers. The choice of the most optimal digital tool for the company determines the effectiveness of the business project, and the convenience of managing them. Among the main types of digital tools are: 1C products and accounting systems (software products such as: 1C, Delovod, M.E.Doc and others), project and task management systems (software products such as: Trello, Asana, ToDo), customer management systems products such as: AmoCRM, Terrasoft, Bitrix24), time and personnel management systems (software products such as: PeopleTime, Bamboohr, Hurm), ESP-systems (software products such as: UniSender, MailerLite, Mailchimp and others), CMS-systems products such as: WordPress, Tilda), systems for building organizational structure (software products such as: xMind) and others. In the structure of the modern system of automation of the hospitality sphere the software tool like PMS-system SERVIO HMS (SERVIO HMS BASE, SERVIO HMS ENTERPRISE) is effective. This automated system makes it possible to form a unified information network within all structural units of the enterprise. This is a new model for building a competitive business.

Ключові слова. Інноваційний бізнес, готельно-ресторанна справа, digital-технології, автоматизовані системи, системи управління, менеджмент, інструменти маркетингу, конкурентоспроможність.

Key words. Innovative business, hotel and restaurant business, digital technologies, automated systems, management systems, management, marketing tools, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Індикатором сучасної економіки є її інноваційність. В сфері готельно-ресторанного бізнесу та сфері розваг рівень інноваційності визначає конкурентоспроможність підприємства. Сучасний клієнт потребує високоякісної послуги (товарів, робіт), які ви можете запро-

понувати чи не вперше, тому застосування новітніх технологій у готельно-ресторанному бізнесі сприяє підвищенню економічної ефективності, конкурентоспроможності, охопленню різних сегментів ринку. Крім того, інтегрування цифрових технологій у бізнес-структури формує новий вимір реалізації бізнесової ідеї, спрощу-

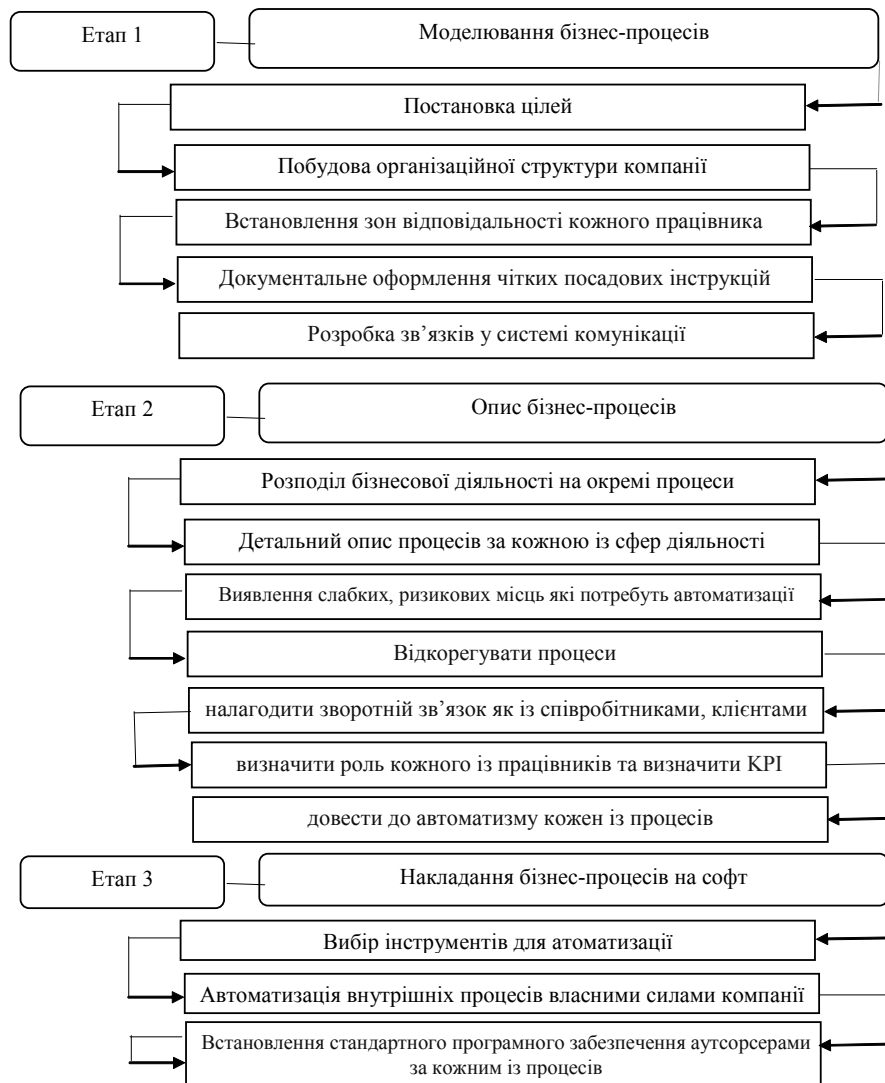

Рис. 1. Етапи інтегрування цифрових технологій у систему господарської діяльності та у систему управління підприємством

Джерело: сформовано автором.

ючи виробничий процес, систему менеджменту, систему маркетингу та адміністрування в цілому. Автоматизовані системи сприяють постійному пошуку нових резервів, підвищення якості усієї сфери обслуговування та окремих бізнесових процесів, створюються нові види послуг.

Невпинність інтегрування автоматизованих систем у бізнесову діяльність підприємств різних сфер викликана процесами інтенсивної глобалізації. Постіндустріальний розвиток суспільства передбачає невідмінне зростання сучасних моделей бізнесу, інноваційних розробок, використання штучного інтелекту та знань, що формує сучасну економіку. Цифрові трансформації у організації бізнесу та у його провадженні є неминучими, це лише питання часу для окремого господарюючого суб'єкта, а отже індикатор його ефективності та інноваційності. Перспективи будь-якої сфери бізнесу ґрунтуються на здатності швидко адаптувати основні інноваційні розробки та інтегрувати світові тренди у практичну діяльність. Тому, завданням дослідження є визначити сучасні інструменти системи управління готельно-ресторанним бізнесом та встановити алгоритм із виз-

наченням етапів інтегрування автоматизованих систем у господарську діяльність бізнесової структури.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню проблем розвитку готельно-ресторанного господарства приділена велика увага вітчизняних науковців, фахівців, а саме: Т. Батракової, О. Борисової, Т. Буй, О. Вінник, Г. Головка, О. Грибіненко, Г. Жекало, Г. Жосан, М. Мальської, І. Мініч, А. Черномазюк, О. Шаповалової та інших. Питання цифрових трансформацій в сферу постіндустріального розвитку суспільства підлягає постійному вивченню, потребує безперестанних досліджень та розробки моделей інтегрування автоматизованих систем та технологій із штучним інтелектом у кожному із сфер бізнесової діяльності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначити сучасні інструменти управління бізнесом в сфері готельно-ресторанної справи. Завданням дослідження є: сформулювати етапи інтегрування цифрових технологій у систему господарської

Рис. 2. Основні види діджитал-інструментів сучасного бізнесу

Джерело: сформовано автором на основі [1].

діяльності та у систему управління підприємством, визначити основні види діджитал-інструментів сучасного готельно-ресторанного бізнесу, сформувати систему функціональних можливостей PMS — системи SERVIO HMS та виокремити функціональні можливості при інтеграції програмних продуктів типу "SERVIO HMS" із зовнішніми обслуговуючими системами, програмами та пристроями.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Автоматизація бізнес-процесів орієнтована на посилення економічної безпеки діяльності підприємств. Важливим є визначити на скільки запропоновані технології автоматизації вирішують проблемні моменти підприємства. Слід дослідити бізнес-процес підприємства та виявити ділянки, які можна замінити штучним інтелектом, механізованими інструментами автоматизувавши операції, або частину технологічного циклу як в системі управління, так і в системі господарської діяльності.

Структурувавши бізнес-процеси, які відбуваються на підприємстві, ми можемо виявити найбільш сильні і слабкі сторони кожного із них, та встановити інструменти та заходи, які забезпечать отримання максимальної величини прибутку [2].

Отже, з метою автоматизації виробничих процесів підприємства та інтегрування цифрових технологій у систему управління на першому етапі необхідно змоделювати бізнес-процеси.

Щоб змоделювати бізнес-процеси необхідно чітко визначити цілі підприємства, які мають бути задокументовані.

Організаційна структура компанії має бути чітко сформована із зазначеними рівнями ієрархії її складових. Важливим аспектом є чітке встановлення та опис зон відповідальності кожного із працівників компанії. Якщо на підприємстві будуть задокументовані та чітко окреслені посадові інструкції, це сприятиме визначенню структури у системі комунікацій. На практиці часто застосовують для опису бізнес-процесів систему умовних позначень (так звану Business Process Model and

Notation) — BPMN із їх описом. Лише реалізувавши зазначені завдання підприємство може перейти до наступного кроку, на якому слід описати бізнес-процеси.

Автоматизувати будь-який бізнес-процес можливо лише при наявності чіткого його опису. Опис кожного із процесів, що відбуваються на підприємстві є передумовою успішної автоматизації. Тому, щоб здійснити такий опис процесів підприємства можна скористатись послугами спеціаліста, або зробити це самому, задокументувавши усі процеси досить детально, за кожною із сфер діяльності. На даному етапі необхідно до опису зазначити слабкі місця, які є ризиковими та потребують поліпшення і можливої автоматизації. Наступним завданням другого етапу трансформування бізнес-процесів у автоматизовану систему є коригування та поліпшення кожного із процесів, які відбуваються у кожній із сфер діяльності підприємства. Не менш важливим завданням є не лише удосконалення кожного із процесів, але і налагодження зворотного зв'язку як із співробітниками, так і з клієнтами підприємства. На даному етапі також потрібно визначити роль кожного із працівників та визначити KPI (Key Performance Indicators), тобто ключові показники ефективності. Важливість KPI проявляється у необхідності встановлення системи оцінки досягнень підприємства в цілому, або окремих співробітників. Оцінюючи підприємство чи співробітників за системою показників KPI ми можемо зрозуміти, в якій мірі їх праця/діяльність наближає до досягнення стратегічних цілей фірми. Можна стверджувати, що KPI виступає індикатором досягнення успіху, тобто вимірною у кількісних показниках величиною. З доцільністю працювати із оціночними показниками KPI стикаються як фахівці сфери продажу, бухгалтери, фінансисти, HR-спеціалісти, так і SMM-ники, таргетологи, SEO-спеціалісти, маркетологи, піарники та дизайнери [1].

Даний етап потребує доведення до автоматизму кожен із процесів усього виробничого циклу та системи обліку, аналізу і управління підприємством.

На третьому етапі можливим стає уже накладення бізнес-процесів на софт. Тобто, вияснивши на якому процесі ми можемо інтегрувати автоматизовані систе-

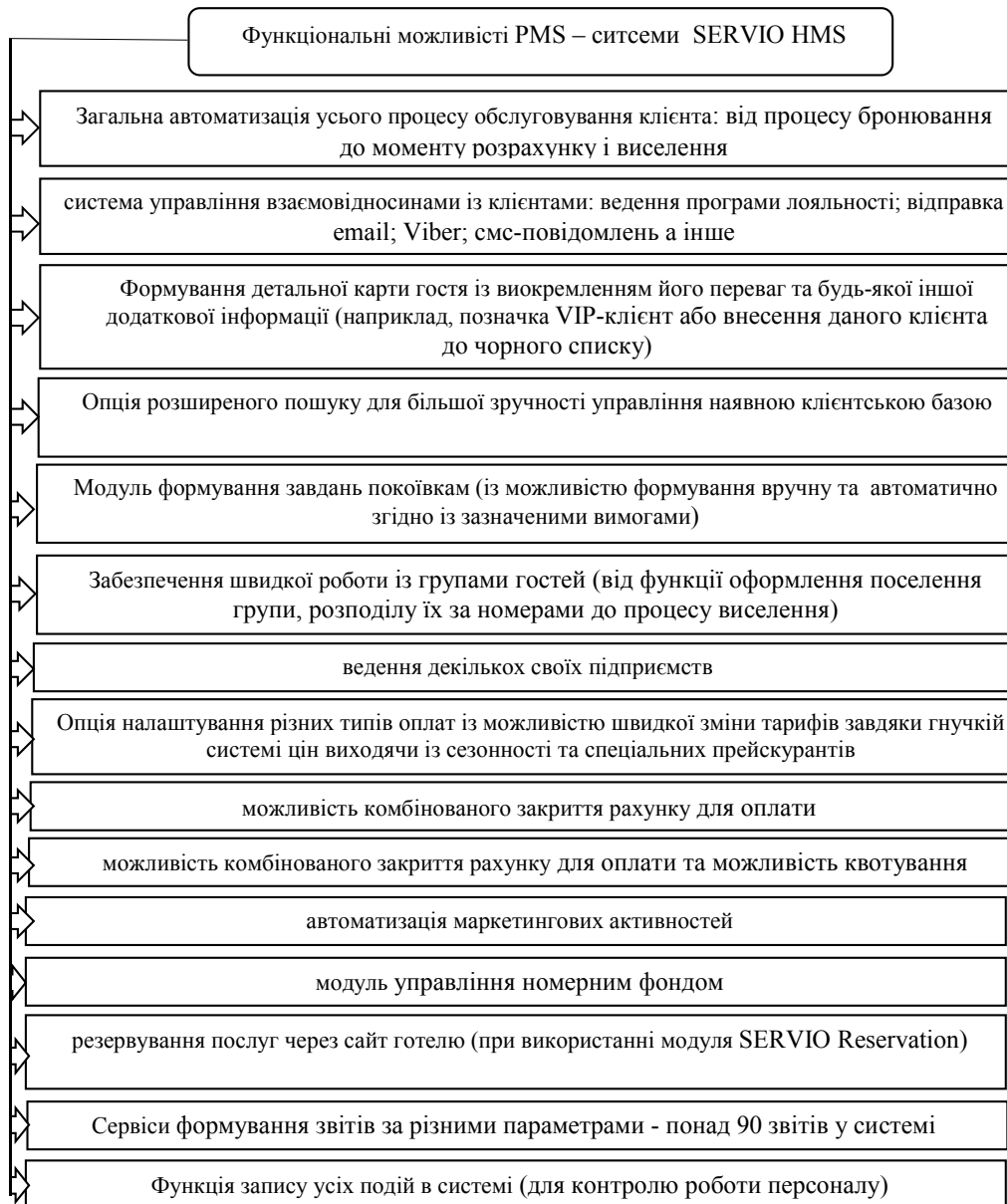

Рис. 3. Система функціональних можливостей PMS – системи SERVIO HMS

Джерело: сформовано автором на основі [1].

ми у виробничий процес, керівництву слід визначитись із інструментами автоматизації. Автоматизація технологічних процесів повинна бути налаштована таким чином, щоб сприяти як постановці задач, так і контролю за їх виконанням, бути орієнтованою на організацію процесу управління продажами, на фіксацію показників й вибудовуванню оптимальної організаційної структури діяльності підприємства. Варто зауважити, що технічно, доцільно забезпечити автоматизацію внутрішніх процесів, таких як наприклад: виробництво, склад, розробку власними силами компанії. Оскільки лише постійні працівники підприємства добре обізнані у специфіці кожної із сфер бізнесу. Аутсорсингові компанії добре впораються із реалізацією процесу автоматизації стандартних процесів: систему обліку, витрати часу персоналу, які можуть запропонувати найбільш оптимальні варіанти інструментарію автоматизації.

Автоматизація процесу реалізації товарів, робіт чи послуг сприяють максимальному забезпеченню еконо-

мічного ефекту, оскільки пришвидшують дану процедуру та спонукають до збільшення оборотності.

Діджиталізація бізнесу є необхідною умовою при реалізації стратегії зростання підприємства та його масштабуванні. Автоматизувавши процес реалізації, відразу слід комплексно приступити до цифрової трансформації системи бухгалтерського обліку, виробничих процесів та логістики. Індивідуальним має бути підхід до автоматизації системи управління підприємством.

Отже, слід зазначити, що вибір найбільш оптимального діджитал-інструментарію визначають ефективність реалізації бізнесового проекту, та зручність управління ними.

Основні види діджитал-інструментів нами згруповано та представлено схематично на рисунку 2.

Розглядаючи такий вид діджитал-інструментів як системи управління проектами та задачами типу Trello, Asana варто зазначити, що вони виступають сервісами, у яких керівництво може ставити завдання праців-

никам підприємства, розподіляючи їх між членами команди. Сервіс ToDo надає можливість постановки задач керівником і контролю за їх виконанням керівником як для співробітників, так і особисто собі.

Необхідним інструментом організації та провадження бізнесової діяльності виступають продукти автоматизованих систем типу 1С та інших облікових систем. Наприклад, системи управління фінансами підприємства і складом такі як: 1С, Delovod, М.Е.Дос та інші сприяють процесу автоматизації процесу виставлення та отримання рахунків, нарахуванню зарплати, здійсненню розрахунку податків, та організації документообігу на підприємстві.

Важливим видом в провадженні бізнесової діяльності є системи управління клієнтами (CRM) типу АмоCRM, Terrasoft, Bitrix24. Дані інструменти управління продажами є достатньо простими та налаштовані на облік відносин із клієнтами. На кожного із клієнтів формується картка із контактними даними й історія спілкування. Таким чином формується база клієнтів.

У нагоді в системі організації та провадження бізнесової діяльності є системи управління робочим часом і персоналом типу: PeopleTime, Vamboohr, Hurma. У таких системах налагоджується комінікаційний зв'язок між керівним персоналом, системою обліку та працівниками підприємства, наприклад: заяви на відпустку, облік робочого часу, облік робочих і вихідних днів.

Створювати розсилку із врахуванням всіх важливих аспектів (розробка контенту, співпраця із передплатниками тощо) допомагають ESP-системи типу: UniSender, MailerLite, Mailchimp та інші. За допомогою ESP здійснюється оптимізація маркетингових процесів.

Важливими інструментами, що надають можливість зручного адміністрування сайтів фірми, їх інформаційним наповненням є WordPress і Tilda. Даного типу CMS-системи роблять можливою спільну процедуру створення, редагування та управління контентом.

Інструмент, який сприяє створенню та використанню інтелекту карти та надає можливість побудувати оргструктуру підприємства за лічені хвилини є системи для побудови оргструктури типу xMind.

Наше бачення підтвержують результати практичної роботи представників European Business Association [1].

Представлено лише частину діджитал-інструментів, які роблять бізнес простим, сучасним, ефективним та конкурентоспроможним. Трансформування бізнесу у цифровий формат сприятиме постійному контролю за усіма бізнес-процесами в режимі онлайн, із будь-якої точки місця перебування та оптимізує усі важливі аспекти діяльності підприємства.

Система управління підприємством в умовах інтегрування автоматизованих систем набуває абсолютно іншого формату, так як управлінська звітність за результати діяльності формується на дату потреби у лише необхідній інформації та у формі, яка необхідна для ефективного прийняття управлінського рішення. Автоматизація за кожним із виробничих процесів сприяє зменшенню кількості операцій співробітниками, більшою продуктивністю усього виробництва.

Усі процедури із інтегруванням діджитал-технологій у бізнес сприяють поліпшенню якості та пришвидшенню обслуговування клієнтів. Процес цифрових транс-

формацій є неспинним, і кожне підприємство адаптує свою діяльність до роботи у іншому цифровому форматі, проте, це лише питання часу для кожної бізнесової структури, а також питання зайнятого сегменту ринку і економічного результату його діяльності.

Сфера гостинності є специфічною в економічній системі України. Їй доцільно відвести належне місце, та спонукати до активного розвитку. Оскільки, автоматизовані системи слугують інструментом цифрових трансформацій, то варто підібрати такий програмний продукт, який найбільш якісно буде задовольняти потреби у роботі та у досягненні поставлених цілей. Серед таких програмних продуктів доцільним є адаптувати технологію SERVIO у господарську діяльність підприємств готельно-ресторанного бізнесу. Програмний інструмент — PMS-система SERVIO HMS (SERVIO HMS BASE, SERVIO HMS ENTERPRISE) сприятиме повній автоматизації готельного сервісу, формуючи замкнутий цикл інформованості цілісно у процесі обслуговування бізнес-структури. Перевагами даного продукту є можливість диференціювати доступ до блоку інформації, виходячи із рівня ієрархії організаційної структури підприємства, із обмеженням прав доступу. Простота інтерфейсу цієї програми робить легким процес адаптування сервісу у бізнесову структуру.

Нами схематично представлено основні функціональні можливості PMS — системи SERVIO HMS на рисунку 3.

Крім вище зазначених функціональних можливостей системи SERVIO HMS є здатність запускати її віддалено із браузера будь-якого пристрою, який є підключеним до мережі інтернет використовуючи web-інтерфейс.

Використання в сфері обслуговування програмного інструменту типу PMS — системи SERVIO HMS надає значні переваги в організації та провадженні бізнесу, оскільки можливим є оптимізація розподілу рівня завантаженості місць готелю, що сприяє зменшенню нерівномірності зношеності номерного фонду.

Використання даного програмного продукту забезпечує підвищення ефективності системи управління підприємством готельного бізнесу у спосіб можливості здійснення віддаленого доступу.

У даній програмі розроблена система алгоритмів готових рішень, або так звана "система підказок".

Завдяки даному функціоналу цієї автоматизованої системи зменшується кількість імовірних помилок. Інтегрованим у програмі PMS — системи SERVIO HMS є функція захисту від критично небезпечних дій, що дає можливість виключити "людський фактор". Важливою перевагою даної автоматизованої системи є можливість інтеграції з іншими системами, які функціонують на підприємстві, що забезпечує комплексність автоматизації та формує єдину систему здійснення розрахунків і формування різного роду звітів.

Важливим модулем PMS-системи SERVIO HMS є наявність так званої "шахматки". Зручність її полягає у наданні можливості насамперед швидкого перегляду актуальної інформації про:

- вільні й зайняті номери;
- майбутні заїзди або виїзди клієнтів;
- експрес-бронювання номера;

Рис. 4. Схема можливостей інтеграції програмних продуктів типу "SERVIO HMS" із зовнішніми обслуговуючими системами, програмами та пристроями

Джерело: Сформовано автором на основі [6—8].

- швидке переселення гостя у інший номер за його бажанням;
- скасування бронювань;
- інші дані.

Програмні продукти типу SERVIO HMS мають інтегрований модуль, що надає можливість автоматично, під час бронювання, ранжувати та вибирати той номер із визначеної категорії, що був найменше завантажений у процесі господарської діяльності готелю. Така опція забезпечує в готелі рівномірний знос номерного фонду. Проте, за потреби, адміністратор має можливість змінити заданий номер на будь-який інший, який вільний на дату заїзду гостя (наприклад, якщо гість має бажання жити у конкретному номері).

Окрім того, програмний продукт SERVIO HMS має функцією встановлювати обмеження на реалізацію номерів (усіх або номерів окремої категорії) у визначений період для якихось окремих каналів продажів. Ці обмеження можуть бути в частині:

- 1) встановлення заборони продажу у визначений період через певний канал (наприклад, не продавати номери в якийсь період через OTA-канали);
- 2) встановлення заборони заїзду на якісь свята (наприклад, не брати гостей на визначене в календарі свято);
- 3) встановлення мінімального терміну проживання (наприклад, якщо бронюється номер через сайт, то призначається мінімальна кількість днів для проживання);
- 4) встановлення розміру мінімальної передплати (наприклад, можна від загальної вартості проживання вказати відсоток чи статична сума передплати за проживання під час бронювання номеру);
- 5) встановити термін для попереднього бронювання номера (наприклад, установити періоду часу до якого можна попередньо забронювати номер).

Автоматизувавши процес управління готельно-ресторанною справою за допомогою програмних про-

дуктів, ми можемо знівелювати проблему овербукінга. Тобто, програмні продукти дають можливість встановлювати квоти для усіх каналів продажів, що сприяє ефективному перерозподілу наявного номерного фонду по застосовуваних каналах продажу.

Щоб задовольнити вимоги сучасного клієнта важливо знати його потреби та вивчити усі бажання для забезпечення ефективного і якісного сервісу. Застосовуючи автоматизовані системи управління типу PMS-системи для готелів SERVIO HMS є можливість формувати базу клієнтів та зберігати усю детальну інформацію про них із виокремленням їх потреб та прерогатив. При чому, якщо ми маємо серію об'єктів обслуговування, наприклад серію готелів, то побудувати автоматизовано таку систему переваг можливо для кожного суб'єкта господарювання індивідуально. Також, при формуванні електронних анкет для гостей, ми можемо робити помітки стосовно кожного клієнта, так, до прикладу: "VIP-гість" або "Знаходиться у чорному списку".

Розробленими в системі програмного продукту "SERVIO HMS" є інструменти для покоївок, які надають можливість автоматизувати систему формування завдань на прибирання номерів у відповідності до статусу номера (статус номера може бути: виїзний, поточний, під заїзд), що формується на основі періодичності прибирань (наприклад, генеральна при заданому періоді раз в місяць) або встановлені вручну [4, 5].

Окрім того, перевагою автоматизованих систем управління типу "SERVIO HMS" є можливість інтеграції із іншими обслуговуючими системами, програмами та пристроями. Схему можливих інтеграцій програм "SERVIO HMS" із зовнішніми пристроями нами представлено схематично [6, 7, 8] (Рис. 4).

Отже, інтегрувавши у систему управління підприємствами сфери гостинності, ми можемо забезпечити об'єднавши у спільний виробничий процес усю роботу

наявних в системі бізнесової структури служб для організації взаємоузгодженої роботи структурних підрозділів та колективу з метою комплексного обслуговування кожного клієнта із врахуванням усіх його побажань. Система автоматизації дає можливість чіткого розмежування функцій кожного із співробітників на основі виставлення рівня індивідуального доступу та можливостей роботи у системі. Інформаційна система типу "SERVIO HMS" в процесі інтеграції з іншими системами (наприклад: системою управління рестораном, бухгалтерською програмою, відділом продаж чи навіть секретарем), слугує центральним елементом й акумулює усі наявні у підприємстві потоки даних. Такий підхід дає можливість управляти всіма процесами, які відбуваються на підприємстві.

Література:

1. Грінцова А. Мірило успіху: навіщо потрібні KPI та як їх розрахувати. URL: <https://happymonday.ua/navishho-potribni-kpi-ta-yak-yih-rozrahuvaty> (дата звернення 10.06.2022 р.).
2. Морозова К. Автоматизація бізнес-процесів: сучасний тренд чи спосіб підвищення ефективності бізнесу? European Business Association. URL: <https://eba.com.ua/avtomatyzatsiya-biznes-protseviv-suchasnyj-trend-chy-sposib-pidvyshhennya-efektyvnosti-biznesu> (дата звернення 11.06.2022 р.).
3. Черномазук А.Г. Інновації у сфері готельно-ресторанного бізнесу. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2014. № 5. Т. 2. С. 269—272.
4. SERVIO HMS для автоматизації готельного бізнесу. Exert Solution. URL: <https://expertsolution.com.ua/uk/modul-servio-hms> (дата звернення 01.06.2022 р.).
5. SERVIO POS KIOSK для терміналів самообслуговування Exert Solution. URL: <https://expertsolution.com.ua/uk/modul-servio-kiosk--samoobsluzhivanie-klientom> (дата звернення 01.06.2022 р.).
6. SERVIO POS ORDERMONITOR для точок приготування Exert Solution. URL: <https://expertsolution.com.ua/uk/modul-servio-ordermonitor--modul-zakazov> (дата звернення 02.06.2022 р.).
7. SERVIO POS MOBILE — це не просто нова версія SERVIO POCKET. Exert Solution. URL: <https://expertsolution.com.ua/uk/servio-pos-mobile> (дата звернення 03.06.2022 р.).
8. SERVIO MOBILE STATISTIC для перегляду статистики компанії. Exert Solution. URL: <https://expertsolution.com.ua/uk/modul-servio-web-report--web-otchetnost> (дата звернення 04.06.2022 р.).

References:

1. Hrin'ova, A. (2020), "The measure of success: why you need KPIs and how to calculate them", available at: <https://happymonday.ua/navishho-potribni-kpi-ta-yak-yih-rozrahuvaty> (Accessed 10 June 2022).
2. European Business Association (2022), "Business process automation: a modern trend or a way to increase business efficiency?", available at: <https://eba.com.ua/avtomatyzatsiya-biznes-protseviv-suchasnyj-trend-chy-sposib-pidvyshhennya-efektyvnosti-biznesu/> (Accessed 11 June 2022).

3. Chernomaziuk, A.H. (2014), "Innovations in the field of hotel and restaurant business", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 1, pp. 269—272.

4. Exert Solution (2022), "SERVIO HMS for hotel business automation", available at: <https://expertsolution.com.ua/uk/modul-servio-hms> (Accessed 1 June 2022).

5. Exert Solution (2022), "SERVIO POS KIOSK for self-service terminals", available at: <https://expertsolution.com.ua/uk/modul-servio-kiosk--samoobsluzhivanie-klientom> (Accessed 1 June 2022).

6. Exert Solution (2022), "SERVIO POS ORDERMONITOR for cooking points", available at: <https://expertsolution.com.ua/uk/modul-servio-ordermonitor--modul-zakazov> (Accessed 2 June 2022).

7. Exert Solution (2022), "SERVIO POS MOBILE is not just a new version of SERVIO POCKET", available at: <https://expertsolution.com.ua/uk/servio-pos-mobile> (Accessed 3 June 2022).

8. Exert Solution (2022), "SERVIO MOBILE STATISTIC to view company statistics", available at: <https://expertsolution.com.ua/uk/modul-servio-web-report--web-otchetnost> (Accessed 4 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 23.06.2022 р.

www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Н. Г. Здырко,

д. е. н., професор, декан факультету обліку та аудиту,

Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0001-5968-3502

Л. М. Дриманова,

аспірант, Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: 0000-0003-3854-1104

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.26

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОЦІНКА ПРОДУКЦІЇ ЛІСІВНИЦТВА ДЛЯ ПОТРЕБ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

N. Zdyrko,

PhD in Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty

of Accounting and Audit, Vinnytsia National Agrarian University

L. Drymanova,

Postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University

CLASSIFICATION AND EVALUATION OF FORESTRY PRODUCTS FOR ACCOUNTING NEEDS

У статті проаналізовано основні спекти класифікації та оцінки продукції лісівництва для потреб бухгалтерського обліку. Досліджено основні нормативні документи, які регламентують відображення продукції лісівництва у бухгалтерському обліку. Визначено, що класифікацію продукції лісівництва як об'єкта обліку варто здійснювати з точки зору її визнання як біологічних активів, додаткових біологічних активів, продукції, готової до споживання або подальшої переробки та продуктів переробки. Зазначено, що для достовірності та своєчасності отримання інформації щодо лісогосподарської продукції та її вартості для цілей бухгалтерського обліку важливим є питання економічної оцінки такої продукції. Встановлено, що найкращим методом економічної оцінки лісових ресурсів та продукції лісівництва є рентний метод (враховуючи диференціальну ренту I та II). Виокремлено основні проблеми бухгалтерського обліку лісових ресурсів та продукції лісівництва, а також мінімально необхідні кроки для їх вирішення.

The article analyzes the main inspections of the classification and evaluation of forestry products for the needs of accounting. The main regulatory documents regulating the display of forestry products in accounting have been studied. It is determined that the classification of forestry products as an object of accounting should be made in terms of their recognition as biological assets, additional biological assets, products ready for consumption or further processing and processed products. It is noted that for the reliability and timeliness of obtaining information about forestry products and their value for accounting purposes, the issue of economic evaluation of such products is important. It has been established that the best method for the economic evaluation of forest resources and forestry products is the rental method (taking into account the differential rent I and II).

The methodology for assessing forest products and forest biological assets for accounting purposes must necessarily take into account the specifics of the forest industry. Accordingly, it is established that forest plantations are long-term biological assets, directly cut biological trees are agricultural products, and timber products are products resulting from wood processing. It is

substantiated that the approval of the Concept of the unified state system of electronic wood accounting and the approval of the Instructions for maintaining electronic wood accounting allows optimizing the production activities of forestry enterprises, improving the quality of accounting for forestry products, reducing the time for issuing documentation, and contributes to the effective fight against illegal logging. The accounting methodology in forestry should be substantiated in an accounting policy, the elements of which clearly identify not only the methodological outline, but also the technical, organizational and managerial. The main problems of accounting for forest resources and forestry products and the minimum necessary steps to solve them are identified.

Ключові слова: бухгалтерський облік, лісові ресурси, продукція лісівництва, деревина, біологічні активи, рентний метод, електронний облік деревини.

Key words: accounting, forest resources, forestry products, timber, biological assets, rental method, electronic timber of accounting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах лісова галузь України розвивається нестабільно. Незважаючи на те, що лісове господарство належить до господарських комплексів, які мають стратегічне значення для національної економіки, оскільки охоплює всі процеси, пов'язані з відтворенням та використанням стратегічного ресурсу — лісу, при цьому він займає порівняно незначне місце у економіці України. Необхідною умовою ефективної діяльності підприємств лісового господарства є належна організація обліку лісових біологічних активів, так як вона дозволить забезпечити достовірний облік витрат на виробництво та виходу продукції лісового господарства з урахуванням галузевих особливостей лісового комплексу, вікового складу і міжвидового розподілу лісових біологічних активів, системи державного регулювання лісокористування.

Сьогодні у діяльності вітчизняних лісгосподарських підприємств основною проблемою у сфері бухгалтерського обліку лісових ресурсів та продукції лісівництва є відсутність єдиного підходу до класифікації та оцінки продукції лісівництва для цілей бухгалтерського обліку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Основні проблемні питання забезпечення бухгалтерського обліку лісових ресурсів висвітлені у працях Т.І. Вовчук, В.Д. Гоцуляка, Р.Г. Дубаса, В. Букура, О.В. Морозової, Л. Тодорової, Я.В. Ковалю, В.О. Озерана, М.Ю. Чік. Віддаючи належне науковому доробку вказаних вчених, недостатньо дослідженими залишаються питання класифікації та оцінки продукції лісівництва для потреб бухгалтерського обліку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою наукової статті є дослідження підходів до класифікації лісових ресурсів та продукції лісівництва, а також визначення найбільш раціонального методу їх економічної оцінки для цілей бухгалтерського обліку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лісове господарство є важливим складовим елементом економіки України, оскільки, крім того, що забезпечує державу сировиною для багатьох галузей промисловості, воно ще є основою для здійснення господарської діяльності, яка передбачає створення робочих місць і виготовлення продукції, а отже, формування ВВП. У структурі ВВП України лісова галузь займає незначну частку (0,5—0,6%), але динаміка обсягів продукції (робіт, послуг) лісового господарства та продукції лісозаготівель протягом 2010—2020 рр. має позитивну тенденцію [1].

Відповідно до Класифікатора видів економічної діяльності, лісове господарство України включає 4 підвиди: лісівництво та інша діяльність у лісовому господарстві (02.1), лісозаготівлі (02.2), збирання дикорослих недревних продуктів (02.3), надання допоміжних послуг у лісовому господарстві (02.4).

Нормативним документом, який регламентує відображення у бухгалтерському обліку операцій, пов'язаних із продукцією лісівництва є Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 "Біологічні активи" [2]. У П(С)БО 30 наведено визначення поняття "біологічний актив" — це тварина або рослина, яка в процесі біологічних перетворень здатна давати сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи, а також приносити в інший спосіб економічні вигоди [2]. До сільськогосподарської продукції відносяться активи, що були одержані в результаті відокремлення від біологічного активу, призначені для продажу, переробки або внутрішнього споживання.

П(С)БО 30 "Біологічні активи" був розроблений на основі Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 41 "Сільське господарство". У МСБО 41, на відміну від вітчизняного аналога, є чітке трактування лісових ресурсів. Так, біологічними активами визнаються "дерева у лісопосадці", сільськогосподарською продукцією — "зрубаний ліс", а продуктами, які є результатом переробки після збирання врожаю, — "лісоматеріали". Окрім того, наведені в МСБО 41 визначення біологічних активів та сільськогосподарської продукції носять більш ширший і загальний характер. Так, біологічним

Таблиця 1. Класифікація біологічних активів у лісовому господарстві

Біологічні активи	Додаткові біологічні активи	Продукція, готова до споживання або подальшої переробки	Продукти переробки
Земля, зайнята лісом	рослини, тварини	деревина, деревні соки, мисливська продукція, ягоди, гриби, недеревна продукція	продукція переробки лісодеревини, консервна продукція, м'ясопродукти, тощо
Лісовий масив	дерева, що формують основу природного поновлення лісонасаджень	продукція, визначена Державним класифікатором продукції та послуг	пиломатеріали, ефірні масла, дьоготь, каніфоль, скипидар, крихта коркова
Лісорозсадники, маточні плантації, лісонасінневі плантації	сіянці, саджанці	дерева для реалізації, насіння, плоди	продукти консервування, ефірні масла
Чагарники	підріст	кущі для реалізації, плоди	продукти консервування
Ягідники	розсада, живці	ягоди	продукти консервування
Дикі тварини	приплід	туші тварин, шкурки	м'ясопродукти, декоративні опудала
Дикі птахи	приплід, яйця	тушки пернатих, яйця (для реалізації), пух перо	м'ясопродукти, декоративні опудала

Джерело: [4, с. 324].

активом визнається "жива тварина або рослина", а сільськогосподарської продукцією — "зібраний урожай біологічних активів" [3, с. 294].

Незважаючи на прийняття П(С)БО 30 "Біологічні активи", вітчизняні лісогосподарські підприємства не відображають в обліку та фінансовій звітності біологічні активи. Це є фундаментальною проблемою обліку в лісовій галузі, яка не дозволяє сформувати реальну вартість лісу, собівартість виробленої продукції та достовірно оцінити роботу галузі взагалі.

У відповідності до положень П(С)БО 30 та МСБО 41 вважаємо, що дерева варто обліковувати за дебетом рахунку 16 "Довгострокові біологічні активи" відповідно як довгострокові біологічні активи, зрізані дерева — на дебеті рахунку 27 "Продукція сільськогосподарського виробництва" як сільськогосподарську продукцію, а лісоматеріали — це продукти, які є результатом "переробки" деревини.

Біологічні активи в лісовому господарстві сьогодні питання недостатньо досліджене у науковій сфері, зокрема, щодо визначення їх суті та класифікації. Так, найбільш детальну класифікацію лісових біологічних активів надає Т.А. Ковбаса [4, с. 324]. Класифікацію продукції лісівництва як об'єкта обліку варто здійснювати з точки зору її визнання як біологічних активів, додаткових біологічних активів, продукції, готової до споживання або подальшої переробки та продуктів переробки (табл. 1).

Для достовірності та своєчасності отримання інформації щодо лісогосподарської продукції та її вартості для цілей бухгалтерського обліку важливим є питання економічної оцінки такої продукції. До початку ХХІ століття економічна оцінка лісових ресурсів не здійснювалась, оскільки поширеною була концепція "безплатності" природних ресурсів, і тому питання про їх грошову оцінку навіть не поставало. Оцінка лісових ресурсів має важливе значення, адже дозволить виміряти вартість цих активів як на мікро, так і на макрорівні та

визначити розмір шкоди, заподіяною внаслідок неконтрольованої їх вирубки та втрат, що виникають внаслідок стихійних явищ. Розробка науково-обґрунтованих методів економічної оцінки лісових ресурсів дозволить підвищити контроль за їх відтворенням і використанням [5, с. 71].

Ліси не однакові за цільовим призначенням, продуктивністю, місцезональним розташуванням, доступністю для експлуатації. Звідси неоднакові і доходи від використання лісових ресурсів, а також методи їх економічної оцінки. Об'єктом економічної оцінки лісових ресурсів залежно від напрямку їх використання є:

- земля, як головний засіб виробництва в лісовому господарстві;
- лісові насадження на корені;
- ліс, як земельне угіддя і об'єкт багатоцільового використання;
- насадження, які є продуктом природи і праці;
- ресурси побічного і прижиттєвого користування;
- ресурси лісової фауни [6, с. 281].

Методика оцінки лісогосподарської продукції та лісових біологічних активів для цілей бухгалтерського обліку обов'язково повинна враховувати специфіку лісової галузі:

- утворення лісових біологічних активів здійснюється під впливом не тільки робочої сили, але і природно-кліматичних умов, як наслідок, на виробництво лісогосподарської продукції особливо впливає сезонність;
- тривалість періоду вирощування лісогосподарської продукції становить 50—70 років, що значно перевищує один операційний цикл, тому некоректним є облікування витрат на відтворення лісових активів на рахунок 23 "Виробництво" (за окремими біологічними активами та їх групами), але й окремими процесами і видами робіт.

Враховуючи вищезазначені особливості, можна стверджувати, що лісові насадження, а саме дерева, є

Таблиця 2. Сучасні підходи до економічної оцінки лісових ресурсів та продукції лісівництва у цілях бухгалтерського обліку

№ п/п	Назва підходу	Сутність
1	Витратний	вартість лісових насаджень визначається на основі фактичних витрат на їх відтворення та підготовку до використання. Економічна оцінка лісових ресурсів при застосуванні даного підходу базується на трудовій теорії вартості. Підхід використовується в практичній діяльності вітчизняних лісових господарств
2	Рентний	оцінюється максимально можливий ефект від використання лісових ресурсів. Лісова рента визначається як різниця між цінністю кінцевої продукції лісовирощування, що встановлюється величиною гранично допустимих витрат на приріст її виробництва (замикаючих витрат), і індивідуальними зведеними витратами на відновлення і експлуатацію лісових ресурсів
2.1	Диференціальна рента I	додатковий прибуток, отриманий на кращих за якість та місцезнаходженням ділянках при рівновеликих вкладеннях капіталу
2.2	Диференціальна рента II	додатковий прибуток, отриманий при експлуатації ділянок з особливими властивостями і залежить від попиту
3	Альтернативний	дозволяє визначити вартість лісових ресурсів через втрачені доходи і витрати, які можна було б отримати при використанні даного ресурсу в інших цілях (відведення земельної ділянки для сільського виробництва, мисливства, рекреації, тощо). Концепція альтернативної вартості в певній мірі пов'язана з витратною концепцією. Чим менша альтернативна вартість природного блага, тем менше потрібно витрат для компенсації економічних втрат від збереження цього блага
4	Дохідний (результативний)	базується на визначенні вартості лісових ресурсів, виходячи із вартості продукції, виробленої на основі їх використання. За цим підходом вартість лісових насаджень визначається двома способами: або за величиною ефекту (доходу), одержаного від використання лісових ресурсів, або за витратами необхідними для заміщення таких природних ресурсів

Джерело: узагальнено автором на основі [5, с. 72].

власне, довгостроковими біологічними активами, безпосередньо зрізані біологічні дерева — це сільськогосподарська продукція, а лісоматеріали — це продукція, яка є результатом переробки деревини. Також, у відповідності до Методичних рекомендацій, плоди, ягоди, гриби під час їх збирання (заготівлі) перестають бути елементами біологічних активів і визначаються як окремі активи [7, с. 475].

Для визначення економічної оцінки лісових ресурсів у вітчизняній та зарубіжній практиці донедавна використовувалися 2 підходи — витратний та рентний, сьогодні їх доповнюють ще двома — результативним та альтернативним (табл. 2).

Здійснивши аналіз існуючих підходів до оцінки лісових ресурсів та продукції лісівництва у цілях бухгалтерського обліку, відзначимо переваги та недоліки кожного методу. А саме, перевагою витратного методу є відносна спрощеність застосування (вартість лісових ресурсів та продукції лісівництва визначається на основі витрат на висаджування лісових культур, на лісомеліоративні роботи, санітарну вирубку, моніторинг лісових ресурсів тощо), а недоліком є те, що метод не враховує якісних показників лісових ресурсів та лісової продукції.

Перевагою результативного методу оцінки лісових ресурсів та продукції лісівництва є наочність, адже метод базується на визначенні вартості лісових ресурсів, виходячи із вартості продукції, виробленої на основі їх використання. Проте, вважаємо, що метод є некоректним у зв'язку з різним значенням часу використання

природних і матеріально-трудових ресурсів, які беруть участь у створенні їх вартості. Також недоліком результативного методу є врахування суб'єктивних чинників (цінності, рідкісності та доступності деревини) при визначенні вартості лісових ресурсів.

Метод альтернативної вартості (упущеної вигоди) включає вигоди, які були б отримані від альтернативного використання лісових ресурсів (інтенсивного лісового господарства). Недоліком цього методу оцінки є те, що чим менша вартість ресурсу чи продукції, тим менше потрібно витрат для компенсації економічного збитку від збереження цього ресурсу чи блага.

Найчастіше вартість лісових ресурсів визначається за рентним методом, оскільки саме економічний ефект найбільш повно характеризує цінність цих природних ресурсів для суспільства. Загально прийнятою є думка, що рента виникає внаслідок кращої якості природних ресурсів і місця їх розташування. Однією з переваг рентного методу економічної оцінки лісових ресурсів та продукції лісівництва є можливість визначити реальний економічний ефект від використання цих природних ресурсів. До недоліків підходу відносять складність у використанні, що пов'язано з відсутністю науково обґрунтованих цін на лісові ресурси, а також нульові оцінки лісових ресурсів у несприятливих районах для їх відтворення.

На сьогодні прийнята Концепція єдиної державної системи електронного обліку деревини, яка передбачає поштучне маркування деревини на лісосіках і складах

пластиковими бирками, які містять штрих-код, на якому реєструється походження, якісні та кількісні показники деревини з використанням електронних засобів подальшого обліку та системного контролю легальності заготівлі [8].

Відповідно до Концепції у 2021 р. затверджено Інструкцію з ведення електронного обліку деревини [9], яка встановлює порядок ведення електронного обліку продукції лісозаготівель, лісопилення і деревообробки із застосуванням електронних засобів маркування та обліку деревини власниками лісів і постійними лісокористувачами. Дана Інструкція розроблена відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", Положень (стандартів) бухгалтерського обліку, Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, Державних стандартів України, інших нормативно-правових актів по регулюванню ведення лісового господарства та має за мету забезпечення єдиних методологічних засад ведення обліку лісопродукції [7, с. 477].

Інструкцією з ведення електронного обліку деревини передбачено застосування декількох форм обліку:

- 1) специфікація приймання деревини від заготівлі;
- 2) щоденник приймання деревини від заготівлі;
- 3) щоденник приймання деревини від розкрязування довгомірних лісоматеріалів;

4) специфікація-накладна приймання деревини після зміни якості;

5) специфікація-накладна на відправлення деревини залізничним транспортом;

- б) товарно-транспортна накладна (ліс) (ТТН-ліс) [9].

Вважаємо, що процес електронного обліку деревини повністю заснований на електронному документообігу. Він базується на програмному забезпеченні, що дозволяє контролювати етапи руху деревини, під час яких вся облікова інформація передається в електронному вигляді.

Таким чином, впровадження електронного обліку деревини дає змогу оптимізувати виробничу діяльність лісогосподарських підприємств, підвищити якість обліку продукції лісівництва, скоротити час оформлення документації, сприяє ефективній боротьбі з незаконними рубками та приведенню вітчизняного ринку продукції лісівництва у відповідність до вимог Євросоюзу. Застосування системи електронного обліку деревини дозволяє у максимально короткі терміни встановлювати всю інформацію про деревину, допоможе керівникам підприємств оперативніше в реальному часі бачити залишки продукції лісівництва на кожній лісосіці в розрізі порід та сортиментів, приймати управлінські рішення щодо напрямків реалізації, вивезення продукції та інше.

Доцільно зазначити, що питання організації бухгалтерського обліку лісових ресурсів та продукції лісівництва має значну кількість дискусійних моментів, оскільки широкий спектр об'єктів, методи оцінки, особливості документального оформлення та відображення інформації у формах фінансової звітності створюють відповідні труднощі, що в загальній сукупності може порушити належний рівень упорядкування облікового процесу. Методологія бухгалтерського обліку в лісовому господарстві має бути обов'язково обґрунтована в обліковій політиці, елементи якої чітко ідентифікують

не тільки методологічний контур, але й технічний та організаційно-управлінський.

Основні проблеми обліку лісових ресурсів та продукції лісівництва, вважаємо, полягають у:

— недосконалість підходів до організації бухгалтерського обліку операцій з лісовими ресурсами та продукцією лісівництва. Діюча методика обліку вказаних операцій не дозволяє здійснити достовірну оцінку структури ресурсів підприємства, його ліквідності та платоспроможності відсутності науково обґрунтованого підходу до організації з лісокористування.

— недотримання основних норм П(С)БО 30 "Біологічні активи" у питаннях методики методики обліку операцій з лісовими ресурсами та продукцією лісівництва. Недосконалість положень облікової політики призводить до зниження якості та повноти облікової інформації, що є також однією з причин невідповідності існуючої методики обліку лісових ресурсів стандартам бухгалтерського обліку.

— фінансова звітність не забезпечує інформацією користувачів про операції з лісовими ресурсами та продукцією лісівництва, оскільки у звітності такі операції відображаються згруповано в складі оборотних запасів, зокрема у статті "Незавершене виробництво".

Для вирішення вказаних проблем необхідно нормативну базу щодо обліку лісових активів, привести у відповідність до загальних принципів ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні. Основними кроками у подоланні існуючої проблеми організації ефективної облікової системи і звітності лісогосподарських підприємств повинні стати:

1) затвердження у П(С)БО 30 "Біологічні активи" визначень термінів "ліс", "лісові насадження", "мисливські ресурси" тощо;

2) розробка і впровадження методичних рекомендацій щодо обліку лісових активів та особливостей діяльності лісогосподарських підприємств;

3) доповнення Інструкції № 291 уточненнями щодо синтетичного та аналітичного обліку лісових активів та діяльності лісогосподарських підприємств з конкретизацією порядку та механізму організації облікового процесу в таких підприємствах.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті дослідження обґрунтовано доцільність внесення змін до діючого нормативно-правового законодавства щодо визначення термінології лісових біологічних активів та продукції лісівництва, їх класифікації, а також порядку їх визнання та економічної оцінки.

Відображення лісових ресурсів та продукції лісівництва у бухгалтерському обліку має регламентуватися П(С)БО 30 "Біологічні активи". Відповідно до цього, зважаючи на особливості продукції досліджуваної галузі, неможливо всі лісові активи відображати на одному рахунку. Так, дерева варто обліковувати за дебетом рахунку 16 "Довгострокові біологічні активи" відповідно як довгострокові біологічні активи, зрізані дерева — на дебеті рахунку 27 "Продукція сільськогосподарського виробництва" як сільськогосподарську продукцію, а лісоматеріали — це продукти, які є результатом "переробки" деревини.

Окрім того, для достовірного облікового відображення продукції лісівництва вітчизняних підприємств, важливо здійснювати економічну оцінку такої продукції. Зі всіх досліджених методів, найбільш ефективним є рентний підхід до економічної оцінки лісових ресурсів та продукції лісівництва.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є обґрунтування критеріїв вибору методів оцінки, періодичності проведення, розробка методики оцінки та пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового регулювання ведення бухгалтерського обліку та складання звітності щодо таких об'єктів.

Література:

1. Публічний звіт голови державного агентства лісових ресурсів України за 2021 рік. URL: <https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/publiclniy-zvit-za-2021.pdf> (дата звернення: 03.06.2022).

2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 "Біологічні активи": Наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 р. № 790. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (дата звернення: 03.06.2022).

3. Сидоренко Р.В. Особливості організації облікового процесу в лісгосподарських підприємствах. Економічний форум. 2018. № 4. С. 292—297.

4. Ковбаса Т. А. Особливості визнання біологічних активів лісового господарства. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2016. Вип. 5 (05). С. 322—325.

5. Замула І.В., Танасієва М.М., Шавурська О.В. Бухгалтерський облік, аналіз і аудит лісових ресурсів і витрат на їх відтворення та використання: монографія. Житомир, 2021. 257 с.

6. Жолкевський П.Ф. Економіко-екологічна оцінка лісових ресурсів. Науковий вісник Українського державного лісотехнічного університету. Серія: Стан і тенденції розвитку лісівничої освіти і науки та лісового господарства в Україні. 2004. № 14.5. С. 277—283.

7. Суліменко Л.А., Киян А.В., Вітер С.А. Особливості обліку біологічних активів та продукції на підприємствах лісового господарства. Молодий вчений. 2017. № 8 (48). С. 474—480.

8. Про схвалення Концепції створення єдиної державної системи електронного обліку деревини: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 № 1090-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1090-2009-%D1%80> (дата звернення: 15.05.2022).

9. Інструкція з ведення електронного обліку деревини: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 27.09.2021 р. № 621. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1343-21#Text> (дата звернення: 28.05.2022).

References:

1. State Agency of Forest Resources of Ukraine (2021), "Public report of the head of the State Agency of Forest Resources of Ukraine for 2021", available at: <https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/publiclniy-zvit-za-2021.pdf>

87%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/publiclniy-zvit-za-2021.pdf (Accessed 3 June 2022).

2. Order of the Ministry of Finance of Ukraine (2005), "Accounting Regulation (Standard) 30 "Biological Assets", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (Accessed 3 June 2022).

3. Sydorenko, R.V. (2018), "Features of the organization of the accounting process in forestry enterprises", *Ekonomichnyi forum*, vol. 4, pp. 292—297.

4. Kovbasa, T.A. (2016), "Features of recognition of biological assets of forestry", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 5 (05), pp. 322—325.

5. Zamula, I.V., Tanasiieva, M.M. and Shavurska, O.V. (2021), *Bukhhalterskyi oblik, analiz i audyt lisovykh resursiv i vytrat na yikh vidtvorennia ta vykorystannia* [Accounting, analysis and audit of forest resources and costs of their reproduction and use], Zhytomyr, Ukraine.

6. Zholkevskiy, P.F. (2004), "Economic and ecological assessment of forest resources", *Naukovyi visnyk Ukrainkoho derzhavnnoho lisotekhnichnoho universytetu*. Seriya: Stan i tendentsii rozvytku lisivnychoi osvity i nauky ta lisovoho hospodarstva v Ukraini, vol. 14.5, pp. 277—283.

7. Sulimenko, L.A., Kyian, A.V. and Viter, S.A. (2017). "Features of accounting for biological assets and products in forestry enterprises", *Young scientist*, vol. 8 (48), pp. 474—480.

8. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2009), "About approval of the Concept of creation of the uniform state system of the electronic account of wood", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1090-2009-%D1%80> (Accessed 15 May 2022).

9. Order of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine (2021), "Instructions for electronic accounting of wood", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1343-21#Text> (Accessed 28 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 11.06.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Н. В. Мединська,
к. е. н., доцент, в. о. завідувача кафедри земельного кадастру,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-2573-0205

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.32

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ТА СЕКТОРАЛЬНИЙ ВИМІР

N. Medynska,
PhD in Economics, Associate Professor, Acting Manager of the Department of Land Cadastre,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

INSTITUTIONALIZATION OF ECONOMIC MECHANISM OF RESOURCE SAVING AND ENERGY
EFFECTIVE NATURE MANAGEMENT: INVESTMENT AND SECTORAL MEASURING

Доведено, що в умовах імплементації нових енергетичних індикаторів та формування сучасної глобальної природоохоронної архітектоники важливого значення набуває інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Встановлено, що вагомого значення при імплементації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на рівні ОТГ набуває врахування секторальних особливостей утилізації вторинної природної сировини, зокрема у лісогосподарському та переробно-харчовому виробництві, та інвестиційних можливостей місцевого самоврядування. Дослідження показали, що інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування являє собою комплекс заходів по запровадженню в систему поводження з відходами та виробництво біологічного палива на основі утилізації ресурсної цінності вторинної сировини нових інститутів-правил та інститутів-організацій, а також по модернізації існуючих інститутів природоохоронного регулювання та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та трансплантації в національну площину інститутів, які забезпечили кращі практики ресурсозбереження та енергоефективного природокористування у високорозвинених країнах. Обґрунтовано, що базовим підґрунтям інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування виступає формування інституціонального середовища активізації процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, що охоплює наступні блоки: імплементація природоохоронних директив ЄС, зокрема директив, які регулюють процеси поводження з відходами; конвергенція вітчизняного природоохоронного законодавства та базових положень Нової кліматичної угоди; створення інституціонального підґрунтя для виконання вимог прикордонно-

го вуглецевого коригування ЄС; упровадження Глобальних цілей сталого розвитку, які стосуються кліматичних змін, ресурсозбереження та енергоефективності. Встановлено, що інституціональне середовище визначає інституціональні форми активізації ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, які охоплюють: іпотечно-заставні операції, емісію боргових "зелених" цінних паперів, угоди державно-приватного партнерства (ДПП), диверсифікацію фінансування проєктів в межах реалізації базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій.

It is a well-proven fact that in the conditions of implementation of new power indicators and forming of modern global nature protection architectonics the institutionalization of resource-saving economic mechanism and energy effective nature management both at the national level and at incorporated territorial communities (ITC) acquire the important value. It is set that a ponderable value during the implementation of economic mechanism of resource saving and energy effective nature management at the level of ITC is acquired by taking into account the sectoral features of utilization of the secondary natural raw material, in particular in forestry and food processing production, and investment possibilities of local self-government. Researches showed that institutionalization of economic mechanism of resource saving and energy effective nature management corresponds the complex of measures on an input in the system of handling wastes and production of biological fuel on the basis of utilization of resource value of secondary raw material of new institutes-rules and institutes organizations, and also for modernizations of existent institutes of the nature protection adjusting and economic mastering of naturally-resource potential and transplantation in the national plane of institutes that provided the best practices of resource saving and energy effective nature management in highly developed countries. Reasonably, that the base soil of institutionalization of economic mechanism of resource saving and energy effective nature management is the formation of institutional environment of processes activation of resource saving and energy effective nature management that embraces the next blocks: implementation of nature protection directives of EU, in particular directives that regulate the processes of handling wastes; convergence of home nature protection legislation and base provisions of the New climatic agreement; creation of institutional soil for implementation of requirements of frontier carbon adjustment of EU; introduction of the Global aims of steady development, that touch climatic changes, resource saving and energy effectiveness. It is set that an institutional environment determines the institutional forms of activation of resource saving and energy effective nature management that embrace the followings: mortgage-pawn operations, emission of promissory "green" securities, agreement of state-private partnership (SPP), diversification of financing of projects within the limits of realization of base positions of international nature protection conventions.

Ключові слова: економічний механізм, інституціональне середовище, імплементація, директиви, податкові пільги, інвестиції.

Key words: economic mechanism, institutional environment, implementation, directives, tax benefits, investments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування являє собою процес запровадження в систему поведінки з відходами та виробництва біологічного палива на основі утилізації ресурсної цінності вторинної сировини нових інститутів-правил та інститутів-

організацій, модернізацію існуючих інститутів природоохоронного регулювання та господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та трансплантації в національну площину інститутів, як забезпечили кращі практики ресурсозбереження та енергоефективного природокористування у високорозвинених країнах. Формування дорожньої карти інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, незважаючи на беззаперечну доцільність імплементації передового інозем-

ного досвіду, має відштовхуватися від концептуальних засад та інституціональних основ формування економічного механізму природокористування, які було сформульовано на початку та в середині 90-х років минулого століття. Неодмінною умовою повноцінної інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування має стати врахування інвестиційних можливостей та секторальних особливостей активізації процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасних умовах загострення екзогенних та ендогенних ризиків, які здійснюють безпосередній вплив на процеси модернізації вітчизняної індустрії поводження з відходами, актуалізувалася необхідність інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, щоб підвищити дієвість впливу вторинного ресурсокористування на процеси соціально-економічного розвитку окремих регіонів та об'єднаних територіальних громад (ОТГ). У працях О. Губанової, О. Загорій, Ю. Маковецької, Т. Миклуша, В. Міщенко, Т. Омеляненко, І. Сотник, С. Харічкова, Д. Шмарова та інших [1—7] розглядаються концептуальні підходи до запровадження сучасних форм фінансового, зокрема інвестиційного забезпечення модернізації індустрії поводження з відходами, сучасні методи залучення приватних інвестицій у муніципальний сегмент поводження з відходами, фінансово-економічні аспекти імплементації директив ЄС, які стосуються розміщення та утилізації відходів.

Вагоме значення для активізації процесів фінансування проєктів розбудови індустрії поводження з відходами має диверсифікація джерел фінансування проєктів в рамках реалізації базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій. Окремі питання диверсифікації джерел фінансування сфери поводження з відходами розглядаються у працях І. Сотник [5], котра сформувала економічні механізми впровадження інноваційних концепцій управління відходами виробництва в Україні. Т. Омеляненко та Ю. Маковецька розкрили економічні, зокрема фінансові аспекти екомодернізації полігонів твердих побутових відходів [4]. С. Харічков, О. Губанова та О. Загорій визначили специфікації інструментів фінансування у сфері поводження з твердими промисловими відходами [6]. Диверсифікація джерел фінансування індустрії поводження з відходами буде відбуватися прискореними темпами за умови, коли у вітчизняному законодавстві сформуються інституціональні передумови для запровадження тих форм і методів фінансового забезпечення, які передбачені базовими міжнародними природоохоронними конвенціями.

Водночас залишається неупорядкованою система заходів щодо інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування як логічно ув'язаного комплексу методів, інструментів та важелів впливу на процеси розміщення відходів, їх утилізації і виробництва на цій основі різноманітних видів біологічного палива. Недостатньо відпрацьованими є підходи, що враховують секто-

ральні умови залучення вторинної природної сировини у відтворювальний процес.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є розроблення дорожньої карти інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування з виокремленням інституціональних форм інвестиційного забезпечення модернізації індустрії поводження з відходами та з врахуванням секторального виміру вторинного ресурсокористування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Складність інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування зумовлена тим, що цей механізм охоплює процеси поводження з відходами у різноманітних секторах національного господарства, де надзвичайно детермінуючий вплив на процеси утилізації вторинної природної сировини здійснюють галузеві особливості як в матеріально-речовому, так і в технологічно-технічному розрізі. Тобто секторальні передумови мають неодмінно враховуватися при розробленні специфікації регуляторних підойм, спрямованих на упорядкування систем поводження з відходами як з точки зору мінімізації їх негативного впливу на навколишнє природне середовище, так і з точки зору використання їх ресурсної цінності у виробництві енергетичних ресурсів та матеріально-речових субстанцій, що можуть бути використані у відтворювальному процесі.

Не менш детермінуючий вплив на результативність процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування здійснюють інституціональні передумови, оскільки інститути-організації та інститути-правила, як показує передова іноземна практика, визначають межі, пропорції та масштаби ресурсозберігаючих та енергоощадних процесів у царині використання вторинної природної сировини. У нинішніх умовах форми власності, права володіння і користування, організаційні форми вторинного ресурсокористування фактично повністю детермінують потенціал утилізації утворених промислових та побутових відходів і виробництво на їх основі продукції з високою доданою вартістю. Тому визріла необхідність у впорядкуванні комплексу інституціональних передумов здійснення процесів поводження з відходами та вторинною природною сировиною, щоб економічний механізм ресурсозбереження та енергоефективного природокористування охопив максимально можливі обсяги та масштаби відходів.

Також відправним пунктом інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування виступає інвестиційний вимір модернізації інфраструктури поводження з відходами. В цьому контексті ключовими питаннями є: адекватність існуючої системи фіскального регулювання розміщення відходів передовим іноземним практикам, наявність надійних джерел інвестування проєктів утилізації різноманітних видів відходів і виробництва на цій основі продукції з високою доданою вартістю, можливість отримання кредитних ресурсів операторами

утворення відходів, а також підприємствами, які спеціалізуються на їх переробці.

Для якісного покращення ситуації, пов'язаної із наروшенням інвестиційних потоків у модернізацію індустрії ресурсозбереження та реалізацію проєктів енергоефективності, необхідно запровадити інструменти стимулювання вторинного ресурсокористування: надання податкових та кредитних пільг, транспортних дотацій і субсидій. Система податкових пільг може реалізуватися різними — як прямими, так і опосередкованими шляхами, зокрема: зменшенням бази або об'єкта оподаткування, зменшенням нарахованих сум податків, наданням цільових податкових пільг, скасуванням сплати податків за певними видами діяльності тощо [3]. Практика дотування окремих секторів національного господарства демонструє ефективність як прямих, так і не прямих регуляторів. Зокрема, в умовах відсутності можливості щодо повноцінної прямої державної підтримки використовуються непрямі регулятори, які передбачають звільнення від сплати окремих видів податків та інших фіскальних платежів. Зниження фіскального навантаження на суб'єкти господарювання, які реалізують проєкти утилізації вторинної сировини, дасть їм змогу забезпечувати безперебійне поповнення обігових коштів та нарощувати інвестиційні потоки у сферу поводження з відходами.

В умовах, коли основним суб'єктом регулювання процесів утилізації вторинної природної сировини стають органи місцевого самоврядування, важливого значення набуває врахування секторальних передумов вторинного ресурсокористування. Дослідження показують, що переробка відходів та утилізація вторинної сировини, в тому числі і з метою виробництва енергетичних ресурсів, в умовах децентралізації стає прерогативою місцевої влади.

Правильне розуміння перспектив утилізації промислових та побутових відходів місцевим самоврядуванням із залученням підприємницьких структур та іноземних партнерів дасть змогу покращити екологічну обстановку в населених пунктах та на прилеглих територіях, створити альтернативні джерела енергетичного забезпечення за рахунок виробництва різноманітних видів біологічного палива, сформувати ресурсну базу для місцевих підприємств матеріального виробництва. В цьому контексті заслуговує на увагу підхід Т.Миклуша щодо стимулювання реалізації комплексного підходу у сфері поводження з деревними відходами. Реалізація даного підходу в умовах поглиблення децентралізації потребує інституціоналізації субсидій на заготівлю і переробку деревних відходів, а також на виробництво паливних ресурсів. Введення такого роду субсидій варто здійснити у регіонах, які відзначаються високим рівнем лісистості, оптимальною за українськими мірками породно-віковою структурою лісового фонду, що дає можливість із високим рівнем достовірності спрогнозувати обсяги утворення деревних відходів на середньострокову та довгострокову перспективу [1].

Значний потенціал виробництва біологічного палива міститься в частині налагодження утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та відходів і залишків переробно-харчових виробництв. Позитивне вирішення проблеми розбудови індустрії утилізації

відходів названих секторів економіки дасть змогу створити нові робочі місця, забезпечити населені пункти біологічним паливом та зменшити сировинну спрямованість регіональних агропромислових комплексів.

Д.Шмаров запропонував систему економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектору на основі утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та відходів і залишків сектору переробно-харчових виробництв, що має отримати відповідну конкретизацію та інституціональну упорядкованість на регіональному та місцевому рівнях, оскільки укрупнення адміністративних районів та завершення процесу створення ОТГ вимагають активізації регуляторного впливу саме на цих рівнях. Основний спектр інструментів економічного регулювання комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора на рівні регіону має бути зорієнтований на стимулювання суб'єктів аграрного та агропродовольчого бізнесу стосовно підвищення обсягів рециклінгу рослинних та тваринних відходів, орієнтування рад та виконкомів ОТГ на створення умов для виробництва різноманітних видів біологічного палива на основі утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та переробно-харчових виробництв, створення інституціональних передумов для формування складських та логістичних центрів в системі поводження з рослинними та тваринними відходами [7].

В умовах, коли сектор переробно-харчових виробництв став базовою ланкою господарських комплексів значної кількості регіонів, налагодження системи утилізації рослинних та тваринних відходів дасть змогу переломити теперішній тренд надмірної сировинної орієнтованості українського аграрного експорту. Також це дасть можливість зменшити експортні потоки відходів та залишків харчової промисловості, оскільки на їх основі буде здійснено виробництво цінних кормових добавок, а також різноманітних видів біологічного палива. Тобто збільшаться можливості щодо експорту аграрної продукції з високою доданою вартістю.

Схвалення ЄС нових енергетичних індикаторів, які передбачають використання добавок біологічної сировини до світлих нафтопродуктів, створить додаткові можливості для того, щоб на порядок збільшити потужності стосовно переробки некондиційної сільськогосподарської сировини чи вторинної сільськогосподарської сировини для виробництва біологічного палива. Сьогодні Україна виступає постачальником сировини для світовому ринку біодизелю та біоетанолу, що фактично призводить до вивезення доданої вартості закордон.

Тобто напрошується висновок про те, що врахування повною мірою секторальних передумов, в першу чергу у секторі переробно-харчових виробництв, налагодження виробництв різноманітних видів біологічного палива та цінних кормових добавок дасть змогу поступово сформувати вітчизняний біоенергетичний сегмент національного господарства. Але необхідною умовою при цьому виступає також врахування і створення відповідних інституціональних передумов, зокрема в частині узаконення партнерських відносин між місцевим самоврядуванням та приватним підприємницьким сектором.

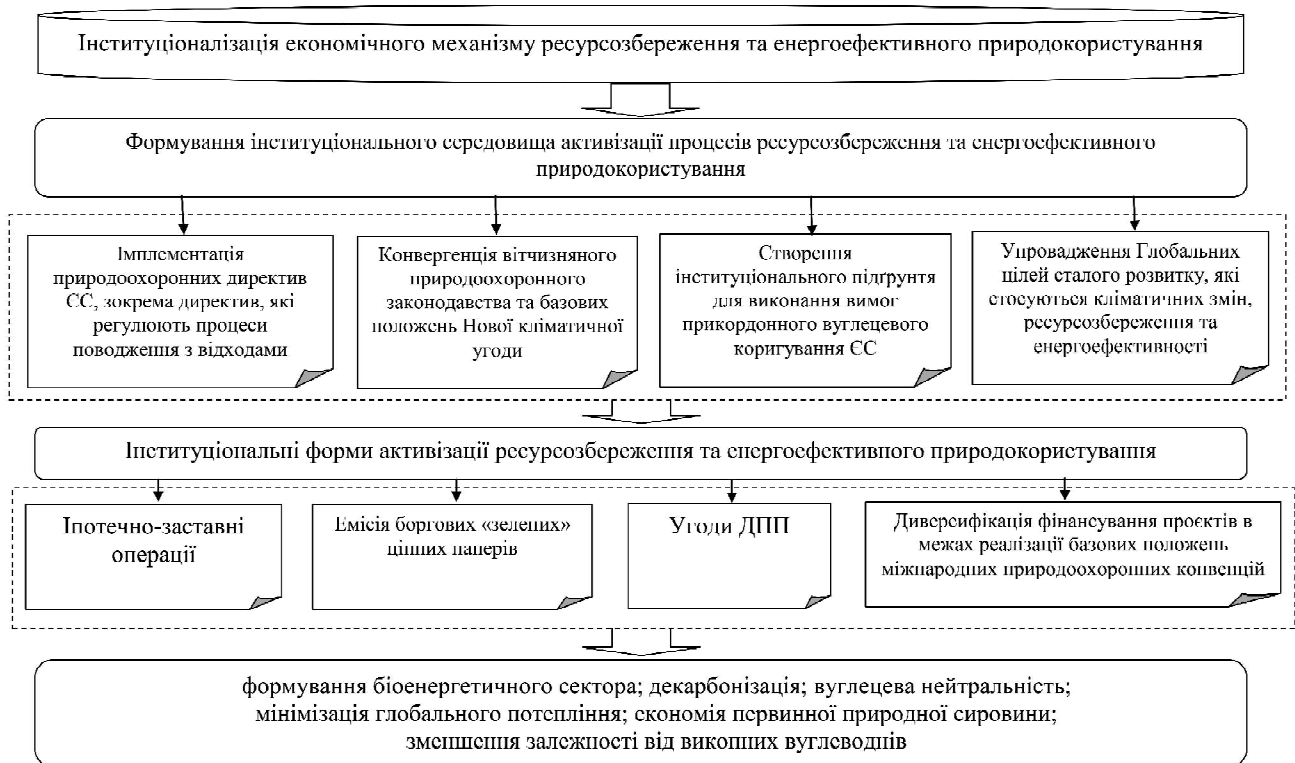

Рис. 1. Дорожня карта та секторальний вимір інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування

Джерело: розроблено автором.

Перераховані підходи до інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування, а також секторальні особливості ресурсозбереження та енергоефективного природокористування в секторі лісогосподарських та переробно-харчових виробництв необхідно враховувати при виборі пріоритетів запровадження сучасних інститутів, які культивують різноманітні форми та методи ресурсозберігаючої діяльності та перетворення вторинної природної сировини у біологічне паливо.

Дослідження показали, що в нинішніх умовах перформатування планетарної моделі регулювання кліматичних змін, формування інституціонального середовища активізації процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування має охоплювати чотири основних блоки (рис. 1). Перший блок — імплементція природоохоронних директив ЄС, зокрема директив, які регулюють процеси поводження з відходами. Для цього потрібна документальна та реальна імплементція. Документальна імплементція передбачає прийняття комплексу законодавчих та підзаконних актів, які дадуть можливість сформувати нове інституціональне підґрунтя для модернізації сфери поводження з відходами. Реальна імплементція — це створення сучасної системи моніторингу за процесами поводження з відходами, а також розбудова системи полігонів для складування та утилізації промислових та побутових відходів.

Для такої імплементції публічний та корпоративний сектори мають нести комплекс витрат. Основними витратами публічного та корпоративного сектора виступають адміністративно-управлінські, інвестиційні та операційні витрати, спрямовані на створення структурних

підрозділів, інформування, навчання, ведення баз даних, консультативні послуги, перепідготовку персоналу, заходи із залучення громадськості; будівництво й модернізацію очисних споруд і пилогазоочисних установок, будівництво полігонів відходів, сміттєпереробних заводів тощо; експлуатаційне обслуговування, організацію збирання відходів, ведення моніторингу тощо [2].

Для прискореної реальної імплементції директив, пов'язаних з упорядкуванням потоків відходів, у корпоративному секторі необхідно інституціоналізувати додаткові стимули для суб'єктів підприємницької діяльності, щоб вони були зацікавлені здійснювати облаштування місць розміщення та утилізації відходів у відповідності з нормами та стандартами, які функціонують в межах Європейського Союзу.

Другий блок заходів щодо формування інституціонального середовища активізації процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування має охоплювати заходи, спрямовані на конвергенцію (зближення) вітчизняного природоохоронного законодавства та базових положень Нової кліматичної угоди. Нова кліматична угода була підписана в листопаді 2021 року і вводить додаткові зобов'язання для національних урядів в частині боротьби з глобальним потеплінням, але водночас і створює можливості для отримання додаткового фінансування. Український уряд має критично віднестися до дій своїх попередників, які не спромоглися забезпечити навіть мінімальний рівень заходів щодо входження нашої країни в планетарну систему боротьби з глобальним потеплінням.

Водночас вітчизняне законодавство залишається надмірно уніфікованим щодо інституціоналізації сти-

мулів стосовно реалізації проєктів мінімізації емісії парникових газів. Імплементация базових рішень Нової кліматичної угоди 2021 року в частині активізації процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування має передбачати конвергенцію вітчизняного природоохоронного законодавства з європейським, зокрема в частині стимулювання процесів утилізації біологічних відходів (відходів сільського та лісового господарства, харчових відходів) з метою виробництва твердого та газоподібного палива. Підвищення рівня утилізації лісосічних відходів дасть змогу звести до мінімуму спалювання некондиційної деревини у місцях здійснення рубок, що знизить викиди парникових газів, а це повною мірою відповідає резолюції Нової кліматичної угоди, схваленої у м. Глазго восени 2021 року.

Прискорення процесів євроінтеграції України має враховувати ті інституціональні зміни, які задекларував ЄС на короткострокову та середньострокову перспективу. Однією з таких ініціатив є запровадження прикордонного вуглецевого коригування з метою підвищення дієвості заходів, спрямованих на пом'якшення наслідків глобального потепління. Введення такого режиму означає, що будуть введені додаткові фінансові та нефінансові зобов'язані для виробників країн, які виготовляють продукцію із завищеними викидами сполук вуглецю. Метою прикордонного вуглецевого коригування є стимулювання процесів впровадження таких виробництв, які характеризуватимуться зменшенням емісії вуглецю, що повною мірою відповідає резолюції Нової кліматичної угоди. Окремі українські виробники не здатні самостійно профінансувати структурні зміни, щоб швидкими темпами знизити викиди вуглецевих сполук. Водночас є значні потенційні можливості для введення додаткових потужностей щодо утилізації вторинної природної сировини і виробництва на цій основі біологічного палива, що дасть змогу збільшити його експорт до ЄС у зв'язку з відмовою багатьох країн від традиційного палива (викопних вуглеводнів) і переходу на використання енергії, яка виробляється з відновних джерел.

Традиційно значні можливості для прискорення процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування містяться в царині імплементатії Глобальних цілей сталого розвитку в національне господарство, в першу чергу щодо виробництва різноманітних видів біологічного палива. В умовах поглиблення процесів децентралізації та реформи місцевого самоврядування збільшення обсягів виробництва біологічного палива означає отримання ОТГ додаткових можливостей для диверсифікації джерел енергетичного забезпечення, зокрема відмови від традиційних викопних вуглеводнів. В нинішніх умовах додаткова відмова від викопних вуглеводнів — це фактор зміцнення енергетичної самодостатності країни в цілому, це також можливість зниження видатків місцевих бюджетів на енергетичне забезпечення потреб об'єктів комунальної та соціальної інфраструктури.

Перераховані чотири блоки формування інституціонального середовища активізації процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування виступають базовими детермінантами вибору інституціональних форм активізації ресурсозбереження та

енергоефективного природокористування. Такими інституціональними формами виступають: іпотечно-заставні операції, емісія боргових "зелених" цінних паперів, угоди ДПП, диверсифікація фінансування проєктів в межах реалізації базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій.

У разі інституціоналізації економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування за умови врахування секторальних та інвестиційних особливостей залучення вторинної природної сировини до господарського обігу сформуються умови для того, щоб перетворити велику кількість полігонів промислових відходів, зокрема відходів лісгосподарських, деревообробних та переробно-харчових виробництв, та звалищ побутових відходів у ресурсну базу вторинного ресурсокористування та виробництва різноманітних видів біологічного палива. У підсумку в ряді регіональних та муніципальних господарських комплексів сформується біоенергетичний сектор, активізуються процеси щодо реалізації проєктів декарбонізації та досягнення вуглецевої нейтральності, уповільняться процеси глобального потепління та зменшиться залежність національної економіки від викопних вуглеводнів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Дослідження показали, що для підвищення результативності використання вторинної природної сировини необхідною є інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування. Ключовим моментом такої інституціоналізації має виступати формування інституціонального середовища, що визначає інституціональні форми активізації процесів ресурсозбереження та енергоефективного природокористування. При цьому обов'язковою умовою є врахування секторальних особливостей залучення у господарський обіг вторинної природної сировини. На рівні ОТГ першочергового значення набуває розроблення регуляторного механізму утилізації відходів лісгосподарського та переробно-харчового виробництва, що дасть змогу на порядок збільшити обсяги біологічного палива та знизити залежність від викопних вуглеводнів окремих населених пунктів. Подолання інвестиційного дефіциту при реалізації проєктів ресурсозбереження та енергоефективності стане можливим за умови законодавчої регламентації комплексу податкових, кредитних та митних пільг для суб'єктів виробничо-господарської діяльності, які спеціалізуються на утилізації відходів і вторинної сировини та виробництві на їх основі різноманітних видів біологічного палива.

Література:

1. Миклуш Т.С. Економічний механізм комплексно-природокористування у Карпатському регіоні: методи та інструменти інвестиційного забезпечення. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 16. С. 52—60.
2. Міщенко В.С. Методологія вартісних оцінок імплементатії екологічних Директив ЄС в Україні. Економіка природокористування і охорони довкілля. 2014. С. 6—9.

3. Міщенко В.С., Виговська Г.П. Організаційно-економічний механізм поводження з відходами в Україні та шляхи його вдосконалення. Монографія. К., Наукова думка. 2009. 294 с.

4. Омеляненко Т., Маковецька Ю. Екомодернізація полігонів твердих побутових відходів: організаційні та економічні аспекти. Економіка природокористування і охорони довкілля. 2016. С. 192—202.

5. Сотник І.М. Економічні механізми впровадження інноваційних концепцій управління відходами виробництва в Україні. Економіка природокористування і охорони довкілля. 2008. С. 313—318.

6. Харічков С., Губанова О., Загорій О. Інструменти фінансування у сфері поводження з твердими промисловими відходами. Економіка України. 2005. № 7. С. 82—88.

7. Шмаров Д.М. Механізм фінансово-кредитного забезпечення комплексного розвитку переробної ланки аграрного сектора. Агросвіт. 2020. № 8. С. 123—129.

8. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Гунько Л.А., Капінос Н.О. (2022). Філософія зонування земель в Україні в контексті територіально-просторового планування землекористування територіальних громад.

9. Голян В.А., Мединська Н.В., Заставний Ю.Б. Економічний механізм органічного сільськогосподарського виробництва в умовах глобальних природоохоронних викликів: теоретико-методологічні засади формування. Агросвіт, 2022, 3: 10-18.

10. Купріянич І.П., Мединська Н.В. Екологічнобезпечне використання сільськогосподарських земель на регіональному рівні. Корсунь-Шевченківський, ФОП Майдаченко ІС, 2011.

References:

1. Myklush, T.S. (2018), "Economic mechanism of integrated environmental management in the Carpathian region: methods and tools of investment support", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 16, pp. 52—60.

2. Mischenko, V.S. (2014), "Methodology of cost estimates of the implementation of EU environmental Directives in Ukraine", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, pp. 6—9.

3. Mischenko, V.S. and Vyhovs'ka H.P. (2009), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini ta shliakhy joho vdoshkonalennia* [Organizational and economic mechanism of waste management in Ukraine and ways to improve it], *Naukova dumka*, Kyiv, Ukraine.

4. Omel'ianenko, T. and Makovets'ka, Yu. (2016), "Ecomodernization of solid waste landfills: organizational and economic aspects", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, pp. 192—202.

5. Sotnyk, I.M. (2008), "Economic mechanisms of implementation of innovative concepts of production waste management in Ukraine", *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia*, pp. 313—318.

6. Kharichkov, S. Hubanova, O. and Zahorij, O. (2005), "Financing instruments in the field of solid industrial waste management", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp.82—88.

7. Shmarov, D. (2020), "Mechanism of financial and credit support for the integrated development of the pro-

cessing sector of the agricultural sector", *Agrosvit*, vol. 8, pp. 123—129.

8. Tretiak, A. Tretiak, V. Priadka, T. Hunko, L. and Kapinos, N. (2022), "Philosophy of land zoning in Ukraine in the context of territorial-spatial planning of land use of territorial communities", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 13—19.

9. Golyan, V. Medynska, N. and Zastavnyy, Y. (2022), "Economic mechanism of organic agricultural production in the context of global environmental challenges: theoretical and methodological foundations of formation", *Agrosvit*, vol. 3, pp. 10—18.

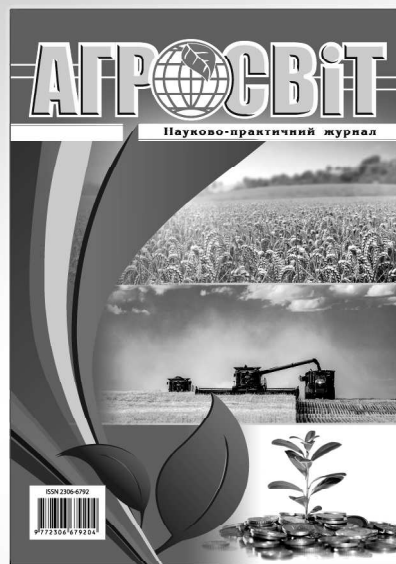
10. Kupriianchuk, I.P. and Medyns'ka, N.V. (2011), *Ekolohobezpechne vykorystannia sil's'kohospodars'kykh zemel' na rehional'nomu rivni* [Environmentally safe use of agricultural land at the regional level], FOP Majdachenko IS, Korsun'-Shevchenkiv's'kyj, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 336.225.53:685.152:061.1ЄС(477)

В. В. Руденко,
к. е. н., доцент, докторант кафедри фінансів імені Віктора Федосова,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана",
ORCID ID: 0000-0002-4911-7600

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.39

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В КРАЇНАХ ЄС ТА В УКРАЇНІ

V. Rudenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral candidate of the Department of Finance named after Viktor Fedosov, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

TAX INCENTIVES IN ENSURING INVESTMENT DEVELOPMENT OF BUSINESS
ENTITIES IN EU COUNTRIES AND IN UKRAINE

Стаття присвячена питанням податкових пільг, які надаються в країнах ЄС та в Україні для забезпечення інвестиційного розвитку суб'єктів господарювання. Висвітлено зміст податкових пільг і умови їх надання для активізації інвестиційних процесів на мікрорівні. Виокремлено п'ять головних шляхів надання податкових пільг та охарактеризовано їх використання в країнах ЄС. Розглянуто податкові пільги, що запроваджено для підприємств в Україні, та охарактеризовано ключові проблеми їх існування в контексті стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. Досліджено комплексне застосування податкових пільг у межах різних видів особливих економічних зон в країнах ЄС. Узагальнено податкові пільги в межах спеціальних економічних зон в Україні, визначено причини їх ліквідації та перспективи відновлення для активізації інвестування на мікрорівні.

In modern conditions, one of the main tasks of the fiscal mechanism is to create favorable conditions for support and intensification of investment processes at the micro level. Thanks to tax incentives as a leading element of the fiscal mechanism, the state influences the amount of financial resources available to enterprises and can be used for investment. Therefore, a comparative analysis of the use of tax incentives to ensure the investment development of economic entities in the EU countries and Ukraine, identifying the positive and negative aspects of their application and opportunities for further improvement. The content of tax incentives and the conditions for their provision to intensify investment processes at the micro level in such a way as not to violate the principle of equality of taxation. There are five main ways to provide tax incentives in international practice, including the establishment of investment tax deductions, the introduction of investment tax credit, exemption from certain taxes and fees, the establishment of reduced tax rates, the use of accelerated depreciation methods. The experience of EU countries in using different ways of providing investment tax incentives for legal entities is studied. The tax incentives introduced for enterprises in Ukraine are considered, and the key problems of their existence in the context of stimulating investment activities of economic entities are described. The complex application of tax incentives within the functional purpose of different types of special economic zones in the EU countries is studied. The tax incentives that existed within the special economic zones in Ukraine are summarized, the reasons for their elimination and prospects for recovery to intensify investment at the micro level are identified. It has been proven that the purposeful use of tax incentives in the EU countries stimulates investment

activities of economic entities, so the use of Ukraine's experience of these countries to solve problems of providing tax incentives to domestic enterprises will eventually lead to their investment development.

Ключові слова: податкові пільги, інвестиційне податкове вирахування, інвестиційний податковий кредит, вільна економічна зона.

Key words: tax incentives, investment tax deduction, investment tax credit, free economic zone.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Інвестиції відіграють ключову роль у підтримці та нарощуванні економічного потенціалу будь-якої країни, тому забезпечення інвестиційного розвитку суб'єктів господарювання є основою її економічного зростання. Важливим елементом фіскального механізму, що сприяє розширенню масштабів інвестування на мікрорівні, є податкові пільги, які спрямовані не лише на активізацію інвестиційної діяльності національних підприємств, а й нарощування обсягів інвестицій іноземних юридичних осіб на території відповідної держави. У сучасних умовах країни ЄС завдяки використанню податкових пільг ставлять перед собою важливу мету — досягти такого рівня здійснення інвестицій суб'єктами господарювання, який дозволяє забезпечити зростання обсягів виробництва та конкурентоспроможність продукції, що згодом може призвести до покращення суспільного добробуту. Завдання підвищення інвестиційної активності підприємств набуває пріоритетного значення і для України, а тому врахування досвіду країн ЄС при встановленні та наданні податкових пільг є надзвичайно актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання податкових пільг у контексті впливу на інвестиційний розвиток суб'єктів господарювання привертали увагу багатьох науковців, серед яких А. Волочай, С. Гасанов, О. Єгорова, Т. Єфименко, І. Капля, С. Карпенко, І. Луніна, Т. Майорова, Ю. Маркуц, Д. Марчак, О. Марченко, Є. Олейніков, О. Павленко, В. Плаксієнко, І. Свиноус, Ю. Сибірянська, А. Соколовська, С. Сорочко, Н. Шаціло та ін. Незважаючи на велику кількість публікацій, проблема використання податкових пільг для стимулювання інвестиційних процесів на мікрорівні в Україні з урахуванням досвіду країн ЄС недостатньо опрацьована та потребує нових досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у порівняльному аналізі використання податкових пільг для інвестиційного розвитку суб'єктів господарювання в країнах ЄС і в Україні, виявленні позитивних і негативних моментів їх застосування та можливостей для подальшого вдосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Податкові пільги є засобами фіскального механізму, що мають широкий діапазон використання для впливу на інвестиційний розвиток суб'єктів господарювання. Причому найбільше можливостей для надання різного роду інвестиційних пільг притаманна для прибутко-

вих і майнових податків, тоді як податки на споживання в цьому контексті мають менше регульовальне значення.

Податкова пільга відповідно до Податкового кодексу України є передбаченим податковим та митним законодавством звільненням платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплати ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав [1].

Податкові пільги широко використовуються в країнах ЄС для активізації інвестиційних процесів. Проте, окремі держави не надають податкових пільг суб'єктам господарювання за винятком дуже обмежених обставин, які зазвичай не мають прямого відношення до здійснення інвестицій (наприклад, прискорена амортизація необоротних активів). До таких країн належать Німеччина та Швеція. Представники державної влади даних країн вважають, що існування податкових пільг суперечить принципу рівності в оподаткуванні, адже їх надання одним платникам податків зумовлює посилення податкового тягаря для інших. Проте, на думку вітчизняних науковців, абсолютна рівність в оподаткуванні є недосяжною, адже податкоплатники априорі не можуть перебувати в однакових умовах з незалежних від них та / або держави причин. Відповідно податкові платежі, що не враховують фактичної спроможності платників до виконання податкових зобов'язань, теж порушують принцип рівності оподаткування [2, с. 10]. Для нівелювання недоліків податкових пільг їх існування повинно супроводжуватися єдиними підходами до надання відповідним категоріям податкоплатників на основі максимально об'єктивних і обґрунтованих розрахунків. Інвестиційні податкові пільги, які послаблюють фіскальну спроможність держави, мають право на існування за умови підвищення інвестиційної активності платників податків, що призведе до майбутнього збільшення доходів бюджету (зокрема через розширення бази оподаткування, появу нових податкоплатників, зайнятості населення) або скорочення його прямих видатків (внаслідок зниження розмірів міжбюджетних трансфертів, трансфертів підприємствам і населенню).

Податкові пільги в країнах ЄС і в Україні для активізації інвестиційних процесів можуть надаватися різними шляхами, що відображено на рис. 1.

За даними рис 1 видно, що для забезпечення інвестиційного розвитку суб'єктів господарювання в країнах ЄС надається фіскальна підтримка у вигляді податкових пільг шляхом:

1. Встановлення інвестиційних податкових вирахувань, що зменшують базу оподаткування податком на прибуток підприємств. Так, в багатьох країнах ЄС до таких вирахувань належать: відсоток витрат на дослід-

ження і розробки (Австрія, Данія, Литва, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Словаччина, Фінляндія, Франція, Чехія); відсоток витрат на розробку та придбання нематеріальних активів (Бельгія, Італія, Кіпр, Словенія, Угорщина, Чехія); відсоток витрат на енергозбереження, енергоефективність і впровадження інших стандартів кліматичної нейтральності (Бельгія, Нідерланди, Словенія); відсоток витрат суб'єктів малого підприємництва на придбання обладнання для аудіовізуальної індустрії (Кіпр); відсоток витрат на кінематографічне виробництво (Литва); відсоток витрат на придбання акцій або корпоративних прав у новостворених інноваційних підприємств (Угорщина); відсоток витрат на здійснення дрібних інвестицій (Нідерланди); відсоток витрат на придбання екологічних активів (Нідерланди); відсоток витрат на роботизацію, зокрема придбання роботів і коботів, аксесуарів і програмного забезпечення до них (Польща); відсоток витрат на пробне виробництво та запуск нового продукту (Польща); відсоток витрат на розширення масштабів реалізації продукції, зокрема участь у ярмарках і виставках, реклама, адаптація упаковки до вимог підрядника, сертифікація товарів та реєстрація торгових марок (Польща); відсоток витрат на спортивні, культурні, освітні та наукові заходи (Польща); відсоток витрат на придбання підприємств, що опинилися у складному економічному становищі (Португалія); відсоток витрат від амортизації обладнання, пов'язаного з Індустрією 4.0 (Словаччина); відсоток витрат на цифрову трансформацію та зелений перехід, зокрема у хмарні обчислення, штучний інтелект, великі дані, екологічно чисті технології, екологічний громадський та приватний транспорт, декарбонізацію енергетичного сектору (Словенія) [3].

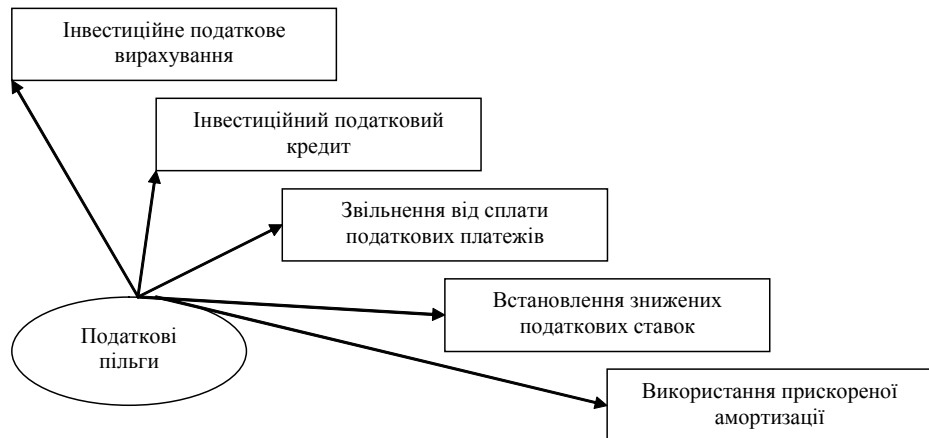

Рис. 1. Шляхи надання податкових пільг у міжнародній практиці

Джерело: складено автором на основі [1; 3].

2. Запровадження інвестиційного податкового кредиту, під яким розглядають відстрочку сплати податку на прибуток, що надається суб'єкту господарювання на визначений строк для здійснення інвестиційної діяльності з наступною компенсацією відстрочених сум у вигляді додаткових надходжень податку через загальне зростання прибутку [4, с. 32]. Беззаперечною перевагою такої податкової пільги є відсутність руйнування конкурентного інвестиційного середовища та підвищення ефективності господарської діяльності підприємств, адже інвестиційний податковий кредит можуть отримати тільки ті юридичні особи, що пропонують до реалізації високоефективні інвестиційні проекти. У країнах ЄС інвестиційний податковий кредит отримують суб'єкти господарювання, що здійснюють інвестиції у: дослідження і розробки (Бельгія, Іспанія, Італія, Німеччина); нові основні засоби (Італія, Люксембург); дизайн та естетичні ідеї для підприємств текстильної, взуттєвої, окулярної, ювелірної, меблевої та керамічної галузей економіки (Італія); технологічні та цифрові інновації, пов'язані з Індустрією 4.0 (Італія); екологічні інвестиційні про-

екти (Італія, Люксембург); аналогову та цифрову щоденну пресу та журнали (Італія); створення або придбання нематеріальних активів (Люксембург); енергозбереження та енергоефективність (Італія, Люксембург, Мальта, Угорщина); установку сантехніки та центрального опалення в будівлі готелів та будівлі, що використовуються для соціальної діяльності (Люксембург); фінансову підтримку кінематографічного виробництва (Іспанія, Угорщина); фінансову підтримку спортивних організацій з масових командних видів спорту (Угорщина); фінансову підтримку живого виконавського мистецтва та музичних шоу (Іспанія); придбання легкових автомобілів для перевезення пасажирів, що працюють виключно на електричних або водневих елементах (Люксембург); новостворені інноваційні підприємства (Мальта); розвиток господарської діяльності мікропідприємств (Мальта, Португалія) [3].

3. Звільнення від сплати окремих податків і зборів, під яким розуміють передбачене і регламентоване нормами податкового законодавства за наявності об'єкта оподаткування відхилення від нормативних вимог оподаткування, що відбувається у формі повного або часткового звільнення платників від сплати податку з метою полегшення податкового тягаря [5, с. 15]. В Іспанії повністю звільнені від сплати податку на прибуток іспанські та європейські об'єднання економічних інтересів (SEIG і EEIG) та тимчасові консорціуми підприємств (TCE). У Люксембурзі окремі фінансові установи, зокрема інвестиційні фонди, компанії з управління активами, компанії зі сек'юритизації, венчурні компанії повністю звільнені від сплати податку на прибуток, муніципального податку на підприємницьку діяльність та податку на прибуток з дивідендів. У Румунії повністю звільнені від сплати податку на прибуток інвестиції у інноваційну та науково-дослідну діяльність. Крім того, у Румунії частково звільнено від сплати податків інвестиції у технологічне обладнання, електронно-обчислювальне та периферійне обладнання, касові апарати та машини, контрольно-виставні машини та пристрої, а також у програмне забезпечення, вироблене та/або придбане, та введене в експлуатацію, що використовується з метою здійснення економічної діяльності. У Португалії повністю звільнено від сплати податку на прибуток пенсійні та освітні накопичувальні фонди, фонди венчурного капіталу, інвестиційні фонди нерухомості для оренди житла [3].

Таблиця 1. Кількість податкових пільг у розрізі податків і зборів згідно з довідниками пільг станом на початок відповідного року*

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість пільг, які є втратами доходів бюджету**										
з податку на прибуток	12	38	5	8	6	13	18	15	20	29
з плати за землю	19	19	7	13	14	16	18	16	16	17
з податку на додану вартість	38	42	36	37	38	36	37	38	36	41
з акцизного податку	9	10	7	7	7	7	9	9	6	6
Разом	78	109	55	65	65	72	82	78	78	93
Кількість інших податкових пільг**										
з податку на прибуток	76	57	20	21	22	28	28	28	31	32
зі збору за першу реєстрацію транспортного засобу	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0
з плати за землю	32	32	6	9	8	10	10	10	9	9
з податку на додану вартість	87	89	85	88	90	91	95	94	81	79
з акцизного податку	31	36	33	33	34	37	37	42	27	27
Разом	227	215	145	151	154	166	170	174	148	147
Загальна кількість податкових пільг**										
з податку на прибуток	88	95	25	29	28	41	46	43	51	61
зі збору за першу реєстрацію транспортного засобу	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0
з плати за землю	51	51	13	22	22	26	28	26	25	26
з податку на додану вартість	125	131	121	125	128	127	132	132	117	120
з акцизного податку	40	46	40	40	41	44	46	51	33	33
Всього	305	324	200	216	219	238	252	252	226	240
Частка пільг з окремих податків у загальній кількості податкових пільг, %										
з податку на прибуток	28,9	29,3	12,5	13,4	12,8	17,2	18,3	17,1	22,6	25,4
з плати за землю	16,7	15,7	6,5	10,2	10,0	10,9	11,1	10,3	11,1	10,8
з ПДВ	41,0	40,4	60,5	57,9	58,4	53,4	52,4	52,4	51,8	50,0
з акцизного податку	13,1	14,2	20,0	18,5	18,7	18,5	18,3	20,2	14,6	13,8

* Складено за даними [9].

**У Довідниках пільг не відображено пільги з ввізного та вивізного мита, а також пільги по окремих місцевих податках і зборах, що встановлені органами місцевого самоврядування.

4. Встановлення знижених ставок податків, що відбувається через намагання держав віднайти таку їх комбінацію, яка б забезпечила збалансування регулюючого та фіскального потенціалу податків [6]. Для суб'єктів господарювання знижені ставки головним чином встановлюються на податок на додану вартість і мито, проте помітного інвестиційного ефекту такі пільги не мають. Однак окремі країни ЄС запровадили знижені ставки податку на прибуток, які безпосередньо впливають на інвестиційний розвиток суб'єктів господарювання. Так, у Хорватії застосовується знижена ставка податку на прибуток для інвестицій з метою модернізації бізнес-процесів, пов'язаних з автоматизацією, роботизацією та цифровізацією процесів у обробній та переробній промисловості. У Чехії діє пільгова ставка податку на прибуток для інвестицій в обробній промисловості, а також для підтримки технологічних центрів, стратегічних послуг, центрів обробки даних і центрів підтримки клієнтів. В Іспанії введена спеціальна ставка податку на прибуток для інвестицій юридичних осіб, основною діяльністю яких є оренда житла [3].

5. Використання прискорених методів амортизації, під якими розуміють такий порядок її нарахування й порядок переоцінки необоротних активів, за яких протягом перших років чи всього амортизаційного періоду забезпечується випереджаюче зростання нагромадженої суми амортизаційних відрахувань порівняно з дійсними темпами втрати споживчих властивостей і вартості необоротних активів [7, с.178]. Як зазначають Плаксінко В. Я. та Павленко О. П., використання даних методів нарахування амортизації сприяє прискорен-

ню інвестиційного розвитку суб'єктів господарювання, адже дає змогу швидше оновлювати основні засоби та нематеріальні активи, а також дозволяє істотно прискорити процес формування власних фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх джерел, тобто сприяє зростанню оборотного чистого грошового потоку в майбутніх періодах; знизити суму податку на прибуток, що сплачується підприємствами, оскільки зменшує розмір прибутку від звичайної діяльності до оподаткування [8, с.33]. Такі методи нарахування амортизації найбільш розповсюджені в Іспанії, Люксембурзі, Німеччині, Франції, Швеції [3].

В Україні суб'єкти господарювання активно користуються податковою підтримкою держави, адже існує велика кількість податкових пільг (табл. 1).

Як свідчать дані табл. 1, протягом останніх 10 років загальна кількість податкових пільг в Україні скоротилася. Причому з точки зору впливу на інвестиційний розвиток суб'єктів господарювання якості даних пільг погіршилася, адже при зменшенні частки прямих податків відбулося зростання частки непрямих податків у загальній кількості податкових пільг. У частині податку на прибуток основними видами податкових пільг є звільнення від його сплати підприємств окремих галузей національної економіки та зниження ставки для визначених доходів і платників податку. Варто додати, що у Податковому кодексі України не передбачено надання інвестиційного податкового кредиту, який набув поширення у країнах ЄС. Загалом вітчизняна практика надання податкових пільг є хаотичною та необгрунтованою та характеризується низкою проблем [10, с.194; 11; 12, с.55]:

1. Відсутній уніфікований перелік податкових пільг. У Довідниках пільг відображено пільги тільки з окремих податків і зборів, тоді як значна частина пільг міститься в статтях Податкового та Митного кодексів України, а також рішеннях органів місцевого самоврядування. Зазначене унеможливує комплексну оцінку впливу податкових пільг на діяльність платників податків і наповнення державного й місцевих бюджетів.

2. Немає затверджених методик розрахунку доцільності запровадження податкових пільг, очікуваних результатів їх надання та системи моніторингу впливу пільг на конкретні галузі та економіку в цілому, що не дає можливості оцінити ефект від впроваджених заходів фіскальної підтримки.

3. Податкові пільги слугують інструментом лобіювання політичних інтересів, засобом узгодження позицій урядовців і законотворців при прийнятті важливих для Уряду законопроектів (наприклад Закону про Державний бюджет України). За даними Довідників пільг, переважна їх частина ухвалюється саме наприкінці року,

Таблиця 2. Податкові пільги в особливих економічних зонах країн ЄС

Країна	Особливі економічні зони	Характеристика податкових пільг
Болгарія	6 вільних зон (Bourgas Plc, Vidin Plc, Plovdiv Plc, Rousse, Svilengrad, Dragoman)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних зон; звільнення від сплати місцевих податків і зборів.
Греція	4 вільні зони (Piraeus, Thessalonik, Heraklion, Platigiali)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних зон; відстрочення сплати непрямих податків.
Данія	1 вільний порт (Copenhagen)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільного порту.
Естонія	4 вільні зони (Muuga, Valga, Paldiski, Sillamäe)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних зон; звільнення від податку на реінвестований прибуток.
Ірландія	2 вільні зони (Shannon, Ringaskiddy)	Використання зниженої ставки податку на прибуток в частині торговельного прибутку в розмірі 2,5%; звільнення від сплати ПДВ операцій з товарами у певних митних режимах.
Іспанія	5 вільних зон (Barcelona, Cádiz, Vigo, Las Palmas de Gran Canaria, Tenerife)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних зон; у вільній зоні Las Palmas de Gran Canaria існує знижена ставка податку на прибуток у розмірі 4%; знижена ставка податку на прибуток для нерезидентів та повне звільнення від непрямих оподаткування для діяльності, що розвивається в межах зони.
Італія	8 вільних зон (Abruzzo, Basilicata, Calabria, Campania, Molise, Apulia, Sardinia, Sicily)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних зон; відстрочення сплати непрямих податків.
Кіпр	2 вільні портові зони (Limasso, Larnaca)	Повне звільнення від податку на прибуток в частині прибутку, отриманого від діяльності та операцій, які здійснюють інвестори у вільній портовій зоні, звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних портових зон.
Латвія	3 вільні порти (Riga, Ventspils, Liepaja), 1 спеціальна економічна зона (Rezekne)	Використання знижених ставок для податку на прибуток в розмірі 3% та податку на нерухомість в розмірі 0,032-0,48%; звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що можливість компенсувати збитки на 10 років наперед; застосування підвищених норм амортизації.
Литва	6 вільних економічних зон (Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys, Marijampolė, Kėdainiai, Akmenė)	Використання зниженої ставки податку на прибуток підприємств в розмірі 0% протягом перших 10 років діяльності та в розмірі 7,5% протягом наступних 6 років, звільнення від сплати податку на дивіденди та податку на нерухомість.
Люксембург	1 вільний порт (LE)	Звільнення від митного товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільного порту.
Мальта	1 вільний порт (Terminals Ltd)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільного порту.
Німеччина	4 вільні порти (Bremerhaven, Cuxhaven, Deggendorf, Duisbourg)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних портів.
Польща	13 спеціальних економічних зон (Kamienna Góra, Katowice, Kostrzyń-Słubice, Legnica, Łódź, Euro-Park Mielec, Pomeranian, Słupsk, Starachowice, Suwałki, Euro-Park Wisłosan or Tarnobrzeg, Wałbrzych, Warmia-Mazury), технологічний парк (Krakow)	Повне звільнення від сплати податку на прибуток підприємств в частині прибутку, отриманого від підприємницької діяльності на території СЕЗ, та податку на доходи фізичних осіб; часткове або повне звільнення від сплати податку на нерухоме майно.
Румунія	6 вільних зон (Curtici Arad, Constanta South and Basarabi, Galati, Braila, Giurgiu, Sulina)	Використання зниженої ставки податку на прибуток в частині прибутку, отриманого від діяльності та операцій, які здійснюють інвестори у вільних зонах в розмірі 5%; звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних зон.
Словенія	1 вільний порт (Luka Koper), 1 вільна митна зона (Port of Koper), 1 вільна економічна зона (Maribor)	У вільній економічній зоні існує звільнення від ПДВ операцій з імпорту обладнання, виробничих матеріалів та послуг, необхідних для експортного виробництва або виконання інших дозволених видів діяльності; використання знижених ставок податку на прибуток в розмірі 10%; податкова пільга в розмірі 50% інвестицій в матеріальні цінності; у вільній митній зоні та вільному порту наявне звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в їх межах.
Фінляндія	2 вільні порти (Hanko, Oulu), 4 вільні зони (Hamina, Kemi, Lappeenranta, Turku)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних зон і вільних портів.
Франція	3 вільних зони (Guyane, Le Verdon, Port of Bordeaux)	Звільнення від митного оподаткування товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних зон.
Хорватія	13 вільних зон (Zagreb, Rijeka, Kukuljanovo, Varaždin, Krapinsko-zagorska, Vukovar, Đuro Đaković-Slavonski Brod, Osijek, Splitsko-dalmatinska, Luka Ploče, Luka Pula, Luka Split, Ribnik)	Звільнення від митного оподаткування (товарів і операцій з ними, що відбуваються в межах вільних зон; використання зниженої ставки податку на прибуток.

Джерело: складено за даними [14].

що безпосередньо суперечить вимогам Податкового кодексу України щодо ухвалення парламентом змін до податкового законодавства не пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки [1].

4. Податкові пільги зазвичай отримують підприємства добре розвинених галузей національної економіки (сільське, лісове та рибне господарство; переробна промисловість; торгівля та ремонт автотранспортних засобів), які опосередковано мають відношення до представників політичних еліт, а не суб'єкти господарювання, які справді потребують фіскальної підтримки.

5. Податкові пільги як правило запроваджуються безстроково, а навіть за наявності термінів надання пільг при сильній політичній підтримці скасування таких пільг може регулярно відтермінуватися. Зазначене демотивує платників податків, які отримують пільги, здійснювати інвестиції, забезпечувати свій розвиток і підвищувати конкурентоспроможність.

6. Надання податкових пільг не призводить до значного інвестиційного ефекту. Багато суб'єктів господарювання використовують вивільнені кошти не на реалізацію інвестицій, а на задоволення поточних виробничих потреб, що фактично є нераціональним "проїданням" бюджетних коштів. Іншими словами, така ситуація є проявом "економічної ренти", за якої вигода отримується не в конкурентних умовах, а завдяки доступу до державних ресурсів.

Отже в Україні податкові пільги, надання яких призводить до розмивання бази оподаткування та втрат бюджету, не стимулюють інвестиційний розвиток підприємств, а є фактором стримування економічного зростання. Враховуючи неможливість повної ліквідації податкових пільг в Україні, необхідно запровадити прозору та ефективну практику їх надання відповідно до європейських стандартів і напрацьованого досвіду розвинених європейських країн.

В країнах ЄС набула поширення практика надання податкових пільг у межах спеціальних економічних зон (СЕЗ), вільних портів (ВП), вільних зон (ВЗ), технологічних парків (ТП) та інших подібних утворень, що є географічно обмеженими та спеціально керованими територіями в межах держави, які створені для залучення прямих національних та іноземних інвестицій для розширення торгівлі, зайнятості та розвитку промисловості [13, с. 9]. Дані території залежно від свого функціонального призначення можуть передбачати надання різноманітних податкових пільг (табл. 2).

За даними табл. 2 видно, що країни ЄС зробили податкову підтримку в межах особливих економічних зон центральною у своїй фіскальній політиці. Однак низка держав поставили під сумнів ефективність впливу податкових пільг у межах даних утворень на інвестиційний розвиток суб'єктів господарювання. У таких країнах поширена думка, що особливі економічні зони створюють несправедливу конкуренцію та знижують екологічні й соціальні стандарти, зокрема встановлюючи примусовий понаднормовий час, короткострокові контракти та нижчу заробітну плату. У деяких випадках суб'єктів господарювання, що вели діяльність у таких утвореннях, звинувачували в отриманні незаконних податкових пільг [13, с. 10]. Тому в окремих країнах ЄС,

зокрема Австрії, Бельгії, Нідерландах, Португалії, Словаччині, Угорщині, Чехії, наразі особливі економічні зони не функціонують.

В Україні наприкінці 1990-х років також почали активно створювати спеціальні (вільні) економічні зони, на території яких запроваджувалася значна кількість податкових і митних пільг (табл. 3).

Як показують дані табл. 3, наразі в Україні формально функціонує 7 спеціальних економічних зон. Висока ефективність останніх стала очевидною вже в перше десятиріччя їх функціонування. Проте надалі відбулося стрімке падіння всіх їх соціально-економічних показників. Основними причинами такої динаміки, на думку Єгорової О. О., стали [16, с. 169—170]:

— зміна (погіршення) умов функціонування спеціальних економічних зон з боку держави всупереч задекларованим гарантіям;

— ускладнення умов інвестиційної діяльності з наростанням обмежень, зобов'язань і додаткової звітності та нівелюванням фіскальних стимулів;

— невиконання державою зобов'язань із відшкодування податку на додану вартість у частині своєчасності та повноти.

Зазначені причини призвели до прийняття у 2005 р. Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2005 рік" та деяких інших законодавчих актів України" [17], яким було відмінено усі податково-митні пільги, що діяли у спеціальних економічних зонах, з причин їх негативного впливу на конкурентне середовище, бюджетної неефективності та певних зловживань суб'єктами господарювання. Такі нововведення з боку держави спонукали більшість інвесторів завчасно зупинити реалізацію своїх проектів у спеціальних економічних зонах. Хоча помилковість такого рішення була визнана на державному рівні, проте дієвих управлінських рішень з виправлення ситуації досі не прийнято, тому умови здійснення інвестицій в межах спеціальних економічних зон наразі залишаються непривабливими для інвесторів. Як наслідок спеціальні економічні зони де-юре нібито існують, а де-факто, будучи позбавленими податкових пільг, не працюють [18].

В останній час робилися спроби реанімувати спеціальні економічні зони, але не шляхом відновлення функціонування уже діючих, а через створення нових, зокрема СЕЗ "Донбас" і СЕЗ "Туристичне Закарпаття". Проте в українських реаліях питання особливих економічних зон зачіпає контекст територіальної цілісності держави, тому активізація інвестиційних процесів, очевидно, в цьому питанні буде на другому плані.

Таким чином, в Україні для суб'єктів господарювання з метою забезпечення їх інвестиційного розвитку надається податкова підтримка у вигляді податкових пільг. Проте останні є необґрунтованими й невпорядкованими, а їх комплексне використання в межах спеціальних економічних зон наразі є неможливим.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у країнах ЄС використовується досить велика кількість різноманітних податкових пільг, спрямованих на стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. Переважна їх частина використовується і у вітчизняній практиці, проте за кордоном вони мають

Таблиця 3. Податкові пільги у спеціальних економічних зонах України

Назва, початок роботи і термін дії	Характеристика пільг
СЕЗ «Донецьк» 21.07.1998 р. 60 років	Застосування зниженої ставки оподаткування прибутку та доходів нерезидентів; відміна сплати зборів до окремих державних цільових фондів; звільнення від оподаткування суми інвестицій, одержаної згідно з інвестиційним проектом; відміна справляння плати за землю на період освоєння земельної ділянки.
СЕЗ «Азов» 21.07.1998 р. 60 років	
СЕЗ «Славутич» 30.06.1998 р. до 01.01.20 р.	Застосування перші 3 роки ставки податку на прибуток – 0%, з четвертого по шостий рік – 50% від діючої; звільнення від оподаткування суми інвестицій, одержаної згідно з інвестиційним проектом; відміна справляння податку на додану вартість і мита у разі ввезення з-за меж митної території України основних засобів (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більше ніж 5 років; відміна сплати зборів до окремих державних цільових фондів; відміна справляння плати за землю перші 3 роки від початку освоєння земельної ділянки, з четвертого по шостий рік справляється за ставкою 50% від діючої.
СЕЗ «Яворів» 17.02.1999 р. до 01.01.20 р.	
СЕЗ «Закарпаття» 09.01.1999 р. 30 років	Застосування зниженої ставки оподаткування прибутку та доходів нерезидентів; відміна сплати зборів до окремих державних цільових фондів.
СЕЗ «Інтерпорт Ковель» 01.01.2000 р. 20 років	Застосування зниженої ставки оподаткування прибутку та доходів нерезидентів; відміна сплати зборів до окремих державних цільових фондів; відміна справляння плати за землю перші 5 років.
СЕЗ «Миколаїв» 01.01.2000 р. 30 років	Застосування перші 3 роки ставки податку на прибуток – 0%, з четвертого по шостий рік – 50% від діючої, з четвертого по десятий рік – звільнення від оподаткування частини прибутку, спрямованої на реалізацію інвестиційного проекту; звільнення від оподаткування суми інвестицій, одержаної згідно з інвестиційним проектом; відміна справляння податку на додану вартість і мита у разі ввезення з-за меж митної території України основних засобів (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більше ніж 5 років; оподаткування операцій з реалізації продукції по міжзаводській кооперації за нульовою ставкою податку на додану вартість; відміна сплати зборів до окремих державних цільових фондів; відміна справляння плати за землю на період реалізації проекту.
СЕЗ «Порто-Франко» 01.01.2000 р. 25 років	Застосування перші 3 роки ставки податку на прибуток – 0%, з четвертого по шостий рік – 50% від діючої; звільнення від оподаткування суми інвестицій, одержаної згідно з інвестиційним проектом;
СЕЗ «Порт Крим» 01.01.2000 р. 30 років	Застосування зниженої ставки оподаткування прибутку та доходів нерезидентів; застосування зниженої ставки зборів до окремих державних цільових фондів; звільнення від оподаткування суми інвестицій, одержаної згідно з інвестиційним проектом; відміна справляння плати за землю на період освоєння земельних ділянок, але не більш ніж на 5 років.
СЕЗ «Курортполіс Трускавець» 01.01.2000 р. 20 років	Застосування перші 3 роки ставки податку на прибуток – 0%, з четвертого по шостий рік – 50% від діючої; звільнення від оподаткування суми інвестицій, одержаної згідно з інвестиційним проектом; відміна справляння податку на додану вартість і мита у разі ввезення з-за меж митної території України лікарських препаратів, основних засобів (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів; відміна справляння плати за землю на період освоєння земельної ділянки, в наступні 10 років рік вона справляється за ставкою 50% від діючої.
СЕЗ «Рені» 17.05.2000 р. 30 років	Застосування зниженої ставки оподаткування; відміна сплати зборів до окремих державних цільових фондів; звільнення від оподаткування суми інвестиції, одержаної згідно з інвестиційним проектом

Джерело: складено за даними [15].

більшу ефективність щодо активізації інвестицій в силу насамперед постійного оновлення та адаптації до швидко змінюваних умов економічного середовища. Вітчизняна практика існування податкових пільг засвідчила, що в Україні немає чітко визначеної системи їх надання, що наразі не дозволяє досягати істотних змін в інвестиційному розвитку суб'єктів господарювання. Тому застосування досвіду країн ЄС щодо надання податкових пільг дозволить суттєво підвищити їх інвестиційний ефект.

Література:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI. Дата оновлення: 27.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (дата звернення: 31.05.2022).
2. Єфименко Т. І., Гасанов С. С., Сороко С. І., Олейников Є. В. Податкові пільги у контексті євроінтеграційних процесів. Київ: ДННУ "Акад. фін. управління", 2014. 54 с.

3. Worldwide tax summaries online. URL: <https://taxsummaries.pwc.com/> (дата звернення: 31.05.2022).

4. Майорова Т. В. Інвестиційний податковий кредит як непрямий метод фінансування інноваційної діяльності. Економіка та держава. 2015. № 2. С. 31—34.
5. Соколовська А. М., Єфименко Т. І., Луніна І. О. та ін. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду: монографія. Київ: НДФІ, 2006. 320 с.
6. Карпенко С. П. Оподаткування доданої вартості: європейський досвід та українські реалії. Ефективна економіка. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nauka-com.ua/?op=1&z=3650> (дата звернення: 31.05.2022).
7. Капля І. В. Прискорена амортизація як елемент облікової політики акціонерного товариства. Облік і фінанси АПК. 2005. № 9—10. С. 177—180.
8. Плаксієнко В. Я., Павленко О. П. Економічне значення нарахування амортизації основних засобів аграрних підприємств в умовах глобалізації. Економіка АПК. 2010. № 8. С. 28—35.

9. Довідники пільг. URL: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki-/54005.html> (дата звернення: 31.05.2022).

10. Варченко О. М., Свиноус І. В., Шаціло Н. І. Фіскальний потенціал податку на прибуток підприємства в Україні та фактори, що на нього впливають. Сталий розвиток економіки. 2016. № 3 (32). С. 189—197.

11. Марчак Д., Маркуц Ю. Невидимі субсидії. Хто і скільки втрачає, а хто — отримує в Україні від податкових пільг? URL: <https://voxukraine.org/nevidimi-subsidiyi-hto-i-skilki-vtrachaye-a-hto-otrimuye-v-ukrayini-vid-podatkovih-pilg/> (дата звернення 31.05.2022).

12. Сибірянська Ю. В., Волочай А. С. Теоретичні та прикладні аспекти застосування податкових пільг в Україні. Економіка: теорія та практика. 2014. № 1. С. 49—56.

13. Karakas C., Stamegna C., Zachariadis I. Public economic support in the EU State aid and special economic zones. European Parliamentary Research Service, 2020. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646164/EPRS_BRI\(2020\)-646164_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/646164/EPRS_BRI(2020)-646164_EN.pdf) (application date: 31.05.2022).

14. World free zones organization. URL: <https://www.worldfzo.org/Services/knowledge/Atlas> (дата звернення 31.05.2022).

15. Основні показники по СЕЗ. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a321bee-7eaf-48c9-8888-1933f263a96d&title=OsnovniPokaznikiPoSez> (дата звернення 31.05.2022).

16. Єгорова О. О. Спеціальні економічні зони України: результати, проблеми та перспективи. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 5 (1). С. 168—174.

17. Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2005 рік" та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 25.03.2005 р. №2505-IV. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-15#top> (дата звернення 31.05.2022).

18. Єгорова О. О. Напрями удосконалення спеціальних економічних зон України: приклад Туреччини: аналіт. записка. Ужгород: Національний інститут стратегічних досліджень, 2015. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/napryami-udoskonallynna-specialnikh-ekonomichnikh-zon-ukraini-priklad> (дата звернення 31.05.2022).

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), Tax Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (Accessed 31 May 2022).

2. Yefymenko, T. I., Hasanov, S. S., Soroko, S. I. and Oleinikov, Ye. V. (2014), Tax incentives in the context of European integration processes, SESI "Academy of financial management", Kyiv, Ukraine.

3. The official site of PricewaterhouseCoopers International Limited (2022), "Worldwide tax summaries online", available at: <https://taxsummaries.pwc.com/> (Accessed 31 May 2022).

4. Maiorova, T. V. (2015), "Investment tax credit as an indirect method of financing innovation", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 31—34.

5. Sokolovska, A. M., Yefymenko, T. I., Lunina, I. O. and at al. (2006). The system of tax incentives in Ukraine in the context of European experience, Research financial institute under the Ministry of finance of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

6. Karpenko, S. P. (2014), "Value added taxation: European experience and Ukrainian realities", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3650> (Accessed 31 May 2022).

7. Kaplia, I. V. (2005), "Accelerated amortization as an element of the accounting policy of a joint stock company", *Oblik i finansy APK*, vol. 9—10, pp. 177—180.

8. Plaksiienko, V. Ya. and Pavlenko, O. P. (2010), "Economic significance of amortization of fixed assets of agricultural enterprises in the context of globalization", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 28—35.

9. The official site of State Tax Service of Ukraine (2022), "Directories of incentives", available at: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki-/54005.html> (Accessed 31 May 2022).

10. Varchenko, O. M., Svyynov, I. V. and Shatsilo N. I. (2016), "Fiscal potential of corporate income tax in Ukraine and its influencing factors", *Stalij rozvytok ekonomiky*, vol. 3, pp. 189—197.

11. Marchak, D. and Markuts, Yu. (2020), Invisible subsidies. Who loses and how much, and who gets in Ukraine from tax incentives?, [Online], vol. 12, available at: <https://voxukraine.org/nevidimi-subsidiyi-hto-i-skilki-vtrachaye-a-hto-otrimuye-v-ukrayini-vid-podatkovih-pilg/> (Accessed 31 May 2022).

12. Sybirianska, Yu. V. and Volochai, A. C. (2014), "Theoretical and applied aspects of the application of tax incentives in Ukraine", *Ekonomika: teoriia ta praktyka*, vol. 1, pp. 49—56.

13. Karakas, C., Stamegna, C. and Zachariadis, I. (2020), Public economic support in the EU State aid and special economic zones, European Parliamentary Research Service, Strasbourg, France.

14. The official site of World free zones organization (2022), "Atlas", available at: <https://www.worldfzo.org/Services/knowledge/Atlas> (Accessed 31 May 2022).

15. The official site of Ministry of Economy of Ukraine (2022), "The main indicators of SEZ", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a321bee-7eaf-48c9-8888-1933f263a96d&title=OsnovniPokaznikiPoSez> (Accessed 31 May 2022).

16. Yehorova, O. O. (2014), "Special economic zones of Ukraine: results, problems and prospects", *Naukovyj visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 5, pp. 168—174.

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2005" and some other legislative acts of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-15#top> (Accessed 31 May 2022).

18. Yehorova, O. O. (2015), Areas of improvement of special economic zones of Ukraine: the example of Turkey, National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2022 р.

УДК 331.101.38:331.2

Г. І. Мисак,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0001-6730-1877

Н. В. Мельник,
к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0001-6935-6468

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.47

НАЦІОНАЛЬНІ СТИЛІ ЛІДЕРСТВА

H. Mysak,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management,
Ivan Franko National University of Lviv

N. Melnyk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing,
Ivan Franko National University of Lviv

NATIONAL LEADERSHIP STYLES

У даній статті розглянуто та розкрито ключові аспекти національних стилів лідерства різних країн, зроблено оцінку сучасного стану та тенденцій розвитку національних стилів лідерства. Об'єктом дослідження є національні стилі лідерства. Під час аналізу встановлено, що деякі дослідники розглядають лідерство як здійснення позиційної влади. Чим вище становище в організаційній ієрархії, тим більше влади це становище має. Розгляд лідерства як позиційної влади відокремлює людину від ролі, яку вона виконує. Мало уваги приділяється якостям особистості. У рамках цих поглядів лідерство притаманне місцю особистості в організації, основаному на концепції влади. Однак, важко відокремити саме лідерство від характеристик людей у позиціях лідерства. Дослідження позиційної влади показало, що деякі проблеми лідерства виходять за рамки індивідуальних відмінностей. Основним завданням нашого дослідження є аналіз стилів лідерства у різних країнах. У статті висвітлено результати дослідження лідерів у різних країнах, які показали, що станом на сьогодні, коли починають домінувати багатонаціональні й транснаціональні фірми, корпоративне бачення лідерства стає міжнародним. Розглянуто також владу лідера, яка, принаймні, у європейській діловій організації, може здійснюватися тільки за згодою підлеглих. Цінності, пов'язані із прихильністю організації, ідентичні тим, які визначають лідерство.

Today, it is very difficult to imagine your life without pre-existing national leadership styles. Organizations are created by leaders who, whether despotic or democratic, individualistic or collectivist, exercise their power by two means: a system of functions and a goal-oriented approach. The system of functions is based on the status of the leader, hierarchy, management style, motivation of workers and management skills for its formation. Leadership aimed at achieving the goal should be aimed at solving the problem, should develop strategies, create forms of business ethics, set levels of productivity, allocate tasks, set deadlines. Issues of thorough study of positive and negative trends in the development of national leadership styles and their impact on the functioning of the economy as a whole remain relevant.

Given this, the main purpose of writing this article is to analyze the current state of development of national leadership styles of different countries and identify key factors in their formation in order to take them into account in forming effective trends at the present stage and prospects for further development.

This article considers and reveals the key aspects of national leadership styles of different countries, assesses the current state and trends in national leadership styles. The object of research is national leadership styles. The analysis found that some researchers view leadership as the exercise of positional power. The higher the position in the organizational hierarchy, the more power this position has. Consideration of leadership as a positional power separates a person from the role he plays. Little attention is paid to personality qualities. Within these views, leadership is inherent in the place of the individual in the organization, based on the concept of power. However, it is difficult to separate leadership from the characteristics of people in leadership positions. A study of positional power has shown that some leadership issues go beyond individual differences. The main task of our study is to analyze leadership styles in different countries. The article highlights the results of a survey of leaders in different countries, which showed that today, when multinational and multinational firms

are beginning to dominate, the corporate vision of leadership is becoming transnational. The power of the leader is also considered, which, at least in a European business organization, can be exercised only with the consent of subordinates. The values associated with an organization's commitment are identical to those that define leadership.

*Ключові слова: лідер; стиль лідерства; національний стиль лідерства; культура; організація.
Key words: leader; leadership style; national leadership style; culture; organization.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні дуже важко уявити своє життя без вже існуючих національних стилів лідерства. Організації створюються лідерами, які, незалежно від того, деспотичні вони чи демократичні, індивідуалістичні чи колективістські, здійснюють свою владу двома засобами: системою функцій й орієнтацією на досягнення мети. Система функцій базується на статусі лідера, ієрархії, стилі управління, мотивації робітників і навичках управління з її формування. Лідерство, спрямоване на досягнення мети, повинно бути направлене на розв'язання проблеми, повинно розробляти стратегії, створювати форми ділової етики, встановлювати рівні продуктивності, розподіляти завдання, визначати крайні строки виконання.

Актуальними залишаються питання ґрунтовного вивчення позитивних та негативних тенденцій розвитку національних стилів лідерства та їх впливу на функціонування економіки окремої країни в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженнями, пов'язаними з лідерством займалися багато науковців і практиків, серед яких виділяємо Почебут Л. [1], Шейн Є. [2], Dahl S. [3] та інші. Проте, складні процеси, які відбуваються в сучасних умовах, вимагають, на наше переконання, поглиблення знань з теоретичних та практичних питань дослідження національних стилів лідерства.

Постановка завдання. З огляду на це, основною метою написання статті є здійснення аналізу сучасного стану розвитку національних стилів лідерства різних країн та виявлення основних чинників їх формування з метою їх врахування при формуванні ефективних тенденцій на сучасному етапі та перспектив подальшого розвитку.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретичним та методичним підґрунтям проведення дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, системний і комплексний підходи до вивчення суспільних явищ і процесів. У процесі наукового дослідження використовували загальноекономічні та специфічні методи, зокрема, абстрактно-логічний (для теоретичних узагальнень результатів дослідження та формулювання висновків); статистичного дослідження, соціологічні методи, а також аналіз і синтез та інші наукові методи дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Різні культури можуть мати різні стилі керівництва. Британський лінгвіст Річард Д. Льюїс описав ці відмінності у своїй книзі "Ділові культури у міжнародному бізнесі".

Д. Льюїс визнає, що складнощі виникають через стереотипи: "Кожне суспільство вирощує той тип лідерів, який йому необхідний, і очікує, що цей лідер дотримуватиметься давніх засад і традицій, прийнятих у цьому суспільстві".

Британські менеджери дипломатичні, готові допомогти при необхідності готові йти на компроміс, прагнуть бути справедливими, хоча вони можуть бути безжальними. На жаль, їхня відданість традиції може призвести до нерозуміння поглядів інших людей.

Американські менеджери наполегливі, агресивні, цілеспрямовані, впевнені, енергійні, оптимістичні та готові до змін. Вони вітають спільну роботу та корпоративний дух, але також цінують індивідуальну свободу. Їхній головний інтерес — це власне просування кар'єрними сходами.

Французькі менеджери, як правило, самодержавні та автократичні, глибоко розуміють багато проблем, що стоять перед їхньою компанією. Думки досвідчених менеджерів середньої ланки та технічного персоналу часто залишаються непочутими.

Шведський стиль управління носить децентралізований та демократичний характер. Суть полягає в тому, що краще поінформовані співробітники є більш мотивованими та ефективно працюють. Недоліком є те, що рішення не завжди приймаються одразу і відкладаються.

Німецькі менеджери прагнуть створити досконалу систему. Існує чітка вертикаль влади у кожному відділі, інформації та інструкції передаються зверху вниз. Тим не менш, значне значення надається консенсусу.

Країни Східної Азії зазвичай мають форму конфуціанської ієрархії, де група людей є священною, а лідери розглядаються як благодійники.

У цих країнах влада зосереджена до рук голови виконавчої, також дуже важливі сімейні відносини. Поширене "куміство".

Перебуваючи під впливом авторитарного уряду, індонезійський бізнес, як правило, управляється китайцями, чії інвестиції домінують у країні.

Лідерство в Нідерландах засноване на заслугах, компетентності та досягнення. Менеджери енергійні і рішучі, але консенсус є обов'язковим, оскільки у процесі прийняття рішень беруть участь багато співробітників компанії.

Заснований на конфуціанських принципах ієрархії, японський топ-менеджмент має великий вплив у компанії, проте практично не залучений до її щоденної роботи.

Австралійські менеджери, як шведи, повинні сидіти в кільці з "товаришами". Однак, незважаючи на нехтування офіційною ієрархією, вони більш продуктивні, ніж їхні шведські колеги, оскільки часткова "американіза-

ція" австралійського бізнесу вимагає високої швидкості мислення і прийняття рішень.

Фінські керівники здійснюють управління виключно за межами компетенції менеджерів середньої ланки, які відповідають за прийняття рутинних рішень. Вони виявляють рішучість у критичних ситуаціях і готові боротися із кризою у команді разом із рядовими співробітниками компанії.

Іспанські лідери, як і французькі, самодержавні та харизматичні. На відміну від французів, у роботі вони покладаються більше на інтуїцію, а не на логіку. Вони пишуться своїм особистим впливом на співробітників компанії.

Клановість — одне з основ індійського стилю управління. Члени сім'ї займають ключові позиції та тісно співпрацюють один з одним. Політика диктується також торговими об'єднаннями, наприклад, фруктових продавців, ювелірів і т.д. Ці об'єднання працюють узгоджено, часто зміцнюють відносини особистими зв'язками та звертаються один до одного за допомогою у важких ситуаціях.

У демократичній Норвегії бос знаходиться в центрі управління і приймає найважливіші рішення, проте завжди відкритий до спілкування зі співробітниками. Рішення менеджерів середньої ланки враховуються і виконуються, у своїй топ-менеджмент також у відповідальності них.

Старше покоління литовських менеджерів в повному обсязі звільнилося від бюрократичних звичок з радянських часів, але молоде покоління менеджерів характеризується більш динамічним стилем управління з нордичним колоритом.

Незважаючи на зовнішні тиски, польські управлінці зберігають багато традиційних романтичних цінностей. Проте просування кар'єрними сходами більше залежить від досягнень, ніж від суб'єктивних факторів.

Для китайського стилю управління характерний консенсус. У державних компаніях управлінська політика визначається групою керівників. У той самий час, для збільшення кількості приватних підприємств актуальним є управління, заснований на компетенції керівника. Великий вплив у сфері бізнесу мають виборні представники органів місцевого самоврядування.

Не маючи аристократії, ізраїльський стиль управління ґрунтується на досягненнях та динамічності керівника.

Традиційно, багато південноафриканських товариств були засновані на клани та пологах. Цей тип керівництва, як і раніше, існує, але економічні зміни, коли Південна Африка стала частиною загальносвітової системи економічного виробництва та обміну, послабили вплив кланів та племен.

Турецькі керівники, як і раніше, залежать від догматів. Демократична республіка управляється хитким союзом армії, у тонкому балансі з ісламськими фундаменталістами.

Естонці — великі індивідуалісти. Їх статус керівника формується з його досягнень, рішучості та завзятості.

Подібно до естонців, латвійські менеджери — індивідуалісти. Вони хочуть бути не так лідерами, як повноправними керівниками. Тим не менш, існує тенденція поважати стійке, впевнене та компетентне керівництво.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що стилі лідерства є важливим елементом розвитку світової, регіональної та національної економіки. Аналіз показав, що необхідно приділяти значну увагу стану та розвитку національних стилів лідерства. Вивчення характеристик індивідуальних лідерів різних країн вимагає, на нашу думку, комплексного підходу. Перш за все варто чітко визначити пріоритети лідерів різних країн та розробити ефективний комплекс заходів їх реалізації, який включатиме: фінансові стимули, підготовку фахівців, значне поліпшення загального корпоративного клімату в організації зокрема та в країні загалом.

Характеристики індивідуальних лідерів — одна з найбільш досліджених галузей лідерства. Особливе значення тут мають характеристики лідера чи його поведінка і вплив на інших. Розуміння лідерства також залежить від характеристик послідовників. З деякими людьми лідерам легше працювати, ніж з іншими. Робота лідера — неоднакова в різних групах послідовників. Якість послідовника, такі як інтелект, мотивація, кількість послідовників, міжособистісна гармонія й попередній досвід — це чинники, що впливають на поведінку лідера. Лідери впливають на членів групи в досягненні якоїсь мети. Концепція впливу спричиняє те, що дії однієї людини зачіпають дії інших людей. Ситуація, чи контекст, у якому будуються відносини групи й лідера, можуть істотно впливати на типи поведінки, які лідер повинен продемонструвати, щоб бути ефективним. Наприклад, дані досліджень свідчать, що в сприятливій ситуації лідери підкреслюють міжособистісні відносини й підтримують членів групи. У несприятливій ситуації лідери стають більш орієнтованими на виконання завдання й більшою мірою стурбовані досягненням мети, ніж міжособистісними взаєминами.

Сьогодні активне вивчення національних стилів лідерства сприяє перетворенню у сферах соціального, економічного та політичного життя суспільства.

Література:

1. Почебут Л.Г. Взаимопонимание культур: методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности. СПб., 2005.
2. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство. СПб.: Питер, 2002.
3. Dahl S. Intercultural Research: The Current State of Knowledge. 2004.

References:

1. Pochebut, L. (2005), Vzaimoponimanie kul'tur: metodologija i metody jetniceskoj i kross-kul'turnoj psihologii. Psihologija mezhjetniceskoj tolerantnosti [Mutual understanding of cultures: methodology and methods of ethnic and cross-cultural psychology. Psychology of interethnic tolerance], St.Petersburg, Russia.
2. Shane, E. (2002), Organizacionnaja kul'tura i liderstvo [Organizational culture and leadership], Piter, St.Petersburg, Russia.
3. Dahl, S. (2004), "Intercultural Research: The Current State of Knowledge", Middlesex University Discussion Paper, vol 26.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2022 р.

УДК 658:659

Т. М. Янковець,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8159-3826

В. О. Чабан,
магістрант кафедри маркетингу,
Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8672-8806

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.50

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА ТА БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТ

T. Iankovets,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing,
State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

V. Chaban,
Master's student of Department of Marketing,
State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY AND BRAND MANAGEMENT

У статті виявлено сутність понять "стратегія розвитку підприємства" та "бренд", обґрунтовано взаємозв'язок стратегічного розвитку підприємства та бренд-менеджменту. Визначено етапи бренд-менеджменту, як основи стратегії розвитку підприємства, до яких віднесено: формування марочного бачення та основних завдань бренд-менеджменту; створення портрету торгової марки; позиціонування бренду на ринку та у свідомості споживачів; розробка заходів просування бренду з застосуванням концепції інтегрованих маркетингових комунікацій; формування корпоративної культури, що підтримує реалізацію завдань бренд-менеджменту в стратегічному управлінні. Виявлено рівень бренд-менеджменту на ПрАТ "Оболонь" та його вплив на стратегічний розвиток підприємства. Проведено оцінку вартості бренду "Оболонь", з використанням методу надлишкового прибутку, а також її динаміку, зроблено висновок про ефективність бренд-менеджменту у стратегічному розвитку підприємства та окреслено напрями її підвищення.

The article reveals the essence of the concepts of "enterprise development strategy" and "brand". The strategy of enterprise development implies a long-term comprehensive plan of targeted measures, the implementation of which ensures the development of the enterprise. The components of the enterprise development strategy include: goals, indicators, resources, measures, monitoring. Enterprise development implies a set of quantitative, qualitative and structural changes to the enterprise influenced by external and internal factors, resulting in maintaining its viability, increasing its own potential, increasing its flexibility and adaptability to economic conditions, and achieving and maintaining long-term competitive advantage. A brand is examined as an intangible asset of an enterprise, which is manifested in a system of values transmitted through a set of identification symbols united by a common meaning, which evokes positive associations among consumers and builds trust in the product and willingness to pay more for it, compared to similar products of competitors. The relationship between the strategic development of the enterprise and brand management is substantiated.

Stages of brand management process as the basis of enterprise development strategy are defined and include the formation of brand vision and main tasks of brand management; creation of the portrait of a trademark; brand positioning both on the market and in the consumers' minds; developing the

asset management strategy; formation of the corporate culture that supports strategic management. development of measures to promote the brand using the concept of integrated marketing communications; formation of corporate culture that supports the implementation of brand management tasks in strategic management.

Based on the example of PJSC "Obolon", a study of practical implementation of the stages of brand management is conducted, the level of brand management in the company and its impact on strategic development are defined, as well as the value of the brand is calculated including indirect method and through goodwill, which on one hand, detected the worsening of positions compared to the competitors and, on the other hand, the availability of positive opportunities to increase the effectiveness of enterprise development strategy. In case when the brand mission, brand values, product mission, firm public stand and strong company reputation are defined and substantial capital is provided, it is recommended to PJSC "Obolon" to strengthen the fourth and the fifth stages of brand management to bring brand values and its positioning to customers' minds; to always stay in touch with target customers, focusing in particular on integrated marketing communications; to build and maintain company culture to ensure the implementation of brand management activities and the strategic business development.

Ключові слова: стратегія, стратегічний розвиток підприємства, стратегія розвитку підприємства, бренд, бренд-менеджмент, етапи бренд-менеджменту, оцінка, гудвіл, вартість бренду, ефективність бренд-менеджменту.

Key words: strategy, strategic development of the enterprise, strategy of enterprise development, brand, brand management, stages of brand management, evaluation, goodwill, cost of the brand, efficiency of brand management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринкове середовище протягом останніх років активно і суттєво змінюється: постійно зростає ступінь його невизначеності, з'являються нові чинники ризику для підприємств, які у ньому функціонують. При цьому значна кількість підприємств працюють, не маючи сформованої стратегії власного розвитку. Така позиція пояснюється занадто стрімкими змінами на ринку, тому власники та керівники не вважають за потрібне витратити час і ресурси на розробку і реалізацію стратегії розвитку, оскільки вважають, що це швидко може стати не актуальним, а час, зусилля і гроші, вкладені в неї, ніхто не поверне. Однак, власники та керівники з таким мисленням і, відповідно, підприємства економічного успіху зазвичай не досягають. Розуміння та прийняття необхідності розробки і реалізації стратегії розвитку "змушує" власників і керівників мислити більш широко, сприяє чіткому окресленню завдань, готує підприємство до можливих форс-мажорних обставин, допомагає побачити, куди направити свої зусилля для підвищення ефективності діяльності та розвитку в довгостроковій перспективі.

До того ж, сучасні ринки характеризуються великою швидкістю появи нових товарів та послуг, а також надзвичайно високим рівнем маркетингових воєн. Тому, для підтримання конкурентоспроможності підприємствам необхідно приділяти велику увагу стратегічному управлінню, як сучасній і найбільш ефективній системі управління в умовах ринкових відносин.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі проблеми стратегічного управління підприємствами досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема: Д. Аакер, І. Ансофф, О.С. Віханський, Ж.-Ж. Ламбен, М. Портер, К.І. Редчен-

ко, А.Дж. Стрикленд, А.А. Томпсон, Р. Уілсон, Р.А. Фатхутдинов та інші. Питання стратегічного управління маркетинговою діяльністю досліджували І.В. Балабанова, Т. П. Данько, А. О. Длігач, К. Келлер, Ф. Котлер, М. МакДональд, С. В. Ковальчук, Н. В. Куденко, О. І. Лабурцева, І. В. Тараненко, Л. К. Яцишина та інші. Брендінг, як маркетингову технологію, а також питання бренд-менеджменту висвітлювали у своїх наукових працях А. Вілер, С. Девіс, Ж.-Н. Капферер, Т. Нільсон, Е. Райс, С. Старов, І.В. Струтинська, П. Темпорал, Д. Траут, О. Філановський, О.М. Ястремська та інші. Стратегічний підхід до управління брендами застосовували Д. Аакер, К. Келлер, Ф. Котлер, В. Пустотін та інші. В цілому різні аспекти стратегічного управління та бренд-менеджменту достатньо широко висвітлені в науковій літературі. При цьому залишаються не вирішеними питання імплементації засад стратегічного управління та бренд-менеджменту в діяльність вітчизняних підприємств різних видів економічної діяльності.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності понять "стратегія розвитку підприємства" і "бренд", обґрунтуванні взаємозв'язку стратегічного розвитку підприємства та бренд-менеджменту для виявлення етапів практичного впровадження останнього для реалізації відповідної стратегії розвитку в сучасних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття "стратегія розвитку підприємства" базується, в першу чергу, на понятті "стратегія". Слово "стратегія" походить від грецького strategia (стратос — військо, аго — веду). У стародавній Греції існував титул стратега — воєначальника, наділеного широкими військовими та політичними повноваженнями. Мистец-

тво стратега, тобто стратегія, полягало у підготовці і досягненні перемоги у війнах. Стратегія передбачала планування зовнішньої політики держави, утворення військово-політичних союзів, розрахунок балансу сил. Стратегію використовували Олександр Македонський, римський диктатор Юлій Цезар та інші видатні воєначальники античності [1].

З плином часу термін "стратегія" почали застосовувати не лише військові, але й політики та економісти. В 1962 році Альфред Д. Чандлер молодший вперше використав термін "стратегія" в економіці, власне з тих пір і розпочався етап стратегічного планування на підприємствах. Зараз існує величезна кількість тлумачень поняття "стратегія", однак спільною думкою всіх авторів є те, що стратегія — це комплексний план дій, який розробляється для підтримки стійких переваг над конкурентами. Брюс Гендерсон, засновник Boston Consulting Group, стверджував: "Якщо компанія не володіє унікальною конкурентною перевагою над своїми суперниками, їй взагалі немає сенсу існувати" [2], тому розроблення стратегії розвитку підприємства є одним із основних завдань управління.

Визначення місії і стратегічних цілей, вибір відповідної стратегії — головні завдання у визначенні перспектив розвитку підприємства. Постановка стратегічних цілей, а також дій і заходів, що будуть здійснюватися для їх досягнення, — все це разом становить стратегію розвитку підприємства, яка розробляється для того, щоб допомогти йому максимально ефективно використати можливості зовнішнього середовища, яке постійно змінюється, а також можливості внутрішнього середовища. Найкращим правилом розробки стратегії є: дізнатися, що подобається споживачам, та робити цього більше; визначити, що їм не подобається, та робити цього менше. Як зазначають Ел Райс та Джек Траут: "Стратегія повинна народжуватися із бруду на ринковій площі, а не в стерильній кімнаті на вершині вежі зі слонов'ї кістки" [3].

Дуже часто за стратегічне позиціонування видають виробничу ефективність компанії, хоча Майкл Портер із Гарвардського університету ще в 1996 році провів чітку межу між цими двома поняттями: "Занадто багато компаній намагаються досягнути виробничої ефективності, вважаючи це своєю бізнес-стратегією. Вони проводять ретельний порівняльний аналіз найкращих підприємств у своїй галузі, аби залишатися попереду конкурентів. Проте, якщо вони беруть участь у тих самих перегонах, що і їхні конкуренти, то рано чи пізно їх наздоженуть. Саме тому варто змагатися лише тоді, коли метою є орієнтація на конкретну групу споживачів, задоволення їхніх потреб та надання їм іншого набору переваг. Саме це і є стратегія" [4].

На основі аналізу літературних джерел [1; 4—7] авторами сформульовано поняття "стратегія розвитку підприємства", під якою розуміється довгостроковий комплексний план цілеспрямованих заходів, реалізація яких забезпечує розвиток підприємства. До складових стратегії розвитку підприємства віднесено: цілі, показники, ресурси, заходи, моніторинг [6, с. 33]. При цьому під розвитком підприємства розуміється "сукупність кількісних, якісних та структурних змін підприємства під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середо-

вищ, у результаті чого воно підтримує свою життєздатність, нарощує власний потенціал, підвищує гнучкість та адаптивність до умов господарювання, а також досягає і підтримує конкурентні переваги у довгостроковій перспективі" [7, с. 111].

Ефективність діяльності підприємства внаслідок його розвитку визначається двома факторами: по-перше, загальною привабливістю ринку, на якому воно працює, а по-друге, силою його конкурентної позиції. Якщо привабливість ринку більшою мірою залежить від зовнішніх чинників, які не є під владою підприємства, то наявність конкурентних переваг воно має безпосередній вплив, приймаючи стратегічні рішення.

Якщо стратегія одного підприємства копіює стратегію іншого, це означає, що у першого власна стратегія відсутня. Якщо стратегія не схожа на стратегію конкурентів, однак її легко повторити, це означає, що стратегія слабка. Підприємство має дійсно сильну стратегію, якщо: в ній чітко окреслені цільовий ринок та потреба, яку задовольняє його продукт; розроблена унікальна та виграшна ціннісна пропозиція для цього ринку; організована унікальна мережа дистрибуції, що дозволяє розповсюджувати ціннісну пропозицію на цільовому ринку. Нірмалія Кумар це називає "трьома V": ціннісна мета (value target), ціннісна пропозиція (value proposition), ціннісна мережа (value network). Завдяки унікальному набору бізнес-процесів та бізнес-практик стратегію таких компаній майже неможливо скопіювати [5]. Унікальна стратегія розвитку підприємства дозволяє знизити витрати на виробництво, підвищити ціни на товари або і те, і інше одразу. Водночас, коли конкуренти стають дедалі більш схожими один на одного, бо змушені змагатися лише за допомогою цін, стратегічно орієнтована компанія з чітким позиціонуванням може уникнути цієї боротьби, змагаючись на зовсім іншому рівні.

Через те, що зараз найбільшою проблемою бізнесу є дефіцит споживачів, а не товарів, гостро стоїть питання гіперконкуренції і змагаючись за увагу покупців, підприємства-конкуренти часто знижують ціни або навіть пропонують товари практично задарма. Однак результатами таких помилкових рішень є зниження прибутку і навіть банкрутство. Згідно з Roper Reports GfK, 79% споживачів "купують товари й послуги лише від брендів, яким довіряють". Про таку купівельну поведінку свідчать і дослідження McKinsey & Company [8; 9]. Саме тому успішна стратегія розвитку підприємства повинна бути нерозривно пов'язаною із бренд-менеджментом і тоді, коли це дві частинки одного цілого, у підприємства з'являються шанси досягти значного успіху.

Поняття "бренд", яке лежить в основі поняття "бренд-менеджмент", тлумачать по-різному. Сьогодні не існує єдиного чіткого визначення даного поняття. В цілому можна виділити декілька підходів до його сутності.

Перший підхід заснований на концепції "продукт-плюс" (Product Plus) та найбільш явно представлений у визначенні Американської маркетингової асоціації (American Marketing Association): "Бренд — це ім'я, термін, знак, символ або дизайн та їх комбінація, призначені для ідентифікації товарів та послуг від товарів

та послуг конкурентів". Даний підхід вважається вузьким, оскільки орієнтований лише на продуктову складову бренду, тобто бренд розглядається виключно з боку виробника (продавця), з точки зору його переваг для підприємства-власника [10].

Другий підхід фокусується на нематеріальній природі бренду як явища та його взаємозв'язку зі споживачем. За К. Л. Келлером "бренд — це набір асоціацій, що виникають у свідомості споживачів, які додають цінність товару або послугі, що сприймається" [11, с. 28]. У цьому визначенні відсутня матеріальна складова бренду. Визначення даного підходу не орієнтуються на джерела виникнення бренду, а виходять зі сфери прояву його ефектів, бренд трактується як головний нематеріальний актив підприємства.

Третій підхід поєднує ідентифікаційні функції бренду та його нематеріальну природу. За визначенням С. О. Старова "бренд — це легко впізнаваний за рахунок ефектно розроблених вербальних та візуальних ідентифікаторів товар або послуга, що надає споживачам унікальні та релевантні цінності (відповідає функціональним потребам споживачів та надає їм додаткову цінність, здатну задовольнити емоційні та символічні вигоди)" [12, с. 43].

Аналіз вищенаведених підходів дозволив дійти висновку, що бренд — це нематеріальний актив підприємства, який виявляється у системі цінностей, які передаються через набір ідентифікаційних символів, об'єднаних загальним сенсом, що викликає у споживача позитивні асоціації та формує довіру до продукту та готовність сплачувати за нього більшу ціну, порівняно з аналогічними продуктами конкурентів. Ел Райс та Джек Траут говорять, що: "коли споживач використовує назву конкретного бренду там, де можна було б використати загальну назву, будьте певні, що в їхній свідомості гора надійно захоплена" [3]. А генеральний директор компанії Sunkist Growers зазначив, що "апельсин — це просто апельсин, якщо він, звісно, не належить компанії Sunkist — бренду, який знають і якому довіряють 80% споживачів" [13].

Створення та розвиток бренду — це шлях до збільшення прибутковості вище середнього рівня та збільшення вартості бренду і підприємства за рахунок зростання лояльності споживачів настільки, що вони завжди надають йому перевагу порівняно з аналогами і свідомо готові платити вищу ціну за продукт або послугу бренду. Характерною рисою успішного бренду є здатність підкреслити емоційні переваги продукту, а не лише раціональні. Часто бренд-менеджери значну увагу приділяють саме раціональним вигодам — функціональним характеристикам товару чи послуги, ціні та просуванню. Зараз це вважається помилкою, тому що не сприяє розвитку відносин "бренд-споживач", а висока якість товару (послуги) сьогодні відноситься до обов'язкової характеристики в умовах високого рівня конкуренції, яка просто повинна бути, інакше бути не може. Лише ефективно задовольняючи емоційні, психологічні та соціальні потреби цільових споживачів, можна претендувати на утримання конкурентних переваг.

Думку про те, що найкращий спосіб досягти успіху — здобути актуальну та довготривалу конкурентну перевагу, популяризував Майкл Портер. Конкурентна пере-

вага — це "неначе посеред бійки на ножах раптово дістати з кишені пістолет". Однак, у сучасному світі жодна першість не буде тривати вічно, а багато з них і зовсім втрачають свою значимість. Тому вищий шанс на успіх дає стратегія поступового нанизування однієї переваги на іншу, яку довели до досконалості японці. Спочатку вони почали продавати товари за низькими цінами, потім — із кращими функціями, надалі — вищої якості, а тепер — з унікальною потужністю. Японці одними з перших зрозуміли одну просту мудрість: "маркетинг — це перегони без фінішної прямої" [14].

У своїй статті на AdAge "Мати кращий бренд важливіше, ніж мати кращий продукт" Ел Райс стверджує, що "немає кращих продуктів, існують лише вищі очікування споживачів" [15]. Очікуваний результат — це лише очікування чи оцінка фактичної якості бренду у свідомості споживачів, для підвищення якої підприємствам необхідно створювати асоціації бренду, які формують позитивні очікування від результату його використання.

Однак створення бренду потребує неабияких зусиль і помилковим є твердження, що бренд формує рекламу. Вона здатна привернути до нього увагу, підігріти цікавість, але не більше. Для побудови бренду необхідним є використання надзвичайно широкого спектру інструментів, таких як зв'язки із громадськістю, підтримання соціальних проєктів, проведення подій, вибір "обличчя бренду", власне реклама та багато інших.

Бренд — неначе живий організм: йому постійно потрібен "догляд", інакше він загине. На ділі такий "догляд" забезпечує бренд-менеджер. У процесі бренд-менеджменту формується власне бренд та відбувається його виведення на ринок та розвиток.

Виділимо п'ять основних етапів бренд-менеджменту, як основи стратегії розвитку підприємства: формування марочного бачення та основних завдань бренд-менеджменту; створення портрету торгової марки; позиціонування бренду на ринку та у свідомості споживачів; розробка заходів просування бренду з застосуванням концепції інтегрованих маркетингових комунікацій; формування корпоративної культури, що підтримує реалізацію завдань бренд-менеджменту в стратегічному управлінні [11; 16; 17].

1) На етапі формування марочного бачення обґрунтовується концепція бренду, формуються чітка мета функціонування бренду, його ідеологія, мова бренду (tone of voice), тощо, тобто те, яким бренд будуть бачити споживачі і суспільство в цілому. Відповідно до марочного бачення формулюються основні завдання бренд-менеджменту. Відмітимо, що марочне бачення і завдання бренд-менеджменту мають бути узгодженими з корпоративними (бізнес-цілями) та маркетинговими цілями підприємства.

2) На етапі створення портрету торгової марки розробляються назва товару та інші ідентифікатори бренду відповідно концепції, мети та завдань, сформульованих на першому етапі. Реалізація даного етапу без спеціалізованих знань із маркетингу неможлива, тому часто підприємства звертаються за допомогою до спеціалізованих агентств (маркетингових, рекламних, тощо) за професійною допомогою.

3) У бойових мистецтвах бійці розвивають власний стиль, обираючи позицію, в якій мають перевагу над

вразливими місцями опонента. У маркетингу це називається "позиціонування". Розробники брендів обирають позиціонування, яке дає споживачам чіткий вибір порівняно з конкурентами, тому їхні рішення про купівлю базуються не лише на ціні. Процес створення переконливого позиціонування для нового бренду можна поділити на п'ять кроків: визначення реальних потреб (як функціональних, так і емоційних), сегментування конкурентів, розкриття перцептивних прогалів (незайнятих ділянок у свідомості споживачів), вибір позиціонування та розбудова і посилення асоціацій.

Важливо знайти реальні проблеми споживачів і не піддатися спокусі перепроєктувати потреби, які за збігом обставин задовольняються за допомогою функцій і переваг продукту, який вже є у підприємства. Важливо навчитися думати, як споживач і в такий спосіб виявити, що хвилює аудиторію, як вона намагається це вирішити, а також уявити її больові точки при виборі бренду.

У книжці "Позиціонування: Битва за вашу свідомість" Ел Райс і Джек Траут писали: "Позиціонування — це не те, що ви робите з продуктом. Позиціонування — це те, що ви робите зі свідомістю потенційного покупця" [17]. Це було правдою тоді і є правдою зараз. Саме за цим принципом Volvo обіцяє нам "найбезпечніше авто", BMW — "найкращий досвід водіння", а Porsche — "найкраще у світі компактне спортивне авто".

Для осмисленого сегментування конкурентів необхідно знайти реальних цільових споживачів, які допоможуть оцінити кожного ключового конкурента, з огляду на його здатність задовольнити реальні потреби споживачів. Ефективним способом побачити ситуацію, що склалася на ринку, є створення перцептивних карт. Вони допомагають візуалізувати "площу", яку бренди уже займають у свідомості цільових споживачів, а також полегшують виявлення й передачу можливостей позиціонування.

Існує багато способів продемонструвати свою перевагу над конкурентами: "ми швидші, безпечніші, зручніші, витриваліші, простіші в користуванні..." Але Райс і Траут вважали, що варто обрати одну головну рису продукту та зробити так, щоб вона асоціювалася у споживача із продуктом. І це варто зробити чітко, по суті і, що найважливіше, коротко. Дональд Міллер наводив такий приклад: "Уявіть, що ваш споживач — автостопник. Ви гальмуєте, щоб його підвезти, а в його очах світиться лише одне запитання: куди ви, власне, їдете? Він підходить, а ви відчиняєте вікно і починаєте розповідати про свою місію, про те, як ваш дідусь збирав такі автомобілі своїми руками, про те, що вся музика, яку ви слухаєте в дорозі, — альтернатива 80-х років. Але тому, хто вас зупинив, нема до цього ніякого діла. Він хоче дістатися до Сан-Франциско із квіточкою у волоссі!" [18]. Тому завданням кожного підприємства є чітко дати зрозуміти будь-якому потенційному споживачу куди і для чого його кличуть. Важливо зрозуміти, що завданням позиціонування є не максимізація продажів, а полегшення сприйняття товару споживачем.

4) Розробка заходів просування бренду з застосуванням концепції інтегрованих маркетингових комунікацій, які будуються на основі єдиного позиціонування

бренду на цільовому ринку. Грамотне позиціонування дозволяє точно сформулювати стрижневу ідентичність бренду, що представляє собою смислове ядро всіх комунікаційних повідомлень. Такий узгоджений вплив маркетингових комунікацій дозволяє отримати синергетичний ефект, якого складно домогтися, використовуючи тільки одну з комунікацій, або декілька, не узгоджених між собою.

5) І завершальним етапом бренд-менеджменту є формування корпоративної культури, що підтримує реалізацію завдань бренд-менеджменту в стратегічному управлінні. Вона включає систему цінностей, переконань, уявлень, що визначає поведінку працівників та відрізняє компанію серед інших. Поняття "корпоративна культура" — як грузьке болото, де можна зав'язнути у розпливчастих визначеннях, писаних химерною мовою і часто цінності підприємства — принаймні проголошені — лише зрідка збігаються з тим, як люди поведуться насправді. А якщо хтось один працює не на найвищому рівні, то це не лише його проблема. Це стає проблемою підприємства в цілому, адже поведінка одного впливає на поведінку решти. Так, наприклад, згідно з результатами опитування 2020 року, який провів Hired (сервіс пошуку роботи для талановитих "айтівців"), Netflix став компанією, де IT-працівники найбільше хотіли б працювати. Водночас Netflix випередив GitHub (2-ге місце), компанію Google (3-тє місце), Microsoft (5-тє місце) та Apple (7-ме місце). Рід Гастінгс, засновник і генеральний директор Netflix пояснює такий результат впровадженням "корпоративної культури, яка цінує людей більше, ніж приписи, яка віддає перевагу інноваціям над продуктивністю і яка уможливорює велику свободу. У цій культурі ми прагнули досягти високих результатів завдяки талановитим та ініціативним працівникам, не обмеженим контролем. Ми маємо культуру, де головне правило — жодних правил" [19]. Тому розбудувати робочий простір із зацікавлених в успіху бренду колег — має бути обов'язковим завданням. Обов'язок бренд-менеджера — вирішувати стратегічні і тактичні питання. Однак остаточний успіх бренду прямо пропорційно залежить від здатності працівників підприємства прийняти філософію бренду та жити нею.

Розглянемо на прикладі ПрАТ "Оболонь", наскільки успішно підприємство користується інструментами бренд-менеджменту для забезпечення стратегічного розвитку. ПрАТ "Оболонь" розпочало діяльність у 1981 році, а зараз входить у сорок найбільших пивоварних концернів світу. До складу корпорації "Оболонь" входять: головний завод у м. Київ — ПрАТ "Оболонь" і ПрАТ "Тесіс", що виробляє питну воду АкваБаланс, два дочірніх підприємства — ТОВ "Пивоварня Зіберта" і ДП ПрАТ "Оболонь" "Красилівське", територіально віддалені цехи — Виробничий комплекс ПрАТ "Оболонь" і Солодовий завод ПрАТ "Оболонь" та чотири підприємства з корпоративними правами — ПрАТ "Охтирський пивоварний завод", ПрАТ "Бершадський комбінат", ПрАТ "Дятьківці" і ТОВ ФК "Оболонь".

Перелік торгових марок, за якими випускається продукція ПрАТ "Оболонь", наведений в табл. 1.

Спочатку підприємство виробляло лише пиво, пізніше почали додаватися до асортименту продукції мінеральна вода та інші слабоалкогольні і безалкогольні

напої, однак бачимо, що ПрАТ "Оболонь" досі акцентує увагу на виготовленні пива і тримає під своїм крилом 19 торгових марок, більшість з яких є впізнаваними й успішними торговими марками, тобто брендами.

Протягом останніх 10-ти років в Україні змінилася культура споживання алкоголю. Українці почали споживати менше горілки, знизивши частку у споживанні на 18%, і почали надавати перевагу пиву, частка споживання якого зросла на 25%. Останні роки набирає популярність крафтове пиво за унікальними рецептурами, яке виробляють невеликі пивоварні. Однак гіганти продовжують займати величезну частку ринку.

У 2010 році Оболонське пиво входило в рейтинг пивних брендів України, займаючи почесне друге місце, уступаючи лише Чернігівському. Однак, у 2021 році в четвірку лідерів увійшли Kronenbourg 1664 Blanc, Corona Extra, Stella Artois і Bud. Ці бренди належать пивоварням Carlsberg Group та AB InBev Efes. Наступним в рейтингу йде "Оболонь", а четверте місце займає "Перша приватна броварня". Корпорація входить у трійку лідерів, але те, що товариство втратило свої позиції — видно неозброєним оком [21; 22].

Що стосується ринку безалкогольних напоїв — можемо побачити схожу ситуацію. Всі пам'ятають рекламу Живчика з дитинства і слоган "Смакуйте з користю". У 2010-х роках підприємство активно і успішно просувало цей товарний бренд. Назва "Живчик" використовувалася замість загального слова "лимонад", що, на думку маркетологів, означає потрапляння бренду до свідомості споживача і високий рівень лояльності з його боку.

Однак, із плином часу підприємство втратило свою позицію у рейтингу, уступивши велику частку ринку компаніям Coca-Cola Beverages Ukraine і PepsiCo. Якщо власне кола — поза конкуренцією, цей продукт конкурує лише із пепсі, то інші слабоалкогольні напої компаній, такі як Fanta, Sprite, 7up, Mirinda могли навіть уступати Живчику, чого не можна сказати про ситуацію, що склалася станом на 2021 рік. Причиною такого стану справ є нехтування правилами бренд-менеджменту в основі стратегії розвитку підприємства. Дональд Міллер постійно вказує на те, що компаніям потрібно постійно запрошувати клієнтів у подорож із ними — інакше вони нікуди не відправляться. У своїй книжці "Метод StoryBrand" автор рекомендує заклики двох типів: прямі та перехідні; і провів аналогію із відношеннями між людьми. Перехідний заклик до дії "купи нашу продукцію" схожий на запитання: "Ти підеш зі мною на побачення?", а прямий заклик — "Вийдеш за мене?". В рекламних матеріалах потрібно поєднувати і прямі, і перехідні заклики до дії. Бесіда із клієнтом розгортається так:

Компанія: Вийдеш за мене?

Клієнт: Ні.

Компанія: А на побачення підеш?

Клієнт: Так.

Компанія: А тепер вийдеш за мене?

Клієнт: Ні.

Таблиця 1. Перелік торгових марок ПрАТ "Оболонь" за товарними категоріями

Товарна категорія	Назви торгових марок
Пиво	Оболонь, O, hike, Zlata Praha, Zibert, Ketten Brug, BeerMix, Hardmix, Pubster, GOLDEN CASTLE EXPORT, Жигулівське, Десант, Carling, Germanarich, Рідний Шубін Світле, Pivny kubek («Пивний кухоль»), Охтирське, МАРОЧНЕ 1913, Южанка
Сидр	Sidro Villa Bianca, Ciber
Слабоалкогольні напої	Класична серія (ром-кола, бренд-кола, джин-тонік, джин-грейпфрут, водка-лайм, оранж-спрітц) Енергетичні напої (Bronx) Hard Seltzer
Безалкогольні напої	Живчик, Живчик Smart Cola, Живчик Orange, Lemonissimo Lemonata, Квас «Старокиївський», Смачна класика
Мінеральна та питна вода	Оболонська, Прозора, Збручанська 77, Охтирська, Аквабаланс
Промислові товари	Солод, Пивна дробина, Бандажна стрічка, ПЕТф-преформа, Ящики

Джерело: узагальнено авторами за даними офіційного сайту ПрАТ "Оболонь" [20].

Компанія: А на побачення ще разок сходиш?

Клієнт: Так, з тобою цікаво і ти знаєш стільки всього корисного.

Компанія: То вийдеш за мене?

Клієнт: Ну, добре, вийду [18].

Одним з основних завдань підприємства має бути — зацікавити клієнта. Підприємства хочуть дізнатися краще своїх клієнтів і хочуть, щоб клієнти також познайомилися з ними ближче, але проявляти ініціативу — завдання саме підприємства.

Якщо повернутися до аналогії Дональда Міллера про взаємовідносини між людьми, зазначимо, що після весілля романтика не має зникати, розлучення ніхто не відміняв. Але це саме те, що сталося із "Живчиком": підприємство зацікавило людей, зайняло почесне місце у рейтингу і... Все. На цьому зупинилося, а споживачам потрібно нагадувати про себе постійно і всюди. Це єдине правило, яке працює.

У 2021 році торгова марка "Живчик" презентувала оновлений дизайн, розроблений спільно з креативною агенцією "Serviceplan". В рамках кампанії спільно з бюро Beehiveor, для бренду "Живчик" було проведено інноваційне нейромаркетингове дослідження, в рамках якого відбувся ряд тестувань для аналізу точкової та загальної реакції споживачів та їхньої поведінки при візуальній взаємодії з новими дизайнами етикеток. На основі даних, отриманих за допомогою айтрекінгу, електроенцефалографії та проєктивного опитування, було обрано дизайн упаковки нового "Живчика".

Оновлений логотип став помітно більшим і розміщується на фігурній плашці у формі стилізованого об'ємного листка яблуні — символу натуральності та росту. Напис назви виходить за межі листочка, що символізує "вихід за рамки" та динаміку, а бренд-герої в новому дизайні стали енергійними, емоційними та сучасними.

В основі дизайну лежить ідея важливості сім'ї, необхідності спілкування батьків з дітьми, прояву турботи та батьківської любові. Адже ідеологія бренду — це сімейні цінності, дружба, спорт, відпочинок та веселий час, проведений разом з найближчими людьми [20].

Однак, такою інформацією про нову упаковку і в цілому про ідеологію бренду не володів ніхто з опита-

них 100 людей. А на запитання "Який напій, на вашу думку, є уособленням сімейних цінностей?" відповідали "Coca Cola", згадуючи при цьому новорічну рекламу, де щаслива сім'я збирається разом і крім святкової атмосфери люди відчувають домашнє тепло та затишок, та "Садочок", знову ж таки, згадуючи рекламу з їжачком і всією сім'єю. ПрАТ "Оболонь" варто звернути на це увагу, адже це підприємство з високою репутацією, значним капіталом, правильною позицією та великими можливостями. У підприємства є місія, сформовані цінності, місії товарних брендів, стійка громадянська позиція, але вони втрачають сенс, якщо повідомлення бренду не доходять до споживача.

Важливим для стратегічного розвитку підприємства є розуміння, наскільки ефективним є бренд-менеджмент, що виявляється у підвищенні вартості бренду. Одним із показників, за яким опосередковано можливо визначити вартість бренду, є гудвіл (або ділова репутація). Гудвіл, як і бренд, є нематеріальним активом, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо [23]. Значення гудвілу може бути як позитивним, так і негативним, що, в свою чергу, означає, відповідно, високу ділову репутацію підприємства і вищий очікуваний прибуток та збиткову перспективу і низьку оціночну вартість бренду. Вартість гудвілу розраховується за використанням методу надлишкового прибутку за формулою (1) [24, с. 220]:

$$Г = \frac{ЧП - A \times R_A}{k_{\text{кап}}} \quad (1),$$

де ЧП — чистий прибуток підприємства, грн; А — активи, грн; R_A — середньо ринкова рентабельність активів; k — ставка капіталізації (визначається, як фінансовий леверидж).

Результати розрахунків на основі опублікованих даних на момент проведення дослідження представлені в табл. 2.

Рентабельність операційної діяльності ПрАТ "Оболонь" у 2020 р. порівняно з 2019 р. збільшилась на 3,88 в.п., що перевищує середньоринкову рентабельність підприємств з виробництва напоїв на 3,32 в.п., у тому числі з виробництва пива на 0,32 в.п., а також безалкогольних напоїв; виробництво мінеральних вод та інших вод, розлитих у пляшки на 2,92 в.п. (відповідно розподілу підприємств промисловості за видами діяльності [28]). Чистий прибуток підприємства зменшився на 73,5%, але

Таблиця 2. Динаміка фінансових результатів та гудвілу ПрАТ "Оболонь" за період 2019—2020 рр.

Показник	Значення 2019 р.	Значення 2020 р.	Відхилення	
			Абсолютне	Відносне, %
Активи, тис. грн	5323114	5425815	102701	1,93
Довгострокові зобов'язання, тис. грн	589129	1061391	472262	80,16
Власний капітал, тис. грн	2198809	2275607	76798	3,49
Ставка капіталізації (фінансовий леверидж)	0,2	0,3	0,1	-
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції, тис. грн	5276795	5464827	188032	3,56
Витрати операційної діяльності, тис. грн	5049712	5041129	-8583	-0,17
Прибуток від операційної діяльності, тис. грн	299958	494864	194906	64,98
Рентабельність операційної діяльності, %	5,94	9,82	3,88	-
Середньоринкова рентабельність операційної діяльності підприємств з виробництва напоїв, %	8,1	6,5	-1,6	-
Середньоринкова рентабельність операційної діяльності підприємств з виробництва пива, %	9,6	9,5	-0,1	-
Середньоринкова рентабельність операційної діяльності підприємств з виробництва безалкогольних напоїв; виробництво мінеральних вод та інших вод, розлитих у пляшки, %	10,1	6,9	-3,2	-
Чистий прибуток, тис. грн	290151	76798	-213353	-73,53
Рентабельність активів, %	5,45	1,45	-4,0	-
Рентабельність діяльності, %	5,5	1,41	-4,09	-
Середньоринкова рентабельність діяльності підприємств з виробництва напоїв, %	5,8	1,7	-4,1	-
Середньоринкова рентабельність діяльності підприємств з виробництва пива, %	7,7	2,8	-4,9	-
Середньоринкова рентабельність діяльності підприємств з виробництва безалкогольних напоїв; виробництво мінеральних вод та інших вод, розлитих у пляшки, %	7,5	2,3	-5,2	-
Вартість гудвілу, тис. грн	-549608,89	1143137,27	1692746,16	-

Джерело: розраховано авторами за [25; 26, с. 108; 27, с. 144].

це обумовлене втратами від участі в капіталі та іншими витратами [25]. Значення показників рентабельності діяльності і рентабельності активів ПрАТ "Оболонь" співпадають, тому, за аналогією, можемо порівняти їх зі значеннями показників рентабельності діяльності підприємств з виробництва напоїв, зокрема пива та безалкогольних напоїв; виробництво мінеральних вод та інших вод, розлитих у пляшки і бачимо, що рентабельність діяльності аналізованого підприємства нижче відповідно на 0,29 в.п., 1,39 в.п. та 0,89 в.п. Причина вказана вище — це зменшення чистого прибутку внаслідок суттєвого зростання втрат від участі в капіталі та інших витрат, не пов'язаних з операційною діяльністю підприємства. Тому для визначення гудвілу у наведеній вище формулі (1) використаємо показник прибутку від операційної діяльності. Середньоринкову рентабельність активів для розрахунку приймаємо на вищому рівні з трьох наведених для врахування ризиків та наближення вартості гудвілу до найбільш реалістичного значення.

За результатами розрахунку вартості бренду "Оболонь" опосередковано через вартість гудвілу спостерігаємо у 2020 році суттєве покращення ділової репутації і, відповідно, підвищення вартості бренду. При цьому,

як було зазначено вище, у 2021 році, у порівнянні з конкурентами, позиції підприємства погіршилися. Причинами цього є саме недостатність реалізації етапів бренд-менеджменту, зокрема мова йде про четвертий і п'ятий етапи: розробка заходів просування бренду з застосуванням концепції інтегрованих маркетингових комунікацій; формування корпоративної культури, що підтримує реалізацію завдань бренд-менеджменту в стратегічному управлінні.

Зараз ПрАТ "Оболонь" ухвалило рішення про припинення будь-якої співпраці із російською федерацією та компаніями на її території, активно допомагає військовим та продовжує свою роботу в нинішніх умовах, підтримуючи економіку України, що є водночас і стратегічним завданням бренд-менеджменту, і забезпеченням додаткових можливостей стратегічного розвитку підприємства.

ВИСНОВКИ

У статті було з'ясовано сутність понять "стратегія розвитку підприємства" і "бренд", обгрунтовані власні визначення даних понять та виявлено взаємозв'язок стратегічного розвитку підприємства та бренд-менеджменту, що допомогло визначити етапи практичного впровадження останнього для реалізації відповідної стратегії розвитку в сучасних умовах. До зазначених етапів бренд-менеджменту віднесено: формування марочного бачення та основних завдань бренд-менеджменту; створення портрету торгової марки; позиціонування бренду на ринку та у свідомості споживачів; розробка заходів просування бренду з застосуванням концепції інтегрованих маркетингових комунікацій; формування корпоративної культури, що підтримує реалізацію завдань бренд-менеджменту в стратегічному управлінні.

На прикладі ПрАТ "Оболонь" проведено дослідження практичної реалізації етапів бренд-менеджменту, а також розрахунок вартості бренду опосередковано через вартість гудвілу за методом надлишкового прибутку дозволило виявити, з одного боку, погіршення позицій порівняно з конкурентами, з іншого боку, наявність позитивних можливостей для підвищення ефективності стратегії розвитку підприємства. Підприємству рекомендовано за наявності місії, сформованих цінностей, місії товарних брендів, стійкої громадянської позиції, високої ділової репутації, значного капіталу посилити четвертий і п'ятий етапи бренд-менеджменту для донесення цінностей бренду і позиціонування до свідомості споживачів і там міцно закріпитися, бути постійно на зв'язку зі своїми цільовими споживачами, зокрема приділити суттєву увагу просуванню бренду з застосуванням концепції інтегрованих маркетингових комунікацій та сформувавши і підтримувати корпоративну культуру для забезпечення реалізації заходів бренд-менеджменту та стратегічного розвитку підприємства.

Література:

1. Редченко К. І. Стратегічний аналіз у бізнесі: навч. посіб. 2-ге вид., доп. Львів: Новий Світ-2000, 2003. 272 с.
2. Bruce D. Henderson: The Origin of Strategy. Harvard Business Review. November-December, 1989.

3. Райс Е., Траут Д. Маркетингові війни. К.: Фабула, 2006. 240 с.

4. Porter, Michael E. What Is Strategy? Harvard Business Review, November. — December 1996. Pp. 61—78.

5. Nirmalya Kumar. Marketing as Strategy: Understanding the CEO's Agenda for Driving Growth and Innovation. Harvard Business School Press, 2004.

6. Янковець Т. М. Механізм розвитку інноваційного потенціалу підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. К.: КНУТД, 2012. 220 с.

7. Янковець Т. М., Нагорна Ю. А. Теоретичні аспекти розвитку підприємств у сучасних умовах. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Збірник наукових праць. Київ. 2015. № 2 (85). С. 108-113.

8. Perrey J., Freundt T., Spillecke D. The Brand Is Back: Staying Relevant in an Accelerating Age, Published May 2015, Accessed March 10, 2018. URL: www.mckinsey.com (дата звернення: 20.04.2022).

9. Doctoroff T. What is Value? Marketing to Consumers in Emerging Economies. 2017. August 13.

10. American Marketing Association. Офіційний сайт. URL: <https://www.ama.org/> (дата звернення: 28.04.2022).

11. Keller, Kevin Lane. Strategic Brand Management: Building, Valuing and Managing Brand Equity: Second edition. Amos Tuck School of Business Dartmouth College: Prentice Hall Inc, 2002. 640 p.

12. Старов С. А., Алканова О. Н., Молчанов Н. Н. Бренд, товарний знак и коммерческий символ как объекты управления компании. Вестник С.-Петербур. ун-та. Сер. Менеджмент. 2012. Вып. 2. С. 33—54.

13. Branding Power! 10 Reasons to Build Your Brand. RTi Research. 2016. May 27.

14. Porter, Michael E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.

15. Ries A. Having a Better Brand Is Better than Having a Better Product. Ad Age. 2014. September 5.

16. Davis S. Building the Brand Driven Business: Operationalize Your Brand to Drive Profitable Growth. San Francisco: Jossey-Bass, 2009. 320 p.

17. Ries A., Trout J. Positioning: The battle for your mind. New York: Warner Books, 1982.

18. Миллер Д. Метод StoryBrand: расскажите о своем бренде так, чтобы в него влюбились. пер. с англ. М.: Альпина паблишер, 2022. 232 с.

19. Гастінгс Р., Маєр Е. Netflix і культура інновацій: досвід вдалого переосмислення корпоративної культури; пер. з англ. В. Галичиної. Х.: Віват, 2021. 352 с.

20. Офіційний сайт ПрАТ "Оболонь". URL: <https://obolon.ua/ua> (дата звернення: 29.04.2022).

21. Голосування за найкраще пиво (2021-2022). Сайт Pivo.Net.Ua. URL: <https://pivo.net.ua/> (дата звернення: 02.05.2022).

22. Ринок пива України 2021. Сайт міжнародного аналітичного журналу "Пивное дело". URL: <https://pivnoe-delo.info/2021/10/16/rynok-piva-ukrainy-2021/> (дата звернення: 02.05.2022).

23. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI станом на 07.05.2022 р. URL: <https://>

zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 20.04.2022).

24. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 352 с.

25. Приватне акціонерне товариство "Оболонь". Інформація про емітента. Smida. Сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України URL: <https://smida.gov.ua/db/prof/05391057> (дата звернення: 20.05.2022).

26. Промисловість України у 2016-2020 роках. Статистичний збірник. Сайт Державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/12/zb_prom_16_20.pdf (дата звернення: 20.05.2022).

27. Діяльність суб'єктів господарювання 2020. Статистичний збірник. Сайт Державної служби статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/zb_DSG_20.pdf (дата звернення: 20.05.2022).

28. Національний класифікатор України ДК 009:2010 "Класифікація видів економічної діяльності" (Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчого комітету). Офіційний сайт Верховної Ради України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (дата звернення: 20.05.2022).

References:

1. Redchenko, K. I. (2003), *Stratehichnyj analiz u biznesi* [Strategic analysis in business], 2nd ed, Novyj Svit-2000, Lviv, Ukraine.

2. Henderson, B. (1989), "The Origin of Strategy", *Harvard Business Review*, November-December.

3. Rajs, E. and Traut, D. (2006), *Marketynhovi vijny* [Marketing Wars], Fabula, Kyiv, Ukraine.

4. Porter, M. (1996), "What Is Strategy?", *Harvard Business Review*, November-December, pp. 61—78.

5. Kumar, Nirmalya (2004), *Marketing as Strategy: Understanding the CEO's Agenda for Driving Growth and Innovation*, Harvard Business School Press, Cambridge, USA.

6. Yankovets, T. M. (2012), "The mechanism of development of innovative potential of the enterprise", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics and enterprise management, Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv, Ukraine.

7. Yankovets, T. M. and Nahorna, Yu. A. (2015), "Theoretical aspects of enterprise development in modern conditions", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu tekhnolohij ta dyzajnu. Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 2 (85). pp. 108—113.

8. Perrey J., Freundt, T. and Spillecke, D. (2018), "The Brand Is Back: Staying Relevant in an Accelerating Age", available at: www.mckinsey.com (Accessed 20 April 2022).

9. Doctoroff, T. (2017), "What is Value?", *Marketing to Consumers in Emerging Economies*, August 13.

10. The official site of American Marketing Association (2022), available at: <https://www.ama.org/> (Accessed 28 April 2022).

11. Keller, Kevin Lane (2002), *Strategic Brand Management: Building, Valuing and Managing Brand Equity*,

2nd ed, Prentice Hall Inc., Amos Tuck School of Business, Dartmouth College, USA.

12. Starov, S. A., Alkanova, O. N. and Molchanov, N. N. (2012), "Brand, trademark and commercial symbol as objects of company management", *Vestnyk S.-Peterb. unta. Ser. Menedzhment*, vol. 2, pp. 33—54.

13. RTi Research (2016), "Branding Power! 10 Reasons to Build Your Brand", RTi Research, May 27.

14. Porter, Michael E. (1985), *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*, Free Press, New York, USA.

15. Ries, A. (2014), "Having a Better Brand Is Better than Having a Better Product", *Ad Age*, September 5.

16. Davis, S. (2009), *Building the Brand Driven Business: Operationalize Your Brand to Drive Profitable Growth*, Jossey-Bass, San Francisco, USA.

17. Ries, A. and Trout, J. (1982), *Positioning: The battle for your mind*, Warner Books, New York, USA.

18. Myller, D. (2022), *Metod StoryBrand: rasskazhyte o svoem brende tak, chtoby v neho vliubyls'* [StoryBrand method: tell about your brand in such a way that people fall in love with it], Al'pyna pablysher, Moscow, Russia.

19. Hastinhs, R. and Maier, E. (2021), *Netfliks i kul'tura innovatsij: dosvid vdolho pereosmyslennia korporatyvnoi kul'tury* [Netflix and the culture of innovation: the experience of a successful rethinking of corporate culture], Vivat, Kharkiv, Ukraine.

20. The official site of PJSC "Obolon" (2022), available at: <https://obolon.ua/ua> (Accessed 29 April 2022).

21. The official site of Pivo.Net.Ua (2022), "Voting for the best beer (2021-2022)", available at: <https://pivo.net.ua/> (Accessed 02 May 2022).

22. The official site of the international analytical journal "Beer Business" (2022), "Beer market of Ukraine 2021", available at: <https://pivnoe-delo.info/2021/10/16/rynok-piva-ukrainy-2021/> (Accessed 02 May 2022).

23. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed 20 April 2022).

24. Krasnokuts'ka, N. S. (2005), *Potentsial pid-priemstva: formuvannia ta otsinka*: [Enterprise potential: formation and evaluation], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

25. Smida. The official site of Stock Market Infrastructure Development Agency of Ukraine (2022), "Obolon Private Joint Stock Company. Issuer information", available at: <https://smida.gov.ua/db/prof/05391057> (Accessed 20 May 2022).

26. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Industry of Ukraine in 2016—2020", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/12/zb_prom_16_20.pdf (Accessed 20 May 2022).

27. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Activities of business entities 2020", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/11/zb_DSG_20.pdf (Accessed 20 May 2022).

28. State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Committee (2010), "National Classification of Ukraine SC 009: 2010 "Classification of economic activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (Accessed 20 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 24.05.2022 р.

УДК 332:330.31:796.5:005.52

С. С. Романенко,
к. філос. н., доцент, доцент кафедри спортивних ігор,
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського
ORCID ID: 0000-0002-4446-9244

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.59

ОЦІНЮВАННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА МАКРО-, МЕЗО- ТА МІКРОРІВНЯХ

S. Romanenko,
PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Sport Games,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Ukraine

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF SPORTS AND HEALTH ACTIVITIES AT THE MACRO, MESO AND MICRO LEVELS

Метою статті є оцінювання сучасного стану розвитку спортивно-оздоровчої діяльності на макро-, мезо- та мікрорівнях. Визначено, що у сучасному світі спортивно-оздоровча сфера стає пріоритетним напрямком розвитку для багатьох держав. Дедалі частіше систему охорони здоров'я розглядають у нерозривному зв'язку із спортивною діяльністю. Наголошено, що на державному рівні забезпечується здоров'я не тільки теперішнього наявного населення, а і майбутніх поколінь населення, що можливо забезпечити через систему розвитку спортивно-оздоровчої діяльності. Проведений аналіз за період 2015—2020 роки показав, що відбувалося зменшення рівнів фінансування сфери охорони здоров'я і у співвідношенні відсотків до ВВП, і у співвідношенні відсотків до Зведеного бюджету. Проаналізовано, що фінансування сфери освіти та соціального захисту за весь досліджуваний період витісняють видатки на охорону здоров'я в розрізі структури видатків Державного бюджету України, а починаючи із 2018 року навіть видатки на економічну діяльність випереджають видатки на охорону здоров'я. Визначено, що видатки Державного бюджету на духовний та фізичний розвиток, потрапляючи до категорії пріоритетних, уступають майже всім напрямкам пріоритетних видатків, випереджаючи тільки видатки на охорону навколишнього природного середовища.

Досліджено, що за 2015—2020 роки у структурі видатків центрального уряду питома вага видатків на охорону здоров'я зменшилася (у відсотках до ВВП з 3,2% до 2,5%, а у відсотках до Державного бюджету з 11,0% до 9,6%), частка видатків на духовний та фізичний розвиток майже не змінилася, при цьому питома вага видатків на економічну діяльність, безпеку, судову владу та оборону зросли. Визначено, що урядом України відбулося здійснення фінансового вирівнювання можливостей сфери охорони здоров'я на рівні різних громад з різними фінансовими можливостями і забезпечити громадянам гарантований необхідний рівень медичних послуг. Наголошено, про важливість перерозподілу коштів у системі видатків держави, адже попередньо сформовані певні тенденції економічного зростання є недостатніми, економіка нашої держави залишається дуже вразливою.

The aim of the article is to assess the current state of development of sports and health activities at the macro, meso and micro levels. It is determined that in the modern world the sports and health sphere is becoming the best direction of development for many countries. More and more health care systems are inextricably linked to sports. At the state level, the health of not only the current population is ensured, but also the development of the future population, possibly through the system of sports and health activities. The analysis for the period of 15–200 years showed that the budget is declining at the level of health care and in the ratio of interest to GDP and in the ratio of interest to the Consolidated. It is analyzed that the financing of education and social protection for the entire study period displaces health care expenditures in terms of the structure of expenditures of the State Budget of Ukraine, and starting in 2018, even expenditures on economic activity outpace health care expenditures. It is determined that the expenditures of the State Budget for spiritual and physical development, joining the categories, are almost all areas of the best expenditures, ahead of only expenditures on environmental protection.

It is investigated that for 2015–2020 in the structure of central government expenditures the share of health expenditures decreases (as a percentage of GDP from 3.2% to 2.5%, and as a percentage of the state budget from 11.0% to 9.6%), the share of expenditures on spiritual and physical development has not changed, in this regard the weight of expenditures on economic activity, security, judiciary and defense has increased. It was possible for the Government of Ukraine to financially equalize the opportunities in the field of health care at different levels of public finance and to provide citizens with the necessary level of medical services. The redistribution of funds to the expenditure system has been announced, as certain pre-existing trends of economic growth are insufficient, and the economy of our state remains very vulnerable.

*Ключові слова: спортивно-оздоровча діяльність, видатки, фінансування, бюджет.
Key words: sports and health-improving activity, expenses, financing, budget.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасному світі спортивно-оздоровча сфера стає пріоритетним напрямком розвитку для багатьох держав. Дедалі частіше систему охорони здоров'я розглядають у нерозривному зв'язку із спортивною діяльністю. Окрім особистої відповідальності кожної людини, за її здоров'я несе відповідальність і держава, а точніше — серед першочергових пріоритетів державної політики висувається питання розвитку спортивно-оздоровчої сфери. На державному рівні забезпечується здоров'я не тільки теперішнього наявного населення, а і майбутніх поколінь населення, що можливо забезпечити через систему розвитку спортивно-оздоровчої діяльності. Адже три основні складові забезпечення здоров'я кожної окремої людини — дотримання режиму, збереження активності через заняття спортом та спостереження за показниками здоров'я. Саме тому, оцінювання сучасного стану розвитку спортивно-оздоровчої діяльності на макро-, мезо- та мікрорівнях є досить актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Оцінюванню сучасного стану розвитку спортивно-оздоровчої діяльності на макро-, мезо- та мікрорівнях

приділено значну увагу вітчизняними вченими, серед яких: К. Богатирьов, І. Бошинда, І. Іртищева, Ю. Наумко, М. Стегней, І. Стахова, М. Третьяков, С. Цимбалюк та ін. Але водночас Війна Росії проти України внесла відповідні корективи у структуру державного фінансування спортивно-оздоровчої діяльності, що потребує додаткового дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є оцінювання сучасного стану розвитку спортивно-оздоровчої діяльності на макро-, мезо- та мікрорівнях.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи пріоритетність консолідованих видатків Державного бюджету України (табл. 1), слід зазначити, що сфери охорони здоров'я та фізичного розвитку потрапляючи до списку пріоритетних напрямків, невдало конкурують з витратами на освіту та соціальний захист.

За період 2015—2020 роки відбувалося зменшення рівнів фінансування сфери охорони здоров'я і у співвідношенні % до ВВП, і у співвідношенні % Зведеного бюджету. Фінансування сфери освіти та соціального захисту за весь досліджуваний період витісняють видатки на охорону здоров'я в розрізі структури ви-

Таблиця 1. Пріоритетність консолідованих видатків Державного бюджету України

	Видатки як % ВВП						Видатки як % Зведеного бюджету					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Загальнодержавні функції	5,9	5,6	5,6	5,4	5,1	5,1	17,3	16,1	15,7	15,3	14,8	15,5
включаючи обслуговування боргу	4,3	4,0	3,7	3,3	3,0	3,1	12,7	11,5	10,5	9,3	8,8	9,6
Оборона	2,6	2,5	2,5	2,7	2,7	2,6	7,7	7,1	7,0	7,8	7,8	8,0
Безпека та судова влада	2,8	3,0	3,0	3,3	3,6	3,3	8,1	8,6	8,4	9,4	10,5	10,1
Економічна діяльність	2,8	2,8	3,4	4,0	3,9	4,1	8,3	7,9	9,7	11,3	11,2	12,5
Охорона навколишнього природного середовища	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Житлово-комунальне господарство	0,8	0,7	0,9	0,9	0,9	0,7	2,3	2,1	2,6	2,4	2,5	2,1
Охорона здоров'я	3,6	3,2	3,4	3,3	3,2	3,0	10,4	9,0	9,7	9,3	9,4	9,2
Духовний та фізичний розвиток	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	2,4	2,0	2,3	2,3	2,3	2,5
Освіта	5,7	5,4	6,0	5,9	6,0	5,9	16,8	15,5	16,8	16,8	17,4	17,8
Соціальний захист	8,9	10,8	9,6	8,7	8,1	7,1	25,9	30,9	27,0	24,7	23,4	21,4
Усього	34,2	35,0	35,4	35,1	34,5	32,9	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: [1].

датків Державного бюджету України, а починаючи із 2018 року навіть видатки на економічну діяльність випереджають видатки на охорону здоров'я.

Що стосується видатків Державного бюджету на духовний та фізичний розвиток, то вони, потрапляючи до категорії пріоритетних, уступають майже всім напрямкам пріоритетних видатків, випереджаючи тільки видатки на охорону навколишнього природного середовища.

Фінансування пріоритетних сфер відбувається також за рахунок видатків центрального уряду, які у свою чергу значно скоротилися у частині видатків на сферу охорони здоров'я за роки (2014—2015 рр.) після кризового періоду (табл. 2).

У структурі видатків центрального уряду (включаючи трансферти) за 2015—2020 роки питома вага видатків на охорону здоров'я зменшилася (у % до ВВП з 3,2% до 2,5%, а у % до Державного бюджету з 11,0% до 9,6%), частка видатків на духовний та фізичний розвиток майже не змінилася, а от питома вага ви-

датків на економічну діяльність, безпеку, судову владу та оборону зросли.

Цимбалюк С. наголошує, що "Нажаль сьогодні в Україні вона так і не набула належного значення у структурі національного господарства, тоді як зарубіжний досвід свідчить, що розвиток підприємництва у цій сфері може бути досить прибутковою справою. Серед проблем розвитку спортивно-оздоровчої сфери фізичної можна виділити відсутність підприємницької активності. Так, з-поміж 73 тисяч фахівців фізичної культури і спорту лише 4 % є інструкторами з фізичної культури, які безпосередньо надають спортивно-оздоровчі послуги населенню. За рівнем забезпеченості кадрами базового рівня (тренери, інструктори, вчителі та викладачі фізичного виховання) Україна у більше як два рази поступається провідним країнам" [2, с. 33].

"У 2017 році Україна розпочала масштабну реформу фінансування системи охорони здоров'я, яка включала в себе централізацію видатків на закупівлю пакету основних медичних послуг єдиним національним плат-

Таблиця 2. Пріоритетність видатків центрального уряду України (включаючи трансферти) за 2015—2020 роки

	Видатки як % ВВП						Видатки як % Державного бюджету (включаючи трансферти)					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Загально державні функції	5,2	5,0	4,8	4,6	4,3	4,3	18,1	17,4	17,2	16,7	15,9	16,4
включаючи обслуговування боргу	4,2	4,0	3,7	3,2	3,0	3,1	14,6	14,0	13,2	11,7	11,1	11,9
Оборона	2,6	2,5	2,5	2,7	2,7	2,6	9,0	8,7	8,9	9,8	9,9	10,0
Безпека та судова влада	2,7	3,0	2,9	3,3	3,6	3,3	9,5	10,5	10,5	11,9	13,2	12,6
Економічна діяльність	1,9	1,5	1,8	2,3	2,3	2,7	6,6	5,1	6,3	8,2	8,4	10,3
Охорона навколишнього природного середовища	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,7	0,7	0,6	0,5	0,6	0,7
Житлово-комунальне господарство	0	0	0,1	0	0	0	0	0	0,2	0	0	0
Охорона здоров'я	3,2	2,4	2,6	2,5	2,5	2,5	11,0	8,4	9,4	8,9	9,1	9,6
Духовний та фізичний розвиток	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	1,2	0,7	0,9	1,0	1,0	1,2
Освіта	3,7	3,3	3,1	3,0	3,1	3,2	12,9	11,6	11,1	10,8	11,6	12,3
Соціальний захист	8,7	10,3	9,1	8,2	7,5	6,6	29,8	36,0	32,4	29,6	27,8	25,1
Блокові трансферти	0,4	0,3	0,7	0,7	0,7	0,5	1,3	1,0	2,6	2,6	2,4	1,8
Усього	29,0	28,7	28,1	27,7	27,1	26,2	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: [1].

ником — НСЗУ (включаючи видатки на первинну медичну допомогу з 2018 року та на весь пакет, в тому числі спеціалізовану та невідкладну допомогу, з квітня 2020 року). Ця реформа звільнила органи місцевого самоврядування від відповідальності за фінансування основних послуг (крім оплати комунальних послуг та капітальних витрат), таким чином дозволивши їм перенаправляти кошти із системи охорони здоров'я на інші напрямки. Для компенсації центральний уряд протягом 2018–2020 років суттєво збільшив фінансування системи охорони здоров'я у номінальному вираженні. Однак асигнування на охорону здоров'я на центральному рівні залишилися незмінними як частка від ВВП (2,5%) [1].

На фоні децентралізаційних процесів управління в Україні у сфері охорони здоров'я у 2017 році відбулася реформа централізації видатків на отримання пакету основних медичних послуг Національною службою здоров'я України (охоплюючи видатки на первинну допомогу, починаючи з 2018 року та на весь пакет, і на спеціалізовану та невідкладну допомогу, починаючи з 2020 року). За рахунок цих заходів реформування, місцевому самоврядуванню вдалося позбутися відповідальності за фінансове забезпечення основних видів медичних послуг (за виключенням комунальної плати та витрат на капітальні потреби). Це також розширило фінансові можливості територіальних громад за рахунок можливості переведення фінансових ресурсів за потреби із сфери охорони здоров'я у інші сфери. В якості фінансової компенсації можливих втрат під час реформування "центрального уряду протягом 2018—2020 років суттєво збільшив фінансування системи охорони здоров'я у номінальному вираженні. Однак асигнування на охорону здоров'я на центральному рівні залишилися незмінними як частка від ВВП (2,5%) [1].

Стахів І. зазначає, що "Аналіз рівня охоплення населення масовим спортом у світі засвідчує, що українці у декілька разів поступаються за цим показником провідним країнам. В Україні до регулярних занять фізичною культурою і спортом залучено приблизно 13% населення, в той час як в розвинутих європейських країнах показник дорівнює від 21 до 50%" [3].

Таким чином, протягом 2015—2020 уряд України намагався здійснити фінансове вирівнювання можливостей сфери охорони здоров'я на рівні різних громад з різними фінансовими можливостями і забезпечити громадянам гарантований необхідний рівень медичних послуг. Однак, рівень "базових" дотацій на сферу охорони здоров'я не завжди покриває потреби громад. Додатковим джерелом фінансової підтримки сфери охорони здоров'я для територіальних громад стали "стабілізаційна дотація" (з 2015 року) та "додаткова дотація на утримання закладів охорони здоров'я та освіти" (з 2017 року), сумарне значення яких перевищило рівень "базової" дотації.

Однак, паралельно із введенням централізованого способу забезпечення пакету основних медичних послуг в Україні була значно зменшена "додаткова дотація на утримання закладів охорони здоров'я та освіти". До таких змін були готові не всі новостворені громади, адже існують громади з низьким рівнем зайнятості населення та з недостатнім рівнем доходів, яким не вдається покрити всі необхідні видатки на розвиток, охорону

здоров'я, фізичну культуру та спорт. Тому виникає потреба пошуку нових можливостей фінансування спортивно-оздоровчої сфери.

Гасюк І.Л. зазначає, що під "принципами оптимізації державного управління розвитком фізичної культури й спорту, як відкритої, складної, структурованої, ієрархічної соціально-економічної системи, у науковій літературі розуміють закономірності, відносини, взаємозв'язки, керівні засади, на яких ґрунтуються організація та діяльність органів державної влади, спрямованих на створення оптимальної (найефективнішої) системи управління, яка має забезпечити найкращі показники якості за реальних умов функціонування галузі фізичної культури й спорту, її розвиток шляхом довготривалих, накопичувальних, необоротних, поступальних змін" [4].

Одразу можна відкинути всі шляхи, які будуть створювати додатковий борг державного бюджету, проте можливим залишається перегляд структурних співвідношень у державних видатках за різними пріоритетними напрямками, враховуючи досвід країн Організації економічного співробітництва. Адже після подолання кризових наслідків 2014—2015 років, економіка України знову зазнала впливу кризи, викликаного пандемією COVID-19, що ускладняється посиленням загрози військової агресії і потребує певного перерозподілу коштів у системі видатків держави. Таким чином, попередньо сформовані певні тенденції економічного зростання є недостатніми, економіка нашої держави залишається дуже вразливою.

Борисова О., Петрушевський Є. стверджують, що необхідно, щоб держава стала головним інвестором у сфері фізичного виховання та спорту. Реформа на рівні спортивних федерацій має забезпечити не лише автономність, а й якісне системне підвищення ролі та статусу на національному рівні як центрів керівництва відповідними видами спорту, носіїв правил, регламентів та стандартів [5].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз за період 2015—2020 роки показав, що відбувалося зменшення рівнів фінансування сфери охорони здоров'я і у співвідношенні відсотків до ВВП, і у співвідношенні відсотків до Зведеного бюджету. Проаналізовано, що фінансування сфери освіти та соціального захисту за весь досліджуваний період витісняють видатки на охорону здоров'я в розрізі структури видатків Державного бюджету України, а починаючи із 2018 року навіть видатки на економічну діяльність випереджають видатки на охорону здоров'я. Визначено, що видатки Державного бюджету на духовний та фізичний розвиток, потрапляючи до категорії пріоритетних, уступають майже всім напрямкам пріоритетних видатків, випереджаючи тільки видатки на охорону навколишнього природного середовища.

Досліджено, що за 2015—2020 роки у структурі видатків центрального уряду питома вага видатків на охорону здоров'я зменшилася (у відсотках до ВВП з 3,2% до 2,5%, а у відсотках до Державного бюджету з 11,0% до 9,6%), частка видатків на духовний та фізичний розвиток майже не змінилася, при цьому питома вага

видатків на економічну діяльність, безпеку, судову владу та оборону зросли. Визначено, що урядом України відбулося здійснення фінансового вирівнювання можливостей сфери охорони здоров'я на рівні різних громад з різними фінансовими можливостями і забезпечити громадянам гарантований необхідний рівень медичних послуг. Наголошено, про важливість перерозподілу коштів у системі видатків держави, адже попередньо сформовані певні тенденції економічного зростання є недостатніми, економіка нашої держави залишається дуже вразливою.

Література:

1. Бюджетний простір для системи охорони здоров'я в Україні. Програмний документ для підтримки діалогу щодо підготовки бюджету на 2021 рік. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/463872/UKR-Budgetary-space-for-health-ukr.pdf
2. Цимбалюк С. М. Стан та перспективи розвитку спортивно-оздоровчої сфери в Україні. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 4, Том 3. С. 31—36. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2021-1-6>
3. Стахів І. Регулювання ринку спортивно-оздоровчих послуг: монографія. Л.: Редакція "УП", 2017. 200 с.
4. Гасюк І. Л. Механізми державного управління фізичною культурою та спортом в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2013. 39 с.
5. Борисова О., Петрушевський Є. Система організації та управління спортом в Україні в умовах глобалізації. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2018. № 3. С. 3—7.
6. Kramarenko I. Development of Educational and social Inclusion in Conditions of Social Transformation of Ukraine. Bridges/Tiltai. 2015. Том 72. С. 83—89.
7. Kramarenko I. Social-economic and intellectual development of Ukraine: Regional and national aspect. Danish scientific journal. 2017. № 1. С. 20—28.
8. Irtysheva I., Stehnei M., Popadynets N., Bogatyrev K., Boiko Ye., Kramarenko I., Senkevich O., Hryshyna N., Kozak I., Ishchenko O. The effect of digital technology development on economic growth. International Journal of Data and Network Science. 2021. Том 5. № 1. С. 25—36.
9. Melikh O., Irtysheva I., Bogatyrev K. Organizational and economic fundamentals of development of sports tourism in the system of management of sports and health activities. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5, № 5. Pp. 79—83.
10. Melikh O., Bogatyrev K., Irtysheva I. Conceptual approaches to the development of health-improving tourism. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. Vol. 5, № 2. pp. 131—136.

References:

1. WHO (2020), "Budget space for the health care system in Ukraine. A policy document to support the dialogue on the preparation of the 2021 budget", available at: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/463872/UKR-Budgetary-space-for-health-ukr.pdf (Accessed 29 May 2022).

2. Tsymbalyuk, S.M. (2020), "Status and prospects for the development of sports and health in Ukraine", Bulletin of Khmelnytsky National University, vol 4, no. 3, pp. 31—36. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2021-1-6>.

3. Stakhiv, I. (2017), Reguljuvannja rynku sportyvno-ozdorovchyh poslug [Regulation of the market of sports and health services], Editorial Board of the UE, Lviv, Ukraine.

4. Gasyuk, I.L. (2013), "Mechanisms of state management of physical culture and sports in Ukraine", Abstract of doctor of sciences, Public Administration, Khmelnytsky university of management and law, Khmelnytsky, Ukraine.

5. Borisova, O. and Petrushevsky, E. (2018), "The system of organization and management of sports in Ukraine in the context of globalization", Theory and methods of physical education and sports, vol. 3, pp. 3—7.

6. Kramarenko, I. (2015), "Development of Educational and social Inclusion in Conditions of Social Transformation of Ukraine", Bridges/Tiltai, vol 72, no. 1, pp. 83—89.

7. Kramarenko, I. (2017), "Social-economic and intellectual development of Ukraine: Regional and national aspect", Danish scientific journal, vol. 1, pp. 20—28.

8. Irtysheva, I., Stehnei, M., Popadynets, N., Bogatyrev, K., Boiko, Ye., Kramarenko, I., Senkevich, O., Hryshyna, N., Kozak, I. and Ishchenko, O. (2021), "The effect of digital technology development on economic growth", International Journal of Data and Network Science, vol. 5, no. 1, pp. 25—36.

9. Melikh, O., Irtysheva, I. and Bogatyrev, K. (2019), "Organizational and economic fundamentals of development of sports tourism in the system of management of sports and health activities", Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 5, no. 5, pp. 79—83.

10. Melikh, O., Bogatyrev, K. and Irtysheva, I. (2019), "Conceptual approaches to the development of health-improving tourism", Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 5, no. 2, pp. 131—136.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.432.339.9

М. А. Однорог,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та економічної теорії
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-6650-6181

М. В. Півторак,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Білоцерківський інститут економіки та управління Університету "Україна"
ORCID ID: 0000-0002-6793-3716

Т. П. Житник,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та економічної теорії, Білоцерківський
національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-1887-5959

Л. А. Вовк,
завідувач економічного відділення,
ВСП "Технологіко-економічний фаховий коледж" БНАУ
ORCID ID: 0000-0002-6456-0336

С. К. Музиченко,
магістрант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0003-4875-5237

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.64

ПОТЕНЦІАЛ ОЦІНЮВАННЯ ВАРТОСТІ АГРОБІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

М. Odnorog,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Economic Theory,
Bila Tserkva National Agrarian University

М. Pivtorak,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the University of "Ukraine"

Т. Zhytnyk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics
and Economic Theory, Bila Tserkva National Agrarian University

Л. Vovk,
Head of the Department of Economic, VSP "Technological and Economic Professional College of Bila Tserkva NAU"
S. Muzychenko,
Master's student, Bila Tserkva National Agrarian University

THE POTENTIAL OF ASSESSING THE VALUE OF AGRIBUSINESS IN THE CONTEXT OF THE
DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY

Стаття присвячена вивченню питань оцінювання вартості агробізнесу в контексті розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі економіки регіону та потенціалу формування зовнішньоекономічних зв'язків у сільськогосподарському виробництві на прикладі Київської області. Сьогодні важливою складовою регіонального розвитку є ефективна реалізація економічного потенціалу, в тому числі і за рахунок становлення та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, тому проблеми формування зовнішньоекономічної діяльності в різних галузях економіки набувають особливої актуальності.

Необхідність визначення потенціалу розвитку зовнішньоекономічної діяльності в регіональному аспекті обґрунтовується різними умовами функціонування суб'єктів господарювання. Результати: у статті розкрито сутність та значимість зовнішньоекономічної діяльності для економічного розвитку регіону, проведено SWOT-аналіз розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі Київської області, визначено потенціал зовнішньоекономічної діяльності галузей сільського господарства в умовах регіону, внаслідок чого визначено перспективні галузі та напрямки розвитку зовнішньоекономічної діяльності у сільському господарстві регіону.

The article is devoted to the study of assessing the value of agribusiness in the context of foreign economic activity in the agricultural sector of the region and the potential for foreign economic relations in agricultural production on the example of Kyiv region. Today, an important component of regional development is the effective realization of economic potential, including through the formation and development of foreign economic relations, so the problems of foreign economic activity in various sectors of the economy become especially relevant.

The need to determine the development potential of foreign economic activity in the regional aspect is justified by different conditions of operation of economic entities. Results: the article reveals the essence and significance of foreign economic activity for economic development of the region, SWOT-analysis of foreign economic activity in the agricultural sector of Kyiv region, identifies the potential of foreign economic activity of agricultural sectors in the region. agriculture of the region.

The research shows the need to promote and stimulate the development of foreign economic activity in agriculture in the region. In general, the region has a favorable environment for the development of external relations, there is administrative support, but there is no experience of cooperation in the field of export of agricultural raw materials and food. Therefore, today the region needs a coordination center for the development of foreign economic relations in agriculture, which will provide comprehensive support for the formation of external relations in the industry.

It was found that if the necessary conditions are created, the agricultural sector of the economy can effectively develop and increase production. A few years ago, the development of production on the basis of marketing was an unrealistic and unfeasible condition for improving production efficiency. Today, marketing is developing dynamically, increasing the competitiveness of products, expanding its range and retail chains. In this situation, it is necessary to create conditions based on the improvement of administrative levers and economic incentives. Given the natural conditions of Kyiv region, the enterprises of the agro-industrial complex may conduct foreign economic activities not related to the products produced, for example, to organize tourist trips or construction of recreational facilities with foreign capital on their territory.

Ключові слова: агробізнес, Київська область, міждержавні зв'язки, зовнішньоекономічна діяльність, агро-промисловий комплекс, перспективи, формування.

Key words: agribusiness, Kyiv region, interstate relations, foreign economic activity, agro-industrial complex, prospects, formation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах, коли суб'єкти України все більше набувають економічної самостійності, важливою складовою в їх розвитку є ефективна реалізація свого економічного потенціалу на зовнішніх ринках шляхом розширення зовнішньоекономічних зв'язків.

Зовнішньоекономічні відносини — це сукупність господарських зв'язків між країнами та регіонами, а також сукупність форм, методів та засобів торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва. Зовнішньоекономічні відносини передбачають обмін товарами, спеціалізацію та кооперацію виробництва, науково-технічне співробітництво, економічне та технічне сприяння, створення спільних підприємств [1, с. 134].

Сутність зовнішньоекономічних відносин як економічної категорії проявляється в їх функціях: організація та обслуговування міжнародного обміну природними ресурсами і результатами праці в їхній речовій і вартісній формі, міжнародне визнання споживчої вартості продуктів міжнародного поділу праці, організація міжнародного грошового обігу [2, с. 127].

В даний час Київська область — промислово розвинений регіон України, що володіє значним економічним потенціалом. Найважливішою складовою економіки Київської області є зовнішня торгівля, що обумовлено отриманням статусу особливої економічної зони [3]. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності області зумовлено необхідністю зовнішньої торгівлі через нерозвиненості окремих галузей у регіоні, необхідністю розширення виробництва, регіональними, кліматичними і транспортними обмеженнями [4, с. 205].

Сьогодні у регіоні розвиваються сфери експортно-імпортних відносин, зростає кількість спільних підприємств, позитивними аспектами діяльності яких є створення нових робочих місць, залучення іноземного капіталу, ефективне використання природних ресурсів. Підприємства Київської області набувають багатого досвіду роботи з іноземними партнерами за різними напрямками діяльності, такими як: видобуток корисних копалин та придбання необхідного обладнання для експлуатації родовищ, а також створення товарно-збутових систем продуктів, товарів народного споживання та

техніки виробничого призначення; організація спільних транспортних систем і засобів зв'язку [1, с. 135].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вивченням питань сучасного стану, проблем та перспектив розвитку щодо оцінювання вартості агробізнесу в контексті розвитку зовнішньоекономічної діяльності присвятили свої праці багато науковців. Ці аспекти досліджували у своїх роботах Бурачек І.В., Михайленко Н.В. [1], Калетнік Г.М., Гончарук І.В., Ємчик Т.В., Лутковська С.М. [2], Томілін О.О. [4] та інші. Водночас недостатньо досліджені в науковій літературі питання, пов'язані з встановленням пропорцій та забезпеченням збалансованого розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах зовнішньоекономічної діяльності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

На основі узагальнення світового досвіду є удосконалення оцінювання вартості агробізнесу в контексті розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зовнішньоекономічні відносини АПК — це частина зовнішньоекономічних зв'язків країни, що виникають із приводу виробництва та обміну продукцією та послугами галузей АПК [2, с. 134]. Зовнішньоекономічні відносини виступають інструментом для економічної системи держави та її суб'єктів, що здійснюється через механізм зовнішньоекономічної діяльності.

Зовнішньоекономічна діяльність у АПК — це процес реалізації зовнішньоекономічних відносин, що виникають із приводу виробництва та обміну продукцією та послугами АПК [3]. При цьому учасниками зовнішньоекономічних відносин є юридичні та фізичні особи, а держава виступає переважно як регулятор їх взаємовідносин.

Проблеми та перспективи формування зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропромислового комплексу в умовах Київської області дотепер залишилися невивченими через те, що в аграрному секторі економіки поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків ускладнюється економічною та технологічною відсталістю виробництва, відсутністю сучасного погляду на управління та розвиток виробничої діяльності. Сьогодні у розвитку сільського господарства Київської області зберігаються стагнаційні тенденції.

Проблеми та перспективи формування зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропромислового комплексу в умовах Київської області дотепер залишилися невивченими через те, що в аграрному секторі економіки поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків ускладнюється економічною та технологічною відсталістю виробництва, відсутністю сучасного погляду на управління та розвиток виробничої діяльності. Сьогодні у розвитку сільського господарства Київської області зберігаються стагнаційні тенденції.

Стан аграрного сектора економіки в Київській області вимагає перегляду практичних основ формування стійкого і конкурентоспроможного виробництва, в тому числі і за рахунок становлення та розвитку зовнішньоекономічних відносин, які є частиною зовнішньоекономічних зв'язків країни та її суб'єктів і виникають з при-

воду виробництва та обміну продукцією та послугами галузей АПК. Зовнішньоекономічні відносини виступають інструментом економічної системи держави та її суб'єктів, що здійснюється через механізм зовнішньоекономічної діяльності. Ефект від розвитку зовнішньоекономічних відносин аграрного сектора економіки може виявлятися у виробничій (модернізація технологічної та виробничої бази при імпорті обладнання, організація спільних підприємств), інвестиційній (за рахунок припливу іноземних інвестицій та збільшення вітчизняних), бюджетній (за рахунок припливу митних та збільшення податкових платежів), соціальній (за рахунок збільшення зайнятості при нарощуванні виробництва, відкриття спільних підприємств) сферах. Зовнішньоекономічні відносини є важливим фактором розвитку національної та регіональної економіки, сприяючи економічному зростанню та інтенсифікації виробництва.

В основі зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання лежить повний ступінь самостійності у виборі стратегії зовнішньоекономічного співробітництва, держава виступає регулятором у системі зовнішньоекономічних відносин. Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності здійснюється у вигляді: митно-тарифного регулювання; нетарифного регулювання; заборон та обмежень зовнішньої торгівлі послугами та інтелектуальною власністю; заходів економічного та адміністративного характеру, що сприяють розвитку зовнішньоторговельної діяльності. Незважаючи на створені умови розвитку зовнішньоекономічної діяльності, податкові та митні преференції, організація зовнішньоекономічного співробітництва для багатьох сільгоспвиробників регіону носить фантастичний характер.

Це зумовлює потребу в оцінці зовнішньоекономічного потенціалу агропромислового комплексу, під яким розуміється сукупність факторів виробництва, здатних брати участь у виробництві конкурентоспроможної продукції та її експортної реалізації, забезпеченої розвиненістю системи державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності. Потенціал регіонів значною мірою залежить від галузевої спеціалізації регіональних господарств та конкурентоспроможності економіки регіону.

Функціонування будь-якої економічної системи чи економічних відносин відбувається під впливом різного роду факторів, внутрішнього та зовнішнього порядку, які впливають на перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в галузі та повинні оцінюватися на стадії формування зовнішньоекономічних зв'язків. Деталізовану оцінку факторів розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі регіону можна провести на основі виявлення можливостей, ризиків та загроз з урахуванням тренду та проблемних ситуацій за допомогою SWOT-аналізу, який формує баланс можливостей та сил, що забезпечують позитивну динаміку, а також факторів що йому перешкоджають. Слабкі сторони акцентують наявні обмеження, на подолання яких мають бути спрямовані відповідні зусилля. Сильні сторони розглядаються як щось сформоване за допомогою управлінської ініціативи, або що склалося з інших об'єктивних обставин. Можливості — сприймаються як різного роду ресурси, які можуть і повинні бути практично використані; загрози — вказують на негативні фактори, які необхідно враховувати.

Результати SWOT-аналізу показують, що у галузі більше негативних характеристик, але наявність позитивних зовнішніх чинників створює передумови у розвитку зовнішньоекономічної діяльності у сільськогосподарському виробництві. Найбільш суттєві можливості визначаються податковим стимулюванням, державним регулюванням та підтримкою розвитку зовнішньоекономічних зв'язків.

Зовнішньоекономічний потенціал агропромислового комплексу регіону формується на основі сукупності цілого ряду складових, до яких можна віднести: природні ресурси, виробничі, кадрові ресурси, інноваційний, маркетинговий потенціал [4, с. 207]. Система показників зовнішньоекономічного потенціалу обумовлюється характеристиками факторів, що його наповнюють.

Характеристика елементів, що формують експортний потенціал, характеризує сукупність можливостей становлення зовнішньоекономічних зв'язків у регіоні. Із сукупності факторів майже половина має достатній рівень для забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності в агропромисловому комплексі Київської області. Отже, формування зовнішньоекономічної діяльності має відбуватися у напрямі регулювання недостатніх факторів з метою зміцнення зовнішньоекономічного потенціалу галузі.

З позицій розвитку зовнішньоекономічної діяльності найперспективнішими є галузі, що поєднують у собі такі умови, як: тенденція зростання або, принаймні, стабільність обсягів виробництва; інвестиційна активність; позитивна рентабельність; активна інноваційна діяльність; зацікавленість географічних сусідів у продукції галузі.

Виходячи з оцінки потенціалу зовнішньоекономічної діяльності в розрізі галузей, можна зробити висновок, що три з них мають добрі перспективи для формування та реалізації зовнішньоекономічних відносин. Свиначство і птахівництво на сьогоднішній день є галузями, що розвиваються, з щорічним приростом валової продукції і можуть становити інтерес для продовольчих ринків країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Ринки свинини та м'яса птиці Китаю та Південної Кореї є одними з найбільш перспективних експортних напрямків для збуту продукції тваринництва.

Сільське господарство в Київській області може успішно розвиватися за умови створення сприятливих економічних умов. Здійснювана активна державна підтримка сприяє формуванню позитивних тенденцій у галузі, але залишаються неохопленими питання розвитку ринку та ринкових відносин, у тому числі і зовнішніх. Основними напрямками, що сприяють становленню зовнішньоекономічної діяльності в агропромисловому комплексі регіону, на перспективу повинні стати: посилені підтримка галузей, що мають потенціал для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, розвиток сільгоспвиробництва з орієнтацією на експорт, впровадження інновацій та передового досвіду.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження свідчать про необхідність пропаганди та стимулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності у сільському господарстві регіону.

Загалом у регіоні сприятливе середовище для розвитку зовнішніх зв'язків, є адміністративна підтримка, але немає досвіду співпраці у сфері експорту сільськогосподарської сировини та продовольства. Тому на сьогоднішній день регіону необхідний координаційний центр розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у сільському господарстві, який надаватиме всебічну підтримку становленню зовнішніх відносин у галузі. При створенні необхідних умов аграрний сектор економіки може ефективно розвиватися та нарощувати обсяги виробництва. Кілька років тому розвиток виробництва на основі маркетингу було нерезальною і нездійсненою умовою підвищення ефективності виробництва. Сьогодні ж маркетинг динамічно розвивається, підвищується конкурентоспроможність продукції, розширюється її асортимент та торговельні мережі. У цій ситуації необхідно створити умови на основі вдосконалення адміністративних важелів та економічних стимулів. Враховуючи унікальність природних умов Київської області, підприємства агропромислового комплексу можуть вести зовнішньоекономічну діяльність, не пов'язану з продукцією, що виробляється, наприклад, займатися організацією туристичних поїздок або будівництвом рекреаційних об'єктів за участю іноземного капіталу на своїй території.

Література:

1. Бурачек І.В., Михайленко Н.В. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 21. 2018. С. 134—137.
2. Калетник Г.М., Гончарук І.В., Ємчик Т.В., Лутковська С.М. Аграрна політика та земельні відносини: підручник. Вінниця: ВНАУ, 2020. 307 с.
3. Сільське господарство України: статистичний збірник. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf (дата звернення: 27.06.2022).
4. Томілін О.О. Диверсифікація аграрних підприємств як дієва стратегічна орієнтація в агропромисловій сфері. Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки. № 3 (69). 2012. С. 205—211.

References:

1. Burachek, I.V. and Mykhajlenko, N.V. (2018), "The current state and prospects of agricultural development in Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 21, pp. 134—137.
 2. Kaletnik, H.M. Honcharuk, I.V. Yemchik, T.V. and Lutkovs'ka, S.M. (2020), *Ahrarna polityka ta zemel'ni vidnosyny [Agrarian policy and land relations]*, VNAU, Vinnytsia, Ukraine.
 3. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Agriculture of Ukraine", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf (Accessed 27 Jun 2021).
 4. Tomilin, O.O. (2012), "Diversification of agricultural enterprises as an effective strategic orientation in the agro industrial sphere", *Zbirnyk naukovykh prats' VNAU Seria: Ekonomichni nauky*, vol. 3 (69), pp. 205—211.
- Стаття надійшла до редакції 28.06.2022 р.*

Н. І. Олійник,
 д. держ. упр., професор,
 Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова
 ORCID ID: 0000-0001-8489-4141

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.68

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СФЕРИ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

N. Oliinyk,
 Doctor of Sciences in Public Administration Professor,
 O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF WATER SUPPLY AND WASTEWATER IN UKRAINE:
 PROBLEMS AND PROSPECTS

В цій статті аналізується питання державної політики у сфері водопостачання та водовідведення з точки зору цілей сталого розвитку у цьому секторі, визначено ряд проблем та розглянуто перспективи їх вирішення. Автор статті аналізує досягнення Цілей сталого розвитку у сфері питної води та санітарії через сучасний стан безпечного, доступного та якісного водопостачання та водовідведення в Україні. Розглядаються проблеми обмеженого доступу населення до питної води, пов'язані із маловодозабезпеченістю країни, екологічні, фінансові, політичні та військові проблеми. Саме військове вторгнення росії в Україну спричинило руйнування та пошкодження водної інфраструктури Чернігівщини, Донеччини, Луганщини, Сумщини, Харківщини, Київщини, Миколаївщини та ін. регіонів України, та обмежило доступ до питної води для 6 млн українців. Описується проблема доступності послуг з водопостачання та водовідведення, як економічний критерій (рівень тарифів на послуги, який забезпечує фінансову стабільність підприємств водопостачання та водовідведення і є прийнятним для суспільства з економічної, соціальної та політичної сторін). Досліджується проблема безпечного водопостачання та водовідведення з урахуванням ризиків воєнного часу.

This article analyzes the issue of state policy in the field of water supply and wastewater in terms of sustainable development goals in this sector, identifies a number of problems and considers the prospects for their solution. The author's analysis of the state policy in the field of water supply and wastewater of Ukraine exposed a number of risks in the implementation of Goal 6, which make it difficult for the country to achieve the established targets until 2030. The author of the article analyzes the achievement of the Sustainable Development Goals in the field of clean water and sanitation through the current state of safe, affordable and high-quality water supply and wastewater in Ukraine. The problems of limited access of the population to clean water, associated with the lack of water supply in the country, environmental, financial, political and military problems are considered. It was russia's military invasion of Ukraine that resulted in the destruction and damage to the water infrastructure of Chernihiv, Donetsk, Lugansk, Sumy, Kharkiv, Kyiv, Mykolaiv and other regions of Ukraine and limited access to drinking water for 6 million Ukrainians. The problem of accessibility of water supply and sanitation services is described as an economic criterion (the level of tariffs for services that ensures the financial stability of water supply and sanitation enterprises and is acceptable to society from the economic, social and political sides). The problem of safe water supply and wastewater is investigated, taking into account the risks of wartime. In the current state of the

country, there are great risks for the water supply and wastewater system, the situation is unpredictable and it is necessary to constantly predict possible developments of events, prevent them if possible and respond to them accordingly. The development of measures to prevent and respond to all risks for water supply and wastewater should become an integral part of the state policy in the field of water supply and wastewater as part of building a risk management system.

Ключові слова: водопостачання та водовідведення, сталий розвиток, доступ до питної води, доступність послуг, безпечне водопостачання та водовідведення.

Key words: water supply and wastewater, sustainable development, access to clean water, availability of services, safe water supply and wastewater.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У 2020 році Мінекономіки опублікувало Добровільний національний огляд щодо підсумків першого етапу системної роботи країни з Цілями сталого розвитку (ЦСР) з 2015 року [26]. Ціль 6 "Чиста вода та належні санітарні умови" направлена на досягнення всеохоплюючого та рівного доступу до безпечної та економічно доступної питної води для всіх до 2030 року. Аналіз державної політики у сфері водопостачання та водовідведення України викрив ряд ризиків щодо імплементації Цілі 6, які ускладнюють досягнення країною встановлених орієнтирів до 2030 року. Такий стан обумовлений проблемами у сфері публічного управління сфери водопостачання та водовідведення: відсутність системності; відсутність контролю та моніторингу; відсутність актуальної інформаційної бази щодо сфери водопостачання та водовідведення; недостатня координація заходів щодо імплементації ЦСР; відсутність стратегії розвитку сфери та ін. Крім того, ситуація значно ускладнилася через воєнне вторгнення росії, умисне знищення та пошкодження водної інфраструктури країни тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В основному аналіз впровадження ЦСР та інформаційні публікації здійснюється ПРООН [20], на державному аналітичних матеріали щодо імплементації ЦСР розробляються Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [27]. Наукові дослідження з цієї теми публікуються Національним інститутом стратегічних досліджень [21], різними вітчизняними науковцями, такими як Ландик В.І., Семенець С.В., Яхєєва Т.М., Шевчук В.Я., Сороковська С.В., Крилова І.І. [15; 28; 5; 12] та зацікавленими громадськими організаціями. Зокрема питання водопостачання та водовідведення досліджується ВЕГО "МАМА-86" (Цветкова А., Вихрист С., Рахімова Т., Кравченко О., Адаменко Т., Демиденко А., Ромашенко М. та ін.) [18; 23]. Аналіз наведених досліджень та публікацій свідчить наявність системних проблем у сфері водопостачання та водовідведення, що потребує удосконалення державної політики у цій сфері. Аналіз останніх досліджень свідчить про загострення проблеми обмеженого доступу до питної води [30; 31].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз змісту та особливостей державної політики у сфері водопостачання та водовідве-

дення з точки зору цілей сталого розвитку у цьому секторі, визначення проблем та перспектив їх вирішення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Необхідність дослідження особливостей державної політики у сфері питного водопостачання та водовідведення в контексті глобальних цілей сталого розвитку зумовлена викликами, які стоять перед державою у вирішенні завдань щодо забезпечення населення безпечним, доступним та якісним водопостачанням та водовідведенням [25].

Згідно із даними Добровільного національного огляду з 12-ти індикаторів, що вимірюють прогрес досягнення національної Цілі 6 "Чиста вода та належні санітарні умови" за 4-ма визначені цільові межі на горизонті до 2020 року вже досягнуто. Має місце позитивна динаміка порівняно із 2015 роком за 3-ома індикаторами. За 4-ма індикаторами спостерігається негативна динаміка (слід зазначити, що за цими індикаторами цільові орієнтири не визначені). За одним індикатором наразі даних немає [26]. Незважаючи на описаний Мінекономрозвитку України прогрес, досягнення Цілі 6 "Чиста вода та належні санітарні умови" залишається проблематичним.

Проаналізуємо основні напрямки розвитку державної політики у сфері водопостачання та водовідведення через призму досягнення завдань ЦСР.

Доступ до питної води — це проблема соціальної справедливості, яка може бути вирішена шляхом розв'язання більш серйозних структурних проблем, що викликають нерівність у суспільстві. Доступ до питної води забезпечується або через водні джерела публічної власності (відкриті джерела, підземні джерела), або через водні джерела приватної власності (свердловини, колодязі тощо), або через купівлю питної води, послуг з централізованого / нецентралізованого водопостачання тощо. Причинами обмеженого доступу до питної води можуть бути: 1) географічні чи геологічні (відсутність джерел питної води біля населеного пункту, маловодність району, обмеженість запасів води у джерелах; відсутність джерел якісного питної води, високі показники хімічних домішок у воді, що роблять її непридатною для вживання тощо); 2) екологічні (забрудненість водних джерел, скидання у відкриті джерела неочищених промислових та сільськогосподарських стоків тощо); 3) технічні (недостатня ефективність водоочисних споруд, зношеність обладнання тощо); 4) фінансові (відсутність ресурсів для будівництва водогонів, мереж, буріння свердловин тощо); 5) політичні (обмеження /

припинення доступу); 6) військові та інші. При цьому, наведені причини можуть змінюватися залежно від обставин.

Зокрема, Україна за запасами доступних до використання водних ресурсів належить до малозабезпечених країн Європи та світу, тому для України питання води є надзвичайно актуальним. Так, на одну людину в Україні в середньому припадає лише 1 тис. м³ річкового стоку у рік, у той час як, за оцінкою Європейської Економічної Комісії ООН, держава, водні ресурси якої не перевищують 1,7 тис. м³ на людину, вважається водо-незабезпеченою. Навесні 2020 р. з'явились повідомлення Держводагентства України, що вперше за 120 років в Україні можуть обмежувати права водокористувачів через зневоднення. Сезони безводдя останніх років стали причиною обміління та висихання колодязів і криниць майже у всіх районах Чернігівської, Житомирської, Хмельницької, Волинської, Херсонської областей, де немає централізованого питного водопостачання. Можливими варіантами вирішення цих проблем може бути будівництво водогонів, буріння свердловин, організації питання підвезення води, але проблема ускладнюється відсутністю фінансування, належної координації між державними та місцевими органами влади тощо.

Одним із напрямком державної політики у сфері водопостачання та водовідведення України має бути забезпечення раціонального водокористування, шляхом упровадження водозберігаючих технологій та раціонального водокористування, інновацій державного управління. Питне водопостачання залишається пріоритетним напрямом водокористування. У сфері виробничого водокористування потрібно передбачити впровадження нових технологічних процесів та маловодних і безводних технологічних процесів й інших технологій для скорочення питомого водоспоживання (наприклад, застосування систем сухого очищення газів і повітря аспіраційних систем від пилу, використання випарного охолодження, пневмо— і пневмогідролічних систем транспортування, що дає змогу скоротити питоме водоспоживання в середньому на 20—30%). Створення замкнених систем водопостачання, в яких відбувається скорочення споживання свіжої води з природних вододжерел за рахунок їх багаторазового використання в системах оборотного водопостачання і повторного використання, що дасть змогу в десятки разів знизити забір свіжої води і скоротити скидання відпрацьованих вод у водойму.

Зазначений стратегічний напрямок можна підсилити також упровадженням інститутів водного аудиту та водного менеджменту (як визначення скорочення використання водних ресурсів, мінімізацію витоків та втрат) із утворенням інституційних складових — механізмів, порядків, правил, вимог до спеціалістів, навчання, сертифікації та атестації тощо [13, с. 224—234; 14, с. 25—29].

За даними Національної доповіді про якість питної води та стан питного водопостачання, централізованим водопостачанням забезпечується понад 90% міст і 22% сіл (від 2,7% у Рівненській області до 98,6% у Херсонській). Жителі 1270 сіл та селищ південних областей (приблизно 950 тис. осіб) усе ще користуються при-

візною водою [17]. Слід зазначити, що державне регулювання сфери водопостачання та водовідведення України здебільше направлено на централізоване водопостачання та водовідведенням, в той час коли біля 80% сільського населення його немає і перспективи його створення невеликі.

Окрім надскладне питання — воєнний стан в Україні, внаслідок якого було порушено водну інфраструктуру Чернігова, Харкова, Маріуполя, Миколаєва, Запоріжжя, Бердянська, Ірпеня, Бучі, Ворзеля та ін. міст (трубопроводи, станції очищення води, водні джерела та насосні станції, системи водовідведення тощо), що ускладнило доступ населення до питної води, надійних водних джерел, засобів гігієни та санітарії. У результаті інтенсивних бойових дій в Україні, які спричинили руйнування мереж водо- та електропостачання, 4,6 млн людей в Україні мають обмежений доступ до води. Загалом 6 млн людей щодня ведуть боротьбу за доступ до питної води [30].

Наприкінці лютого 2022 року окупантами була захоплена головна споруда Північно-Кримського каналу, Каховська ГЕС та всі гідротехнічні споруди, що регулювали постачання води з Каховського водосховища на півострів Крим. Також окупанти зруйнували тимчасову дамбу, автомобільний міст та головну перегородкову споруду каналу, щоб "пустити" воду до Криму. Через захоплення російськими військами об'єктів водопостачання та тимчасове відновлення подачі води до Криму прогнозують посилення водного дефіциту як на материковій частині, так і на півострові. Адже південні області є, з одного боку, найменш забезпеченими водними ресурсами, з другого — і найбільшими споживачами. Російські окупанти обстрілюють водну інфраструктуру, мінують греблі, проводять військові операції на території Чорного та Азовського морів [31].

Після завершення збройного конфлікту ці території потребуватимуть значних капіталовкладень у відновлення та модернізацію інфраструктури водопостачання та водовідведення.

Застарілість обладнання та зношений технічний стан каналізаційних очисних споруд (а іноді їх відсутність) становить екологічну загрозу для водойм та місцевості, оскільки неефективно очищуються стічні води, які скидаються у природні водні джерела. За даними щорічної Національної доповіді про якість питної води, в Україні склалася ситуація, коли практично всі поверхневі, а в окремих регіонах і підземні води за рівнем забруднення не відповідають вимогам санітарного законодавства на джерела водопостачання. Водночас наявні очисні споруди, технології очищення та знезараження питної води неспроможні очистити її до рівня показників безпеки. Питне водопостачання України майже на 80% забезпечується поверхневими водами. Водночас більшість басейнів річок, згідно з гігієнічною класифікацією водних об'єктів, за ступенем забруднення можна віднести до "забруднених" та "дуже забруднених", проте склад очисних споруд і технології водопідготовки фактично не змінилися.

Вчені зазначають, що з 2041 року можливе припинення місцевого поверхневого стоку у маловодні річки у Херсонській, Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Зокрема, у Запо-

різькій області "кліматичний стік" може зменшитися вдесятеро, у Дніпропетровській — у 6, у Миколаївській — у 3,6 рази, а в Криму — удвічі [31].

Отже, забезпечення рівного і справедливого доступу населення країни до питної води залишається однією з ключових проблем у країні, яка ускладнюється воєнними подіями.

Доступність послуг з водопостачання та водовідведення найбільше тісно пов'язана із ціновою політикою держави. Коефіцієнт доступності послуг з питного водопостачання та водовідведення є розрахунковою величиною, яка визначається як відсоток або відношення основних витрат на водопостачання та водовідведення до індивідуального доходу домогосподарства. При цьому під доступністю розуміють такий рівень тарифів на послуги, який забезпечує фінансову стабільність підприємств водопостачання та водовідведення і є прийнятним для суспільства з економічної, соціальної та політичної сторін [22, с. 17].

У резолюції Європейського парламенту від 08.09.2015 р. про подальшу діяльність у зв'язку з Європейською громадською ініціативою Right2Water (2014/2239 (INI) записано, що "3% доходу домогосподарства слід розглядати як максимум для платежів за воду, де застосовуються платежі" [3]. Жодна з країн ЄС не перевищує "порогове значення коефіцієнту доступності", але країни на сході Європи є "менш доступними", ніж західні, північні і південні сусіди. Зокрема, в Угорщині показник AR наближається до порогу доступності — 2,51%, в Болгарія — 2,44%, в Чехії — 2,3%, Словаччині — 2,18%, Румунії — 1,67%. Це означає, що вода в цих країнах може легко стати недоступною, якщо ціна на воду або інші предмети першої необхідності зростуть. На протилежному кінці спектра перебувають Італія, Великобританія, Іспанія, Португалія і Мальта — в кожній з цих країн показник AR нижче 0,7% [2; 4]. Рівень доступності послуг з водопостачання та водовідведення у США становить 10% від доходу середнього американського домогосподарства [2; 4]. Світовий банк і ЄБРР рекомендують дотримуватися розміру плати за водопостачання та водовідведення не більше 4% від середнього доходу домогосподарств для країн Центральної і Східної Європи та країн СНД [6].

В Україні витрати домогосподарств на послуги водопостачання і водовідведення як частка їх сукупних витрат раніше становили 3,07%, а доступність послуг з водопостачання та водовідведення в Україні була оцінена як відносно низька [22, с. 37]. Тарифний колапс у сфері комунальних послуг 2020 року показав про відсутність такого принципу державної політики, як забезпечення доступності комунальних послуг, оскільки деякі тарифи перевищували індивідуальні доходи домогосподарств в декілька разів.

Відповідно до ст. 6 Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" прожитковий мінімум, встановлений законом, є базовим державним соціальним стандартом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти. Саме цей стандарт закладає правову основу для його врахування при реалізації дер-

жавою конституційної гарантії громадян на достатній життєвий рівень. Водночас, за визначенням Рахункової палати України, протягом багатьох років прожитковий мінімум не виконує функції базового соціального стандарту для визначення достатнього рівня життя громадян, а застосовується як розрахунковий показник для збалансування Державного бюджету України, що порушує конституційні права мільйонів українських громадян на достатній життєвий рівень і належний соціальний захист [29].

Під час воєнного стану було прийнято особливості розподілу комунальних послуг під час дії воєнного стану в Україні, зокрема застосування коригуючого коефіцієнту ("воєнного коефіцієнту"), що враховує зміну споживання та надання комунальних послуг в населеному пункті на період дії воєнного стану. Це зроблено через значні зниження обсягів централізованого водопостачання та централізованого водовідведення [32].

Безпечне водопостачання та водовідведення було визначено світовими експертами як надійне постачання прийнятної кількості та якості води для здоров'я, існування і виробництва в поєднанні з прийнятним рівнем пов'язаних із водопостачанням ризиків. Крім того, воно включає збереження води, забезпечення захисту довкілля і мінімізацію негативних наслідків поганого менеджменту у водному секторі [1; 8; 9].

Питання безпечного водопостачання вперше було визначено як пріоритетне на Всесвітньому водному форумі 2000 р. у Гаазькій Декларації Міністрів ООН про безпеку водних ресурсів у XXI ст. і відтоді залишається на порядку денному міжнародних організацій [5]. Ризики у сфері водопостачання, що є наслідком безпечного водопостачання, також стали предметом обговорення на світових економічних форумах як критичні ризики для підприємств, а в 2015 р. вони були визнані глобальними ризиками, які справляють найбільший вплив на економіку, навколишнє середовище та людей [7]. Для забезпечення безпечного водопостачання необхідно захищати вразливі системи водних ресурсів, пом'якшувати наслідки стихійних лих, таких, як повені та посухи, захищати доступ до водних ресурсів та системи водопостачання, а також забезпечувати комплексне і справедливе управління водними ресурсами [6].

Безпечне водопостачання є частиною державної водної політики багатьох країн світу, і особливо тих, які зіштовхнулися з проблемою безпечного водопостачання через різні причини: екологічні, природні, військові втручання, терористичні атаки тощо. Актуальною ця проблема стала і для України, яка, по-перше, перебуває в стані військових подій, і, по-друге, у зв'язку із клімато-, техно-, антропо- і біогенними погрозами ризикує потрапити в залежність від інших країн через проблеми з водою. Водопровідно-каналізаційне господарство України має такі особливі та істотні характерні риси, як єдність технологічного процесу, нероздільність у часі процесу виробництва і споживання, можливість хіміко-бактеріологічного ураження водних ресурсів внаслідок як звичайного забруднення в результаті діяльності людини, так і навмисного при обмеженій бар'єрній ролі систем кондиціонування води, а також забруднен-

ня в результаті прояву негативних наслідків екологічних і техногенних катастроф (як Чорнобильська катастрофа) [17, с. 6].

Крім зазначених проблем, актуальною та самою головною наразі є проблема забезпечення безпеки водної інфраструктури і захисту її від зовнішнього військового втручання. За сучасного стану в країні ризики для системи водопостачання та водовідведення існують великі, ситуація непередбачувана і потрібно постійно прогнозувати можливі розвитку подій, по можливості запобігати їм та відповідно реагувати на них. Розробка заходів запобігання та реагування на всі ризики для систем водопостачання та водовідведення має стати невід'ємною частиною державної політики у сфері водопостачання та водовідведення в рамках побудови системи управління ризиками [11; 12; 13].

ВИСНОВКИ

Вода для України стає все більш стратегічним та обмеженим ресурсом, особливо внаслідок воєнних дій росії. Передумовами досягнення цілей сталого розвитку у сфері водопостачання та водовідведення є вирішення як системних проблем сфери водопостачання та водовідведення, так і ситуативних проблем, спричинених воєнною агресією росії: затвердження водної стратегії, стратегії розвитку сфери водопостачання та водовідведення (направленість на одні цілі, зв'язки між нормативними документами тощо); створення системи державного моніторингу у сфері водопостачання та водовідведення (отримання адекватних даних, створення відповідних інституцій, індикаторів тощо); створення сприятливого інвестиційного середовища; створення ефективних механізмів координації між органами влади тощо; а також врахування всіх можливих загроз та сценаріїв для водної інфраструктури, створення відповідних заходів запобігання та реагування, подолання наслідків.

Література:

1. David Grey & Claudia W. Sadoff. Sink or Swim? Water security for growth and development. Water Policy. Iwaponline.com, 2007. № 9 (6). P. 545—571. URL: <http://cip.management.dal.ca/publications/Water%20security%20for%20growth%20and%20development.pdf> (дата звернення 01.05.2022).
2. Ecorys. Assessing Drinking Water Affordability in the EU: A Quantitative Approach, 2017. URL: https://www.safe2drink.eu/wp-content/uploads/-2018/09/Ecorys_Assessing-drinking-water-affordability-in-the-EU_27092018.pdf (дата звернення 01.05.2022).
3. European Parliament resolution of 8 September 2015 on the follow-up to the European Citizens' Initiative Right2Water (2014/2239(INI)). The European Parliament. URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-20150294_EN.html?redirect (дата звернення 01.05.2022).
4. Teodoro M.P. Measuring Household Affordability for Water and Sewer Utilities. Journal AWWA, January 2018. American Water Works Association. URL: http://mannyteodoro.com/wp-content/uploads/2017/08/MTeodoro_Affordability-MethodWorking-Paper-Aug2017.pdf (дата звернення 01.05.2022).
5. UN Water. Water Security and the Global Water Agenda: A UN-Water Analytical Brief. UN University, Hamilton, Canada. 2013 URL: <http://www.unwater.org/publications/water-security-global-water-agenda/> (дата звернення 01.05.2022).
6. Water Prices in CEE and CIS Countries. A Toolkit for Assessing Willingness to Pay, Affordability and Political Acceptability. Thematic report. Vol. I: Main Text. DANCEE, 2002. URL: <https://www2.mst.dk/udgiv/publications/2002/87-7972-228-8/pdf/87-7972-217-2.pdf> (дата звернення: 08.04.2022).
7. Water Security. UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/themes/water-security> (дата звернення: 08.04.2022).
8. What is Water Security? 2017. Global Water Partnership. URL: <https://www.gwp.org/en/About/why/the-water-challenge/> (дата звернення 08.04.2022).
9. What is Water Security? USAID. URL: <https://www.swpwater.org/what-is-water-security/> (дата звернення 25.02.2019).
10. World Economic Forum. Global Risks Report 2015. WEF, Davos, 2015. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks-2015_Report15.pdf (дата звернення: 20.04.2022).
11. Доступ до води в охоплених конфліктом районах Донецької та Луганської областей, 2015 р. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine-smm/183191?download=true> (дата звернення: 20.04.2022).
12. Звіт про результати аналізу виконання заходів з реалізації Стратегії подолання бідності: рішення Рахункової палати України від 11.09.2018 р. № 23-3. База даних: Офіційний сайт Рахункової палати України. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/23-3_2018/Zvit_23-3_2018.pdf (дата звернення 01.05.2022).
13. Крилова І.І. Деякі інституції водоефективної державної політики у сфері водопостачання та водовідведення. Право та державне управління, 2019. № 2. С. 224—234.
14. Крилова І.І. Деякі питання сучасного стану водних ресурсів в контексті водокористування. Сучасні тенденції в економіці та управлінні: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 17.11.2018. Запоріжжя: Східноукраїнський інститут економіки та управління, 2018. 112 с. С. 25—29.
15. Крилова І.І. Забезпечення стійкості та безпеки систем водопостачання та водовідведення в рамках державного регулювання критичної інфраструктури. Вчені записки Вернадського (Державне управління), 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 100—109.
16. Крилова І.І. Управління ризиками підприємств в сфері водопостачання та водовідведення, як частина державної політики України. Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної науки: досвід країн Європи та перспективи України: колективна монографія. Рига: "Baltija Publishing", 2019. 662 с. С. 95—130.
17. Ландик В.І., Семенець С.В., Яхєєва Т.М. Концепція переходу України до сталого розвитку. Київ: Інститут сталого розвитку, 2004. 64 с.
18. Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні у 2016 році.

Мінрегіон України: веб-сайт. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/teplovodopostachannya-ta-vodovidvedennya/natsionalnadopovid/proekt-natsionalnoyi-dopovidi-pro-yakist-pitnoyi-vodi-ta-stan-pitnogo-vodopostachannya-v-ukrayini-u-2016-rotsi/> (дата звернення: 23.04.2022).

19. Переосмислення водної безпеки для України: за результатами Національного політичного діалогу заінтересованих сторін / Т. І. Адаменко, А. О. Демиденко, М. І. Ромащенко та ін. Київ: ГВП-Україна та ВЕГО "МАМА-86", 2016.

20. Петросов В.А. Стьйкість водопостачання. Харків: Фактор, 2007. 360 с.

21. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. Цілі сталого розвитку. URL: <https://www.ua-undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/goal-6-clean-water-and-sanitation.html> (дата звернення 01.05.2022).

22. Резнікова О.О. Щодо удосконалення координації та моніторингу імплементації цілей сталого розвитку України. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. Серія "Національна безпека", № 5, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/schodo-udokonalennya-koordinacii-ta-monitoringu-implementacii> (дата звернення 01.05.2022).

23. Романюк О.П. Соціальні наслідки ринкових перетворень в сфері водопостачання та водовідведення. Київ: К.І.С., 2004. 68 с.

24. Ситуація щодо забезпечення рівного права на воду та санітарії в Україні: результати пілотного проекту з самооцінки / А. Цветкова, С. Вихрист, Т. Рахімова та ін. Київ: ТОВ "PIA "Бліц", 2013. С. 21.

25. Сороковська С.В. Державна політика України у сфері питного водопостачання в контексті глобальних цілей сталого розвитку. Вісник НАДУ при Президентові України (Серія "Державне управління"). № 2. 2018. С. 34—40.

26. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна: 2000-2015: нац. доп. Київ, 2015. URL: http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_-Report_ukr.pdf (дата звернення 01.05.2022).

27. Цілі сталого розвитку: Україна. Добровільний національний огляд. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/VNR%20SDGs%20Ukraine.pdf> (дата звернення 01.05.2022).

28. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення 01.05.2022).

29. Шевчук В.Я. Про концепцію переходу України до сталого розвитку. Проблеми сталого розвитку України. Київ: "БМТ", 2001. С.42—55.

30. Шість мільйонів українців мають обмежений доступ до питної води. ЮНІСЕФ. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3461130-sist-miljoniv-ukrainciv-maut-obmezenij-dostup-do-pitnoi-vodiniunif.html> (дата звернення 27.05.2022).

31. Українські водні питання в умовах воєнного стану: стаття Міжнародний фонд "Відродження". 2022. URL: <https://www.irf.ua/ukrayinski-vodni-pytannya-v-umovah-voennogo-stanu-stattya/> (дата звернення 25.05.2022).

32. Щодо нарахування та оплати житлово-комунальних послуг в період воєнного стану. Мінрегіон. 2022. База даних: Офіційна сторінка Мінрегіону України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/tarif/upravlinnya-ekonomiki-sistem-zhittyezabezpechennya-roz-yasnyuye/shhodo-narahuvannya-ta-oplaty-zhytlovo-komunalnyh-poslug-v-period-voennogo-stanu/> (дата звернення 15.05.2022).

References:

1. Grey, D. and Sadoff, C.W. (2007), "Sink or Swim? Water security for growth and development", *Water Policy*, vol. 9 (6), pp. 545—571, available at: <http://cip.management.dal.ca/publications/Water%20security%20for%20growth%20and%20development.pdf> (Accessed 01.05.2022).

2. Ecorys (2017), "Assessing Drinking Water Affordability in the EU: A Quantitative Approach", available at: https://www.safe2drink.eu/wpcontent/uploads/-2018/09/Ecorys_Assessing-drinking-water-affordability-in-the-EU_27092018.pdf (Accessed 01.05.2022).

3. The European Parliament (2015), "European Parliament resolution of 8 September 2015 on the follow-up to the European Citizens' Initiative Right2Water (2014/2239(INI))", available at: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-20150294_EN.html?redirect (Accessed 01.05.2022).

4. Teodoro, M.P. (2018), "Measuring Household Affordability for Water and Sewer Utilities", *Journal AWWA, American Water Works Association*, available at: http://mannyteodoro.com/wp-content/uploads/2017/08/MTeodoro_Affordability-MethodWorking-Paper-Aug2017.pdf (Accessed 01.05.2022).

5. UN University UN Water (2013), "Water Security and the Global Water Agenda: A UN-Water Analytical Brief", available at: <http://www.unwater.org/publications/water-security-global-water-agenda/> (Accessed 01.05.2022).

6. DANCEE (2002), "Water Prices in CEE and CIS Countries. A Toolkit for Assessing Willingness to Pay, Affordability and Political Acceptability. Thematic report", available at: <https://www2.mst.dk/udgiv/publications/2002/87-7972-228-8/pdf/87-7972-217-2.pdf> (Accessed 08.04.2022).

7. UNESCO (2022), "Water Security", available at: <https://en.unesco.org/themes/water-security> (Accessed 08.04.2022).

8. Global Water Partnership (2017), "What is Water Security?", available at: <https://www.gwp.org/en/About/why/the-water-challenge/> (Accessed 08.04.2022).

9. USAID (2022), "What is Water Security?", available at: <https://www.swpwater.org/what-is-water-security/> (Accessed 25.02.2022).

10. World Economic Forum (2015), "Global Risks Report 2015", available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks-2015_Report15.pdf (Accessed 20.04.2022).

11. OSCE (2015), "Access to water in conflict-affected areas of Donetsk and Luhansk regions", available at:

<https://www.osce.org/uk/ukraine-smm/183191?download=true> (Accessed 20.04.2022).

12. Accounting Chamber of Ukraine (2018), "Report on the results of the analysis of the implementation of measures for the implementation of the Poverty Alleviation Strategy", available at: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/23-3_2018/Zvit_23-3_2018.pdf (Accessed 01.05.2022).

13. Krylova, I.I. (2019), "Some institutions of water-efficient state policy in the field of water supply and drainage", *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, vol. 2, pp. 224—234.

14. Krylova, I.I. (2018), "Some issues of the current state of water resources in the context of water use", *Suchasni tendentsii v ekonomitsi ta upravlinni: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Modern trends in economics and management: materials of the 5th International Scientific and Practical Conference], Skhidnoukrains'kyj instytut ekonomiky ta upravlinnia, Zaporizhzhia, Ukraine, pp. 25—29.

15. Krylova, I.I. (2019), "Ensuring stability and safety of water supply and drainage systems within the framework of state regulation of critical infrastructure", *Vcheni zapysky Vernads'koho* (Derzhavne upravlinnia), vol. 30 (69), no. 3, pp. 100—109.

16. Krylova, I.I. (2019), "Risk management of enterprises in the field of water supply and drainage, as part of the state policy of Ukraine", *Teoretychni ta praktychni aspekty rozvytku suchasnoi nauky: dosvid krain Yevropy ta perspektyvy Ukrainy* [Theoretical and practical aspects of the development of modern science: experience of European countries and prospects of Ukraine], Baltija Publishing, Ryha, pp. 95—130.

17. Landyk, V.I. Semenets', S.V. and Yakheieva, T.M. (2004), *Kontseptsiiia perekhodu Ukrainy do staloho rozvytku* [The concept of Ukraine's transition to sustainable development], Instytut staloho rozvytku, Kyiv, Ukraine.

18. Ministry of Regional Development (2017), "National report on the quality of drinking water and the state of drinking water supply in Ukraine in 2016", available at: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/teplo-vodopostachannya-ta-vodovidvedennya/natsionalna-dopovid/proekt-natsionalnoyi-dopovidi-proyaktiv-pitnoyi-vodi-ta-stan-pitnogo-vodopostachannya-v-ukrayini-u-2016-rotsi/> (Accessed 23.04.2022).

19. Adamenko, T.I. Demydenko, A.O. and Romaschenko, M.I. (2016), *Pereosmyslennia vodnoi bezpeky dlia Ukrainy: za rezul'tatamy Natsional'noho politychnoho dialohu zainteresovanykh storin* [Rethinking water security for Ukraine: based on the results of the National Political Dialogue of Interested Parties], HVP-Ukraina ta VEHO "MAMA-86", Kyiv, Ukraine.

20. Petrosov, V.A. (2007), *Stijkist' vodopostachannia* [Sustainability of water supply], Faktor, Kharkiv, Ukraine.

21. UNDP (2022), "United Nations Development Program", available at: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/goal-6-clean-water-and-sanitation.html> (Accessed 01.05.2022).

22. Reznikova, O.O. (2019), "Regarding the improvement of coordination and monitoring of the imple-

mentation of the goals of sustainable development of Ukraine", *Analitychna zapyska Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen'*. Seriiia "Natsional'na bezpeka", vol. 5, available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/schodo-udoskonalennya-koordinacii-ta-monitoringu-implementacii> (Accessed 01.05.2022).

23. Romaniuk, O.P. (2004), *Sotsial'ni naslidky rynkovykh peretvoren' v sferi vodopostachannia ta vodovidvedennia* [Social consequences of market transformations in the field of water supply and drainage], K.I.S., Kyiv, Ukraine.

24. Tsvietkova, A. Vykhryst, S. and Rakhimova, T. (2013), *Sytuatsiia schodo zabezpechennia rivnogo prava na vodu ta sanitarii v Ukraini: rezul'taty pilotnoho proektu z samoosinky* [The situation regarding the provision of the equal right to water and sanitation in Ukraine: the results of the self-assessment pilot project], TOV "RIA "Blits", Kyiv, Ukraine.

25. Sorokovs'ka, S.V. (2018), "State policy of Ukraine in the field of drinking water supply in the context of global goals of sustainable development", *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy* (Seriiia "Derzhavne upravlinnia"), vol. 2, pp. 34—40.

26. un.org.ua (2015), "Millennium Development Goals. Ukraine: 2000—2015", available at: http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf (Accessed 01.05.2022).

27. Ministry of Economy of Ukraine (2020), "Goals of sustainable development: Ukraine. Voluntary National Review", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0fc2a99-ada3-4a6d-b65b-cb542c3d5b77&title=DobrovilniiNatsionalniiOgliadSchodoTsileiStalogoRozvitkuVUkraini> (Accessed 01.05.2022).

28. UN (2022), "Goals of sustainable development: Ukraine. National report", available at: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (Accessed 01.05.2022).

29. Shevchuk, V.Ya. (2001), "About the concept of Ukraine's transition to sustainable development", *Problemy staloho rozvytku Ukrainy* [Problems of sustainable development of Ukraine], BMT, Kyiv, Ukraine, pp. 42—55.

30. UNICEF (2022), "Six million Ukrainians have limited access to drinking water", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3461130-sist-miljoniv-ukrainciv-maut-obmezenij-dostup-do-pitnoi-vodi-unisef.html> (Accessed 27.05.2022).

31. International Renaissance Foundation (2022), "Ukrainian water issues under martial law", available at: <https://www.irf.ua/ukrayinski-vodni-pytannya-v-umovah-voyennogo-stanu-stattya/> (Accessed 25.05.2022).

32. Ministry of Regional Development (2022), "Regarding the calculation and payment of housing and communal services during the period of martial law", available at: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/tarif/upravlinnyaeconomiki-sistem-zhittyezabezpechennya-roz-yasnyuye/shhodo-narahuvannya-ta-oplaty-zhytlovo-komunalnyh-poslug-v-period-voyennogo-stanu/> (Accessed 15.05.2022).

Стаття надійшла до редакції 14.06.2022 р.

М. Г. Орел,
д. держ. упр., професор кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-9071-5602

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.75

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ COVID-19: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

M. Orel,
Doctor of Science of Public Administration, Professor of the Department
of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management

ENSURING HUMANITARIAN SECURITY IN COVID-19: CHALLENGES AND THREATS

У статті увага приділяється гуманітарним чинникам: мова, історична пам'ять, освіта, релігія, національна культура, які є ключовими елементами стабільності соціуму, його політичної зрілості та консолідованості. Акцентується увага на тому, що в умовах пандемії Covid-19 важливим є забезпечення гуманітарної безпеки, що має бути спрямоване на реалізацію національних інтересів та захист національних цінностей у гуманітарній сфері. Це насамперед: зміцнення, консолідація нації, ефективне та соціально орієнтоване державне управління гуманітарними процесами, зміцнення науково-технічного та технологічного потенціалів, забезпечення інноваційного розвитку держави з метою досягнення належного рівня конкурентоспроможності країни. Також показано роль взаємодії та співпраці цифрових інфраструктур й гуманітарної сфери, особливо культурної та освітньої її складової для забезпечення стійкості на рівні країни. Цікавим та важливим висновком є те, що, навіть за відсутності високого рівня соціокультурних факторів, що сприяють співпраці, наявність цифрових інфраструктур є достатньою, щоб забезпечити високий рівень стійкості, тобто мова вже йде про необхідні та достатні умови забезпечення стійкості. Отже, поєднання інфраструктури культурної, освітньої та цифрової співпраці мають підвищити стійкість країни та стати одним з інструментів нівелювання ризиків та загроз в умовах пандемії COVID-19 в гуманітарній сфері. Досліджено цифрові інструменти, їх недоліки та переваги.

The article highlights the general trends of how organizations and employees are adapting to the pandemic, the lessons they have learned will effectively change and adapt to the "new norm" after COVID-19. Clarifying the correlation between socio-cultural factors and digital infrastructure (digitalisation) should provide a better understanding of their real impact on the level of sustainability and competitiveness at the national level. The main attention was focused on the fact that humanitarian factors: language, historical memory, education, religion, national culture are key elements of the stability of society, its political maturity and consolidation. To do this, we analyzed existing legal documents, articles published in the field of business, public administration, non-profit journals and got acquainted with other related studies on this topic. Ensuring humanitarian security should be aimed at realizing national interests and protecting national values in the humanitarian sphere. This is, first of all, the strengthening, consolidation of the nation, effective and socially oriented state management of humanitarian processes, strengthening scientific, technical and technological potentials, ensuring the innovative development of the state in order to achieve an appropriate level of competitiveness of the country. It also shows the role of interaction and cooperation of digital infrastructures and the humanitarian sphere, especially the cultural and educational component to ensure sustainability at the country level. We have seen that the introduction of distance studies, educating (remote work) and digital tools at both the meso and macro levels increases the effectiveness of the implementation of remote work policies and digital transformation plans at the meso level and ensures the sustainability of organizations and workplaces in a new format of work

organization. An interesting and important conclusion is that even in the absence of a high level of socio-cultural factors that promote cooperation, the presence of digital infrastructures is sufficient to ensure a high level of sustainability, that is, we are already talking about the necessary and sufficient conditions for ensuring sustainability. Therefore, the combination of the infrastructure of cultural, educational and digital cooperation should increase the country's resilience and become one of the tools for leveling risks and threats in the context of the COVID-19 pandemic in the humanitarian sphere. Digital instruments, their defects and advantages, are investigational.

Ключові слова: гуманітарна безпека, виклики та загрози, умови пандемії Covid-19, стійкість, цифрова інфраструктура, освітня складова, дистанційне навчання (дистанційна робота), цифрові інструменти.

Key words: humanitarian security, challenges and threats, conditions of the Covid-19 pandemic, sustainability, digital infrastructure, educational component, distance studies, educating (remote work), digital instruments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У період пандемії людство стикнулося з новими викликами та загрозами до яких не було готове, також вони торкнулися й гуманітарної сфери. Політика національної безпеки в гуманітарній сфері має бути спрямована на подолання загроз, які є реальними/потенційними чинниками (факторами) та явищами, які ускладнюють, або унеможливають реалізацію національних інтересів в гуманітарній сфері. Поділяючи джерела загроз на зовнішні та внутрішні. Акцентуємо увагу на внутрішніх, які найбільше актуалізувалися в умовах пандемії Covid-19: недостатньо розвинений рівень розвитку інноваційних процесів в освітній, культурній, науково-технологічній та інформаційно-комунікаційних галузях; недостатня розробленість нормативно-правової бази, яка б регламентувала та врегульовувала суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері в умовах пандемії Covid-19; зниження ефективності системи освіти і виховання, недостатня кількість кваліфікованих кадрів у галузі забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері в умовах пандемії Covid-19 тощо. Виокремлення вказаних вище джерел загроз можуть призводити до формування останніх у гуманітарній сфері, зокрема, мова йде про втрати освітніх компонент, моральних та духовних орієнтирів, зростання девіантної поведінки; посилення науково-технічного відставання України від розвинутих країн, зниження інтелектуального потенціалу країни; зниження рівня довіри до влади та втрата лояльності до держави; зростання інертності тощо.

Пандемія COVID-19 безпрецедентним чином вразила організації та співробітників у кожному секторі по всьому світу. Організаціям і працівникам різних секторів стало надзвичайно важко працювати в умовах підвищених обмежень мобільності. Пандемія фактично порушила попередні операційні моделі та внесла зміни, такі як дистанційна робота та впровадження цифрових технологій, які є повсюдними і потенційно можуть тривати після пандемії. З'ясування кореляції між соціокультурними факторами та цифровою інфраструктурою (діджиталізацією) має надати більшого розуміння щодо реального їх впливу на рівень стійкості та конкурентоспроможності на рівні країни, необхідних та достатніх умови забезпечен-

ня стійкості. Тож з'ясування інфраструктури культурної, освітньої та цифрової співпраці мають на меті підвищити стійкість країни як одного із дієвих інструментів нівелювання ризиків та загроз в умовах пандемії COVID-19 в гуманітарній сфері. Актуальним є дослідження цифрових інструментів, їх недоліки та переваги.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Питанням розгляду гуманітарної сфери як складної функціональної системи присвятили свої роботи низка вітчизняних вчених Чупрій Л., Ситник Г., Газарян С., Валевський О., Здіорук С., Степико М., Орел М. [1—7]. Використання конфігураційного аналізу дозволило Запеллетто А. та Орланді Людовіко Булліні у своїй роботі розглянути інфраструктури культурної та цифрової співпраці як два основні фактори, що підвищують стійкість [8]. Варто говорити про те, що принципи організації стійкості істотно зміняться в ситуаціях до і після COVID-19, оскільки COVID-19 був серйозною проблемою для організацій і співробітників. Незважаючи на зростання кількості досліджень на цю тематику, існує потреба у більш повному розумінні змін, яких зазнали організації та співробітники під час пандемії та можливі інструменти реагування на них, зокрема в гуманітарній сфері [5; 9; 18—20].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Стаття має на меті висвітлення питання забезпечення гуманітарної безпеки в умовах Covid-19, окреслення основних викликів та загроз з акцентом на освітню сферу. Розуміння загальних тенденцій того, як організації та співробітники пристосовуються до пандемії, як вони будуть змінюватися та адаптуватися в "новій нормі" після COVID-19. З'ясувати кореляцію між соціокультурними факторами та цифровою інфраструктурою (діджиталізацією) щодо впливу на рівень стійкості та конкурентоспроможності на рівні країни. Дослідження цифрових інструментів, їх недоліки та переваги.

**ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ
ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ
ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ
НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ**

В інституційному аспекті політика національної безпеки в гуманітарній сфері розглядається як діяльність суб'єктів національної безпеки: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями і завданнями із захисту прав і свобод людини, цінностей громадянського суспільства, національних інтересів держави в гуманітарній сфері, яка здійснюється у межах правового поля. У функціональному аспекті політика має бути спрямована на забезпечення захищеності культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів українського народу в гуманітарній сфері (особи, громадянського суспільства, держави) від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання та включає систему суспільно-політичних заходів, яка забезпечує цю захищеність [1, с. 40]. Чупрій Л. у своїх дослідженнях розглядає гуманітарну сферу як складну, багатфункціональну систему, яка складається з низки фундаментальних чинників, базується на трьох засадничих принципах (національні цінності, національні інтереси, національні цілі) і включає такі основні аспекти забезпечення, а саме: концептуально-аналітичний (розробку методолого-теоретичних засад, зокрема визначення мети, принципів, загроз, основних стратегічних і тактичних завдань реалізації політики національної безпеки в гуманітарній сфері), організаційно-управлінський (практичне створення механізмів виявлення, попередження та запобігання загроз національній безпеці в гуманітарній сфері через організацію, координацію та контроль діяльності відповідних владних та громадських структур) та ресурсний (залучення відповідних матеріальних, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів для здійснення рішень в сфері гуманітарної безпеки) [1, с. 37]. У період пандемії людство стикнулося з новими викликами та загрозами до яких не було готове, також вони торкнулися й гуманітарної сфери.

Політика національної безпеки в гуманітарній сфері має бути спрямована на подолання загроз, які є реальними /потенційними чинниками (факторами) та явищами, які ускладнюють, або унеможливають реалізацію національних інтересів в гуманітарній сфері. Поділяючи джерела загроз на зовнішні та внутрішні. Акцентуємо увагу на внутрішніх які найбільше актуалізувалися в умовах пандемії Covid-19: недостатньо розвинений рівень розвитку інноваційних процесів в освітній, культурній, науково-технологічній та інформаційно-комунікаційних галузях; недостатня розробленість нормативно-правової бази, яка б регламентувала та врегулювала суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері в умовах пандемії Covid-19; зниження ефективності системи освіти і виховання, недостатня кількість кваліфікованих кадрів у галузі забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері в умовах пандемії Covid-19 тощо.

Виокремлення вказаних вище джерел загроз можуть призводити до формування останніх у гуманітарній сфері, зокрема, мова йде про втрати освітніх компонент, моральних та духовних орієнтирів, зростання девіант-

ної поведінки; посилення науково-технічного відставання України від розвинутих країн, зниження інтелектуального потенціалу країни; зниження рівня довіри до влади та втрата лояльності до держави; зростання інертності тощо.

У своїй роботі Заппеллетто А. та Орланді Людовіко Булліні використовуючи конфігураційний аналіз розглядають інфраструктури культурної та цифрової співпраці як два основні фактори, що підвищують стійкість країни[8]. Окреслення ролі спільного використання мереж у підвищенні стійкості було досліджено та концептуалізовано авторами на рівні країни. Використання запропонованого та здійсненого конфігураційного аналізу цифрових інфраструктур та соціокультурних факторів, на думку авторів має підвищити стійку конкурентоспроможність держав. Розглядаючи три різні бази даних на рівні країни, Заппеллетто А. та Орланді Людовіко Булліні дослідили, як різні поєднання культурних факторів, що взаємодіють та цифрова інфраструктура формують показники сталого розвитку, аналіз здійснювався з використанням нечіткого якісного порівняльного аналізу (fs-QCA) 16 європейських країн. Показано, що високий рівень кореляції соціокультурних факторів та цифрової інфраструктури сприяють співпраці та пов'язані з високим рівнем сталої конкурентоспроможності на рівні країни [8]. Отримані результати свідчать про те, що за наявності високого рівня цифрових та культурних факторів, що дозволяють створювати мережі для співпраці, країни також характеризуються високими показниками сталості. Також, автори говорять про те, що навіть за відсутності високого рівня соціокультурних факторів, що сприяють співпраці, наявність цифрових інфраструктур є достатньою, щоб забезпечити високий рівень стійкості, тобто мова вже йде про необхідні та достатні умови забезпечення стійкості. Тож інфраструктури культурної, освітньої та цифрової співпраці мають на меті підвищити стійкість країни та стати одним з інструментів нівелювання ризиків та загроз в умовах пандемії COVID-19 в гуманітарній сфері.

Пандемія COVID-19 (або коронавірусна хвороба 2019) є однією з найбільш безпрецедентних криз охорони здоров'я 21 століття. Хвороба, яка виникла в місті Ухань, виявилася подією, що спричинила до нестабільності, невизначеності, складності та неоднозначності, яка шокувала та стурбувала кожен сегмент людської цивілізації [10]. Уряди в усьому світі запровадили суворі блокування, заходи відстеження контактів та оцифрування, щоб врятувати життя, забезпечуючи безперервність основних послуг. Інтенсивність та тривалість обмежень мобільності суттєво вплинули на організації та працівників різних секторів [11; 12]. Пандемія COVID-19 безпрецедентним чином вразила організації та співробітників у кожному секторі по всьому світу. Організаціям і працівникам різних секторів стало надзвичайно важко працювати в умовах підвищених обмежень мобільності. Пандемія фактично порушила попередні операційні моделі та внесла зміни, такі як дистанційна робота та впровадження цифрових технологій, які є повсюдними і потенційно можуть тривати після пандемії. Зважаючи на ці обставини, важливо було запитати, як організації та співробітники будуть підтримувати себе.

Незважаючи на те, що здійснюється багато досліджень щодо COVID-19, немає всебічного уявлення про зміни на мезо (організаційному) та мікро (індивідуальному) рівнях. Висвітлення загальних тенденцій того, як організації, співробітники, науковці та викладачі пристосовуються до пандемії, уроки, які вони засвоїли, і як вони будуть змінюватися та адаптуватися в "новій нормі" після COVID-19, на які ризики та загрози варто звертати увагу для реагування на наслідки пандемії у гуманітарній сфері є надзвичайно актуальним. Щоб досягти цього було проаналізовано існуючі нормативно-правові документи, статті, опубліковані у сфері бізнесу, державному управлінні, некомерційних журналах та ознайомилися з іншими дослідженнями дотичними до цієї теми. Ми бачимо тенденцію до впровадження дистанційної роботи та цифрових інструментів як на мезо-, так і на мікрорівнях. Ефективна реалізація політики дистанційної роботи та планів цифрової трансформації на мезорівні забезпечить стійкість організацій та робочих місць у новому форматі організації праці. Незважаючи на те, що ці тенденції відрізняються в різних галузях та країнах, все ж можна говорити про деяке загальне збільшення гнучкості організацій і співробітників щодо прийняття нових рішень, що робить їх більш відкритими для інновацій. Так у статті Рагаван, Аартгі, Мегмет Акіф Демірціоглу, Серік Оразгалієв наведено важливі рекомендації для організацій, щоб зробити ці переходи більш стійкими в середньостроковій та довгостроковій перспективі [9].

Безперервність послуг під час COVID-19 стала проблемою в державному секторі, приватному секторі та неприбутковому секторі [13]. Постраждали навіть основні послуги, такі як охорона здоров'я, освіта, державне управління, комунальні послуги тощо. Щоб подолати виклики, організаціям довелося переналаштувати свої ресурси, системи та робочу силу (співробітників). Співробітники зіткнулися з несподіваними змінами у своєму робочому середовищі й багатьом довелося пристосуватися до віддаленої роботи та прийняти рішення з цифровізації для забезпечення безперервності обслуговування, тоді як інші в таких секторах, як виробництво, були змушені продовжувати роботи на робочому місці. Багато співробітників зіткнулися з скороченням оплати праці, а деякі навіть втратили роботу під час кризи. Однак позитивним є те, що пандемія дозволила організаціям розвинути стійкість, оскільки вони почали реагувати, відновлювалися та намагалися відтворити себе після пандемії. Тривалість, інтенсивність та наслідки пандемії COVID-19 створюють значні можливості для організацій, співробітників, викладачів та науковців щодо сприйняття змін [5; 7; 11; 13; 14]. Організації та співробітники розвивалися з огляду на реагування на кризу впродовж усього життєвого циклу пандемії. З огляду на цю ідею, автори Рагаван, Аартгі, Мегмет Акіф Демірціоглу, Серік Оразгалієв, запропонували таку структуру Надзвичайна ситуація (нестационарна ситуація) — Навчання — Інституалізація — Нова реальність, яка допомагає пояснити цей перехід (ННІН) [9]. На відміну від деяких досліджень, які розглядають стійкий перехід як цикл змін, структура ННІН описує пандемію як порушення, яке піднімає реакцію організацій і співробітників на новий рівень, тобто пост-COVID-19 [16; 17].

Ми говоримо, що принципи організаційної стійкості істотно змінилися й незважаючи на зростання кількості досліджень на цю тему, існує потреба у більш повному розумінні змін, яких зазнали організації та співробітники під час пандемії [5; 9; 18—20].

У умовах сьогодення виникає необхідність у он-лайн навчанні. Та чи завжди воно є ефективним? Наприклад, у 2021 році 32% українських випускників "провалили" ЗНО з математики (Освітній скандал в Україні: чому третина школярів провалила ЗНО з математики). Чому це критично? За даними Forbes, 8 з 10 найбільш високооплачуваних професій в Україні потребують значних знань з математики (Форбс рейтинг). Якщо ми говоримо про майбутніх фахівців-управлінців, також є над чим замислитися...

Електронне навчання або веб-навчання — це певна система дистанційного навчання, яка використовується в процесі навчання через мережу Інтернет або Інтранет з використанням системи управління освітою [21]. Впровадження технологічних інновацій змінюють засоби масової інформації для вивчення освітніх програм, щоб допомогти учням та здобувачам у реальному часі чи офлайн опанувати очікувані програмні результати навчання. Електронне навчання має як низку переваг так і певні недоліки. Безумовною перевагою є те, що воно дешевше ніж звичайний процес навчання [21; 22]. Загалом, логічним є поділ електронного навчання на два підходи:

1) асинхронне електронне навчання, як правило, сприяє засобам масової інформації (за допомогою електронної пошти, використання спільних платформ/дошок обговорень для учнів та викладачів, для учнів, які не мають можливості бути в онлайн). Це змушує учнів витратити більше часу на те, щоб у будь-який час увійти в середовище електронного навчання та завантажити документи чи надіслати повідомлення викладачам чи одноліткам;

2) синхронне електронне навчання, яке зазвичай підтримується технічними засобами інформації, такими як відео конференції, чат, спільне використання інтерактивних дошок, Google Disk та ін.. в онлайн, має потенціал для підтримки учнів у розвитку навчальних спільнот. Студенти та викладачі відчувають синхронне електронне навчання щодо того, щоб ставити запитання та відповідати на них у режимі реального часу. Синхронні заняття допомагають учням та здобувачам відчувати себе безпосередньо активно залученими до навчального процесу. Електронне навчання може створити систему навчання для студентів, особливо для отримання матеріалу з Інтернету, навіть з того місця, де студенти знаходяться, без необхідності зустрічатися віч-на-віч з вчителями, якщо вони не в класі. Електронне навчання — це веб-навчання, як системи електронного навчання, які іноді також називають системами управління навчанням (Learning Management Systems (LMS) LMS), які використовуються для розробки, управління та поширення навчальних онлайн-матеріалів із забезпеченням спільного доступу, або віртуальними навчальними середовищами.

Коли почали впроваджувати онлайн-навчання, студенти та викладачі виявили кілька перешкод та особливостей: по-перше, обмежене використання цифрових

платформ лише в певних можливостях доступу (обмеження за часом, вимоги технічної реалізації, тощо); по-друге, обмежені можливості у використанні цифрових платформ під час навчального процесу як вчителів, учнів, так і батьків; по-третє, сигнальні обмеження (якість та швидкість Internet зв'язку) під час проведення навчальної діяльності; по-четверте, студенти, як правило, залишають уроки, тому що немає віч-на-віч викладання та навчання; проблемним є виконання завдань в команді [5].

Проте є багато досліджень, що аналізують бар'єри електронного навчання [23] та онлайн-навчання в звичайних умовах [24]. Варто окреслити особливості онлайн-платформи для освітніх цілей: немає потреби реєстрації користувача; немає необхідності завантажувати клієнт програми; працює з різних OS/браузерів; просте підключення за посилання; наявність чату для обміну повідомленнями й файлами; функція трансляції екрану; наявність інтерактивної дошки; можливість запису конференції. У якості додаткових переваг можна визначити: можливість переходу між "кімнатами"; можливість підключити кілька спікерів одночасно. Лідерами програмного забезпечення для електронного навчання наразі є Google Meet; Zoom; Moodle; Google Classroom.

Тож, дослідники зацікавлені в розробці функцій веб-орієнтованого навчання за допомогою Moodle, або модульне об'єктно-орієнтоване динамічне середовище навчання (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment). Архітектура адаптивного електронного навчання — Moodle (Модульне об'єктно-орієнтоване динамічне середовище навчання). Moodle — це система керування курсами (CMS — Course Management System) — програмний пакет, розроблений, щоб допомогти викладачам створювати якісні онлайн-курси, платформу електронного навчання з відкритим вихідним кодом, яка представляє чудову платформу для розміщення ресурсів та комунікаційних засобів. Зазвичай, функціями CMS є завантаження файлів, дискусійні форуми, функції подання завдань, записи календаря, параметри оцінювання, а також модулі зворотного зв'язку, вікторини, тести тощо. CMS є єдиною спільною організованою системою в режимі онлайн/офлайн на основі курсу та пов'язаною з попередньою реєстрацією всіх учасників на курс. Функції Moodle розроблені дослідниками, таким чином, щоб полегшити роботу не лише вчителям/викладачам та учням, а й батькам. Він має за мету допомогти всім учасникам контролювати викладання та вивчення. Можливостями та перевагами якого є: створення курсів; об'єднання студентів і курсів у класи; щоденник студента; журнал викладача; варіанти графічного інтерфейсу; безкоштовний ресурс; багато варіантів для перевірки; мобільний застосунок; тощо [5].

Системами дистанційного навчання також є Office 365 — хмарний інтернет-сервіс і програмне забезпечення від компанії Microsoft (можливостями та перевагами зокрема, є: програми для створення курсів; програми для створення тестів; чат із можливістю аудіо і відео комунікації; багато можливостей для автоматизації процесів, безкоштовний ресурс, знайомий інтерфейс тощо); NetAcad — система дистанційного навчання від компанії Cisco (можливостями та перевагами

зокрема, є: готові курси з напрямків IT, економіки, менеджменту; можливість відкриття академії у закладах вищої освіти; створення власних курсів і практичних завдань; безкоштовний курс; можливість брати участь в змаганнях та олімпіадах; Google Classroom — веб-сервіс створений Google для навчальних закладів з метою спрощення створення, поширення і класифікації завдань без паперовим шляхом (можливостями та перевагами зокрема, є: створення курсів; застосунок для телефону; щоденник студента; журнал викладача; безкоштовний ресурс; багато варіантів робіт для перевірки; чат із можливістю аудіо і відео комунікації. Schoology — віртуальне навчальне середовище для шкіл та вищих навчальних закладів, що дозволяє користувачам створювати, керувати та ділитися навчальним вмістом (можливостями та перевагами зокрема, є: створення курсів; інтеграція курсів; щоденник студента; журнал вчителів; безкоштовний ресурс; багато варіантів робіт для перевірки.

Дослідження потребує проблематики щодо: аналізу потреб вчителів Moodle у викладанні та вивченні дисциплін під час COVID-19 пандемії та розробки й удосконалення існуючих структурних функцій Moodle, як електронного навчання для вивчення дисциплін в умовах пандемії COVID-19.

Як правило, більшість дослідників використовували Moodle для вивчення різних дисциплін, зокрема: природничих наук, мови, комп'ютера, математики тощо, щодо управління навчальними програмами та включення процесу рефлексії, щоб допомогти менеджерам вивчити своє минуле та сьогодення, щоб створити нові стратегії для покращення майбутніх управлінських знань/навичок. Використання платформи Moodle у навчанні може допомогти студентам підвищити рівень самостійності навчання, формування навичок соціальної мотивації та організації. Moodle — це безкоштовна навчальна платформа, яка має деякі функції, які можна використовувати під час навчання. Moodle — це засіб навчання, який може сприяти покращенню знань студентів у результаті активної та спільної діяльності під час навчального процесу. Навчання за допомогою Moodle має значний вплив на підвищення мотивації студентів та навчальних результатів учнів. Навчаючись за допомогою Moodle, викладачі можуть створити середовище для електронного навчання, віртуальне навчальне середовище та конструктивістське навчальне середовище.

Також варто викладачам для активного залучення здобувачів використовувати інструменти: Padlet (Padlet.com) — для інтерактивних вправ; Miro (Miro.com) — для візуалізації та репрезентивних активних завдань; Mindmeister (<https://www.mindmeister.com>) — для побудови мап мислення, проявам креативності; Mentimeter (<https://www.mentimeter.com>) — інструмент для реалізації опитування; Google Docs (<https://www.google.com/docs/about/>) — спільне використання Docs документів; Jamboard (<https://www.jamboard.google.com>) — спільна інтерактивна дошка; Opinionstage (<https://www.Opinionstage.com>) — інструмент для створення опитування; Awwapp.com; Kahoot.com; Flippity (flippity.net) — для створення онлайн-ігор з метою навчання тощо. Ці та інші ресурси

допоможуть здійснювати інтерактивні презентації (чат або /та спілкування вголос); фасилітацію (робота разом на електронній дошці); роботі в групах; індивідуальні завдання; опитування; тестування; ситуативні справи тощо [5].

Обираючи рефлексію як інструмент, як потужний ресурс, який допомагає управлінцям трансформувати своє бачення й розуміти, як вони отримують можливість адаптуватися відповідно до своїх сильних та слабких сторін. Іншими словами, процеси рефлексії можуть допомогти управлінцям, вчителям й учням вчитися, досліджуючи їхній минулий і теперішній досвід, щоб приймати рішення щодо свого майбутнього.

Також можна сказати, що в умовах COVID-19 у навчальному процесі окреслилась певна особливість сприйняття інформації здобувачами, так, зокрема, завдяки розвитку інформаційних технологій "відволікатися" здобувачам освіти стало значно легше, ніж це було, принаймні 20 років тому. А зважаючи на те, що покоління, що наразі навчається вже народилося з гаджетами, які вже є частиною їхнього життя, також виникає необхідність врахування цього фактору у процесі навчання. Необхідно зважати на те, що здобувачу достатньо всього 8 секунд аби визначити наскільки та чи інша інформація заслуговує на його увагу. Активна увага переважно може втримуватися 6—8 хвилин. Отже варто орієнтуватися на те, що втримання активної уваги 6-8 хвилин, вимагає певних особливостей викладання, й постійного моніторингу наскільки цікавим буде для здобувачів та чи інша інформація у певний проміжок часу. Тому викладачам в умовах он-лайн навчання необхідно враховувати з одного боку психоемоційні особливості здобувачів, а з іншого максимально ефективно донести знання та допомогти сформувати практичні навички у здобувачів. Зважаючи на це викладачу потрібно "включити аудиторію" та постійно намагатися підтримувати увагу здобувачів, зокрема, шляхом організації опитування, роботи у кімнатах, групах, організувати панельні дискусії, візуалізувати подану інформацію шляхом використання он-лайн дошок, спільних презентацій, проведення різних вікторин, створювати умови для мотивації здобувачів до саморозвитку та самоорганізації, забезпечити зворотній зв'язок, організувати та здійснити оцінювання.

Другою особливістю у процесі он-лайн навчання є відсутність "природного" візуального контакту, тільки очі здобувача та викладача, й навіть коли, здобувачі не вимикають камери, спілкування все одно відбувається лише у форматі "очі-в-очі", що впродовж тривалого часу також викликає додаткове навантаження. Тож роль викладача в сучасних умовах он-лайн навчання дещо зміщується від лише лектора до ментора, наставника, а також необхідності не лише вчити, а й постійно вчитися самому.

Вартує звернути увагу й на додаткове навантаження на викладачів, що виникає у зв'язку з необхідністю переформатування своїх навчально-методичних комплексів, формату подання інформації та методів контролю, необхідності постійного утримування уваги здобувачів тощо. Тому з'являється таке поняття сучасності як

"Zoom втома", яке притаманне не лише викладачам, а й здобувачам.

Зважаючи на те, навчання в умовах Covid-19 створило нові виклики та загрози, з якими раніше людство не стикалось, природно також говорити про відсутність чітко визначених уніфікованих правил викладання в умовах пандемії, опанування нових дієвих методів та інструментів викладання.

Говорячи про он-лайн навчання можна, зокрема, окреслити основну його проблематику: недостатньо якісний Інтернет; пасивність здобувачів; оцінювання досягнень здобувача; мотивація здобувачів; активне утримування уваги здобувачів; зворотній зв'язок; мотивація викладачів; списування; технічні проблеми; пасивність викладачів; ін.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Поділяючи джерела загроз на зовнішні та внутрішні, та акцентуючи увагу на внутрішніх, які найбільше актуалізувалися в умовах пандемії Covid-19: недостатньо розвинений рівень розвитку інноваційних процесів в освітній, культурній, науково-технологічній та інформаційно-комунікаційних галузях; недостатня розробленість нормативно-правової бази, яка б регламентувала та врегульовувала суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері в умовах пандемії Covid-19; зниження ефективності системи освіти і виховання, недостатня кількість кваліфікованих кадрів у галузі забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері в умовах пандемії Covid-19 тощо, варто звернути увагу на те, вказані джерела загроз можуть призводити до формування останніх у гуманітарній сфері, зокрема, мова йде про втрати освітніх компонент, моральних та духовних орієнтирів, зростання девіантної поведінки; посилення науково-технічного відставання України від розвинутих країн, зниження рівня довіри до влади та втрата лояльності до держави; зростання інертності тощо. Тому політика національної безпеки у гуманітарній сфері має бути спрямована на реалізацію національних інтересів та захист національних цінностей у гуманітарній сфері. Важливим є розуміння загальної тенденції того, як організації, співробітники, викладачі та науковці пристосовуються до пандемії. Уроки, які вони засвоїли дозволять ефективно змінюватися та адаптуватися до "нової норми" після COVID-19. З'ясування кореляції між соціокультурними факторами та цифровою інфраструктурою (діджиталізацією) надають більшого розуміння щодо реального їх впливу на рівень стійкості та конкурентоспроможності на рівні країни. Це насамперед: зміцнення, консолідація нації, ефективно та соціально орієнтоване державне управління гуманітарними процесами, зміцнення науково-технічного та технологічного потенціалів, забезпечення інноваційного розвитку держави з метою досягнення належного рівня конкурентоспроможності країни. Також важливу роль відіграє взаємодія та співпраця цифрових інфраструктур й гуманітарної сфери, особливо культурної та освітньої її складової. Ми побачили, що впровадження дистанційної роботи та цифрових інстру-

ментів як на мезо-, так і на макрорівнях, підвищують ефективність реалізації політики дистанційної роботи та планів цифрової трансформації на мезорівні та мають забезпечувати стійкість організацій та робочих місць у новому форматі організації праці.

Цікавим та важливим висновком є те, що, навіть за відсутності високого рівня соціокультурних факторів, що сприяють співпраці, наявність цифрових інфраструктур є достатньою, щоб забезпечити високий рівень стійкості, тобто мова вже йде про необхідні та достатні умови забезпечення стійкості. Отже, поєднання інфраструктури культурної, освітньої та цифрової співпраці мають підвищити стійкість країни та стати одним з інструментів нівелювання ризиків та загроз в умовах пандемії COVID-19 в гуманітарній сфері.

Література:

1. Чупрій Л. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. Політичний менеджмент № 1—2, 2013. С. 35—41. https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/chuprii_kontseptualni.pdf
2. Газарян С.В. (2019) Бюрократизація чи креативізація: до чого готувати державного службовця? Публічне управління XXI століття: синтез науки та практики: зб. тез XIX Міжнар. наук. конгресу, 19 квітня 2019 р. Харків: Вид во ХарPI НАДУ "Магістр", 568 с.
3. Глобальна та національна безпека: підручник / авт. кол.: В.І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянюк та ін. / за заг. ред. Г.П.Ситника. Київ: НАДУ, 2016. 784 с.
4. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави: зб. наук.-експерт. мат-лів / за заг. ред. С.І. Здіорука. Київ: НІСД, 2015. 104 с. — (Сер. "Гуманітарний розвиток", вип. 4). https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/Druk_Zdioruk_04_02_16-c7c39.pdf
5. Орел, М. (2022). Проблеми публічного управління у сфері освіти в ковідний період. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, (1 (60), 38—46. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1\(60\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1(60)-7)
6. Орел М.Г. Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки: монографія. Київ: "Поліграф плюс", 2019. 320 с.
7. Orel, M. H., Sytnyk, H. P., and Zubchuk, O. A., (2022). Conceptual Understanding of the Peculiarities of Managing Innovation-Driven Development of the state in the Current Conditions. *Sci. in nov.*, 18 (2), 3—15. <https://doi.org/10.15407/scine18.02.003> <https://scineng.org.ua/ojs/index.php/ni/article/view/234/99>
8. Alessia Zoppelletto, Ludovico Bullini Orlandi (2022) Cultural and digital collaboration infrastructures as sustainability enhancing factors: A configurational approach / *Technological Forecasting and Social Change*. Volume 179, June 2022, 121645. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121645>
9. Raghavan Aarthi, Mehmet Akif Demircioglu, and Serik Orazgaliyev. 2021 Covid 19 and the New Normal of Organizations and Employees: An Overview', *Sustainability*, 13: 11942. URL: <https://www.mdpi.com/20711050/13/21/11942>
10. Murugan, S., Rajavel, S., Aggarwal, A.K., Singh, A. Volatility, uncertainty, complexity and ambiguity

(VUCA) in context of the COVID 19 pandemic: Challenges and way forward. *Int. J. Health Syst. Implement. Res.* 2020. № 4. P. 10—16.

11. Kniffin K.M., Narayanan J., Anseel F., Antonakis J., Ashford S.P., Bakker A.B., Bamberger P., Vapuji H., Bhawe D.P., Choi V.K. et al. COVID 19 and the workplace: Implications, issues, and insights for future research and action. *Am. Psychol.* 2021. № 76. P. 63.

12. Teleworking during the COVID 19 Pandemic and Beyond: A Practical Guide. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_protect/protrav/travail/documents/instructionalmaterial/wcms_751232.pdf

13. Schuster C., Weitzman, L., Sass Mikkelsen, K., Meyer Sahling, J., Bersch, K., Fukuyama, F., Paskov, P., Rogger, D., Mistree, D., Kay, K. Responding to COVID 19 Through Surveys of Public Servants. *Public Adm. Rev.* 2020. № 80. P. 792—796.

14. Ansell C., Sorensen E., Torfing J. The COVID 19 pandemic as a game changer for public administration and leadership? The need for robust governance responses to turbulent problems. *Public Manag. Rev.* 2020. № 23. P. 1—12.

15. Ahmad A., Alshurideh M.T., Al Kurdi B.H., Salloum S.A. Factors Impacts Organization Digital Transformation and Organization Decision Making During Covid19. Ansell, C., S?rensen, E., Torfing, J. The COVID 19 pandemic as a game changer for public administration and leadership? The need for robust governance responses to turbulent problems. *Public Manag. Rev.* 2020. № 23. P. 1—12.

16. Dar M.A., Gladysz B., Buczacki A. Impact of COVID19 on Operational Activities of Manufacturing Organizations A Case Study and Industry 4.0 Based Survive Stabilise Sustainability (3S) Framework. *Energies.* 2021. № 14. P. 1900.

17. There Is No Returning to Normal After COVID 19. But There Is a Path Forward. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/covid19three-horizonsframework/>

18. Rai S.S., Rai S., Singh N.K. Organizational resilience and social economic sustainability: COVID 19 perspective. *Environ. Dev. Sustain.* 2021. P. 1—18.

19. John J., Thakur R. Long term effects of service adaptations made under pandemic conditions: The new "post COVID 19" normal. *Eur. J. Mark.* 2021. № 55. P. 1679—1700.

20. Teng Calleja M., Caringal Go J.F., Manaois J.O., Isidro M., Queenie Y., Zantua R.M.S. Examining organizational response and employee coping behaviors amid the COVID 19 pandemic. *J. Behav. Sci.* 2020. № 15. P. 34—50.

21. Lisnani L., Putri R.I.I., Zulkardi and Somakim. Designing Moodle features as e learning for learning mathematics in COVID 19 pandemic. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/17426596/1657/1/012024>

22. NCTM 2008 The role of technology in the teaching and learning of mathematics. URL: <http://www.nctm.org/about/content.aspx?id=14233>

23. Noawanit S. F., Jintavee K., Bundit P., Maneerat L. E learning system to enhance cognitive skills for learners in higher education. *Procedia Social and Behavioral Sciences.* 2015. № 174. P. 667—673.

24. Arkorful V., Abaidoo N. The role of e learning, the advantages and disadvantages of its adoption in higher education. *International Journal of Education and Research* 2014. № 2 (12). P. 397—410.

References:

1. Chuprij, L. (2013), "Conceptual principles of the national security policy of the Ukrainian state in the humanitarian sphere", *Politychnyj menedzhment*, vol. 1—2, pp. 35—41, available at: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/chuprii_kontseptualni.pdf (Accessed 10 June 2022).

2. Hazarian, S.V. (2019), "Bureaucratization or creativity: what to prepare a civil servant for?", *Public administration of the XXI century: a synthesis of science and practice : zb. tez XIKh Mizhnar. nauk. Konhresu [Publichne upravlinnia XXI stolittia: syntezy nauky tapraktyky : zb. tez XIKh Mizhnar. nauk. konhresu]*, KhariNADU, Kharkiv, Ukraine, 19 april.

3. Abramov, B.I. Sytnyk, H.P and Smolyanyuk, V.F. (2016), *Global and national security [Hlobal'na ta natsional'na bezpeka]*, NADU, Kyiv, Ukraine.

4. Zdioruk, S.I. (2015), "Challenges and threats to the humanitarian security of the Ukrainian State", *Coll. scientific expert mat-liv NISD, Ser. "Humanitarian Development"*, vol. 4, available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/Druk_Zdioruk_04_02_16-c7c39.pdf (Accessed 10 June 2022).

5. Orel, M. (2022), "Problems of public administration in the field of education in the hereditary period", *Naukovi pratsi Mizhrehional'noi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*, vol. (1 (60)), pp. 38—46. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1\(60\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2021-1(60)-7)

6. Orel, M.G. (2019), *Teoretychni osnovy derzhavnoho upravlinnia u sferi politychnoi bezpeky [Theoretical Foundations of Public Administration in Political Security]*, Polihraf plius, Kyiv, Ukraine.

7. Orel, M. H., Sytnyk, H. P., and Zubchuk, O. A., (2022), "Conceptual Understanding of the Peculiarities of Managing Innovation-Driven Development of the state in the Current Conditions", *Sci. in nov.*, vol. 18 (2), pp. 3—15. doi.org/10.15407/scine.18.02.003<https://scinn-eng.org.ua/ojs/index.php/ni/article/view/234/99>

8. Zoppelletto, A. and Bullini Orlandi, L. (2022), "Cultural and digital collaboration infrastructures as sustainability enhancing factors: A configurational approach", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 179, 121645. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121645>.

9. Aarathi, R. Akif Demircioglu, M. and Orazgaliyev. S. (2021), "Covid 19 and the New Normal of Organizations and Employees", *Sustainability*, vol. 13 available at: <https://www.mdpi.com/20711050/13/21/11942> (Accessed 10 June 2022)..

10. Murugan, S., Rajavel, S., Aggarwal, A.K. and Singh, A. (2020), "Volatility, uncertainty, complexity and ambiguity (VUCA) in context of the COVID 19 pandemic: Challenges and way forward", *Int. J. Health Syst. Implement. Res.*, vol. 4, pp. 10—16.

11. Kniffin, K.M., Narayanan, J., Anseel, F., Antonakis, J., Ashford, S.P., Bakker, A.B., Bamberger, P., Vapuji, H.,

Bhave, D.P. and Choi, V.K. (2021), "COVID 19 and the workplace: Implications, issues, and insights for future research and action", *Am. Psychol.*, vol. 76. P. 63.

12. ILO (2020), "Teleworking during the COVID 19 Pandemic and Beyond: A Practical Guide", available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_protect/protrav/travail/documents/instructional-material/wcms_751232.pdf (Accessed 10 June 2022).

13. Schuster, C., Weitzman, L., Sass Mikkelsen, K., Meyer Sahling, J., Bersch, K., Fukuyama, F., Paskov, P., Rogger, D., Mistree, D. and Kay, K. (2020), "Responding to COVID 19 Through Surveys of Public Servants", *Public Adm. Rev.*, vol. 80, pp. 792—796.

14. Ansell, C., Sorensen, E. and Torfing, J. (2020), "The COVID 19 pandemic as a game changer for public administration and leadership? The need for robust governance responses to turbulent problems", *Public Manag. Rev.*, vol. 23, pp. 1—12.

15. Ahmad, A., Alshurideh, M.T., Al Kurdi, B.H. and Salloum, S.A. (2020), "Factors Impacts Organization Digital Transformation and Organization Decision Making During Covid19", *Public Manag. Rev.*, vol. 23, pp. 1—12.

16. Dar, M.A., Gladysz, B. and Buczacki, A. (2021), "Impact of COVID19 on Operational Activities of Manufacturing Organizations A Case Study and Industry 4.0 Based Survive Stabilise Sustainability (3S)", *Framework. Energies*, vol. 14, P. 1900.

17. World Economic Forum (2020), "There Is No Returning to Normal After COVID 19. But There Is a Path Forward", available at: <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/covid19three-horizonsframework> (Accessed 10 June 2022).

18. Rai, S.S., Rai, S. and Singh, N.K. (2021), "Organizational resilience and social economic sustainability: COVID 19 perspective", *Environ. Dev. Sustain.*, pp. 1—18.

19. John, J. and Thakur, R. (2021), "Long term effects of service adaptations made under pandemic conditions: The new "post COVID 19" normal", *Eur. J. Mark.*, vol. 55, pp. 1679—1700.

20. Teng Calleja, M., Caringal, Go J.F. Manaois, J.O., Isidro, M., Queenie, Y. and Zantua, R.M.S. (2020), "Examining organizational response and employee coping behaviors amid the COVID 19 pandemic", *J. Behav. Sci.*, vol. 15, pp. 34—50.

21. Lisnani, L. and Putri, R.I.I., "Designing Moodle features as e learning for learning mathematics in COVID 19 pandemic", available at: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/17426596/1657/1/012024> (Accessed 10 June 2022).

22. NCTM (2008), "The role of technology in the teaching and learning of mathematics", available at: <http://www.nctm.org/about/content.aspx?id=14233> (Accessed 10 June 2022).

23. Noawanit, S. F., Jintavee, K., Bundit, P. and Maneerat, L. (2015), "E learning system to enhance cognitive skills for learners in higher education", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol. 174, pp. 667—673.

24. Arkorful, V. and Abaidoo, N. (2014), "The role of e learning, the advantages and disadvantages of its adoption in higher education", *International Journal of Education and Research*, vol. 2 (12), pp. 397—410.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2022 р.

УДК 352 (477): 322

Р. Б. Примуш,
к. держ. упр., м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-2408-6780

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.83

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО Й ОРГАНІЗАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ

R. Primush,
PhD in Public Administration, Kyiv

FORMATION OF LEGAL AND ORGANIZATIONAL MECHANISMS
OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY
IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE WAR PERIOD

У статті визначено особливості та тенденції розвитку правового й організаційного механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні в умовах воєнного періоду. Підґрунтя для визначення цих тенденцій становить чинна нормативно-правова база у сфері підтримки національної безпеки, у тому числі інституційної підтримки (органів державної влади, громадськості та інших публічних інституцій). Серед цих тенденцій, насамперед, окреслені такі: 1) удосконалення Стратегії національної безпеки України (2020 р.), адже вона є одним з основних організаційно-правових засобів публічного управління в досліджуваній сфері та має відповідати вимогам часу та суспільства, що змінилися через зовнішню агресію проти України; 2) упровадження системного підходу до формування та реалізації організаційного й правового механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні; 3) забезпечення стратегічності та довгостроковості планування в цій сфері. Констатовано, що в загальному контексті одним із пріоритетних завдань організаційного та правового механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні є налагодження дієвої інституційної взаємодії за будь яких умов.

It is stated that the state of national security in Ukraine at the present stage requires the formation of new trends towards the formation of its own security system. Of course, for the whole world, this process will also have certain consequences (both positive and negative) for the entire collective security system. Realizing that it is important to ensure the manifestation of positive consequences, some countries provide some assistance to Ukraine. However, it is worth remembering that it is necessary to implement a set of organizational and legal measures aimed at ensuring their own security in the long run. Since 2020, Ukraine has a strategic legal document in this area, entitled: "Human security — national security". This document is designed to ensure the social orientation of public policy. It is enough to look at its preamble, which recognizes the need to develop and adopt a number of strategies in the field of human capital conservation in Ukraine, the formation of its information and other security. Given the importance of ensuring its proper level within the legal field, we will consider in more detail the features of the formation of legal and organizational mechanisms of public administration in the field of national security.

The article identifies features and trends in the development of legal and organizational mechanisms of public administration in the field of national security in Ukraine during the war. The basis for identifying these trends is the current regulatory framework in the field of national security support, including institutional support (public authorities, the public and other public institutions). Among these trends, first of all, the following are outlined: 1) improvement of the National Security Strategy of Ukraine (2020), as it is one of the main organizational and legal tools of public administration in the study area and must meet the requirements of time and society. against Ukraine; 2) introduction of a systematic approach to the formation and implementation of organizational and legal mechanisms of public administration in the field of national security in Ukraine; 3) ensuring strategic and long-term planning in this area. It is stated that in the general context one of the priority tasks of organizational and legal mechanisms of public administration in the field of national security in Ukraine is to establish effective institutional cooperation under any circumstances.

Ключові слова: публічне управління, механізми, національна безпека, стратегія, органи влади.
Key words: state administration, mechanisms, national security, strategy, authorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Стан забезпечення національної безпеки в Україні на сучасному етапі вимагає формування нових тенденцій в напрямку формування власної системи безпеки. Звісно, для всього світу цей процес також матиме певні наслідки (як позитивні, так і негативні) на всю колективну систему безпеки. Розуміючи, що важливо забезпечити вияв саме позитивних наслідків, деякі країни надають Україні певну допомогу. Проте варто пам'ятати, що необхідно реалізовувати комплекс заходів організаційно-правового характеру, спрямовані на гарантування власної безпеки у віддаленій перспективі. З 2020 року в Україні діє стратегічний правовий документ у цій сфері, що має назву: "Безпека людини — безпека країни" [4]. Цей документ покликаний забезпечити соціальну орієнтованість державної політики. Досить подивитися його преамбулу, в якій визнано необхідність розробки та прийняття низки стратегій у сфері збереження людського капіталу в Україні, формування її інформаційної та іншої безпеки. Зважаючи на важливість забезпечення її належного рівня в межах правового поля, розглянемо більш детально особливості формування правового й організаційного механізмів публічного управління у сфері нацбезпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблема публічного управління у сфері національної безпеки є предметом пильної уваги чисельної групи науковців, до якої належать В. Бакуменко, С. Бєлай, О. Бондаренко, М. Вавринчук, В. Горбулін, С. Домбровська, О. Євсюков, С. Крук, О. Крюков, С. Майстро, Н. Нижник, В. Олуйко, С. Полторак, А. Помаза-Пономаренко, В. Садковий, Г. Ситник, В. Стрельцов та ін. [1; 3; 5; 6; 7; 8]. Разом із тим потребують окремого наукового розгляду тенденції формування правового й організаційного механізмів публічного управління у сфері нацбезпеки в Україні. Ці тенденції формуються, зокрема, за рахунок удосконалення правової бази, що потре-

бує уточнення через зміну вимог часу та суспільства в умовах наявного воєнного періоду.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета дослідження — визначити тенденції формування правового й організаційного механізмів публічного управління у сфері національної безпеки в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Варто відзначити, що такі тенденції у сфері нацбезпеки забезпечує Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки та інші комітети Верховної Ради України. У період з 2019 року по 2022 рік цим комітетом подано 70 проєктів законів і кодексів у сфері національної безпеки. Серед цих проєктів правових документів особливу увагу привертають такі:

1. Проєкт Постанови про Концепцію створення обороноздатної Української держави та суспільства (від 03.10.2019 р.).

2. Проєкт Закону про Національне агентство України з питань подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації (від 11.02.2020 р.).

3. Проєкт Закону про внесення змін до Закону України "Про основи національного спротиву" щодо надання можливості територіальній обороні виконувати завдання в районах ведення воєнних (бойових) дій (від 17.01.2022 р.) та ін. [2].

Слід зауважити, що деякі із законопроєктів покликані відкорегувати норми чинних правових актів, зокрема, Закону України "Про національну безпеку України" і Стратегії нацбезпеки в Україні. На наше переконання, особливої уваги заслуговує, насамперед, удосконалення Стратегії нацбезпеки в Україні (2020 року). Погоджуємося з ученими С. Домбровською, С. Круком, А. Помазою-Пономаренко та ін. [1; 6—8], які стверджують, що чинна та попередні стратегії у сфері національної безпеки суттєво різнилися одна від одної. Свідченням цього є хоча б те, що в кожній стратегії у сфері

Рис. 1. Сектор безпеки й оборони України

Джерело: складено на підставі [4; 6].

нацбезпеки (починаючи з 2007 року) була відкоригована мета, що ставила у верхів'я трикутника загроз національним інтересам то внутрішні, то зовнішні фактори, або ті й ті одночасно. Як результат, маємо ситуацію у дисбалансі забезпечення національних інтересів і відсутності у послідовності формування системи безпеки загалом. Крім того, має місце відсутність у цілому загально визнаного науково обгрунтованого понятійно-категорійного апарату, а також системного підходу при визначенні сутності, структури, змісту, призначення, процедур розробки та затвердження (тобто недосконалість теоретико-методологічних основ розробки) специфічних нормативно-правових документів, які традиційно використовуються розвиненими країнами світу у сфері забезпечення національної безпеки, а саме: концепцій, доктрин та стратегій [5].

У продовження відзначимо, що формування системи безпеки та національної безпеки відбувається у формі надзвичайно важливого державно-управлінського рішення — нормативно-правового акту. Кінцевий результат прийняття та впровадження нормативно-правового акту — це є ніщо інше як приклад дихотомічного поєднання дії організаційного та правового механізмів публічного управління. Відтак, важливо розглянути більш детально, яким чином в Україні налагоджено цей процес.

Як відомо, нормативно-правовий акт може бути (залежно від його юридичної сили) відіграє свою роль у розробці та впровадженні державної політики національної безпеки загалом. Цю юридичну силу визначає інституційна спроможність органу влади, що приймає такий правовий документ. Закон України "Про національну безпеку України" [4] визначає перелік суб'єктів, які наділені правом на розробку та прийняття того чи іншого правового документа у сфері нацбезпеки (рис. 1).

Варто погодитися з науковцями Г. Ситником, В. Олуйко, М. Вавринчуком [5], які зауважують, що перелік суб'єктів національної безпеки, визначених чинним законодавством [4], є більш ширшим і сформована практика прийняття та використання таких нормативно-правових актів в означеній сфері:

- Конституція України, конституційні закони;
- загальні та спеціальні закони для правового регулювання певних галузей суспільних відносин;
- декрети, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України;
- нормативно-правові акти вищих органів державної влади (укази Президента України, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України);
- нормативно-правові акти відомчого характеру (міністерств,

інших центральних органів виконавчої влади);

- розпорядження керівників місцевих державних адміністрацій, сільських, селищних, міських голів;
- інші нормативно-правові акти (статути, положення, інструкції, правила тощо).

У вищевказаному переліку нормативно-правових актів Стратегія нацбезпеки посідає особливе місце. До речі, поняття "стратегія" ототожнюється з таким термінами, як рішення, цілі, мистецтво тощо. Останнє дозволяє вказати на те, що процес розробки й прийняття управлінських рішень, які спрямовані на практичне розв'язання тих чи інших проблем (політичних, воєнних, соціальних та інших) у сфері суспільних відносин, є нічим іншим, як мистецтвом. Воно вимагає певної довершеності результату, його оптимальності. Відтак, головною метою "стратегії" є подальша деталізація системи поглядів, принципів і настанов, що відображені були попередньо в "доктрині" [там само]. Власне кажучи, має місце ієрархія розвитку організаційно-правового механізму публічного управління у сфері національної безпеки, а саме: спочатку приймається концепція, потім доктрина, і згодом — стратегія.

Прийняття Закону України "Про національну безпеку" зумовило втрату чинності низки нормативно-правових актів, зокрема Закону України "Про організацію оборонного планування" [4]. В останньому законодавчому акті містилося визначення стратегія як узгодженої за метою, завданнями, умовами і засобами довгострокової комплексної програми практичних дій щодо забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Чинне законодавство у сфері нацбезпеки окреслює, що стратегія національної безпеки України — це документ, який визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми за-

хисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки (див. Закон України "Про національну безпеку" [там само]).

На наше переконання, обидва визначення не є доскональними, але містять ключові положення, які слід урахувати, а саме:

1. Стратегія, дійсно, є довгостроковим правовим документом, а не програмою (що певною мірою узгоджено у ст. 26 Закону України "Про національну безпеку").

2. Стратегія повинна прийматися на довготривалій період (строком понад на 10 років). До речі, Закон України "Про організацію оборонного планування" визначив строк дії стратегії в цій сфері — 12 років [4].

3. Стратегія національної безпеки України розробляється за дорученням Президента України протягом 6 місяців після його вступу на пост. Проте акцент робиться не на прийнятті, а на важливості насамперед розробки стратегії. До речі, чинне законодавство визначає, що стратегія національної безпеки України схвалюється рішенням Ради національної безпеки і оборони України і затверджується указом Президента України [там само]. Проте ще в Законі України "Про організацію оборонного планування" [4] було визначено, що Президент України, звертаючись до Верховної Ради України з посланням про внутрішнє і зовнішнє становище, визначає (а не затверджує) Стратегію національної безпеки України.

Відзначимо, що законодавець розрізняє планувальні документи у сфері нацбезпеки залежно від терміну їхньої дії (див. ст. 25 Закону України "Про національну безпеку" [4]). При цьому виокремлюються документи довго-, середньо- і короткострокового планування (табл. 1).

Зважаючи на викладене вище та позицію вчених, вважаємо, що оновлена Стратегія національної безпеки України повинна:

— по-перше — бути розроблена з комплексним урахуванням мети, завдань, умов, засобів практичних дій терміном понад на 10 років. Щодо швидкоплинних змін у геополітичному просторі та внутрішньо економічному стані, то до них додаються суспільно-політичні зміни та воєнний період в Україні, які не дозволяють зреалізувати стратегічність нацбезпеки, але вимагають перегляду стратегії в означеній сфері кожні 3—5 років — не більше;

— по-друге — кожен новий Президент України (якщо не переобрали попереднього) звертається до Верховної Ради України з посланням про внутрішнє і зовнішнє становище щорічно, тобто з одного боку Стратегія у сфері нацбезпеки має розроблятися на 10 років, а з іншого — Президент має визначати уточнюючі завдання щодо цієї стратегії щорічно;

— по-третє — визначене на законодавчому рівні поняття стратегії у сфері нацбезпеки має фактично отожднюватися з поняттям "правовий документ", а не програма, план, документ (без юридичної сили), що далеко не так.

Слід зауважити, що реалізація міжнародно-правової відповідальності держави-агресора має здійснюватися на більш системній інституційній та правовій основі.

Таблиця 1. Види планування у сфері національної безпеки України

№ з/п	Назва виду планування	Назва документа планування
1	Довгострокове планування (понад 5 років)	Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегія кібербезпеки України, Національна розвідувальна програма
2	Середньострокове планування (до 5 років)	Інші стратегічні документи, програми щодо розвитку складових сектору безпеки і оборони, зокрема оснащення їх сучасним озброєнням і військовою технікою, створення необхідних запасів матеріально-технічних засобів та необхідних для цього потужностей оборонно-промислового комплексу, реалізація інших заходів з посилення обороноздатності держави
3	Короткострокове планування (до 3 років)	Щорічне розроблення планів утримання та розвитку (діяльності) складових сектору безпеки і оборони, основних показників здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями (на трирічний період), у яких визначаються завдання щодо реалізації документів довгострокового і середньострокового планування

Джерело: складено на підставі Закону України "Про національну безпеку" [4].

З цією метою розроблено проект Закону про Національне агентство України з питань подолання наслідків збройної агресії РФ. Поки він залишається на рівні законопроекту та передбачає таке:

1) створення нового центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом. Статтею 24 Закону України "Про центральні органи виконавчої влади" встановлено, що "інші центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом можуть бути утворені Кабінетом Міністрів України" [2]. Створення окремих центральних органів виконавчої влади має відбуватися не шляхом прийняття закону, як це зазначено в проекті про Нацагенство. Інакше це є втручанням у конституційну компетенцію Уряду. Відтак, йому має бути підзвітне та підконтрольне це агентство (ч. 2 ст. 21 Закону України "Про Кабінет Міністрів України" [2]);

2) створення нового центрального органу виконавчої влади має усунути дублювання повноважень. Наразі окремі повноваження, наприклад, формування доказової бази, що підтверджує факт збройної агресії РФ проти України, яка розпочалась 20.02.2014 р., здійснюються:

— Міністерством у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України;

— Міністерством юстиції України;

— Міністерством закордонних справ України;

— Генеральною прокуратурою України;

— Службою безпеки України;

— Національною поліцією;

— Державною прикордонною службою України;

— Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини;

— Генеральним штабом Збройних Сил України та іншими органами державної влади.

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 6 Закону України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях", постанови Верховної Ради України "Про комплекс невідкладних заходів щодо практичної реалізації міжнародно-правової відповідальності Російської Федерації за збройну агресію проти України" від 20.08.2018 р. № 2356-VIII Кабінетом Міністрів України створено міжвідомчий координаційний орган з метою узагальнення правової позиції держави у питанні відсічі та стримування збройної агресії РФ. Отже, актуальність оптимізації будови організаційної системи та правової бази в зазначеній сфері шляхом створення нового органу може викликати дискусію, але процесом є неминучим. Адже це має унеможливити появу нових і кристалізацію наявних проблем та загроз.

ВИСНОВКИ

Таким чином, кінцевий результат прийняття та впровадження нормативно-правового акту — це є ніщо інше як приклад дихотомічного поєднання формування та дії правового й організаційного механізмів публічного управління у сфері національної безпеки. Одне з найбільш вагомих значень у сфері національної безпеки відіграє такий нормативно-правовий акт, як стратегія, що покликана гарантувати систему безпеки за будь-яких умов, у т.ч. у воєнний період. Крім того, з'ясовано, що стратегія у сфері національної безпеки України — це адміністративно-політична основа повсякденної діяльності системи органів публічного управління в межах правового поля, спрямованої на досягнення національних цілей, ефективним організаційно-правовим інструментом вказаної системи. Тому розробка стратегії у сфері національної безпеки України передбачає всебічний аналіз ситуації (позитивні і негативні ефекти, наявні та ймовірні можливості для сил безпеки й оборони, засоби ресурси тощо). Реалізація цих заходів відбувається з урахуванням попередньо сформованих доктринальних установок щодо захисту та реалізації національних інтересів і уточнення на цій основі національних цілей та їх пріоритетності (ієрархії), що має відбуватися на довгостроковій основі. Зважаючи на протиріччя, наявні у чинному законодавстві щодо забезпечення стратегічності та довгостроковості, зовнішню агресію проти України, що зумовила зміну вимог суспільства до системи її безпеки та вітчизняної правової бази, вважаємо, що остання відзначається парадигмальністю розвитку, тобто новими інтенціями формування, дослідженню яких будуть присвячені наші подальші наукові розвідки.

Література:

1. Домбровська С.М., Полторак С.Т. Механізми формування безпеки держави // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_1_21.
2. Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=239.

3. Нижник Н. Национальная безопасность: концептуальные основания и феноменологическая характеристика. 1991. URL: http://window.edu.ru/resource/162/59162/files/ass_part_1.pdf

4. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://rada.gov.ua/>

5. Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Національна безпека України: теорія і практика: Монографія. За заг. ред. Г.П. Ситника. Хмельницький-Київ.: Вид-во "Кондор", 2007. 669 с.

6. Крук С. І. Поняття та сутність механізмів державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України // Держава та регіони, 2018. № 4. С. 87—90.

7. Помаза-Пономаренко А.Л. "Національна безпека", [in:] Законодавство України: монографія. Х.: НУЦЗУ. 2018. 168 с.

8. Akimova L., Litvinova I., Ilchenko H., Pomaza-Ponomarenko A. The negative impact of corruption on the economic security of states. Scientific journal "International Journal of Management". 2020. № 11 (5). P. 1058—1071.

References:

1. Dombrovskaya, S.M. and Poltorak, S.T. (2015), "Mechanisms of state security formation", *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya i mistsevoho samovryaduvannya* [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_1_21 (Accessed 4 June 2022).

2. Committee on National Security, Defense and Intelligence of the Verkhovna Rada of Ukraine (2022), available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=239 (Accessed 4 June 2022).

3. Nizhnik, N. (1991), "National security: conceptual foundations and phenomenological characteristics", [Online], available at: http://window.edu.ru/resource/162/59162/files/ass_part_1.pdf (Accessed 4 June 2022).

4. Official web site of the Verkhovna Rada of Ukraine (2022), available at: <http://rada.gov.ua/> (Accessed 4 June 2022).

5. Sitnik, G.P., Oluyko, V.M. and Vavrinchuk, M.P. (2007), *Natsional'na bezpeka Ukrayiny: teoriya i praktyka* [National Security of Ukraine: Theory and Practice], Vydvo "Kondor", Khmelnytsky-Kyiv, Ukraine.

6. Kruk, S.I. (2018), "The concept and essence of mechanisms of public administration in the field of national security of Ukraine", *Derzhava ta rehiony*, vol. 4, pp. 87—90.

7. Pomaza-Ponomarenko, A.L. (2018), "National Security", *Zakonodavstvo Ukrayiny* [Legislation of Ukraine], NUCZU, Kharkiv, Ukraine.

8. Akimova, L., Litvinova, I., Ilchenko, H. and Pomaza-Ponomarenko, A. (2020), "The negative impact of corruption on the economic security of states", *Scientific journal "International Journal of Management"*, vol. 11 (5), pp. 1058—1071.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2022 р.

- В. П. Якобчук,
к. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності
та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0003-2147-7994*
- А. Б. Войтенко,
к. держ. упр., Заслужений юрист України, професор кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного управління,
Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0001-8661-2101*
- Н. С. Пугачова,
асистент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності
та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир
ORCID ID: 0000-0002-9101-1148*
- С. В. Безносюк,
начальник Управління з питань цивільного захисту населення
та оборонної роботи, Житомирська обласна державна адміністрація
ORCID ID: 0000-0002-5163-5175,*
- О. В. Кравець,
Головне управління ДСНС України у Житомирській області
ORCID ID: 0000-0002-5698-3670*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.88

ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЦИВІЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ РЕГІОНУ

- V. Yakobchuk,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Economic Theory,
Intellectual Property And Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr
- A. Voytenko,
PhD in Public Administration, Professor of the Department of Economic Theory,
Intellectual Property And Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr
- N. Puhachova,
Assistant of the Department of Economic Theory, Intellectual Property
And Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr
- S. Beznosiuk,
Head of the Department for Civil Protection and Defense
of the Zhytomyr Regional State Administration, Zhytomyr
- O. Kravets,
Main Directorate of the SES of Ukraine in Zhytomyr Region

INNOVATIVE MECHANISMS FOR EFFECTIVE CIVIL SECURITY MANAGEMENT IN THE REGION

Досліджено основні наукові підходи до формування системи цивільної безпеки на територіальному рівні, визначено механізми та інструменти публічного управління цивільним захистом населення та територій від надзвичайних ситуацій. Акцентовано увагу на пріоритетних напрямках публічної політики у сфері цивільної безпеки розвитку територіальних громад та механізмів її реалізації. Відображено позитивний досвід демократичних країн формування системи цивільної безпеки на регіональному рівні, врахування якого дозволить підвищити рівень надійності єдиної державної системи цивільної безпеки.

Дослідження показало, що формування ефективної системи цивільної безпеки в територіальних громадах сприятиме успішній реалізації державної політики цивільного захисту як населення так і громад. Результативність створення системи залежить від чіткого визначення та розподілу повноважень, ресурсів і функцій між суб'єктами управління усіх рівнів для забезпечення системного підходу щодо планування і реалізації заходів посилення цивільної безпеки, вирішення проблеми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Завершальний етап реформування адміністративно-територіального устрою в Україні, повинен супроводжуватись радикальними управлінськими, економічними та структурно-функціональними змінами в організації діяльності органів місцевого самоврядування з питань цивільної безпеки. Таким чином, формування системи цивільної безпеки територіальних громад своєчасною посилить інституційну здатність місцевої влади щодо захисту населення їх територій.

Пріоритетними напрямками вирішення цієї задачі є утворення на рівні територіальних громад дієвих служб цивільної безпеки із швидким попередженням і реагуванням на надзвичайні ситуації, розбудова місцевих ланок цивільної безпеки. Важлива роль системи цивільної безпеки на місцях полягає у створенні розгалуженої системи підрозділів місцевої пожежної охорони, які здатні у найкоротший час прибути до місця події, організація активного добровольчого руху, запровадження системи європейських стандартів.

The main scientific approaches to the formation of the civil security system at the territorial level have been studied, mechanisms and tools for public management of civil protection of the population and territories from emergencies have been determined. Attention is paid to the priority directions of public policy in the field of civil security of the development of territorial communities and mechanisms for its implementation. The positive experience of democracies in the formation of a civil security system at the regional level is reflected, taking into account which will increase the level of reliability of the unified state civil security system.

The study showed that the formation of an effective system of civil security in territorial communities will contribute to the successful implementation of state policy of civil protection for both the population and communities. The effectiveness of the system depends on a clear definition and distribution of powers, resources and functions between governments at all levels to ensure a systematic approach to planning and implementing measures to strengthen civil security, address the protection of the population and territories from emergencies.

The final stage of reforming the administrative-territorial system in Ukraine should be accompanied by radical administrative, economic and structural-functional changes in the organization of local government activities on civil security. Thus, the formation of a civil security system of territorial communities in a timely manner will strengthen the institutional capacity of local authorities to protect the population of their territories.

Priority areas for solving this problem are the establishment of effective civil security services at the level of territorial communities with rapid warning and response to emergencies, the development of local civil security units. An important role of the local civil security system is to create an extensive system of local fire brigades that can arrive at the scene in the shortest possible time, organize an active volunteer movement, and introduce a system of European standards.

Ключові слова: цивільна безпека, захист, надзвичайна ситуація, державна політика, публічне управління, система, структура, територіальна громада.

Key words: civil security, protection, emergency, state policy, public administration, system, structure, territorial community.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Попередження безпеки та захист від загроз, це найбільш актуальна проблема у вирішенні якої повинні бути зацікавлені всі інститути державного управління та місцевого самоврядування. З іншого боку, забезпечен-

ня абсолютної безпеки особи, суспільства, території практично неможливо, в повсякденному житті небезпеки присутні завжди і мова повинна йти про її мінімізацію для людини і суспільства. Так, науково-технічний прогрес позитивно впливає на добробут людини, покращення якості життя, умови праці, розвиток промислового та сільського виробництва, з іншого боку, в сучасному світі, під впливом розвитку НТП з'явилися вкрай негативні тен-

денції для природи і людини, зросли антропогенні небезпеки, природні, техногенні та екологічні катастрофи, які мають руйнівний ефект та величезні втрати. Крім того, все більше починають домінувати політичні, суспільні, соціально-економічні, воєнні, техногенні, природні чинники виникнення небезпек для життєдіяльності людини, збереження матеріальних та історичних цінностей, навколишнього природного середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЮТЬСЯ АВТОРИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Перед державою та регіонами стоїть питання створення системи цивільної безпеки, у формуванні якої особлива роль належить публічним органам в цілому і територіальній системі цивільного захисту зокрема. Науковцями проведено ряд досліджень пов'язаних з актуальними питаннями цивільної безпеки держави, а саме ці питання висвітлені в працях С.О. Андрєєва, С.В. Майстро, Н.В. Григоренка, П.Й. Гучек, О.О. Труша, П.Б. Волянського, Б.М. Данилишина, Н.Г. Клименко, О.Я. Лещенка, С.Ф. Марова, О.А. Мельниченко, але виникнення ряду актуальних проблем формування системи цивільного захисту на територіальному рівні потребують подальших досліджень.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування напрямів формування інноваційних механізмів публічного управління по створенню системи цивільної безпеки регіону з використанням зарубіжного досвіду та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення інструментів цивільного захисту населення на територіальному рівні.

Для досягнення мети було визначено ряд завдань: визначити роль інститутів державної влади по формуванню системи цивільної безпеки регіону; проаналізувати механізми інституційного забезпечення функціонування системи цивільного захисту; дослідити інструменти державного управління цивільною безпекою регіонів в зарубіжних країнах; розкрити напрями формування системи цивільної безпеки регіону з використанням досвіду демократичних країн; запропонувати заходи реалізації політики держави по формуванню системи цивільної безпеки. В дослідженні було використано спеціальні та загальнонаукові методи дослідження, структурно-функціональний підхід в дослідженні системи цивільного захисту, аналізу і синтезу при характеристиці небезпек, наукового абстрагування, діалектичний підхід, історичний, порівняльного аналізу, єдності логічного та історичного, аналогії, моделювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Масштаби техногенних та природних катастроф в останні десятиліття можна порівняти з надзвичайними

ситуаціями в період воєнних дій. Зросли загрози тероризму та диверсій, які можуть бути спрямовані на потенційно небезпечні об'єкти та призвести до катастрофічних наслідків, що виходять за межі національних кордонів. Протягом останніх років зросла ступінь тероризму як фактору стратегічних загроз національній безпеці держави. Особливо небезпечним є технологічний тероризм, який включає біологічні, хімічні, вибухові речовини особливо руйнівної сили, посилюється також тероризм кібернетичний та радіологічний. Актуальність питань з забезпечення безпеки життєдіяльності населення на територіальному рівні, також пов'язана з тривалим воєнним конфліктом, під час якого з російської сторони застосовується високоточна зброя, спрямована на ураження важливих об'єктів інфраструктури, економіки та життєзабезпечення населення, інформаційним впливом на мешканців відповідних територій і, як наслідок, необхідністю своєчасного оповіщення населення і відновлення систем життєзабезпечення людей, надання допомоги евакуйованим.

Цивільна безпека — це створення сприятливих, нормальних умов для навколишнього середовища та людини, зниження можливостей для впливу факторів небезпек, які негативно впливають на здоров'я, життя, права власності, законні інтереси громадян. Закон України "Про національну безпеку України" від 21.06.2018 р. визначає пріоритетами національної безпеки України створення екологічних та техногенних безпек населення та суспільства. Також, цим законом визначено цивільний захист як окрему сферу національної безпеки держави, а органи та сили цивільного захисту — окремими суб'єктами забезпечення національної безпеки. Щоб запобігти виникненню надзвичайних ситуацій єдиною державною системою цивільного захисту здійснюється оцінка рівнів ризику, реалізуються правові, соціально-економічні, політичні, організаційно-технічні, технологічні, санітарно-гігієнічні та інші заходи, що спрямовуються на регулювання безпеки. На основі аналізу даних, моніторингу (спостережень), експертизи, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу подій здійснюється завчасне реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації [6].

Планування майбутньої діяльності системи цивільного захисту регіону пов'язане з локалізацією і ліквідацією аварійних особливо небезпечних ситуацій, акцентуванням уваги на функціональні і територіальні підсистеми та їх ланки, цільову мобілізацію дій, при активній участі органів місцевої влади, суб'єктів бізнесу через ведення обліку, формування статистичних звітностей, аналіз першопричин надзвичайних ситуацій. Ці дії потребують комплексного наукового та технічного супроводу реалізації політики цивільної безпеки, функціонування відомчих наукових установ та науково-виробничих об'єктів, що погоджені з центральними органами влади та забезпечують безпекові заходи [4].

Реалізація політики держави в сфері цивільної безпеки регіонів можлива при ефективній діяльності системи цивільного захисту на територіальному рівні, яка відіграє важливу роль у забезпеченні національної безпеки будь-якої розвиненої країни. Територіальні моделі цивільного захисту європейських країн суттєво відрізняються, проте мають сукупні ключові принципи і цілі —

запобігання, боротьба з наслідками і відновлення безпечності розвитку територій та людини, після катастроф природного і техногенного характеру, незважаючи на причини їх виникнення, з метою захисту основних прав і свобод громадян, їх власності, бізнесової діяльності.

Досвід функціонування системи цивільного захисту у Франції, пов'язаний зі створенням Національного управління цивільного захисту (ЦЗ) і цивільної безпеки МВС, у Великій Британії — Управління ЦЗ при МВС, в Італії — Національна служба ЦЗ під егідою Міністерства ЦЗ, у Німеччині — Федеральне управління ЦЗ, підпорядковане канцлеру. Нідерландська структура цивільного захисту має особливі риси, управління системою ЦЗ здійснюється державними інститутами, держава розділена на 12 округів (відповідно до кількості провінцій), в яких комісар провінції керує діяльністю органів управління ЦЗ, а начальник служби ЦЗ здійснює безпосереднє керування. Відмінною рисою організації є керування бургомістром службами цивільного захисту окремих громад, якому підпорядковуються всі місцеві служби, що забезпечують безпечну життєдіяльність громад: медична, протипожежна, соціального забезпечення та комунальних послуг, поліцейська [1].

Ефективність системи ЦЗ у Німеччині, на місцевому рівні, пов'язана з широкою участю в ЦЗ добровільних організацій та формувань. На державному рівні Міністерство внутрішніх справ здійснює організацію цивільного захисту, при цьому, окремими федеральними міністерствами здійснюється забезпечення заходів ЦЗ, тому створено постійний комітет при МВС, якому є підвідомчі відділи МВС земель. Федеральним управлінням, що здійснює захист при виникненні катастроф, в структурі МВС, забезпечується координація дій органів виконавчої влади, установ та організацій з питань надзвичайних ситуацій, комунального самоврядування. Фундамент системи цивільного захисту складають підрозділи, які входять до Служби захисту від катастроф, якими керує федеральний Союз самозахисту. З цією службою тісно співпрацюють або входять до неї цілий ряд добровільних громадських організацій [7].

Особливістю національної оборони Франції є цивільний захист, керівництво яким, здійснює міністр внутрішніх справ через департамент ЦЗ. В країні утворені спеціальні органи управління НС, а система цивільного захисту підтримується всіма гілками влади, які несуть рівну ступінь відповідальності під час виконання завдань із попередження, реагування на надзвичайні ситуації та події, ліквідації їх наслідків. На регіональному та місцевому рівні керівництво цивільним захистом здійснює голова відповідної адміністрації (префект або мер), який може залучати всі наявні на підвідомчій йому території сили та засоби. Органи управління, сили та засоби, що безпосередньо їх організують та реалізують в мирний час не відрізняються від тих, що будуть використовуватися у воєнний час [1].

Державна політика цивільного захисту, організація планування та забезпечення заходів реагування на надзвичайні ситуації (НС), в тому числі здійснення рятувальних робіт, у Швеції здійснюється Шведським цивільним

агентством на випадок непередбачених ситуацій (далі — MSB). Це агентство взаємодіє з органами місцевого самоврядування та добровільними громадськими організаціями у реалізації свого головного завдання — запобігання НС. У своїй роботі MSB приділяє важливу увагу навчанню населення діям у надзвичайних ситуаціях, в основі якої лежить навчальна, роз'яснювальна та профілактична робота.

Інформаційний та аналітично-дослідницький департаменти є структурними підрозділами агентства, на які покладаються функції з організації інформаційно-аналітичної роботи, забезпечення оповіщення органів державного управління та населення Швеції про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій. Також, до структури MSB входять інші функціональні управління: забезпечення нагляду, попередження виникнення надзвичайних ситуацій, міжнародного співробітництва, забезпечення заходів у випадку надзвичайних ситуацій, а також адміністративні підрозділи: юридичний та з питань співробітництва з країнами ЄС. Керівником агентства є Генеральний директор, який входить також до керівного органу MSB — правління [5].

Система готовності до НС у Швеції направлена на захист здоров'я і життя, життєво важливої інфраструктури від всіх видів ризиків і загроз на підставі оцінювання небезпеки виникнення НС та готовності до реагування на них, також програм планування, профілактики, реагування та відновлення, забезпечення готовності. Ця система, в першу чергу, ґрунтується на засадах відповідальності публічних органів за реалізацію заходів із попередження надзвичайних ситуацій, вчасне реагування на них та ліквідації їх наслідків.

На регіональному рівні, округи адміністративних рад координують діяльність структур цивільного захисту та виступають у якості координаційного центру між державою та приватним сектором, зі ЗМІ під час ліквідації наслідків стихійних лих та надзвичайних ситуацій. Шведські муніципалітети мають великий рівень автономії на місцевому рівні в подоланні НС, муніципалітети несуть повну відповідальність за організацію цивільного захисту та керівництво з ліквідації надзвичайних ситуацій на місцевому рівні. За таких обставин муніципальна влада має сприяння і допомогу з боку керівництва округу. Пожежна безпека та рятувальні роботи, також відносяться до повноважень муніципалітетів. Крім того, кожен муніципалітет несе відповідальність за цивільну оборону та екстрену мобілізацію. Водночас муніципальна влада контролює діяльність, яка небезпечна для навколишнього середовища, фінансує рятувальні служби [7].

Аналіз досвіду європейських країн показує необхідність організації спільних дій під час реагування на значні надзвичайні ситуації, коли держава-член Євросоюзу виявилася неспроможною забезпечити подолання наслідків НС. За даних умов країни ЄС вживають спільні організаційні заходи що регламентуються європейськими органами ЦЗ, особливо на дальніх територіях країн — членів Європейського Союзу. Рішеннями держав Євросоюзу, створено і передбачено застосування Глобальної системи спостережень за можливими небезпеками і постійні супутники країн ЄС.

Окрім того, позитивним є досвід європейських країн щодо перерозподілу прав, відповідальності, видатків між центральними та місцевими органами управління на користь останніх, унаслідок чого збільшується відповідальність місцевих органів влади та громад. Ефективним зарубіжним моделям системи ЦЗ властиві такі риси [7]:

- пріоритетом системи ЦЗ регіонів в європейських країнах, в сучасних умовах є не ліквідація, а прогнозування, моніторинг і, у разі можливості, попередження НС. Водночас слід зважати на те, що витрати коштів на попередження НС зазвичай є принципово нижчими порівняно з витратами на усунення негативних наслідків НС;

- управління регіональними системами ЦЗ в більшості європейських країн здійснюється на урядовому рівні безпосередньо, або через МВС, або через спеціально створені органи державної влади, які мають статус агентств;

- у розпорядженні органів управління ЦЗ перебувають значні сили й засоби, укомплектовані професійними пожежниками та рятувальниками, які характеризуються високим ступенем оснащення. Водночас паралельно активно залучаються добровільні пожежні та аварійно-рятувальні команди, які за чисельністю в декілька раз перевищують професійні;

- у багатьох країнах найбільший обсяг завдань щодо організації та забезпечення, у тому числі фінансового, пожежних, аварійно-рятувальних і інших невідкладних робіт, покладається на місцеві органи.

Таким чином, країни ЄС накопичили значний досвід створення й функціонування ефективних систем ЦЗ та їх фінансового й ресурсного забезпечення. Використання цього досвіду у процесі реформування служби цивільного захисту України сприятиме підвищенню її результативності та дієвості в умовах як мирного часу, так і в разі потреби військового характеру. Досвід іноземних країн щодо попередження їх виникнення та ліквідації наслідків є актуальним для вивчення та впровадження в Україні. Зазначене підкріплюється з однієї сторони — аналізом розвитку цивільного захисту в зарубіжних державах, а з іншої — наслідками реформування системи цивільного захисту України, що проходить поволі, внаслідок чого кількість надзвичайних ситуацій та масштабність їх наслідків збільшується, що викликає хвилювання в суспільстві.

Зростання ступеня небезпек та збільшення загальної потреби розв'язання численних практичних проблем у сфері ЦЗ регіонів, потребує постійних трансформацій механізмів управління та інституціональних засад функціонування системи цивільної безпеки, які до цього часу не є усталеними, остаточно сформованими. Визначальними причинами виникнення НС в регіонах є значний техногенний тягар територій, значна фізична зношеність та моральний застарілість основних виробничих фондів більшості підприємств, незадовільна утилізація відходів, недостатність професійної підготовки кадрів, низький рівень застосування прогресивних ресурсозберігаючих і екологічнобезпечних технологій, ігнорування економічних факторів, вимог, стандартів тощо.

Ефективність територіальної політики цивільної безпеки, реалізація заходів із попередження виникнення надзвичайних ситуацій базується виключно на прогнозуванні і моніторингу надзвичайних ситуацій. Статтею 43 Кодексу цивільного захисту України передбачено концепцію створення зазначеної системи, втім, вона сьогодні не реалізована в повному обсязі. Навіть без залучення додаткових фінансових ресурсів, реалізація системи заходів можлива при належних організаційних заходах, пов'язаних з підвищенням компетентностей очільників територіальних органів управління системи цивільного захисту, які мають низький рівень підготовки у сфері цивільного захисту, не знають ключових положень Кодексу цивільного захисту. Зважаючи на це, їх практичні дії з організації реагування на надзвичайні ситуації, з вирішення інших питань цивільного захисту відбувається недостатньо ефективно [2].

Досвід реалізації політики цивільної безпеки регіонів в іноземних державах показує необхідність розробки й застосування прогнозно-моделюючих комплексів або комп'ютерних програм моделювання і підтримки рішень, у разі виникнення найбільш ймовірних надзвичайних ситуацій, що притаманні тому чи іншому місту, наприклад: аварія з викидом небезпечних хімічних речовин, повінь тощо.

В Житомирській області дії організацій, установ та підприємств зорієнтовані на реалізацію вимог нормативно-правових документів у сфері ЦЗ, підтримання в готовності органів управління і сил ЦЗ до виконання завдань за призначенням. Головні завдання та основні напрямки роботи в сфері ЦЗ області визначаються Планом основних заходів ЦЗ, який щороку затверджується розпорядженням голови обласної державної адміністрації. Відповідно до вказаного плану, виконання вимог нормативно-правових актів в сфері ЦЗ та з метою перевірки практичної готовності органів управління та сил ЦЗ області до реагування на НС проводяться командно-штабні навчання з органами управління та силами ЦЗ районних ланок.

На регіональному рівні, недостатня ефективність політики цивільної безпеки, пов'язана з недостатнім фінансуванням, формальною роботою місцевих інвентаризаційних комісій, недостатньою роботою з власниками захисних споруд приватної форми власності щодо проведення технічної інвентаризації належних їм захисних споруд та відсутність важелів впливу на цих суб'єктів господарювання. Проводиться й певна робота щодо вирішення питання забезпечення населення і працівників спеціалізованих служб цивільного захисту засобами індивідуального захисту, приладами дозиметричного і хімічного контролю, радіаційної та хімічної розвідки. В регіонах України проводиться значна робота по реалізації основних завдань політики цивільної безпеки. Але, разом з тим, автоматизована система цивільного оповіщення (СЦО) залишається в незадовільному стані, оскільки технічно і морально застаріла. Для її покращення прийнята Концепція, що забезпечує розвиток та технічну модернізацію систем цивільної безпеки за допомогою загальнодержавних, територіальних та місцевих автоматизованих СЦО, які сповіщають населення територіальних громад про загрозу виникнення або виник-

нення НС, яка наближена до європейських стандартів [3].

Розбудова сучасної та дієвої системи цивільної безпеки в регіонах, вдосконалення державного управління у цій сфері вимагають вжиття додаткових організаційних та практичних заходів з розв'язання існуючих проблемних питань. Зокрема передбачаються заходи делегування додаткових повноважень у сфері цивільного захисту на територіальний рівень, вдосконалення взаємодії органів місцевого самоврядування та органів державної влади, врегулювання цих та інших питань шляхом внесення змін до чинного законодавства тощо. Передача більшості повноважень і ресурсів до територіальних громад викликала ряд позитивних і негативних наслідків у безпеці життя громадян, тому повинна бути побудована елементарна і логічна система місцевого самоврядування, відповідно до вимог чинного законодавства. Саме тому, створення системи цивільної безпеки територій від НС, що спроможна гарантувати безпеку людини, є одним із інноваційних інструментів реформування адміністративно-територіального устрою держави.

Ефективність системи цивільної безпеки в територіальних громадах, їх сталий соціально-економічний розвиток та зростання добробуту населення практично неможливі без вирішення питань безпеки життєдіяльності людини, її захисту від надзвичайних ситуацій на місцевому рівні. Основними завданнями, що сформувалися перед новоствореними громадами, відносно створення якісно нової, дієвої та орієнтованої на європейські стандарти системи цивільної безпеки на місцях є вчасне надання інформації населенню про ступінь загроз, створення комісії з питань цивільного захисту, створення місцевих пожежних охорон, формування системи контролю, розвиток інструментів евакуації населення у безпечні райони, їх розміщення, удосконалення системи укриттів населення у захисних спорудах, формування систем радіаційного, хімічного, біологічного, медичного, психологічного захисту населення, створення системи забезпечення життєдіяльності постраждалих від НС, організація робіт з запобігання, реагування на НС.

Подальше удосконалення єдиної державної системи цивільної безпеки, перегляд існуючого порядку нагляду і контролю в галузі пожежної та техногенної безпеки, попередження НС та запобігання пожеж, значне збільшення мережі пожежних команд на місцях та приєднання волонтерів для забезпечення пожежної охорони, запровадження добровільного страхування, це все задача місцевих органів влади та територіальних громад. Важливим є питання пожежної охорони громади, зокрема утворення місцевих пожежних команд в територіальних громадах, оповіщення і інформування населення про загрозу або виникнення НС, евакуації (прийому постраждалого населення з інших територій) або укриття в захисних спорудах.

На перший план виходить підготовка та навчання населення діям при небезпеці та виникненні НС на території громади. Важлива роль на цьому напрямку належить навчально-методичним центрам сфери цивільного захисту та безпеки життєдіяльності, які

функціонують в усіх регіонах України. Науково-методичне забезпечення їх діяльності здійснює Інститут державного управління у сфері цивільного захисту, який виконує функції головного навчально-методичного центру сфери цивільного захисту. Реалізація вищезазначених повноважень дасть можливість громадам бути спроможними та самодостатніми у забезпеченні життєдіяльності свого населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій. Дієва система цивільної безпеки в Україні, вдосконалення державного управління у цій галузі вимагає вжиття додаткових практичних та організаційних заходів з вирішення існуючих проблемних питань. Ця вагомасправа налагодить стабільний соціальний розвиток суспільства, сприятиме подальшому зростанню цивільної безпеки [4].

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Зміни адміністративно-територіального устрою України, завершення децентралізаційних процесів, реформ місцевого самоврядування, дали можливість змінити повноваження, розподілити функціональні обов'язки повноважень в процесі виконання завдань цивільної безпеки населення і територій, організувати співпрацю функціональних та територіальних підсистем. Територіальні громади повинні створити економічне підґрунтя для достатньої економічної активності на власній території, забезпечити належний рівень життя та економічної безпеки населення. Територіальна підсистема системи цивільної безпеки включає самостійні ланки територіальних громад, має забезпечити реалізацію державної політики та ефективно виконання завдань у сфері цивільного захисту на обласному рівні. Для спроможності захищати своє населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального і воєнного характеру об'єднанням територіальних громад пропонується здійснити наступні заходи.

Значну роль у формуванні систем цивільної безпеки на місцях має зіграти паспортизація ризиків виникнення надзвичайних ситуацій в межах своєї території та дій у разі їх виникнення. В цих паспортах відобразити аналітичні дані можливого розвитку подій і загальну об'єктивну інформацію щодо спроможності реагування сил громади з застосуванням наявних технічних засобів. Більшості регіонам України притаманними є пожежі у природних екосистемах, метеорологічні НС, пожежі, аварії (катастрофи) на транспорті, вибухи, зношеність інженерних мереж, геологічні НС. Саме тому, на місцевому рівні потрібно організувати ведення паспортів ризиків виникнення надзвичайних ситуацій з вичерпним відображенням всіх наявних на цих територіях рятувальних засобів та перспективами їх застосування для рятувальних робіт. Весь час проводити аналіз достовірних причин виникнення НС і висвітлювати результати з рекомендаціями щодо майбутніх запобіжних заходів.

Таким чином, місцева система цивільної безпеки повинна розробляти та організовувати реалізацію

програм та планів заходів, в тому числі які направлені на забезпечення техногенної та пожежної безпеки, захист населення і територій від НС та попередження їх виникненню, проводити заходи, які направлені на забезпечення постійної діяльності і суб'єктів господарювання, які відносяться до сфери їх управління, в особливий період, організувати проведення робіт з ліквідації наслідків НС на відповідній території громади, а також хімічного, радіаційного, медичного, біологічного захисту населення та інженерного захисту територій від наслідків таких ситуацій.

Література:

1. Труш О. О. Досвід побудови та діяльності систем ЦЗ країн-членів ЄС Північної Європи та Норвегії. Державне будівництво, 2009. № 2. ULR: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_50
2. Кодекс цивільного захисту від 02.10.2012 № 5403.
3. Гучек П. Й. Моделі, методи та інформаційні технології керування службою надзвичайних ситуацій регіонального рівня: дис. д.техн.н.: 05.13.06 / ДВНЗ "Херсонський державний технічний університет". — Херсон, 2016. — 332 с.
4. Андреев С. О. Організаційно-правовий механізм державного управління цивільним захистом на регіональному рівні: недоліки та шляхи усунення. Актуальні проблеми державного управління. 2008. № 2. 418—427 с. ULR: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2008_2_57
5. Практичний poradnyk z realizatsii osnovnykh zakhodiv tsyvil'nogo zakhystu v umovakh reformuvannya mistseвого самоврядування та територіальної організації влади в Україні / [М.В. Білошицький, О.Я. Лещенко, В.І. Мазуренко, М.О. Маюров, В.М. Михайлов, А.М. Мул, Н.М. Романюк]; за заг. ред. П.Б. Волянського. К.: ІДУЦЗ, 2016. 64 с.
6. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 р. ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>
7. Ковальчук В. М. Теоретичні підходи до організації систем ЦО країн НАТО в контексті адаптації їх досвіду для України. Ефективність державного управління, 2015. Вип. 42. С. 85—93.

References:

1. Trush, O. O. (2009), "Experience in building and operating the CC systems of the EU member states of Northern Europe and Norway", *Derzhavne budivnytstvo*, vol. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_50
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Code of Civil Protection of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>
3. Huchek, P. J. (2016), "Models, methods and information technologies of the management of regional emergency services", Abstract of Ph.D. dissertation, Technical sciences, Kherson National Technical University, Kherson, Ukraine.
4. Andreiev, S. O. (2008), "Organizational and legal mechanism of state management of civil protection at the regional level: shortcomings and ways to eliminate", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*. vol. 2,

pp. 418—427, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2008_2_57

5. Biloshyts'kyj, M.V., Leschenko, O.Ya., Mazurenko, V.I., Maiurov, M.O. and others (2016), *Praktychnyj poradnyk z realizatsii osnovnykh zakhodiv tsyvil'nogo zakhystu v umovakh reformuvannya mistseвого самоврядування та територіальної організації влади в Україні* [Practical guide to the implementation of basic measures of civil protection in the context of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine], IDUTsZ, Kyiv, Ukraine.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

7. Koval'chuk, V. M. (2015), "Theoretical approaches to the organization of NATO CO systems in the context of adapting their experience for Ukraine", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 42, pp. 85—93. *Стаття надійшла до редакції 27.05.2022 р.*

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 351.77

*І. В. Максимюк,
аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика*

ORCID ID: 0000-0001-9798-5480

З. В. Гбур,

д. держ. упр., професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика

ORCID ID: 0000-0003-4536-2438

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.95

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В НАДАННІ ОНКОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ

I. Maksymiuk,

*Postgraduate student of the Department of Public Health
Management of P.L. Shupyk National Healthcare University of Ukraine*

Z. Hbur,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Healthcare

Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE: FUNCTIONS, POWERS AND RESPONSIBILITIES

Актуальність дослідження визначається низкою факторів, серед яких швидке поширення онкологічних захворювань, висока вартість їх лікування, важкий перебіг хвороби, відсутність фінансування онкологічних лікарень тощо. Екологічна криза, яка охопила світ протягом останніх десятиліть, постала перед людством, чи не найскладніша медична, соціальна та економічна проблема, як-от нерегулярне зростання захворюваності та смертності від раку.

У статті досліджено особливості державного управління в наданні онкологічної допомоги та подано характеристику цього поняття на прикладі України. Виявлено суб'єктів організаційного механізму державного управління, які здійснюють боротьбу з раком та надають соціальні послуги. Визначено правове забезпечення надання державою населенню онкологічної допомоги. Надано характеристику результатів державного управління в Україні за даними Національного канцер-реєстру за 2020–2021 роки. Охарактеризовано вплив військового конфлікту в Україні, який розв'язав хаос і зруйнував мільйони життів, а багатьом українцям довелося тікати в західну частину країни і стати біженцями в Європі та за її межами, на скорочення онкологічної допомоги населенню. Серед біженців були й онкохворі, які зазнали одного-двох жорстоких ударів тяжкої хвороби та переміщення. У статті розглянуто також відповідне нормативне забезпечення, яке становить накази МОЗ України. Запропоновано продовжити реалізацію "електронної охорони здоров'я", зокрема мобільної її сфери на основі мобільних додатків, розвитку телемедицини задля ранньої профілактики, діагностування онкологічних захворювань.

Окрім формування "мобільної охорони здоров'я", на нашу думку, перспективами подальших розвідок є аспекти запровадження страхової медицини на первинному рівні системи надання онкологічної допомоги населенню, щоб дозволило вирішити питання забезпечення громадян України базовою якісною онкологічною допомогою незалежно від їх рівня доходів.

The relevance of the study is determined by a number of factors, including rapidly increasing cancer incidence rates, high cost of treatment, severe course of the disease, lack of funding for oncology hospitals, etc. The environmental crisis that has spread all over the world in recent decades has posed presumably the most difficult medical, social and economic problem, such as the irregular rise in cancer morbidity and mortality rates.

The article examines the features of public administration in the oncology care system and draws on the example of Ukraine to illustrate this concept. The article defines the subjects of the organizational mechanism of public administration that are combating cancer and providing social support. It identifies the legal basis for oncology care by the country. It also presents an overview of the results of the public administration in Ukraine according to the National Cancer Registry for 2020–2021. The article describes the impact of the military conflict in Ukraine, that has wreaked havoc, damaged the lives of millions of people, made many Ukrainians flee to the west of the country or seek shelter in and outside Europe, on the reduction of oncology care available to the population. Among the refugees were cancer patients who have experienced one or two severe cycles of the disease and, in addition, have been displaced. The article also considers the applicable regulations, in particular, the orders of the Ministry of Health of Ukraine. It is proposed to continue the implementation of the electronic health care system (e-Health), inter alia, its mobile part through mobile applications and the development of telemedicine in order to enable early prevention and detection of cancer.

In addition to establishing "mobile health care", in our opinion, the field for further research is the introduction of health insurance at the primary level of oncology care, which would address the issue of providing basic quality oncology care to the population of Ukraine regardless to their income level.

Ключові слова: державне управління, онкологічна допомога населенню, телемедицина, рак, профілактика, скринінг, канцер-реєстр.

Key words: public administration, oncology care, telemedicine, cancer, prevention, screening, cancer registry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Злоякісні новоутворення є однією з найскладніших медико-соціальних проблем сучасного суспільства. За даними ВООЗ, рак є провідною причиною смерті в усьому світі, що становить майже 10 млн смертей щорічно [1]. В Україні з населенням близько 44 млн осіб налічується понад 1,3 млн хворих на рак. Щороку діагностується приблизно 160 000 нових випадків раку [2]. Онкологічні захворювання знаходяться на четвертому місці в переліку причин смертності в Україні й від них померло 67 750 осіб [3].

Сучасне лікування онкологічних захворювань характеризується трьома важливими аспектами: найсучаснішим — клінічна медицина, яка може включати засновану на доказах і складну терапію, орієнтовану на пухлину та біологічні характеристики пацієнтів. По-друге, підхід до догляду, який уважний до спектру потреб пацієнтів (тобто фізичних, психосоціальних, функціональних, духовних). По-третє, використання системних рішень, як людиною, так і машиною, які підтримують організації у досягненні їхніх цілей щодо клінічної медицини та надання допомоги, орієнтованої на пацієнта. Оптимізація цих функцій для такого складного та неоднорідного захворювання, як рак, часто тягне за собою складне прийняття рішень у державному управлінні, численні передачі послуг між постачальниками первинної та спеціалізованої допомоги та координацію у онкологічній допомозі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

За роки незалежності України було зроблено багато зусиль, щоб сформувати державне управління для ефективного вимірювання, моніторингу та проактивного втручання, коли це необхідно, у всіх цих аспектах, щоб постійно покращувати продуктивність та створю-

вати ефективні системи надання медичної допомоги пацієнтам з онкологічними захворюваннями. Оприлюднено низку праць, в яких дослідники вивчили проблеми та способи їх вирішення в системі надання онкологічної допомоги населенню України (О.М. Ключов [4]; О. М. Дузь [5]; І. М. Мажак [6]; А.І. Рибін [7]; Я. Ф. Радіш, С. Г. Бугайцов, О. О. Акімов, Н. О. Рингач [8]; О.Л. Зюков [9] тощо). Проте, дані дослідження не відображають сучасний стан справ та недостатньо відображають зміст державного управління надання допомоги онкологічним хворим в Україні.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз складових державного управління надання онкологічної допомоги в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Під державним управлінням в наданні онкологічної допомоги населенню розуміємо цілеспрямовану організовану, підзаконну, виконавчо-розпорядчу та регулюючу діяльність системи органів державної виконавчої влади, яка полягає у практичному виконанні його суб'єктами норм законодавства шляхом реалізації своїх повноважень у сфері охорони здоров'я, в частині надання кваліфікованої онкологічної допомоги населенню та організації протиракової боротьби на території України.

Україна до здобуття незалежності в 1991 році дотримувалася високо централізованої моделі охорони здоров'я Семашка. За часи незалежності внаслідок реформування охорони здоров'я було створено єдину систему організації онкологічної служби, паралельно з децентралізацією систем управління, зокрема й охорони здоров'я, та передачею управлінських повноважень регіонам та територіальним громадам. Основними суб'єктами державного управління наданням допомоги

Таблиця 1. Характеристика онкозахворюваності за даними Національного канцер-реєстру України (станом на початок 2022 р.)

Адміністративна територія	Рік початку повних даних про захворюваність	Рік початку повних даних про смертність	Кількість нових випадків у 2021 р.	Пацієнтів на обліку	Загальна кількість пацієнтів у базі даних
Україна	2000	2002	111 700	1 166 700	4 586 300
АР Крим*	2000	2000			148 900
Вінницька	1990	1990	4 600	49 700	208 300
Волинська	1992	1992	2 900	26 300	94 500
Дніпропетровська	1996	1996	10 200	84 400	384 500
Донецька*	1994	1995			221 400
Житомирська	1986	1986	3 500	35 200	171 500
Закарпатська	1992	1993	2 900	25 000	94 700
Запорізька	2000	2002	5 000	54 600	165 500
Івано-Франківська	1994	1994	4 100	31 900	114 400
Київська	1997	1997	4 900	61 800	188 900
Кіровоградська	1999	1999	3 600	30 700	111 900
Луганська*	1988	1988	2 200	55 600	265 200
Львівська	1992	1995	7 600	83 200	251 900
Миколаївська	1992	1993	3 800	42 200	151 400
Одеська	1997	1997	6 100	81 200	239 400
Полтавська	1999	1999	4 500	45 400	187 800
Рівненська	1999	1999	2 800	27 400	82 700
Сумська	1995	1996	3 600	38 300	139 600
Тернопільська	1994	1995	3 100	28 200	99 400
Харківська	1995	1995	8 800	90 100	306 300
Херсонська	1996	1996	3 600	32 400	118 300
Хмельницька	1992	1993	4 200	36 400	161 000
Черкаська	1995	1995	4 400	43 400	154 200
Чернівецька	1997	1998	1 800	23 600	72 200
Чернігівська	1993	1993	3 600	30 000	135 000
м. Київ	1996	1997	9 900	109 700	284 800
м. Севастополь*	2000	2000			32 600

Донецька область: дані за 2014—2020 рр. не відтворюють повну картину, за 2021 р. — не отримані;

Луганська область: дані за 2014—2021 рр. не відтворюють повну картину;

АР Крим: станом на 1 січня 2015 року;

м. Севастополь: станом на 1 січня 2014 року.

Джерело: [15].

онкохворим є: Президент, ВРУ, КМУ, МОЗ, Мінсоцполітики, Національний інститут раку, НДІ Національної академії медичних наук України, Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р.Є. Кавецького НАН України, ДУ Інститут медичної радіології та онкології ім. С. П. Григор'єва, управління охорони здоров'я обласних держадміністрацій, міських рад. Міністерство охорони здоров'я України зробило крок вперед щодо регулювання онкоситуації в Україні, видавши наказ № 845 від 01.10.2013 "Про систему онкологічної допомоги населенню" [10], за яким передбачено функціонування:

1) онкологічних закладів (диспансерів) охорони здоров'я як багатопрофільних медичних установ, здатних керувати організаційно-методичною роботою з онкології в регіонах, а також надавати спеціалізовану діагностичну і лікувальну допомогу хворим із пухлинами, у якій є інформаційно-аналітичний відділ медичної статистики; відділення денного стаціонару; онкохіміотерапевтичне відділення; кабінет амбулаторної хіміотерапії. В обласних центрах із населенням до 1 млн осіб функції міського виконує обласний онкодзаклад, а з населенням понад 1 млн осіб має бути створено міський онкодиспансер, який підпорядковуватиметься обласному. На міський онкодиспансер, який обслуговує кілька міст та

сільських районів, може бути покладена функція міжрегіонального онкологічного диспансеру. Також на їх базі функціонують кафедри онкології медичних закладів вищої освіти (диспансери тоді є клінічними);

2) у закладах охорони здоров'я — онкологічний кабінет (диспансерне відділення); жіночий оглядовий кабінет; кабінет патології шийки матки; мамологічний кабінет; чоловічий оглядовий кабінет; кабінет протибольової терапії; централізовану цитологічну лабораторію; протиракову експертну комісію; міжрегіональний онкологічний центр; дитячий онкологічний кабінет. Координацію зусиль усіх служб охорони здоров'я та інших відомств з питань протиракової боротьби здійснюють протиракові експертні комісії в кожному регіоні України.

Цим наказом МОЗ також уповноважено Міністра охорони здоров'я АРК, керівників структурних підрозділів з питань охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій реалізацію заходів щодо покращення стану протиракової боротьби в адміністративно-територіальних одиницях та з метою вирішення проблем організації допомоги населенню із залученням наукових установ та медичних закладів освіти. Також необхідно створити спеціалізовані медико-санітарні заклади (хоспісів) охорони здоров'я з відділеннями для надання паліативної допомоги онкохворим на термінальній стадії хвороби.

Органи, що призначають і здійснюють виплату (видачу) державної допомоги на дітей, хворих на онкологічні захворювання: 1) структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад (органи соціального захисту населення) за зареєстрованим місцем проживання або місцем проживання заявника (наприклад, департаменти соціальної політики міських рад).

Формування єдиного інформаційного середовища в онкології є функцією Національного канцер-реєстру України (НКРУ), який було затверджено наказом № 10 МОЗ України від 2.01.1996 р. [11]. Його центральна ланка знаходиться у відповідному відділенні Національного інституту раку МОЗ України. Так, за станом на кінець 2020 р. база даних НКРУ (табл. 1) містить відомості про понад 4 млн онкологічних хворих, з яких на онкологічному обліку перебуває понад 1 млн осіб. За даними рівень захворюваності на злоякісні новоутворення поступово зростає, смертність від раку залишається на високому рівні, а співвідношення кількості померлих і первинних хворих становить 1:2. За даними Національного інституту раку, в 2020 році кожен п'ятий випадок онкології в Україні виявлений у занедбаній (4-й) стадії, а у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Полтавській, Тернопільській, Хер-

Таблиця 2. Правове забезпечення здійснення державного управління наданням допомоги онкохворим

Назва	Реквізити акту	Характеристика
Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»	19.11.1992 р. № 2801-12	Визначає права громадян України на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає; безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку. Закріплює права на кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я; достовірну та своєчасну інформацію про стан здоров'я. Встановлює безоплатне отримання у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медичної допомоги, до якої належать: екстрена; первинна; вторинна (спеціалізована); третинна (високоспеціалізована) медична допомога; паліативна. Зазначає, що система стандартів у сфері охорони здоров'я складається з державних соціальних нормативів та галузевих стандартів
Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»	24.02.1994 р. № 4004-12	Акцентує увагу на забезпеченні санітарного та епідемічного благополуччя, визначає відповідні права і обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян, встановлює порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби і здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні.
Конституція	28.06.1996 р. № 254к/96-ВР	Закріплює права громадян на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. При цьому охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.
Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»	05.10.2000 р. № 2017-14	Визначає Державні соціальні нормативи у сфері охорони здоров'я та державні соціальні гарантії, до яких належить й державної допомоги на дітей, хворих на онкологічні захворювання, програми медичних гарантії.
Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми боротьби з онкологічними захворюваннями до 2016 року» (досі чинний)	23.12.2009 р. № 1794-17	Спрямує на підвищення ефективності здійснення загальнодержавних заходів з профілактики злоякісних новоутворень, підвищення якості профілактики онкологічних захворювань, доступності медичної допомоги для онкологічно хворих, підвищення показника одужання, зниження рівня смертності онкологічно хворих, які помирають протягом року після встановлення діагнозу, і смертності від злоякісних новоутворень деяких локалізацій (рак молочної залози, шийки матки, передміхурової залози). Заходи на виконання конкретизовано у спільному наказі МОЗ України та НАМН України «Про виконання завдань та заходів Загальнодержавної програми боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 року» (від 14.05.2010 № 409/36)
Бюджетний кодекс України	08.07.2010 р. № 2456-17	Формує фінансове забезпечення надання допомоги онкохворим, оскільки до видатків, що здійснюються з державного бюджету України віднесено й видатки на охорону здоров'я. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» було заплановано понад 8,3 млрд на лікування онкологічних захворювань, що на 4,8 млрд більше, ніж було у бюджеті Програми медгарантії попереднього року.
Постанова КМУ	16.05.2011 р. № 501	«Про затвердження переліку закладів охорони здоров'я та програм у галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, видатки на які здійснюються з державного бюджету, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України»: Національний інститут раку; Державна установа «Інститут медичної радіології імені С.П. Григор'єва», м. Харків; Державна установа «Національний науковий центр радіаційної медицини», м. Київ
Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення»	19.10.2017 №2168-19	Запроваджує програму державних гарантії медичного обслуговування населення. Програмою медичних гарантії визначаються перелік та обсяг медичних послуг та лікарських засобів, оплата яких гарантується за рахунок коштів державного бюджету України.
Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»; Постанова КМУ	21.11.1992 р. № 2811-ХІІ 27.12.2018 р. № 1161.	Визначено порядок призначення і виплати державної допомоги на дітей, хворих на онкологічні захворювання, а у постанові КМУ «Про затвердження переліку тяжких захворювань, розладів, травм, станів, що дають право на одержання державної допомоги на дитину, який не встановлено інвалідність, надання такої дитині соціальних послуг» встановлено перелік онкологічних захворювань, що дає право на одержання державної допомоги на дітей, хворих на онкологічні захворювання
Закон України «Про соціальні послуги»	17.01.2019 р. № 2671-19	Визначає аспекти догляду за онкохворими
Постанова КМУ	29.12.2021 р. №1440	«Деякі питання реалізації програми державних гарантії медичного обслуговування населення у 2022 році», якою затверджено Порядок реалізації програми державних гарантії медичного обслуговування населення у 2022 році. Пацієнти з підозрою або підтвердженим онкозахворюванням можуть отримувати безоплатну медичну допомогу за такими пакетами: <ul style="list-style-type: none"> • амбулаторна допомога; • хірургічні операції; • рання діагностика, до якої включено 6 інструментальних досліджень: мамографія, гастроскопія, колоноскопія, бронхоскопія, цистоскопія та гістероскопія. За наявності направлення на госпіталізацію надається один із таких пакетів: діагностика та хімотерапевтичне лікування онкологічних хвороб; діагностика та радіологічне лікування онкологічних хвороб; хірургічні операції дорослим та дітям у стаціонарних умовах. Отже безоплатна допомога пацієнту з онкозахворюванням у межах Програми медичних гарантії включає: <ul style="list-style-type: none"> • інструментальну та лабораторну діагностику; • проведення хірургічного втручання в умовах стаціонару; • проведення радіо- та хімотерапії у стаціонарних та амбулаторних умовах; • лікарські засоби з Національного переліку (додатково пацієнт може безоплатно отримати ліки, що централізовано закуповуються за кошти державного бюджету за різними державними програмами); • медичний догляд, перебування та харчування під час перебування у стаціонарі в лікарні; • психологічну підтримку.

Джерело: систематизовано автором.

сонській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях захворювання на рак виявляли в 4-й стадії у кожного четвертого хворого. У Харківській області у 25,8% первинних хворих стадію не визначили. В Україні за останні роки майже зникло виявлення хворих на профоглядах [12—14].

Багатоаспектність державного управління наданням допомоги онкохворим обумовлена різноманітністю видів допомоги, зокрема таких видів медичної допомоги:

- швидка та невідкладна;
- амбулаторно-поліклінічна;
- стаціонарна;
- невідкладна стоматологічна допомога;
- долікарська медична допомога сільським жителям;
- санаторно-курортна допомога особам з інвалідністю і хворим у спеціалізованих та дитячих санаторіях;
- утримання дітей у будинках дитини;
- медико-соціальна експертиза втрати працездатності;

Державна політика боротьби з раком насамперед визначається законодавством України та нормативно-правовим забезпеченням (табл. 2). З квітня 2020 року попередження та лікування раку входить до програми медичних гарантій. Одразу відзначимо, що в Україні відсутня профілактика онкозахворювань.

Проект Загальнодержавної програми по боротьбі з онкологічними захворюваннями на 2017—2021 роки не було затверджено внаслідок наявності правової колізії, оскільки:

1) відповідно до постанови КМУ №65 від 1.03.2014 р. "Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету" була заборона на формування нових програм в цілях економії державних засобів;

2) було прийнято постанову КМУ № 710 від 11.10.2016 р. "Про ефективне використання державних коштів", яка, у свою чергу, хоча й скасувала норми постанови №65, проте одночасно передбачала припинення розробки нових програм, які потребували додаткового фінансування (п. 12 додатку).

Наразі сформовано та оприлюднено МОЗ проект Національної стратегії контролю онкологічних захворювань до 2030 року, спрямований на зниження рівня захворюваності на рак в Україні шляхом профілактики, раннього виявлення, якісного лікування онкохворих, покращення якості життя пацієнтів та зниження рівня смертності, проте його наразі не затверджено. Така ж доля й проектів розпорядження Кабінету Міністрів України "Деякі питання Національної стратегії здійснення контролю за онкологічними захворюваннями на період до 2030 року", "Про схвалення Стратегії розвитку паліативної допомоги в Україні на період до 2027 року".

У 2020 році було проведено спеціалізовані парламентські слухання "Організація протиракової боротьби в Україні. Проблеми та шляхи їх вирішення", які рекомендували КМУ розробити проект Закону про Загальнодержавну цільову програму боротьби з онкологічними захворюваннями, передбачивши їх належне щорічне фінансування та комплекс заходів, спрямованих на виконання резолюції Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я "Профілактика раку і боротьба з ним в контексті комплексного підходу" (WHA 70.12) [16].

Нормативне забезпечення здійснення державного управління надання допомоги онкохворим становлять накази МОЗ, зокрема: Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги 19.03.2018 № 504; Про затвердження Порядку направлення пацієнтів до закладів охорони здоров'я та фізичних осіб — підприємців, які в установленому законом порядку одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та надають медичну допомогу відповідного виду 28.02.2020 № 586; Про порядок контролю якості медичної допомоги 28.09.2012 № 752; Про затвердження протоколів надання медичної допомоги за спеціальністю "онкологія" 17.09.2007 № 554 (чинний до 01.09.2022); Про організацію паліативної допомоги в Україні 21.01.2013 № 41 та ін.

У сучасній Україні неможливо правильно вибрати пріоритетні напрями первинної профілактики, не враховуючи трьох основних факторів онкологічного ризику, які впливають на онкозахворюваність населення в нашій країні: бідність, сильний хронічний стрес та низька інформованість населення чи відсутність про причини, рання ознаки раку та профілактика. Враховуючи викладене та досвід боротьби з раком у світі, слід також представити сучасні пріоритетні напрямки первинної профілактики для нашої країни. Це робиться шляхом впровадження п'яти компонентів боротьби з раком:

- створення сучасного законодавства, з урахуванням досвіду ЄС та ВООЗ, методичної бази первинної профілактики раку, персоналізація лікування раку;
- протионкологічна та просвітницька робота серед населення;
- профілактика у пацієнтів з групи високого ризику;
- профілактика для фахівців з онкологічних захворювань та раннє виявлення;
- державні та регіональні програми профілактики раку.

На перший погляд, вони мають суттєву різницю пріоритетних напрямів державного управління, що реалізуються за кордоном. Але необхідно застосовувати таку тактику, яка відповідає нинішній соціально-економічній ситуації та можливостям нашої країни. Стратегічною метою має бути зниження онкологічної захворюваності та смертності серед населення.

Війна Росії проти України значно вплинула й на надання допомоги онкохворим та є предметом багатьох досліджень. Так, у дослідженні [17] відзначають повне припинення догляду та допомоги у районах, де ведуться активні бойові дії; руйнування закладів охорони здоров'я та складів медикаментів та медичних виробів, які здійснювали лікування раку; реальну небезпеку, яка загрожує життю медичних працівників та пацієнтів; неможливість проведення довготривалих курсів хіміотерапії; перевантаженість онкологічних диспансерів, розташованих на Західній Україні внаслідок великої кількості внутрішньо переміщених осіб; потребу у допомозі біженцям за кордоном.

Отже, здійснення державного управління наданням допомоги онкохворим в умовах війни та відсутності фінансування потребує реформування системи онкологічної допомоги, зокрема профілактики, скринінгу та ранньої діагностики онкологічних захворювань.

Одним з напрямів вирішення цієї проблеми вважаємо активізацію застосування ІТ-технологій у наданні онкологічної допомоги. Необхідно сформувати середовище лікування раку, де технологічні інновації з мобільних пристроїв із підтримкою Інтернету, інтегровані бази даних фенотипу та генотипів пацієнтів для індивідуального лікування та підтримка прийняття рішень у режимі реального часу можуть потенційно покращити клінічні, організаційні та комунікаційні аспекти допомоги. Оскільки на момент діагностики раку багато людей вже перебувають у медичній практиці або в системі, ці інструменти можуть бути корисними впродовж усього спектру лікування раку для вирішення питань профілактики, діагностики, лікування та виживання.

Інтернет може впливати на хворих на рак у чотирьох сферах: комунікації (наприклад, електронна пошта лікарям), спільнота (наприклад, "віртуальні групи підтримки"), веб-інформація про здоров'я та електронна комерція (наприклад, придбання ліків). Залежно від потреб, досконалості Інтернету та знайомства зі специфікою раку, Інтернет може допомогти або завадити пацієнтам та особам, які доглядають за ними в цих областях.

Окрім пошуку інформації, ІТ надає ресурси для соціальної та емоційної підтримки хворих на рак та осіб, які доглядають за ними. Враховуючи страждання та невизначеність, які неминуче супроводжують діагноз раку, віртуальні групи соціальної підтримки є способом для пацієнтів знайти стратегії подолання та поділитися досвідом.

В Україні наразі впроваджується "електронна охорона здоров'я" (e-Health та e-Care) — медичні інформаційні, телемедичні, робототехнічні системи, системи підтримки прийняття лікарських рішень, електронні бібліотеки, спрямовані на подолання недостатньої інституційної та міжінституційної інтеграції. Телемедицина може відіграти важливу роль у вирішенні проблеми ранньої паліативної допомоги пацієнтам з термінальною стадією хронічного захворювання, що покращить якість їх життя, та розглядається як ефективний спосіб догляду за пацієнтами з термінальною стадією онкологічного захворювання при мінімізації навантаження на ресурси охорони здоров'я.

Телемедицина використовує телекомунікаційні технології як інструмент для надання медичної допомоги населенню з обмеженим доступом до допомоги. Саме телеонкологія покращує доступ до допомоги та зменшує при цьому витрати на охорону здоров'я. Телеконсультації можуть відбуватися в синхронному, асинхронному або змішаному форматі.

Приклади успішних телеонкологічних додатків включають телегенетику раку, об'єднання пов'язаних з раком телепрограм, дистанційний нагляд за хіміотерапією, лікування симптомів, допомога після виживання, паліативна допомога та підходи до збільшення доступу до клінічних досліджень раку. Телепатологія має вирішальне значення для лікування раку і може виконуватися синхронно та асинхронно, як для цитології, так і для діагностики проблем. Мобільні програми підтримують лікування симптомів, зміну способу життя, лікування та дотримання прийому лікарських засобів як інструмент домашнього догляду. Телемедицина може підтримати онколога в доступі до інтерактивної дистанційної

освіти. Телеонкологічна практика повинна підтримувати особистий професійний стандарт, включаючи документацію, яка інтегрується в електронну медичну карту пацієнта. Навчання телемедицині має важливе значення для того, щоб покращити взаєморозуміння, максимізувати залучення та провести точний віртуальний іспит. Національні ресурсні центри телемедицини можуть надавати зацікавленим клініцистам найновішу інформацію про телемедичне відшкодування, паритет і практику.

ВИСНОВКИ

Надання онкологічної допомоги населенню державою має базуватися на стратегічних програмах та операційних планах у відповідній сфері охорони здоров'я, тому першочерговим завданням є розробка відповідної стратегії/програми по боротьбі з онкологічними захворюваннями найближчі 5 років.

Перспективним напрямом удосконалення державного управління в наданні онкологічної допомоги населенню є впровадження сучасних інформаційних технологій для: профілактики, діагностики та контролем за наданням допомоги онкохворим, оцінки діяльності відповідних суб'єктів та визначення ефективності лікування пацієнтів. Зокрема, в межах електронного здоров'я у розвинутих країнах розвивається напрям мобільної охорони здоров'я, що засновується на широкому розповсюдженні мобільних додатків як населенням, так й лікарями.

Перспективами подальших розвідок мають стати аспекти запровадження страхової медицини на первинному рівні системи надання онкологічної допомоги населенню, щоб дозволило вирішити питання забезпечення громадян України базовою якісною онкологічною допомогою незалежно від їх рівня доходів.

Література:

1. WHO. Cancer <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer>
2. Cancer in Ukraine 2020—2021: incidence, mortality, prevalence and other relevant statistics. Bulletin of the National Cancer Registry of Ukraine. 2022. 23, http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_23/index_e.htm
3. Укрінформ. Найпоширеніші причини смертності в Україні за 2021 рік <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3388858-najposhirenisi-privicini-smertnosti-v-ukraini-za-minulij-rik.html>
4. Ключов О.М. Сучасні підходи до організації надання онкологічної допомоги. Онкологія. 2017. 19 (4), 275-281 <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/145516>
5. Дузь О. Етапи становлення механізмів державного регулювання трансформації медичної допомоги хворим зі злоякісними новоутвореннями в Україні. Публічне урядування, 2020, 24 (4), 110—124. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4\(24\)-110-124](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4(24)-110-124)
6. Мажак І. М. Цільові програми у реалізації державної політики у сфері профілактики та боротьби з онкологічними захворюваннями. Державне управління: удосконалення та розвиток 2013, 7, <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=601>
7. Рибін А.І. Сучасні аспекти управління якістю спеціалізованої онкологічної допомоги: нова платформа в

онкологічному сервісі Клиническая онкология. 2018, Т. 8, № 4 (32): 251—253.

8. Радиш Я. Ф., Бугайцов С. Г., Акімов О. О., Рингач Н. О. Медико-демографічні дослідження як перспективний напрямок підвищення ефективності державного управління якістю надання онкологічної допомоги населенню України Університетські наукові записки: часопис / Хмельн. ун-т упр. та права. — Хмельницький: Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2008. № 3 (27). 317—323.

9. Зюков О.Л. Обґрунтування структурно-процесного підходу до управління якістю стаціонарної медичної допомоги онкологічним хворим в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мед. наук — Київ, 2009. 26 с.

10. Наказ МОЗ України № 845 від 01.10.2013 "Про систему онкологічної допомоги населенню" <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0077-14#Text>

11. Наказ МОЗ України № 10 від 2.01.1996 "Про створення Національного канцер-реєстру України" <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0010282-96#Text>

12. Аналітичний огляд: Онкоепідеміологічна ситуація та стан організації онкологічної допомоги в Україні у 2019-2020 рр. http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_22/index.htm

13. Рак в Україні, 2019—2020. Захворюваність, смертність, показники діяльності онкологічної служби Бюлетень Національного канцер-реєстру України 2021. 22. http://ncru.inf.ua/publications/BULL_22/index.htm

14. Національний канцер-реєстр України (НКРУ) http://www.ncru.inf.ua/info_n1.htm

15. Національний канцер-реєстр України: стан бази даних на початку 2022 р. http://www.ncru.inf.ua/publications/ucr_db_today.pdf

16. Рекомендації парламентських слухань на тему: "Організація протиракової боротьби в Україні. Проблеми та шляхи їх вирішення", схвалені постановою Верховної Ради України № 862-IX.

17. Kozhukhov S., Dovganych N., Smolanka I., Kryachok I., Kovalyov O., Cancer and War in Ukraine How The World Can Help Win This Battle J Am Coll Cardiol CardioOnc. 2022. DOI: 10.1016/j.jacc.2022.04.001.

References:

1. WHO (2022), "Cancer", available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cancer> (Accessed 10 June 2022).

2. Bulletin of the National Cancer Registry of Ukraine (2022), "Cancer in Ukraine 2020—2021: incidence, mortality, prevalence and other relevant statistics", available at: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_23/index_e.htm (Accessed 10 June 2022).

3. Ukrinform (2022), "The most common causes of death in Ukraine in 2021", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3388858-najposirensi-pricini-smertnosti-v-ukraini-za-minulij-rik.html> (Accessed 10 June 2022).

4. Kliusov, O.M. (2017), "Modern approaches to the organization of oncology care", Onkolohiia, vol. 19 (4), pp. 275—281, available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/145516> (Accessed 10 June 2022).

5. Duz', O. (2020), "Stages of the formation of mechanisms of state regulation of the transformation of medical care for patients with malignant neoplasms in Ukraine", Publichne uriaduvannia, vol. 24 (4), pp. 110—124. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4\(24\)-110-124](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4(24)-110-124)

6. Mazhak, I.M. (2013), "Targeted programs in implementation of public policy in the field of cancer control and prevention", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 7, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=601> (Accessed 10 June 2022).

7. Rybin, A.I. (2018), "Modern aspects of quality management of specialized oncology care: a new platform in the oncology service", Klynycheskaia onkolohiia, vol. 8, no. 4 (32), pp. 251—253.

8. Radysh, Ya.F. Buhajtsov, S.H. Akimov, O.O. and Rynhach, N.O. (2008), "Medico-demographic studies as a promising direction of increasing the efficiency of state management of the quality of oncology care for the population of Ukraine", Universytets'ki naukovi zapysky: chasopys. Khmel'nyts. un-tu upr. ta prava, vol. 3 (27), pp. 317—323.

9. Ziukov, O.L. (2009), "Justification of the structural-process approach to the management of the quality of inpatient medical care for cancer patients in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.

10. Ministry of Healthcare of Ukraine (2013), Order "About the system of oncology care for the population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0077-14#Text> (Accessed 10 June 2022).

11. Ministry of Healthcare of Ukraine (1996), Order "About the creation of the National Chancery Register of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0010282-96#Text> (Accessed 10 June 2022).

12. NKRU (2021), "Analytical review: Onco-epidemiological situation and the state of the organization of oncology care in Ukraine in 2019-2020", available at: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_22/index.htm (Accessed 10 June 2022).

13. NKRU (2021), "Cancer in Ukraine, 2019-2020. Morbidity, mortality, performance indicators of the oncology service", Biuleten' Natsional'noho kantser-reiestru Ukrainy, vol. 22, available at: http://ncru.inf.ua/publications/BULL_22/index.htm (Accessed 10 June 2022).

14. NKRU (2022), available at: http://www.ncru.inf.ua/info_n1.htm (Accessed 10 June 2022).

15. NKRU (2022), "National Cancer Registry of Ukraine: database as at the beginning of 2022", available at: http://www.ncru.inf.ua/publications/ucr_db_today.pdf (Accessed 10 June 2022).

16. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), Resolution "Organization of the fight against cancer in Ukraine. Problems and ways to solve them", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-IX#Text> (Accessed 10 June 2022).

17. Kozhukhov, S., Dovganych, N., Smolanka, I., Kryachok, I. and Kovalyov, O. (2022), "Cancer and War in Ukraine How The World Can Help Win This Battle", CardioOncology. DOI: 10.1016/j.jacc.2022.04.001
Стаття надійшла до редакції 14.05.2022 р.

О. В. Сивак,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-0523-6189

В. М. Михальчук,
д. мед. н, професор, завідувач кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика,
заслужений працівник охорони здоров'я України
ORCID ID: 0000-0002-5398-4758

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.102

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕЩАСНИМ ВИПАДКОМ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНИМ ЗАХВОРЮВАННЯМ

O. Syvak,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration, Shupyk National
Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
V. Mykhalchuk,
Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT OF THE REALIZATION
OF THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY IN CONNECTION WITH
AN ACCIDENTAL CASE AT WORK AND OCCUPATIONAL DISEASE

Статтю присвячено обґрунтуванню організаційно-правових аспектів реалізації права на соціальне забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням. В Україні відбувається процес активного державотворення, політика якого має правову, соціальну та демократичну спрямованість. Це викликає певні наслідки, такі як підвищення інтересу до організаційно-правового регулювання соціальних відносин. До пріоритетних питань, що постають перед державами світу в короткостроковій та довгостроковій перспективі є формування ефективної системи соціального захисту населення, що здатна допомагати вирішувати важливі соціальні проблеми. Люди, які опинилися в стані економічного незабезпечення, що спричинене соціальним ризиком, позбавлені в своїх можливостях задовольнити власні базові потреби. Тому держава, в особі органів державної влади, місцевого управління, підприємств, установ і організацій повинна брати на себе відповідні зобов'язання, які реалізують право людини на соціальне забезпечення. Особливе місце займають відносини, пов'язані з підтримкою з боку держави людей, що зазнали впливу таких соціальних ризиків, як нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання. На даний момент в Україні актуальною проблемою є питання реалізації права на матеріальне забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, вдосконалення та спрощення меха-

нізму надання матеріальної допомоги, розробка чітких умов та порядку надання такої допомоги. Актуальність даної теми обумовлена ще й тим, що в Україні щорічно значна кількість людей підпадає під вплив даних соціальних ризиків. Тому, перед державою все гостріше постає питання соціального забезпечення даної категорії населення, а також подолання проблем, пов'язаних з його здійсненням. В статті розглянуто сутність поняття "соціальне забезпечення" та виокремлено основні нормативно-правові документи, які його регулюють. Наведено організаційно-правовий механізм забезпечення права на соціальне забезпечення у зв'язку з нещасним випадком та професійним захворюванням, який має комплексний характер та проявляється у системному взаємоузгодженні та взаємозалежності основних його елементів.

The article is devoted to substantiation of organizational and legal aspects of realization of the right to social security in connection with an accident at work and an occupational disease. Ukraine is in the process of active state-building, the policy of which has a legal, social and democratic orientation. This has certain consequences, such as increased interest in the organizational and legal regulation of social relations. One of the priority issues facing the countries of the world in the short and long term is the formation of an effective system of social protection that can help solve important social problems. People who find themselves in a state of economic insecurity due to social risk are deprived of their ability to meet their basic needs. Therefore, the state, represented by public authorities, local governments, enterprises, institutions and organizations, must assume the relevant obligations that implement the human right to social security. Of particular importance is the relationship between state support for people affected by social risks such as accidents at work and occupational diseases. At present, the issue of realization of the right to material support in case of an accident at work and occupational disease, improvement and simplification of the mechanism of material assistance, development of clear conditions and procedure for providing such assistance is an urgent problem in Ukraine. The urgency of this topic is also due to the fact that in Ukraine every year a significant number of people are affected by these social risks. Therefore, the state is increasingly facing the issue of social security for this category of the population, as well as overcoming the problems associated with its implementation. The article considers the essence of the concept of "social security" and highlights the main legal documents that regulate it. The organizational and legal mechanism of ensuring the right to social security in connection with an accident and occupational disease, which is complex in nature and is manifested in the systemic coordination and interdependence of its main elements.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальне страхування, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання, нормативно-правове забезпечення, фонд соціального страхування.

Key words: social security, social insurance, accident at work, occupational disease, legal support, social insurance fund.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З метою створення умов для достатнього життєвого рівня людини першочерговим завданням держави є формування нової системи соціального захисту населення. Україна є соціальною, правовою та демократичною державою. Це означає, що політика держави має бути спрямована на захист соціально незахищених верств населення та на надання громадянину, який піддався соціальному ризику, таких засобів до існування, які забезпечили б йому в подальшому гідний рівень життя. На даному етапі становлення України як соціальної держави відбувається стійке підвищення інтересу до організаційно-правового регулювання таких відносин соціальної сфери, що спрямовані на матеріальну підтримку громадян, які зазнали травм на виробництві внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання. Не варто забувати й про те, що професійні захворювання мають дуже негативні наслідки для здоров'я громадян. Це

все впливає на такі важливі соціальні показники розвитку держави як тривалість життя та рівень смертності.

Основною метою схеми реалізації соціального забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням є забезпечення певного рівня доходів працівникам та їх сім'ям на випадок інвалідності або непрацездатності, що настала в результаті нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. За даними Міжнародної організації праці щорічно від нещасних випадків на виробництві або від професійних захворювань в світі вмирає приблизно 2,3 млн людей. В світі щорічно відбувається приблизно 337 млн нещасних випадків на виробництві та 160 млн нових випадків професійних захворювань. Щодня на робочих місцях відбувається близько 6 тис нещасних випадків зі смертельними наслідками. Економічні втрати, пов'язані з нещасними випадками та небезпечними умовами праці перевищують

1,25 трлн дол США, що становить 4% світового внутрішнього валового продукту.

Суспільні відносини, що входять в предмет права соціального забезпечення, складаються між громадянами та державними органами, організаціями з приводу надання громадянам зі спеціальних фінансових джерел та на основі законодавства медичної допомоги, виплат та інших видів забезпечення при настанні страхових та нестрахових випадків, що передбачають втрату, зменшення доходу та малозабезпеченість з метою попередження, пом'якшення або ліквідації несприятливих наслідків настання страхових та нестрахових випадків.

Право соціального забезпечення, виконуючи функцію, що визначена також в Конституції України, активно взаємодіє з іншими галузями права, в тому числі з трудовим правом. В інституті охорони праці трудового права в першу чергу присутні норми щодо соціального забезпечення працівників у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням. На даний момент в Україні актуальною проблемою є питання реалізації права на матеріальне забезпечення в разі настання нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, вдосконалення та спрощення механізму надання матеріальної допомоги, розробка чітких умов та порядку надання такої допомоги.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемні питання організаційного характеру та правового регулювання соціального забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням розглядались в працях вітчизняних вчених, зокрема, М. Бойко, І. Боднарука, О. Гаврилової, Д. Кравцова, О. Кучми, О. Москаленко, С. Прилипка, В. Прокопенко, О. Соловйова, О. Тищенко, Н. Хуторян, Г. Чанишевої, О. Ярошенка та інших. Проте, враховуючи думки зазначених авторів, доводиться констатувати, що в Україні на даний час залишається певна кількість невирішених питань щодо реалізації права на соціальне забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, що й обумовлює актуальність теми та потребує подальшого дослідження й систематизації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних основ організаційно-правового аспекту реалізації права на соціальне забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування та розвиток соціальної держави передбачає його активну діяльність в напрямку збільшення виробництва, стимулювання перерозподілу прибутку між соціальними верствами суспільства за допомогою розвитку системи оподаткування та бюджетної політики, фінансування у відповідних розмірах соціального забезпечення, охорони здоров'я та соціальних програм. Саме соціальний захист громадян стає підґрунтям соціальної політики держави та її подальшого розвитку.

Головним обов'язком відповідно до Конституції України є утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Саме держава є активним учасником забезпечення реалізації дотримання прав і свобод громадян України, що підтверджує її соціальну спрямованість. Як зазначено в Конституції України: "Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою" [2]. Отже, під поняттям "соціальна" потрібно розуміти країну, в якій соціальна справедливість та підтримка незахищених верств населення є пріоритетним напрямом діяльності. Також Конституцією України закріплено право на життя та здоров'я людини [2]. Дана конституційна норма знайшла конкретизацію у вітчизняному трудовому законодавстві. Так, в Трудовому кодексі України закріплена норма, що регулює право працівників на здійснення своїх трудових функцій в умовах, які відповідають вимогам охорони та безпеки праці. Тому, одним з основних завдань, що стоять перед державою є достатнє матеріальне забезпечення особам, які зазнали соціальних ризиків. Дане матеріальне забезпечення має забезпечувати достатній рівень життя працівникам, що постраждали на виробництві, саме тому перед законодавством активно постає питання правового та організаційного регулювання соціального забезпечення даних осіб.

Принципи соціального захисту громадян України втілені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Європейській соціальній хартії (1996 р.), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), а також у рішеннях Європейського суду з прав людини. Відповідно до даних нормативно-правових актів у державі повинна на належному рівні функціонувати система соціального забезпечення. В Україні соціальне забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням є однією з найбільш значимих гарантій соціального захисту.

На даний час політика держави в сфері соціального забезпечення та захисту ґрунтується на понад 30 законодавчих актів, серед яких провідне місце належить законам України, указам Президента та постановам Кабінету Міністрів України, що регулюють усі аспекти у цій сфері.

До основних нормативно-правових документів, що регулюють питання соціального забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням відносять:

- Кодекс законів про працю в Україні;
 - Закон України "Про охорону праці" №2694-XII від 14.10.1992 р.;
 - Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" №1105-XIV від 23.09.1999 р.;
 - Порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. №337.
- Відповідно до європейських стандартів соціальне забезпечення відноситься до системи, в яку входить:
- соціальне забезпечення;
 - форми соціального захисту: державна соціальна допомога та особливий соціальний захист окремих категорій громадян.

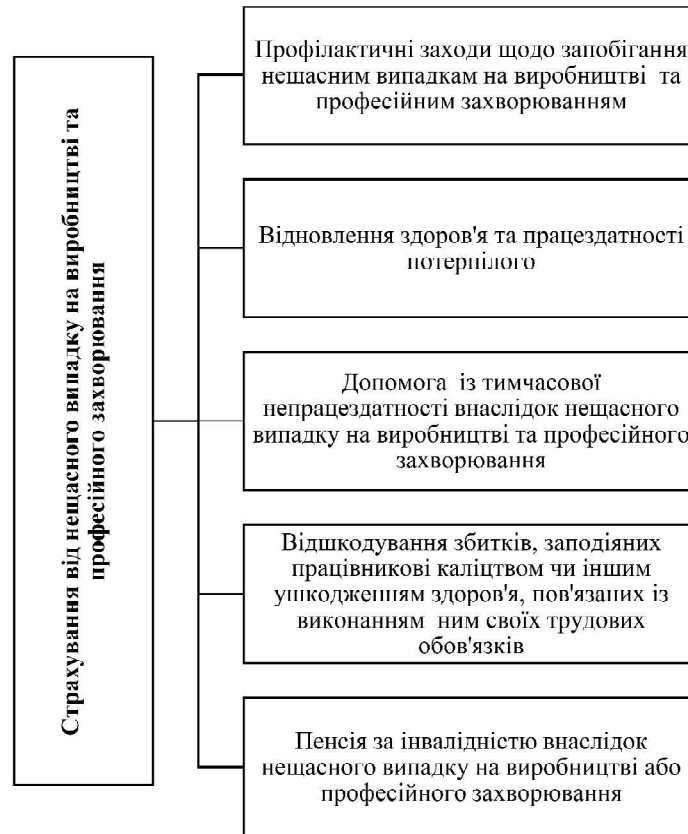

Рис. 1. Матеріальне забезпечення та соціальні послуги, що надаються за загальнообов'язковим соціальним страхуванням у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням

Джерело: [4; 9].

Як вважає науковець О.В. Тищенко, під соціальним забезпеченням потрібно розуміти діяльність державних та недержавних суспільних органів із надання систематичної допомоги та підтримки тим категоріям населення, які опинилися в складних життєвих обставинах на рівні не менше встановленого державою прожиткового мінімуму [7, с. 148-149].

Соціальним забезпеченням на думку С.О. Устинова, є організаційно-правова діяльність держави, що спрямована на матеріальне забезпечення громадян у разі настання визначених законодавством соціальних ризиків за рахунок фондів соціального страхування та виплат із державного та місцевих бюджетів та інших обумовлених законодавством коштів [8, с. 93—94].

А.В. Дутчак особливо наголошує, що соціальне забезпечення представляє собою систему державних і суспільних заходів щодо матеріального забезпечення громадян на випадок старості, інвалідності, хвороби, у разі втрати годувальника та в інших установлених законодавством випадках [1, с. 569].

Як самостійна галузь права, право на соціальне забезпечення має особливі юридичні ознаки, які вказують на його соціальне спрямування та відрізняють його від інших галузей права. На державному рівні впровадження системи соціального забезпечення громадян, що ґрунтувалась на єдиних принципах організації розпочалось в кінці 1993 року, а саме 21 грудня 1993 року Верховною Радою України було ухвалено Концепцію соціального забезпечення населення України, що була

продовженням створення вітчизняної системи соціального забезпечення населення та містила ключові положення та механізми соціального забезпечення.

Право соціального забезпечення, ґрунтуючись на конституційних засадах регулювання, встановлює базові соціальні стандарти, що є ефективним юридичним засобом забезпечення основних соціальних прав населення: право на соціальний захист, соціальне забезпечення, гідні умови життя, достатній життєвий рівень та інші соціальні права людини.

В Україні найбільш поширеною організаційно-правовою формою соціального забезпечення є соціальне страхування, що складає певну систему правових відносин щодо надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам (членам їх сімей) у випадку настання страхового випадку в розмірі і порядку, які визначені законодавчими актами, за рахунок грошових фондів, сформованих шляхом сплати страхових платежів роботодавцями та особами, на користь яких здійснюється страхування.

Принцип державного соціального страхування працівників, що постраждали від травми на виробництві, а також членів їх сімей передбачає:

- забезпечення соціального захисту застрахованих та економічну зацікавленість суб'єктів страхування в зменшенні професійного ризику;

- відшкодування шкоди, що спричинена життям та здоров'ю застрахованого при виконанні ним обов'язків з трудового договору та в інших встановлених законом

випадках, шляхом надання застрахованому в повному обсязі всіх необхідних видів соціального забезпечення;

— забезпечення превентивних заходів із скорочення виробничого травматизму та професійних захворювань [1, с. 570].

Система державного управління соціальним страхуванням включає сукупність органів (державу, представників застрахованих осіб, працедавців), які здійснюють управління та нагляд за діяльністю фондів соціального страхування.

Організаційно-адміністративне забезпечення соціального страхування у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням проводиться Фондом соціального страхування України.

У вітчизняному законодавстві передбачено надання державою певних видів матеріального забезпечення та соціальних послуг у разі страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання (рис. 1).

Порушення техніки безпеки — невід'ємна частина процесу виробництва в державі. Причиною цього є не тільки необережність працівників, а й використання старого обладнання, неякісні інструктажі, відсутність контролю за дотриманням техніки безпеки. Під технікою безпеки розуміється комплекс заходів технічного та організаційного характеру, спрямований на створення безпечних умов праці та попередження нещасних випадків на виробництві. Так, у Законі України "Про загальнообов'язкове державне соціальне

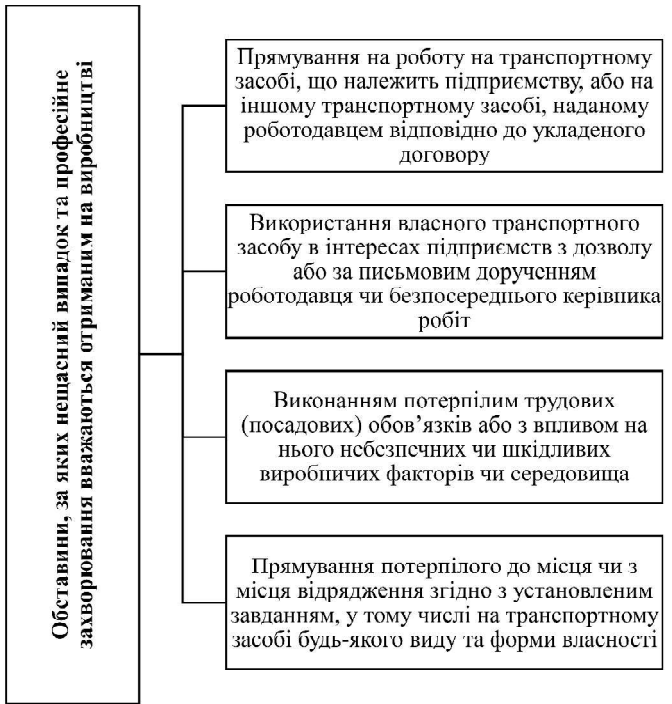

Рис. 2. Обставини, за яких нещасний випадок вважається отриманим на виробництві

Джерело: [9].

страхування" від 23.09.1999 р. визначено правову основу, економічний механізм та організаційну структуру загальнообов'язкового державного соціального стра-

Рис. 3. Організаційно-правовий механізм соціального забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням

Джерело: [4; 9].

хування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" нещасний випадок визначається як обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого чиннику чи середовища, які відбулися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть [4].

У ДСТУ 2293:2014 "Охорона праці. Терміни та визначення основних понять" зазначено, що нещасний випадок на виробництві — це обмежена в часі подія чи раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого чинника, що сталися під час виконання ним трудових обов'язків, унаслідок чого завдано шкоди здоров'ю чи трапилася смерть [3].

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. "Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві" [5] визначено обставини, за яких нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом (рис.2). Отже, до нещасних випадків на виробництві відносять лише ті, які сталися під час виконання розпоряджень чи за дорученням керівництва.

До професійного захворювання належить захворювання, яке виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших чинників, пов'язаних з роботою.

Професійні захворювання можуть мати різні наслідки, серед яких тимчасова непрацездатність, зниження професійної працездатності, інвалідність, смерть. Дані наслідки наносять значні збитки економіці держави, оскільки тягнуть за собою суттєві втрати в трудових ресурсах. Крім цього, не слід забувати, що необхідно встановити наявність професійних захворювань, здійснити медичні експертизи, зробити необхідні грошові виплати та провести реабілітацію, що потребує значних фінансових витрат, і також негативно відзначається на бюджеті держави.

Факт нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання розслідується в Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, що затверджений Кабінетом Міністрів України [5] та відповідно до Закону України "Про охорону праці" [6].

Організаційно-правовий механізм забезпечення права на соціальне забезпечення у зв'язку з нещасним випадком та професійним захворюванням має комплексний характер (рис. 3), який проявляється у системному взаємоузгодженні та взаємозалежності основних його елементів, реалізується за допомогою організаційно-управлінських, інформаційних, матеріально-технічних засобів та заходів, що вживаються державними органами, підприємствами, установами, організаціями, які залучені до процесу реалізації права на соціальне забезпечення.

Ефективному функціонуванню механізму реалізації права на соціальне забезпечення у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням сприятиме дотримання основних вимог принципу

правової визначеності в праві соціального забезпечення, що сприятиме створенню гнучкої, стабільної нормативно-правової системи, що забезпечуватиме прозорість під час прийняття рішень уповноваженими органами в сфері соціального захисту.

Роботодавцям з метою скорочення нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань необхідно:

- більш предметно вирішувати питання організації роботи з забезпечення виконання працівниками вимог охорони праці;

- посилити контроль за дотриманням працівниками інструкцій та нормативних положень організації;

- проводити активну профілактичну роботу з попередження виробничого травматизму, професійних захворювань, а також заходи щодо покращення умов праці;

- керівникам підприємств та організацій, які мають працівників, зайнятих на виробництві зі шкідливими та небезпечними виробничими чинниками проявляти велику зацікавленість у використанні засобів соціального страхування в рамках фінансування превентивних заходів щодо скорочення виробничого травматизму;

- приділяти особливу увагу навчанню працівників з питань охорони праці, проведення інструктажів з працівниками, чіткому дотриманню працівниками вимог правил та інструкцій з охорони праці.

Саме превентивні заходи дозволять зменшити виробничий травматизм та професійні захворювання, і як наслідок покращити якість життя та добробуту громадян.

ВИСНОВКИ

На даний час в умовах глобалізації та інтеграції розвиток суспільства й держави відбувається надзвичайно швидко. В таких умовах нормативно-правові та організаційні норми вдосконалюються, набувають нових характеристик, щоб забезпечити належне своєчасне регулювання суспільних відносин та надання громадянам гарантій для забезпечення задоволення своїх інтересів.

До пріоритетних питань, що постають перед державами світу в короткостроковій та довгостроковій перспективі є формування ефективної системи соціального захисту населення, що здатна допомагати вирішувати важливі соціальні проблеми. Люди, які опинилися в стані економічного незабезпечення, що спричинене соціальним ризиком, позбавлені в своїх можливостях задовольнити власні базові потреби. Тому держава, в особі органів державної влади, місцевого управління, підприємств, установ і організацій повинна брати на себе відповідні зобов'язання, які реалізують право людини на соціальне забезпечення.

Щороку значна кількість громадян піддається таким соціальним ризикам, як нещасний випадок на виробництві та професійне захворювання. На даний час питання соціального забезпечення даної категорії громадян залишається невирішеним в повному обсязі, оскільки на практиці достатньо складно застосувати норми законодавства, що регулюють дані правовідносини. Працівники часто неоднозначно коментують норми законодавства, що регулюють дані питання, а роботодавці намагаються в першу чергу зняти відповідальність з

себе, звинувативши у настанні страхового випадку працівника. До того ж, складність викликає застосування норм законодавства, що в цілому регулює правовідносини в галузі соціального забезпечення в цілому, оскільки достатньо часто до нього вносять різні зміни.

Для Фонду соціального страхування України попередження страхових випадків є першочерговим завданням. Відповідно до цього завдання необхідно активізувати роботодавців на впровадження сучасних систем управління охороною праці, підвищення економічної захищеності в попередженні та скороченні виробничого травматизму та професійних захворювань. Необхідно постійно проводити аналіз нещасних випадків на виробництві. Ця інформація повинна накопичуватися та систематизуватися, що в цілому допоможе покращенню та вдосконаленню системи безпеки праці на підприємстві.

Література:

1. Дутчак А.В. Соціальне забезпечення громадян: сучасний стан та перспективи розвитку. Молодий вчений. 2017. № 5 (45). С. 568—572.
2. Конституція України [Електронний ресурс]: Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628> (дата звернення: 09.05.2022).
3. Мінекономрозвитку України (2015). Охорона праці. Терміни та визначення основних понять: ДСТУ 2293:2014 від 02.12.2014 р. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/2-9773-ohorona_praci_terminy.pdf (дата звернення: 09.05.2022).
4. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс]: Закон України № 1105-XIV від 23.09.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 09.05.2022).
5. Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 р. № 337. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.05.2022).
6. Про охорону праці: Закон України № 2694-XII від 14.10.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 09.05.2022).
7. Тищенко О.В. Сутність соціального забезпечення: доктринальні погляди. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 4. С. 145—149.
8. Устинов С.О. Співвідношення термінів "соціальний захист" та "соціальне забезпечення" в законодавстві України. Юридична наука і практика. 2011. № 2. С. 90—95.
9. Фонд соціального страхування України (2022). URL: <http://www.fssu.gov.ua/> (дата звернення: 09.05.2022).

References:

1. Dutchak, A.V. (2017), "Social security of citizens: current state and prospects of development", *Molodyy vchenyy*, vol.5 (45), pp. 568-572.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 9 May 2022).

3. Ministry of Economic Development of Ukraine (2015), "Occupational Health. Terms and definitions of basic concepts: DSTU 2293:2014 of 02.12.2014", available at: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/2-9773-ohorona_praci_terminy.pdf (Accessed 9 May 2022).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On compulsory state social insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (Accessed 9 May 2022).

5. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Order "On approval of the Procedure for investigation and accounting of accidents, occupational diseases and accidents at work", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-2019-%D0%BF#Text> (Accessed 9 May 2022).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On labor protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (Accessed 9 May 2022).

7. Tishchenko, O.V. (2013), "The essence of social security: doctrinal views", *Porivnyalno-analitychne pravo*, vol. 4, pp. 145—149.

8. Ustinov, S.O. (2011), "Correlation of the terms "social protection" and "social security" in the legislation of Ukraine", *Yurydychna nauka i praktyka*, vol. 2, pp. 90—95.

9. Social Insurance Fund of Ukraine (2022), available at: <http://www.fssu.gov.ua/> (Accessed 9 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 22.05.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 531

Д. Т. Карабаєв,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-4617-2329

С. П. Кошова,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-7637-4311

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.109

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ТА ПОНОВЛЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

D. Karabayev,
Master's degree in Public Administration of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
S. Koshova,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Healthcare
Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF PROTECTION AND RENEWAL OF LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES AND POSSIBLE WAYS TO SOLVE THEM

Прикладів порушення трудових прав працівника в даний час достатньо: це і недотримання вимог законодавства при прийомі на роботу, і порушення при переказах, встановленні необхідних гарантій та пільг щодо працівників, дотримання вимог законодавства щодо окремих категорій працівників та порушення при розірванні трудового договору, і багато інших. Національне законодавство встановлює гарантії захисту трудових прав та свобод працівників. Проте проблеми у захисті трудових прав виникають через незнання працівниками своїх прав та гарантій їхнього захисту, що призводить до систематичного порушення трудових прав працівників роботодавцями.

Роботодавці, особливо у сфері приватного бізнесу, не церемоняться з працівниками, встановлюють свої правила гри, вимагаючи від працівників беззаперечного їх виконання. При цьому, чим складніше на ринку праці з роботою — тим, зазвичай, більше порушень відбувається із боку роботодавця. Дискримінація за різними ознаками, особливо за статевою, не виплата заробітної плати в строк, виплата "сірої" зарплати, зменшення розмірів або зовсім непередставлення відпусток, подовжені випробувальні терміни, які ніде не відображені, або не оплачуються, не укладають трудові договори, запровадження штрафів для працівників та багато інших грубих порушень трудового законодавства давно стали реальністю.

У статті розглянуто деякі аспекти захисту трудових прав працівників. Дається визначення термінів "охорона трудових прав" та "захист трудових прав", аналізується їх співвідношення. На прикладі останніх змін законодавства з трудових відносин, пов'язаних з пандемією та надзвичайним станом, показано системну трансформацію системи трудових відносин в надзвичайних умовах. Надається характеристика способів захисту трудових прав працівника, уповноважених органів, які здійснюють захист трудових прав працівників. Визначені проблеми, пов'язані із поновленням працівників, які можна вирішити шляхом застосування конвенції МОП.

Подальшими науковими розвідками мають стати питання, пов'язані з концепцією неефективного способу захисту й конституційної гарантії, за якою громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Examples of violations of the labor rights of the employee are now enough: it is non-compliance with the law when hiring, and violations in transfers, establishing the necessary guarantees and benefits for employees, compliance with the law on certain categories of workers and violations of termination of employment, and many others. National legislation provides guarantees for the protection of labor rights and freedoms of workers. However, problems in the protection of labor rights arise due to workers' ignorance of their rights and guarantees of their protection, which leads to systematic violations of workers' labor rights by employers.

Employers, especially in the field of private business, do not take care about employees, set their own rules of the game, requiring employees to comply unquestioningly. At the same time, the more difficult the labor

market with work — the more violations usually occur on the part of the employer. Discrimination on various grounds, especially sex, non-payment of wages on time, payment of "gray" wages, reduction or non-presentation of leave, extended probationary periods, which are not reflected or paid anywhere, do not conclude employment contracts, impose fines on employees and many other gross violations of labor law have long been a reality.

The article considers some aspects of protection of labor rights of employees. The terms "protection of labor rights" and "protection of labor rights" are defined, and their relationship is analyzed. Recent changes in labor law related to the pandemic and the state of emergency show the systematic transformation of the system of labor relations in emergencies. The characteristic of ways of protection of labor rights of the worker, the authorized bodies which are carrying out protection of labor rights of workers is given. Identified issues related to the redevelopment of workers that can be addressed through the application of the ILO Convention.

Further research should focus on the concept of ineffective protection and the constitutional guarantee that citizens are protected from unlawful release.

Ключові слова: трудові права працівників, трудова політика, охорона трудових прав, захист трудових прав.

Key words: labor rights of workers, labor policy, protection of labor rights, protection of labor rights.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Різні інтереси сторін трудових відносин періодично призводять до виникнення трудових конфліктів, що виявляються, як правило, у порушенні трудових прав працівника. Подібні порушення трудових прав працівників вимагають правового захисту, який проявляється у встановлених законом формах. Однією з цілей трудового законодавства України є захист права і свободи працівників, а також забезпечення права кожного на захист державою його трудових прав і свобод, включаючи судовий захист, забезпечення права на вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів, включаючи декларацію про страйк у порядку, встановленому законом. Проте реальність у сфері реалізації трудових відносин показує існуючі проблеми у цьому напрямі. Роботодавець виступає, незважаючи на законодавчі спроби захисту трудових прав працівника, сильнішою стороною трудових відносин. Саме це положення роботодавця дає йому можливість впливати на дотримання трудових прав працівника, а з урахуванням того, що дотримання прав працівника як правило, тягне за собою певні витрати для роботодавця, то бажання роботодавця не дотримуватися повною мірою всіх встановлених законом вимог щодо працівника є цілком зрозумілим.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Процесуальні питання вирішення трудових спорів досліджено у статті О.В.Забродіної [1]. Питання охорони прав та законних інтересів особи як працівника судовими органами загальної юрисдикції вирішував й Я. Буряк [2].

Про те, що поняття заходів захисту не визначається у законодавстві про працю України, а окремі види хаотично розміщені у різних розділах КзпП, регламентуються іншими нормативними актами відзначила М. В. Стоколоса [3]. Й аналогічна ситуація спостерігається у проекті Трудового кодексу. Також з метою забезпечення всебічного захисту прав та інтересів суб'єктів трудових відносин, доцільно на законодавчому рівні визначити поняття заходів захисту та вказати їх види.

О.В. Плєскул, В.В. Локтіонова визначили поняття захисту трудових прав, з'ясували коло суб'єктів трудових правовідносин, систематизували та класифікували форми захисту трудових правовідносин [4].

Л. Ю. Прогонюк [5] визначив шляхів удосконалення правового регулювання судового захисту як юридичної гарантії прав працівників, звільнених за п. 3 ст. 40 КЗпП України, в умовах сьогодення.

У посібнику "Пандемія коронавірусу: правові механізми захисту трудових та соціальних прав працівників" [6], що впроваджується МГО "Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я" інформує як захищають трудові права працівників, постраждалих від наслідків пандемії, щодо того, як застосовувати законодавство на практиці та вирішувати проблемні правові питання.

Куцевич М.П. [7] виділив перелік проблем формування сучасної концепції захисту трудових прав працівника засобами кримінального права, а саме: 1) недооцінка суспільної небезпечності поширеного в Україні неофіційного працевлаштування; 2) розпорошеність норм КК України щодо забезпечення кримінально-правового захисту трудових прав працівників; 3) проблема визначення пріоритетності кримінально-правової політики у сфері протидії злочинам проти трудових прав працівників.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — дослідження як самого поняття захисту трудових прав працівників, а також способів її реалізації відповідно до вимог сучасного законодавства, так і виявлення правових проблем, що існують у сучасних трудових відносинах, що виникають у практиці реалізації встановлених законом способів захисту трудових прав працівників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Контекст державної трудової політики завжди визначався як проблемою захисту трудових прав як такої, так й цілим набором супутніх питань. До таких, наприклад, належить боротьба держави з тіньовою економікою та зарплатами "в конверті" як однією з головних форм її вияву. Іншою, можливо навіть попередньою

Таблиця 1. Заходи захисту трудових прав та інтересів працівників у трудовому праві

Захід	Норма КЗпПУ
визнання недійсними умов колективних договорів і договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю	ст.9
поновлення на попередній роботі незаконно звільнених або переведених на іншу роботу працівників	ч.1 ст.235
визнання формулювання причини звільнення неправильним або таким, що не відповідає чинному законодавству	ч.3 ст.235
допуск до роботи незаконно відсторонених від неї працівників	ст.46
стягнення на користь працівника несплачених їм підприємством сум заробітної плати та інших належних сум без обмеження будь-яким строком	ст.238
відшкодування працівникам шкоди, заподіяної їм під час виконання обов'язку щодо вживання заходів до запобігання шкоді, яка загрожувала майну підприємства, установи, організації	ч.2 ст.131
страйк	ст. 17 Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" від 03.03.1998 р.
припинення трудового правовідношення	ч. 3 ст. 38

формою, є таке досить поширене явище як відмова від оформлення трудових договорів, що нерідко відбувається за взаємною згодою працівника та роботодавця. Зміст і сенс державних гарантій реалізації трудових прав багато в чому визначається ефективністю механізмів захисту тих громадян, які знаходяться в зоні ризику незаконних зарплатних схем, що використовуються в тіньовій економіці.

В умовах ринкових відносин серед пріоритетних завдань своєї внутрішньої політики вітчизняна держава на владу ставить захист та охорону трудових прав як основний напрям. У статті 1 КЗпПУ закріплена головна мета трудового законодавства, яка полягає у встановленні високого рівня умов праці, всемірної охорони трудових прав працівників.

Терміни "захист" та "охорона" у вітчизняному законодавстві переважно використовуються як синоніми. Зміст терміна "захист" в українській мові означає заступництво, охорона, підтримка. Тому ототожнення цих понять виправдане. Тим більше, що вони використовуються для характеристики діяльності щодо забезпечення, дотримання прав та свобод людини.

Наприклад, у ст. 3 і 43-45 Конституції йдеться про державний захист права і свободи людини та громадянина, а в ст. 104 Конституції — про охорону цих прав і свобод.

У юридичній науці таки існує позиція, згідно з якою між захистом і охороною все-таки вбачають певну різницю. Відмінність у тому, що права та законні інтереси охороняються постійно, у безперервному режимі, а захищаються починають лише тоді, коли ці права порушуються третіми особами. Отже, захист є активною формою охорони, її динамічним проявом. Охорона поняття є ширше проти захисту й передбачає встановлення певного правового режиму, специфіка якого визначається необхідністю постійної охорони, а захист є правовими заходами та засобами ліквідації порушення цього режиму.

Характеризуючи сучасний контекст державної трудової політики, слід наголосити на важливості адекватного правового забезпечення режиму охорони трудових прав працівників. Захист трудових прав працівників має додаткові порівняно з іншими правами та свободами заходи відновлення порушеного права та законного інтересу. Захист передбачає, перш за все, відновлення порушеного права за допомогою відповідних заходів (табл. 1).

Ще 8 листопада 2019 року у Верховній Раді було зареєстровано одразу два проекти Трудового кодексу: №2410 від нардепів з партії "Опозиційна платформа — За життя" та альтернативний №2410-1 від Ю. Тимошенко та ще кількох депутатів. Проте у жодному з них немає ні визначення заходів захисту, ні їх видів.

Також, в умовах пандемії зазнала системної трансформації вся система трудових відносин не лише у регіональному, а й у глобальному масштабі. Це не могло не позначитися на національному правовому регулюванні у сфері праці. Відповіддю на цей виклик стало прийняття законів України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на за-

безпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)" та "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу", за допомогою якого КЗпПУ було адаптовано до нових реалій ринку праці. Закони присвячено регулюванню дистанційної роботи та особливостям тимчасового переведення працівника на дистанційну роботу. На час загрози поширення епідемії, пандемії та/або на час загрози військового, техногенного, природного чи іншого характеру умова про дистанційну (надомну) роботу та гнучкий режим робочого часу може встановлюватися у наказі (розпорядженні) власника або уповноваженого ним органу без обов'язкового укладення у письмовій формі трудового договору про дистанційну (надомну) роботу. Проте не закріплено видів дистанційної роботи. Отримує правове обґрунтування порядок взаємодії роботодавця з віддаленим працівником. Ця новація практично виключає довільну організацію такої взаємодії, і, як наслідок, потенційно допоможе зменшити кількість зловживань у цій сфері. Проте, залишаються питання щодо укладання трудового договору, зокрема й використання посиленних кваліфікованих електронних підписів. В інших ситуаціях підійде будь-який метод комунікації, з допомогою якого можна зафіксувати факт отримання електронного документа.

В екстрених випадках, у тому числі при епідеміях, роботодавцю доцільно дозволити переводити працівників на віддалення без їх згоди. Є проблеми й щодо розірвання трудового договору з віддаленим працівником адже наприклад таких підстав, коли він без поважної причини не виходить на зв'язок понад 2 робочі дні поспіль. Вирішення зазначеного кола питань безумовно, дозволить зробити охорону трудових прав ще ефективнішою. Водночас жодних згадок про порядок та

строки введення дистанційної праці та її скасування у КЗпПУ немає. Це значно ускладнює її застосування на практиці. Так, не передбачено багатьох життєвих обставин, що можуть порушувати права роботодавця та працівника. Наприклад, для працівника залишається неврегульованим питання компенсації витрат на електроенергію, газ та воду, Інтернет та телефонію, а також на створення робочого місця. Адже при нинішньому податковому регулюванні такі витрати не відносяться до виробничих.

У 2022 році була продовжена робота щодо посилення захисту трудових прав працівників, що працюють у малому та середньому бізнесі. Так, 2 травня 2022 року Верховна Рада прийняла Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення захисту прав працівників)" (законопроект від 18.03.2021 № 5266). Він передбачає можливість укласти колдоговір для ФОП, які використовують найману працю, поширює дію положень галузевої угоди на всіх роботодавців галузі, що затверджуватиме КМУ.

Захист трудових прав працівників можна розрізнити у широкому та вузькому змісті. У вузькому значенні — це забезпечення дотримання трудових прав, заходи спрямовані на їх захист від порушень, у тому числі і превентивні, профілактичні заходи відповідних органів, встановлення ефективної та безумовної відповідальності роботодавців за порушення та невиконання вимог чинного трудового законодавства. Так, наприклад, ефективною на первинному етапі могла б бути комісія з трудових спорів. Проте, аналіз норми ст. 223 КЗпП України, засвідчує, що вона може бути ефективною за умов її незалежності від роботодавця, а на практиці вона залежна від роботодавця: адже частина комісії є представниками роботодавця, інша половина — робітники, які підпорядковані роботодавцю і матеріально залежні від нього; а також все діловодство, організація роботи комісії, здійснюється роботодавцем. За таких умов працівникам не варто чекати належного захисту трудових прав від указаної комісії.

Наразі в Україні є велика низка проблем трудових відносин, які пов'язані із умовами воєнного часу. Зокрема, йдеться про Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" № 2136-IX (далі — Закон № 2136-IX). Так, необхідно врахувати, що в умовах воєнних дій можливі відключення комунікацій, які дозволяють виконання дистанційної роботи — електроенергія та мережа Інтернет. Це може стати для роботодавця порушенням трудової дисципліни. Адже у КЗпПУ відсутні правові норми, пов'язані із неможливістю виконання працівником дистанційної роботи у зв'язку з відсутністю відповідних комунікацій. Також деякі роботодавці зловживають своїми правами й працівника, який не з'являється на роботі внаслідок обставин, пов'язаних з бойовими діями, направляють "заднім числом" у відпустку. Як захистити права працівника, якщо він втратив зв'язок з роботодавцем, який в результаті воєнних дій не може організувати такому працівникові роботу (знищення, руйнування приміщення юридичної особи, загибель чи зникнення фізичної особи-підприємця)? Якщо працівники здійснюють трудову діяльність, а керівництво зникає, чи діє законодавство про відповідальність за несвоєчасну сплату? Яка процедура захи-

сту прав працівників при евакуації підприємства, установи та організації в іншу місцевість? Отже, низка питань потребує встановлення правових норм законодавства про працю.

Обов'язкові контрольно-наглядові заходи щодо юридичних осіб й ФОП включає у тому числі перевірку дотримання трудового законодавства. Таким чином, кількісна та якісна перевага у питаннях захисту трудових прав — на боці працівника. Але наскільки ефективні ці заходи? Враховуючи поширену практику написання заяв про звільнення за власним бажанням "з відкритою датою", якою є реальна можливість працівника здійснювати самозахист трудових прав шляхом відмови від роботи, не передбаченої трудовим договором? Яка ймовірність отримання працівником невиключеної зарплати у разі, якщо роботодавець вивів усі активи підприємства у офшори та втік?

Важлива проблема захисту трудових прав працівників — терміновість вживаних заходів, зокрема, встановлення граничних термінів, передбачених звернення до суду з вирішення індивідуального трудового спору. Наразі пропуск працівником терміну звернення до суду (наприклад, через розгляд спору комісією з трудових спорів) спричиняє й досі неможливість використання цього способу захисту. Можливість відновлення цього терміну потрібно закріпити у КЗпПУ.

У широкому значенні захист трудових прав виражається у здійсненні захисної функції трудового права та конкретному напрямі державної трудової політики. Ця функція є продовженням функціоналу держави, формою вираження якого є регулятивна діяльність державних органів, уповноважених захисту трудових прав працівників.

Захист трудових прав працівників можна визначити як правореалізуючу діяльність, що здійснюється у встановленому законодавстві порядку працівником (безпосередньо або через представників) та уповноваженими на те органами, що виражається у застосуванні правових заходів до роботодавця, який не виконує покладені на нього обов'язки та (або) вчиняє дії, які перешкоджають нормальному здійсненню прав працівників. З цього визначення випливає, що захист трудових прав працівників може бути реалізований як самим працівником, так і за допомогою організації або державних органів. Правові заходи, що застосовуються до роботодавця, реалізуються з метою відновлення порушених прав працівників, припинення правопорушень з боку роботодавця та його примушення до належного виконання своїх обов'язків щодо працівника, а також мають на меті запобігання порушенню прав працівників у майбутньому (превентивна функція інституту захисту трудових прав працівників).

З вищевказаного визначення захисту трудових прав працівників, можна назвати суб'єктів, які здійснюють захист трудових прав працівників:

1. Працівники, права яких порушені чи заперечуються роботодавцем.

Кожен працівник може самостійно вжити допустимих законом заходів на роботодавця без звернення до уповноважених державних органів (тобто, по суті, здійснити самозахист свого права). Щодо працівників-членів профспілки їх представництво у взаємовідноси-

нах з роботодавцем та компетентними органами здійснює відповідна профспілка на підставі Закону України від 15.09.1999 № 1045-XIV "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" та статуту або інший представник, уповноважений працівником на представництво своїх інтересів.

2. Уповноважені органи, які здійснюють захист трудових прав працівників. Дані органи можна поділити на дві категорії: державні органи та недержавні органи та організації. До державним органам можна віднести органи загальної компетенції, які здійснюють захист права і свободи людини і громадянина, зокрема і трудових прав працівників. Це Конституційний Суд, суди загальної юрисдикції, прокуратура, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини /

До недержавних органів та організацій відносяться комісії з трудових спорів (КТС), професійні спілки (у разі, якщо вони виступають як представники працівників).

Отже, незважаючи на дискусійність питання про поняття захисту трудових прав працівників вважаємо, що захист трудових прав працівників — це правове явище, яке є діяльність різних суб'єктів трудових відносин, працівником, уповноваженими органами, що здійснюється у встановленому законодавстві порядку, яка виражається у застосуванні правових заходів до роботодавцю, який не виконує покладені на нього обов'язки та (або) вчиняють дії, що перешкоджають нормальному здійсненню прав працівників.

Основними способами захисту трудових права і свободи працівника є:

- самозахист працівниками трудових прав;
- захист трудових прав та законних інтересів працівників професійними спілками;
- із залученням третіх осіб (КТС, третейські суди);
- державний нагляд та контроль за дотриманням трудового законодавства та інших нормативних правових актів, що містять норми трудового права;
- судовий захист.

Таким чином, національне законодавство встановлює гарантії захисту трудових прав та свобод працівників. Проте проблеми у захисті трудових прав виникають через незнання працівниками своїх прав та гарантій їхнього захисту, що призводить до систематичного порушення трудових прав працівників роботодавцями. Проблема захисту своїх трудових прав полягає ще й у тому, що при найбільш грубих формах порушень захист трудових прав для працівників виключається повністю або стає вкрай скрутним, особливо якщо трудові договори не укладаються, облік робіт не ведеться, заробітна плата виплачується у "конверті" тощо.

Трудове законодавство дає працівнику можливість вибору способу захисту трудових прав. З одного боку наявність вибору завжди краща за його відсутність, з іншого, чим більший вибір, тим складніше зіставити пропонуване з дійсно необхідним. Крім того, конфлікт сам собою важкий психологічний фактор. Тому бажання оптимізувати дії зниження витрат (матеріальних, тимчасових, моральних) абсолютно зрозуміло. Для реалізації поставленого завдання необхідний порівняльний аналіз реальних можливостей різних способів захисту.

Основними напрямками діяльності контролюючих органів є контроль виплати заробітної плати, надання

незаконно затриманих відпусток, скасування незаконних дисциплінарних стягнень. У зазначених випадках предметом перевірки є матеріальні норми трудового права, що мають чітку регламентацію. Враховуючи високу результативність перевірок, коли після розпорядження інспектора порушення усувається, необхідно відзначити і необґрунтовано низький рівень звернень працівників до наглядових інстанцій.

При безперечному порушенні права, звернення до зазначених інстанцій, на наш погляд, є більш ефективним, оскільки при розгляді того ж конфлікту в умовах трудового спору (через КТС чи суд) кількість витрат явно надмірна.

Щодо поновлення, то багато питань залишається щодо працівників, які просять суд скасувати незаконний наказ про звільнення на підставі ч. 3 ст. 38 Кодексу законів про працю (працівник має право у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган не виконує законодавство про працю, умови колективного чи трудового договору), але не просить суд про поновлення його на роботі. Проте застосування ст. 235 КЗпПУ зазначає, що, коли працівник не вимагає поновлення на роботі, мають діяти принципи свободи праці (ч. ч. 1, 3 ст. 43 Конституції України) і працівник не повинен поновлюватися на роботі. Поряд з цим, в Україні можна було б реалізувати положення Конвенції МОП про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року № 158. Відповідно до неї, якщо органи, зазначені в статті 8 цієї Конвенції, з'ясовують необґрунтованість звільнення і якщо вони, відповідно до національних законодавства й практики, не мають повноважень або не вважають за практично можливе скасувати рішення про звільнення та/або дати розпорядження чи запропонувати поновити працівника на колишній роботі, вони наділяються повноваженнями давати розпорядження про виплату відповідної компенсації чи іншої такої допомоги, яку можна вважати за доцільну.

Також багато проблем виникає при поновленні на роботі державних службовців, адже постає питання про те, чи можливе застосування загального законодавства (Кодексу законів про працю України) до спірних правовідносин, якщо спеціальним законодавством (Законом України "Про державну службу") не врегульований порядок звільнення державного службовця у зв'язку з поновленням на посаді державної служби особи, яка раніше її займала.

Існуюча система захисту трудових прав працівників частково відповідає потребам сучасних трудових відносин. Однак для підвищення ефективності, на наш погляд, необхідно суттєво змінити рівень відповідальності роботодавця за порушення трудових прав працівника, а також удосконалювати рівень правової культури сторін трудових відносин, насамперед самих працівників, підвищуючи, у тому числі їх знання в галузі можливих способів та процедур захисту своїх трудових прав.

Серйозною проблемою є правовий нігілізм самого роботодавця. Нестача правових знань з його боку впливається у впевненість, що він може порушувати права працівників майже безкарно. Однак, якщо роботодавець буде впевнений, що в кожному випадку, коли він,

наприклад, незаконно звільнить працівника, він буде змушений відновити його на роботі з виплатою вимушеного прогулу, якщо він не надаватиме працівникові відпустки, то на нього чекає адміністративна відповідальність у вигляді значних штрафів, то, як нам здається, роботодавець буде обережнішим, при прийнятті рішень, що ущемляють права і законні інтереси його працівників. Однак у будь-якому разі порушення трудового законодавства у тих чи інших обсягах існуватимуть завжди. Саме тому працівники, як найменш захищені сторони трудових відносин повинні мати можливість захисту своїх трудових прав.

ВИСНОВКИ

Основними проблемами при використанні судового захисту є страх перед зверненням до суду, незрозуміння процедури звернення, пропуски строків позовної давності та ін. Основною проблемою при реалізації такого способу захисту як самозахист є недостатня правова грамотність працівників. Працівники, в більшості випадків не уявляють собі, як користуватися самозахистом, як наслідок подібний, досить дієвий спосіб, часто не використовується. Що стосується таких способів як профспілковий захист та захист у КТС — то основною проблемою, на наш погляд, є не поширеність даних органів у більшості роботодавців, а у разі навіть їхньої присутності — позиція не конфліктності з роботодавцем, що істотно знижує значення таких способів захисту. Подібна ситуація викликає жаль, тому що при реалізації даного способу захисту трудових прав у масовому порядку можна було б суттєво знизити навантаження на державну систему контролю та захисту трудових прав.

Подальшими науковими розвідками мають стати питання, пов'язані з концепцією неефективного способу захисту й конституційної гарантії, за якою громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Література:

1. Забродіна О.В. Сучасний погляд на актуальні проблеми захисту порушених трудових прав і законних інтересів працівника Актуальні проблеми вітчизняної юриспунденції 2018 2 (2) 34-37 http://apnl.dnu.in.ua/2_2018/tom_2/10.pdf
2. Буряк Я. Захист прав та законних інтересів працівника судами загальної юрисдикції Підприємництво, господарство і право. 2019. 5. 132—135.
3. Стоколоса М. В. До питання про поняття та види заходів захисту у трудовому праві Право і суспільство 2013. 4.6-2. 159—163.
4. Плєскун О.В., Локтіонова В.В. Проблеми захисту трудових прав працівників в Україні Юридичний науковий електронний журнал 2021. 5 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/21>
5. Прогонюк Л. Ю. Судовий захист як юридична гарантія прав осіб, звільнених за систематичне порушення трудових обов'язків Актуальні проблеми держави і права 2019. 82. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdr.v0i82.16>
6. Посібник "Пандемія коронавірусу: правові механізми захисту трудових та соціальних прав працівників" <http://rv.dsp.gov.ua/2021/02/16/posibnyk-pan-demiiia-koronavirusu-pravovi-mekhanizmy-zakhystu-trudovykh-ta-sotsialnykh-prav-pratsivnykiv/>

demiiia-koronavirusu-pravovi-mekhanizmy-zakhystu-trudovykh-ta-sotsialnykh-prav-pratsivnykiv/

7. Куцевич М.П. Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права: дис.... доктора юрид. наук: 12.00.05, 12.00.08 / Куцевич Максим Петрович. — Одеса, 2018. — 460 с.

8. Словник української мови Академічний тлумачний словник (1970-1980) <http://sum.in.ua/s/zakhyst>

9. Вавженчук С. Поновлення на роботі в разі незаконного звільнення або переведення як захід захисту трудових прав (частина 1) Підприємництво, господарство та право 2020. 11. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.10>

10. Кодекс законів про працю України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

References:

1. Zabrodina, O.V. (2018), "A modern view of the current problems of protection of violated labor rights and legitimate interests of the employee", Aktual'ni problemy vitchyznanoi iuryspundentsii, vol. 2 (2), pp. 34—37, available at: http://apnl.dnu.in.ua/2_2018/tom_2/10.pdf (Accessed 10 June 2022).
 2. Buriak, Ya. (2019), "Protection of the rights and legal interests of the employee by courts of general jurisdiction", Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, vol. 5, pp. 132—135
 3. Stokolosa, M. V. (2013), "To the question of the concept and types of protection measures in the labor market", Pravo i suspil'stvo, vol. 4.6-2, pp. 159—163.
 4. Pleskun, O.V. and Loktionova, V.V. (2021), "Problems of protection of labor rights of workers in Ukraine", Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal, vol. 5 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/21>
 5. Prohoniuk, L.Yu. (2019), "Judicial remedy as a legal guarantee of the rights of individuals dismissed for systematic violation of labor duties", Aktual'ni problemy derzhavy i prava, vol. 82. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdr.v0i82.16>
 6. Luk'ianova, N. and Zajtseva, O. (2021), "The coronavirus pandemic: legal mechanisms for the protection of labor and social rights of employees", available at: <http://rv.dsp.gov.ua/2021/02/16/posibnyk-pan-demiiia-koronavirusu-pravovi-mekhanizmy-zakhystu-trudovykh-ta-sotsialnykh-prav-pratsivnykiv/> (Accessed 10 June 2022).
 7. Kutsevych, M.P. (2018), "Problems of protecting the labor rights of the employee by means of criminal law", Ph.D. Thesis, Law, Odesa, Ukraine.
 8. Dictionary of the Ukrainian language Academic explanatory dictionary (1970-1980), available at: <http://sum.in.ua/s/zakhyst> (Accessed 10 June 2022).
 9. Vavzhenchuk, S. (2020), "Reinstatement in case of illegal dismissal or movement to another position as a measure of labor rights protection (part 1)", Pidpriemnytstvo, hospodarstvo ta pravo, vol. 11. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.10>
 10. Verkhovna Rada of Ukraine (1971), "The Labor Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (Accessed 10 June 2022).
- Стаття надійшла до редакції 14.06.2022 р.*

УДК 351.83

В. В. Харенко,
здобувач магістратури кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: 0000-0001-7655-0269

І. В. Алексєєнко,
д. політ. н., професор, професор кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-6873-003X

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.115

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВІДПОЧИНОК

V. Kharenko,
Master's student of the Department of Healthcare Management and Public Administration,
Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
I. Alekseenko,
Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department of Public Policy, Educational
and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECT OF EXERCISE OF THE RIGHT TO LEISURE

Актуальність продиктована тим, що регулювання робочого дня і часу відпочинку працівника є одним із ключових у трудовому праві, і має у нормативному регулюванні деякі прогалини. Це призводить до зловживань як з боку працівника, так і з боку роботодавців. Дослідження питань, пов'язаних із режимом робочого часу та часу відпочинку дозволить систематизувати нормативно-правове регулювання. Право працівника на відпочинок входить до його трудового статусу, поряд з іншими основними правами та обов'язками, в основу яких закладені відповідні принципи трудового права та одночасно виступає елементом конституційного статусу особистості. Право на відпочинок відноситься до соціальних прав і є правом суб'єктивним, спрямованим на відпочинок працівника як соціальне благо, і передбачає правомочність вчиняти певні дії та вимагати відповідних дій від інших осіб з визначенням меж користування цим благом, яке може бути конкретизовано через категорію "час", оскільки воно об'єктивно, піддається обчисленню та дозволяє нормувати трудову функцію, обмежуючи робочий час. Право на відпочинок не може бути втрачено або обмежено, відмова від цього права не передбачається, у зв'язку з чим слід виділяти його особистий характер, який не допускає передачу права на відпочинок іншій особі від працівника (правовласника) ні з її волі, ні з волі інших осіб.

Метою статті було комплексне дослідження нормативно-правового забезпечення реалізації права на відпочинок та організаційних аспектів регулювання часу відпочинку. У статті досліджено генезис права на відпочинок у національному законодавстві, визначити сутність права на відпочинок у системі права і свободи людини і громадянина. Оцінено питання узгодження правозастосовчої практики із загальновизнаними міжнародними стандартами права на відпочинок. Виокремлено національний, галузевий рівні закріплення права на відпочинок працівників та його реалізації. Також розглянуто основні аспекти реалізації цього основного права та відзначено організаційні засади реалізації права на відпочинок працівників.

The urgency is dictated by the fact that the regulation of the working day and rest time of the employee is one of the key in labor law, and has some gaps in the regulations. This leads to abuse by both the employee and the employers. Research of issues related to working hours and rest time will allow to systematize regulatory and legal regulation. The employee's right to rest is part of his employment status, along with other fundamental rights and responsibilities, which are based on the relevant principles of labor law and at the same time is an element of the constitutional status of the individual. The right to rest refers to social rights and is a subjective right aimed at the rest of the employee as a social good, and provides the right to take certain actions and require appropriate action from others to determine the limits of use of this benefit, which can be specified through the category "Because it is objective, can be calculated and allows to normalize the labor function, limiting working hours. The right to rest cannot be lost or limited, the waiver of this right is not provided, therefore it is necessary to allocate its personal character which does not allow transfer of the right to rest to other person from the employee (right holder) neither at its will, nor from the will of others.

The aim of the article was a comprehensive study of regulatory and legal support for the implementation of the right to rest and organizational aspects of leisure time regulation. The article examines the genesis of the right to rest in national legislation, to determine the essence of the right to rest in the system of human and civil rights and freedoms. The issue of harmonization of law enforcement practice with generally accepted international standards of the right to rest was assessed. The national, branch levels of consolidation of the right to rest of workers and its realization are allocated. The main aspects of the implementation of this fundamental right are also considered and the organizational principles of the implementation of the right to rest of employees are noted.

*Ключові слова: МОП, КзпП, право на відпочинок, час відпочинку, відпустки.
Key words: ILO, Labor Code, right to rest, rest time, vacations.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Право на відпочинок як невід'ємне право людини, доповнене гарантіями, закріплено у ст. 45 Конституції. Реалізація працівником права на відпочинок створює можливості не лише для відновлення його фізичних та духовних сил, але і для розвитку особистості, участі в освітньому процесі тощо. У сфері трудових відносин право на відпочинок постає як основа реального надання видів часу відпочинку встановленої тривалості за дотримання роботодавцем норм трудового права. Час відпочинку та робочий час перебувають у тісному взаємозв'язку. Динаміка працездатності працівника, що призводить до стомлення, яке настає тим швидше, що більший період пов'язаний з затримкою часу відпочинку, обумовлює об'єктивну необхідність надання своєчасного відпочинку на відновлення працездатності. Зазначений взаємозв'язок робочого часу та часу відпочинку дозволяє їх співвіднести та встановити обмеження робочого часу розумними межами за допомогою своєчасного надання працівнику часу відпочинку, його видів та відповідної оплати. Тим самим створюються передумови для раціоналізації праці, підвищення його продуктивності та соціально-економічних досягнень.

Конституційне право кожного на відпочинок, як і свобода праці, інші трудові права, реалізується у сфері трудових правовідносин, перешкодою чому може бути недотримання норм трудового права. Судова практика і нині показує стійку тенденцію, що свідчить про те, що подібні порушення не знижуються, крім того, має місце неясність деяких норм, що ускладнюють їх застосування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання прав відпочинку та його реалізації стало предметом досліджень багатьох дослідників, зокрема свій внесок у вирішення зазначених проблемних питань внесли В.Д. Авескулов [1], О.Є. Гапон [2], М.І. Іншин [3], Т.І. Чавикіна [4], С.М. Черноус [5] тощо. У своїй дисертаційній роботі "Правове регулювання часу відпочинку за законодавством України та зарубіжних країн" Дмитрієва К.І. [6], аналізуючи природу права на відпочинок розглядає його як суб'єктивне трудове право. Також вона визначає зазначене право як індивідуальне трудове право, яке є складовою змісту індивідуальних трудових правовідносин та належить до переліку основних трудових прав працівників, закріпленого у ст. 2 Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП).

Н. П. Пилипчук у [7] виокремлює механізм реалізації, забезпечення та захисту конституційного права людини й громадянина на відпочинок, складовими якого є: 1) правові норми щодо реалізації права на відпочинок; 2) юридичні факти; 3) правосвідомість.

Наукова розвідка Хромей В. В. [8] присвячена дослідженню правового регулювання основні проблеми при реалізації конституційного права людини на відпочинок, зокрема, ненадання роботодавцями щорічних відпусток повної тривалості, їх оплати або виплати компенсації за невикористання щорічних відпусток; отримання соціальних відпусток певними категоріями працівників, а Т. П. Яценко визначає охорону відпочинку для працюючих як аксіому [9].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження — комплексне дослідження нормативно-правового забезпечення реалізації права на відпочинок та організаційних аспектів регулювання часу відпочинку працівників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відпочинок як певне благо нерозривно пов'язаний з працею, тому зародження та розвиток правового регулювання часу відпочинку природним чином залежить від виникнення норм трудового законодавства, відокремлення його в самостійний правовий інститут та формування системи норм, що регламентують трудові відносини в цілому.

Відпочинок визначається Словником української мови як "відновлення сил після втому припиненням дії, руху і т. ін.", при цьому праця "це діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей". У аспекті аналізованої теми дослідження правова характеристика і праці, і відпочинку, може бути конкретизована через співвідношення з категорією "час", бо ця категорія об'єктивна, піддається обчисленню і дозволяє нормувати виконання трудової функції у процесі роботи [10; 11].

Якщо ж виходити з норм трудового законодавства, то можна визначити з цікавої для нас сторони, що праця (робота) відбувається у встановлений робочий час, а відпочинок — час, протягом якого працівник вільний від виконання трудових обов'язків і який він може використати на свій розсуд, тобто у загальносоціальному контексті праця — це діяльність (робота), а відпочинок — час, вільний від роботи, що є соціальним благом, на яке спрямоване право на відпочинок.

Право на відпочинок, його зміст визначається сукупністю наступних можливостей отримання соціальних благ:

- 1) перерва протягом робочого дня (зміни);
- 2) щоденний (міжзмінний) відпочинок;
- 3) вихідні дні (щотижневий безперервний відпочинок);
- 4) неробочі святкові дні;
- 5) відпустка.

Також зміст суб'єктивного права на відпочинок включає і можливість (правомочність) вимагати від роботодавця дотримання регламентованого нормами тривалості робочого часу, яке першим на рівні гарантії слідує за правом на відпочинок у Конституції, вказуючи на взаємозв'язок робочого часу та часу відпочинку.

Зміст права на відпочинок як суб'єктивного права становлять такі можливості (правомочності): надання встановлених видів часу відпочинку, включаючи перерви протягом робочого дня (зміни), щоденний (міжзмінний) відпочинок, вихідні дні (тижневий безперервний відпочинок), неробочі святкові дні, щорічна оплачувана відпустка.

Необхідно відзначити, що обсяг правомочності може залежати від віку працівника, початку трудової діяльності, характеру та умов праці, положень галузевої (міжгалузевої) угоди та колективного договору, належності працівника до педагогічних, медичних та інших категорій працівників та інших обставин.

Серед основних гарантій реалізації права на відпочинок можна виділити такі гарантії, як:

- збереження за працівником місця роботи;
- включення всіх видів часу відпочинку до трудового стажу;
- заборона роботи у вихідні та неробочі святкові дні;
- оплата щорічних основних та додаткових відпусток.

У науці трудового права для регулювання трудових правовідносин використовуються не тільки імперативні, а й диспозитивні норми. Так, держава, регулюючи питання робочого часу та часу відпочинку, здійснює захист працівника та забезпечує йому стабільні гарантовані умови праці, які не можуть бути знижені у договірному порядку. Саме цілями правового регулювання робочого часу та часу відпочинку обумовлена переважна роль норм імперативного характеру, що встановлюють рамки дозволеної поведінки сторін трудових правовідносин.

Реалізація права на відпочинок у трудових відносинах відбувається через встановлення законодавцем вимог, які умовно можна поділити на дві групи:

1. Обмеження робочого часу. До цієї групи відносять: максимальна тривалість робочого дня; тривалості щоденної роботи (зміни); підстави та кількість робочих годин при залученні до понаднормових робіт.

2. Встановлення підстав та тривалості часу відпочинку. До цієї групи належать: щотижневий безперервний відпочинок; неробочі святкові дні; щорічна оплачувана відпустка; перерва для відпочинку і харчування протягом робочого дня та ін.

В Україні реалізація права на відпочинок здійснюється у відповідності до норм міжнародного, національного та галузевого регулювання, а також встановлених суб'єктами господарювання. Розглянемо детальніше ці аспекти.

Міжнародне регулювання являє собою регламентування за допомогою міжнародних угод держав (багатосторонніх та двосторонніх договорів) та інших міжнародно-правових засобів питань, пов'язаних із застосуванням найманої праці, поліпшенням її умов, охороною праці, захистом індивідуальних та колективних інтересів працівників. Міжнародно-правове регулювання інтегрує загальновизнані принципи та концепції міжнародного публічного права в конкретні правові системи з метою глобальної уніфікації правових положень з праці законодавства різних країн та регіонів світу, гармонізації взаємовідносин сторін трудових відносин у світових масштабах, розвитку цивілізованого ринку праці та усунення факторів соціальної дестабілізації.

Міжнародно-правове регулювання праці включає акти Організації Об'єднаних Націй, відповідні Конвенції ООН, Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт від 16 грудня 1966 р. "Про економічні, соціальні та культурні права", акти Міжнародної організації праці, Європейську соціальну хартію 1996 року, акти Ради Європи, двосторонні та багатосторонні договори, укладені між Україною та іншими державами. У міжнародних актах та міжнародних договорах (Конвенціях Міжнародної організації праці) виражаються основні права та свободи людини, які як загальновизнані принципи та

норми міжнародного права отримують своє втілення у правовій системі та національному законодавстві будь-якої цивілізованої країни, з урахуванням того, що міжнародні договори, ратифіковані державою, як правило, входять у його правову систему. Також Україна з метою євроінтеграції має враховувати законодавство ЄС.

Так, серед трудових права і свободи, визначених Загальною декларацією прав людини, своє місце посідає право на відпочинок. У ст. 24 Загальної декларації прав людини проголошено право кожної людини на відпочинок та дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий ООН у 1966 році, як і Декларація, зафіксував право кожної людини на відпочинок та дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану щорічну (періодичну) відпустку.

Значну увагу питанням часу відпочинку та робочого часу приділено у конвенціях та рекомендаціях Міжнародної організації праці, за час свого існування розробила значний масив документів (конвенцій, рекомендацій), присвячених регулюванню праці, у тому числі робочому часу та часу відпочинку. Незважаючи на те, що робочий час та час відпочинку — це ключові умови праці, у рамках МОП досі не вдалося погодити зміст узагальнюючого універсального акта, присвяченого цьому питанню. Справді, у сфері як робочого часу, і часу відпочинку діють досить розрізнені документи, свого часу розроблені у межах Міжнародної організації праці. Наразі зазначимо основні конвенції, які визначають відпочинок:

№ 1 "Про обмеження робочого часу на промислових підприємствах до восьми годин на день та сорока восьми годин на тиждень";

№ 14 "Про щотижневий відпочинок на промислових підприємствах";

№ 30 "Про регламентацію робочого часу в торгівлі та в установах";

№ 47 "Про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень";

№ 52 "Щодо щорічних оплачуваних відпусток" (ратифіковано Україною);

№ 101 "Про оплачувані відпустки в сільському господарстві";

№ 106 "Про щотижневий відпочинок у торгівлі та установах";

№ 132 "Про оплачувані відпустки (переглянута 1970 року)" (ратифіковано Україною);

№ 146 "Про щорічні оплачувані відпустки морякам";

№ 153 "Про тривалість робочого часу та періоди відпочинку на дорожньому транспорті".

Основне правило, закріплене в конвенціях МОП, встановлює, що працівник повинен мати впродовж кожних 7 днів безперервний період відпочинку, що становить не менше 24 годин. Відзначимо, що вітчизняне трудове законодавство відповідає ратифікованим конвенціям. Однак останні потребують актуалізації.

Про право кожного працівника Європейського Співтовариства на щотижневий відпочинок і щорічну оплачувану відпустку, тривалість яких має підлягати прогресивній гармонізації відповідно до національної

практики йдеться у ст. 1.8 Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників. Мінімальні періоди відпочинку в ЄС визначено у Директиві 2003/88/ЄС про деякі аспекти організації робочого часу від 04 листопада 2003 року. Україна, прагнучи отримати статус кандидата в члени ЄС, теж має орієнтуватися на ці вимоги.

Право на відпочинок на національному рівні закріплено у Кодексі законів про працю України (КзпП) [12] та Законі України "Про відпустки" [13]. КзпП не регламентує порядок використання часу відпочинку — це прерогатива самого працівника, лише визначає загальні правила його надання протягом робочого дня (зміни), календарної доби, тижня, року. Загальні правила та гарантії стосуються тривалості періодів відпочинку, умов та підстав їх надання працівникам, обов'язків роботодавця, охорони права працівників на отримання та використання часу відпочинку. КзпП закріплює забезпечення права на відпочинок як один із принципів правового регулювання трудових і безпосередньо з ними пов'язаних відносин: "працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, установою, організацією, на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби або реабілітації, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством" (ст. 2). Крім того, у цій статті право на відпочинок названо як одне з трудових прав працівника.

Військова агресія росії проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, унеможливила дотримання конституційних прав громадян, зокрема й права на відпочинок. Закон України від 15.03.2022 2136-IX "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" значно обмежує соціальні права працівників, адже у нашій державі у зв'язку з Указом Президента України № 64/2022 запроваджено особливий правовий режим, що вводиться у разі загрози національній безпеці. Зокрема у період дії воєнного стану, йдеться про таке щодо права на відпочинок:

нормальна тривалість робочого часу працівників у період воєнного стану не може перевищувати 60 годин на тиждень;

для працівників, яким відповідно до законодавства встановлюється скорочена тривалість робочого часу, тривалість робочого часу не може перевищувати 50 годин на тиждень;

п'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється роботодавцем за рішенням військового командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення);

час початку і закінчення щоденної роботи (зміни) визначається роботодавцем;

тривалість щотижневого безперервного відпочинку може бути скорочена до 24 годин;

норми ч. 1 і 2 ст. 54 КзпП не застосовуються; не застосовуються норми ст. 53 (тривалість роботи напередодні святкових, неробочих і вихідних днів), ч. 1 ст. 65, ч.3-5 ст. 67 та ст. 71-73 (святкові і неробочі дні) КзпП;

на період воєнного стану дія окремих положень колективного договору може бути зупинена за ініціативою роботодавця;

щорічна основна оплачувана відпустка надається працівникам тривалістю 24 календарні дні;

роботодавець може відмовити працівнику у наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури.

Закон України "Про відпуски" вносить державні гарантії права на відпуски працівників як одного з видів часу відпочинку, встановлює умови, тривалість і порядок надання їх працівникам для відпочинку, розвитку та задоволення соціальних потреб. Зокрема, передбачається надання таких відпусток: щорічні (основна відпустка; додаткова відпустка за роботу із шкідливими та важкими умовами праці; додаткова відпустка за особливий характер праці; інші додаткові відпустки, передбачені законодавством); додаткові у зв'язку з навчанням; творча; для підготовки та участі в змаганнях; соціальні відпустки: у зв'язку з вагітністю та пологами; з усиновленням дитини; працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину — особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи; додаткова окремих категоріям громадян (учасникам бойових дій) та постраждалим учасникам Революції Гідності; без збереження заробітної плати.

Надання відпусток на підприємствах може здійснюватися за однією з 2 форм: із складанням графіку відпустки й погодженням з профспілкою або за заявою працівника. Форму реалізації конкретної для певного підприємства може бути вказано в обліковій політиці підприємства та у колективному договорі. Графік відпусток складається на кожний календарний рік не пізніше 5 січня поточного року (п. 20 Типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників та службовців підприємств, установ, організацій, затверджених за погодженням з ВЦРПС постановою Держкомпраці СРСР від 20.06.1984 р. № 213).

Щодо неробочих святкових днів, їх перелік міститься у ст.73 КзпП. При цьому графік перенесення вихідних та робочих дні у порядку і на умовах, установлених законодавством, для працівників, Кабінет Міністрів України не пізніше ніж за три місяці до таких днів може рекомендувати керівникам підприємств, установ та організацій перенести за умови встановлення п'ятиденного робочого тижня (відповідне щорічне розпорядження про перенесення робочих днів). А власник або уповноважений ним орган у разі її застосування не пізніше ніж за два місяці видає наказ (розпорядження) про перенесення вихідних та робочих днів на підприємстві, в установі або організації, погоджений з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником).

У встановлених КзпП виняткових випадках для залучення працівників до роботи у вихідні дні роботода-

вець зобов'язаний видати письмовий наказ (розпорядження). При цьому за бажанням робітника, який працював у святковий і неробочий день, йому може бути надано інший день відпочинку.

Правові норми трудового законодавства про зловживання правом на відпочинок не сформульовані, про них говорять правоположення Конституційного Суду України, роз'яснення Верховного Суду України на основі судової практики.

У силу статті 10 КзпП трудові відносини та інші безпосередньо пов'язані з ними відносини регулюються колективними договорами, угодами та локальними нормативними актами, що містять норми трудового права. Галузеве регулювання права на відпочинок реалізується у галузевих угодах.

У галузевій угоді, колективному договорі можуть бути більш пільгові умови відпочинку, які поширюються на усіх працівників чи окремі їх категорії. Так, наприклад МОН у Галузевій угоді між Міністерством освіти і науки України, Профспілками працівників освіти і науки України та Всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців у галузі вищої освіти на 2021-2025 роки [14] зобов'язується:

привести у відповідність з чинним законодавством Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників державних навчально-виховних закладів України;

забезпечити контроль за розробкою в закладах освіти і науки правил внутрішнього трудового розпорядку; забезпечити дотримання на місцях:

— встановлених чинним законодавством норм тривалості робочого часу і відпочинку для працівників галузі;

— нормативних документів щодо порядку здачі в оренду приміщень та обладнання;

забезпечити контроль за:

— застосуванням у галузі надурочних робіт, допускаючи їх лише у випадках та з дотриманням порядку, передбачених чинним законодавством;

— наданням працівникам щорічних відпусток відповідної тривалості згідно з чинним законодавством;

забезпечити встановлення педагогічним і науково-педагогічним працівникам скороченої тривалості робочого часу відповідно до чинного законодавства;

забезпечити оптимізацію навчального навантаження науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, які проводять і виконують наукові дослідження у межах основного робочого часу;

ініціювати внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. № 346 "Про затвердження порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти..." з метою встановлення терміну щорічної основної відпустки тривалістю 56 календарних днів для всіх категорій педагогічних працівників закладів дошкільної, позашкільної освіти, закладів освіти комбінованого типу з інклюзивними групами та навчально-виховних комплексів, об'єднань закладів освіти, а для наукових працівників — тривалістю 42 календарних дні тощо.

Трудовий договір працівника може містити умову про режим робочого часу та часу відпочинку, якщо для

цього працівника він відрізняється від загальних правил, що діють у даного роботодавця. Також працівнику, який виконує дистанційну роботу, гарантується період вільного часу для відпочинку (період відключення), під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем, і це не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни. Період вільного часу для відпочинку (період відключення) визначається у трудовому договорі про дистанційну роботу.

Тривалість і порядок надання перерв для відпочинку і харчування, початок роботи та її завершення установлюють у колективному договорі та правилах внутрішнього трудового розпорядку (згідно з Типовими правилами внутрішнього трудового розпорядку для робітників та службовців підприємств, установ, організацій, затверджених за погодженням з ВЦРПС постановою Держкомпраці СРСР від 20.06.1984 р. № 213). Так, максимальна тривалість перерви — 2 год., при цьому перерву не враховують у робочий час. Час початку та закінчення перерви встановлюють у правилах внутрішнього трудового розпорядку. Рекомендовано надавати її через 4 год після початку роботи.

Якщо характер робіт не дає змоги встановити перерву для відпочинку та харчування, роботодавець має надати можливість приймання їжі протягом робочого часу; установити перелік таких робіт, порядок і місце приймання їжі (разом із погодженням таких питань із профспілкою); урахувати час приймання їжі як робочий час.

Для деяких категорій працівників передбачено спеціальні перерви, які враховують як робочий час. Спеціальні перерви, які враховують як робочий час:

- спеціальні перерви для обігріву та відпочинку, які надають:

- робітникам, які працюють у холодну пору року на відкритому повітрі або в закритих неопалюваних приміщеннях;

- вантажникам;

- деяким іншим категоріям працівників [15].

Щодо щотижневих вихідних, то у разі п'ятиденного робочого тижня працівникам надають 2 вихідні дні на тиждень, а за шестиденного робочого тижня — 1 вихідний день. При цьому загальним вихідним днем є неділя, а другим рекомендовано надавати поряд із загальним вихідним (тобто субота й неділя, або неділя й понеділок). Другий вихідний день за п'ятиденного робочого тижня визначають у графіку роботи підприємства. Водночас необхідне погодження з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником). Працівникам можуть установлювати вихідні дні й інші дні тижня (під час роботи змінами, підсумованому обліку робочого часу), що зазначають у графіках змінності/роботи. Також встановлено, що тривалість щотижневого неперервного відпочинку — не менше ніж 42 год.

У зазначених, як і у встановлених законом, випадках працівник набуває можливості (правомочності) вимагати від роботодавця надати йому відпочинок, наприклад, додаткову відпустку за роботу у шкідливих та (або) небезпечних умовах праці, в обсязі та порядку, передбаченому трудовим договором згідно з галузеви-

ми угодами, колективним договором з урахуванням результатів спеціальної оцінки умов праці.

ВИСНОВКИ

Вивчення та аналіз чинного національного законодавства про право на відпочинок дозволяє констатувати, що це право закріплено на міжнародному, конституційному та галузевому законодавчому рівнях. Декларація про відпочинок сприймається як основне право працівника.

На рівні Конституції (ст. 45) закріплені принцип права на відпочинок та інші принципи, що виступають основою для застосування праці працівників, у тому числі встановлення та реалізації права на відпочинок та видів часу відпочинку.

З співвідношення та взаємозв'язку галузевих принципів, сформульованих відповідно до конституційними принципами як вищого рівня і згідно з загально визначеними принципами та міжнародними актами виявляється місце принципу права на відпочинок поряд з іншими галузевими принципами, закріпленими у КзпП. Вони, з погляду змісту, висловлюють право та гарантії, зокрема на відпочинок.

Право працівника на відпочинок входить до його трудового статусу, поряд з іншими основними правами та обов'язками, в основу яких закладені відповідні принципи трудового права та одночасно виступає елементом конституційного статусу особистості. Воно належить до соціальних прав і є правом суб'єктивним, спрямованим на відпочинок працівника як соціальне благо, і передбачає правомочність вчиняти певні дії та вимагати відповідних дій від інших осіб з визначенням меж користування цим благом, яке може бути конкретизовано через категорію "час", оскільки воно об'єктивно, піддається обчисленню та дозволяє нормувати трудову функцію, обмежуючи робочий час.

Праву на відпочинок та часу відпочинку присвячені багато міжнародних актів (Загальна декларація прав людини, акти ООН, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, акти Міжнародної організації праці, Європейська соціальна хартія, Хартія соціальних прав та гарантій громадян незалежних держав та ін.), що відіграють важливу роль як у правотворчості, так і у застосуванні норм національного права у зазначеній сфері.

Чинне законодавство розрізняє такі види часу відпочинку: перерви протягом робочого дня, зміни (внутрішньозмінні); перерви між робочими днями, змінами (міжзмінні); щотижневі вихідні дні (тижневий безперервний відпочинок); неробочі святкові дні; відпустки.

Література:

1. Авескулов В. Д. Правове регулювання щорічних відпусток: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 215 с

2. Гапон О. Є. Адаптація трудового законодавства України про час відпочинку до законодавства Європейського Союзу: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 20 с.

3. Іншин М. І. Теоретико-правовий аналіз часу відпочинку працівників в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2015. Вип. 75. С. 309—313. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_46

4. Чавикіна Т.І. Європейський досвід становлення та розвитку права на відпустку. Вісник ХНУВС. 2015. № 2 (69). С. 244—250.

5. Черноус С. М. Право на відпочинок у системі прав людини. Право та інновації. 2016. № 4. С. 134—139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2016_4_22

6. Дмитрієва К. І. Правове регулювання часу відпочинку за законодавством України та зарубіжних країн: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.05 / К. І. Дмитрієва; кер. роботи Г. І. Чанишева; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". — Одеса, 2014. 20 с.

7. Пилипчук Н.П. Конституційне право громадян України на відпочинок. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора... юридичних наук за спеціальністю 081 "Право" (08 — Право). — Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2021. 231 с.

8. Хромей В. В. Реалізація конституційного права на відпочинок Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право № 4 (69) 2013 URL:[http://zt.knute.edu.ua/files/2013/4\(69\)/uazt_2013_4_22.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2013/4(69)/uazt_2013_4_22.pdf)

9. Яценко Т. П. Право працівника на оффлайн у позаробочий час Сучасний стан забезпечення трудових прав і прав у сфері соціального забезпечення та перспективи його поліпшення: матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 черв. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. К. Ю. Мельника. — Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2021. — 280 с. С. 191—195.

10. Словник української мови: [в 11 т.] / [АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні]; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. — Київ: Наук. думка, 1970 — 1980. Т. 1: А-В / ред. тому: П. Й. Горещький [та ін.]. — 1970. XXVII, 799 с.

11. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. — Київ: Наук. думка, 1970 — 1980. Т. 7: Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.

12. Кодекс законів про працю України URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

13. Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР "Про відпустки" URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Галузева угода між Міністерством освіти і науки України, Профспілками працівників освіти і науки України та Всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців у галузі вищої освіти на 2021-2025 роки URL:<https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=9d094cbe-782a-4fb0-9654-3c23ef8021fb>

15. Право працівника на відпочинок та спеціальні перерви URL:<http://km.dsp.gov.ua/news/355-pravo-pracvnik-na-udpochinok-specaln-perervi.html>

References:

1. Aveskulov, V.D. (2014), "Legal regulation of annual leave", Ph.D. Thesis, Law, Nats. iuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, Kharkiv, Ukraine.

2. Hapon, O.Ye. (2015), "Adaptation of the labor legislation of Ukraine on rest time to the legislation of the European Union", Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, Kyiv, Ukraine.

3. Inshyn, M.I. (2015), "The principles of civil law of Ukraine in a context of their ratio with DCFR", Aktual'ni problemy derzhavy i prava, vol. 75, pp. 309—313, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_46 (Accessed 10 June 2022).

4. Chavykina, T.I. (2015), "European experience of establishment and development of the right to vacation", Visnyk KhNUVS, vol. 2 (69), pp. 244—250.

5. Chernous, S.M. (2016), "The right to rest in the system of human rights", Pravo ta innovatsii, vol. 4, pp. 134—139, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2016_4_22 (Accessed 10 June 2022).

6. Dmytriieva, K.I. (2014), "Legal regulation of rest time according to the legislation of Ukraine and foreign countries", Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Nats. un-t "Odes'ka iurydychna akademiia", Odesa, Ukraine.

7. Pylypchuk, N.P. (2021), "Constitutional right of citizens of Ukraine to rest. — Qualifying scientific work on manuscript rights", Ph.D. Thesis, Law, Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

8. Khromej, V.V. (2013), "Implementation constitutional right to recreation", Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo, vol. 4 (69), available at: [http://zt.knute.edu.ua/files/2013/4\(69\)/uazt_2013_4_22.pdf](http://zt.knute.edu.ua/files/2013/4(69)/uazt_2013_4_22.pdf) (Accessed 10 June 2022).

9. Yatsenko, T.P. (2021), "The employee's right to go offline during non-working hours", Suchasnyj stan zabezpechennia trudovykh prav i prav u sferi sotsial'noho zabezpechennia ta perspektyvy joho polipshennia: materialy IX Vseukr. nauk.-prakt. konf. [The current state of ensuring labor rights and rights in the field of social security and prospects for its improvement: materials of the 9th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Kharkiv, Ukraine, pp. 191—195.

10. Bilodid, I.K. (1970), Slovnyk ukrains'koi movy [Dictionary of the Ukrainian language], vol. 1, Nauk. dumka, Kyiv, Ukraine.

11. Bilodid, I.K. (1976), Slovnyk ukrains'koi movy [Dictionary of the Ukrainian language], vol. 7, Nauk. dumka, Kyiv, Ukraine.

12. Verkhovna Rada of Ukraine (1971), "The Labor Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (Accessed 10 June 2022).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Vacations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 10 June 2022).

14. Ministry of Education and Science of Ukraine (2020), "Sectoral agreement between the Ministry of Education and Science of Ukraine, Trade Unions of Education and Science Workers of Ukraine and the All-Ukrainian Association of Employers' Organizations in the Field of Higher Education for 2021—2025", available at: <https://www.me.gov.ua/Files/GetFile?lang=uk-UA&fileId=9d094cbe-782a-4fb0-9654-3c23ef8021fb> (Accessed 10 June 2022).

15. Department of State Labor in Khmelnytskyi region (2018), "The employee's right to rest and special breaks", available at: <http://km.dsp.gov.ua/news/355-pravo-pracvnik-na-udpochinok-specaln-perervi.html> (Accessed 10 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 16.06.2022 р.

I. А. Слободян,
аспірант, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України
ORCID ID: 0000-0001-9151-7969

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.122

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

I. Slobodyan,
Postgraduate student, Institute for Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT OF THE FUNCTIONING OF THE MANAGEMENT
SYSTEM IN THE FIELD SECURITY AND PROTECTION OF THE STATE BORDER

У статті наголошено, що враховуючи реалії сучасного світу, постає питання пошуку нових ідей та оптимальних рішень для розвитку системи управління у сфері охорони та захисту державних кордонів в межах багатовимірного комунікаційного простору із обов'язковим залученням різних суб'єктів міжнародних відносин, а також розроблення ефективних доктрин, концепцій, стратегій та програм з метою формування та вдосконалення механізмів реалізації державної політики у сфері безпеки державних кордонів. Автором зазначено, що внаслідок "умовного" територіального розмежування колишніх радянських республік Україна фактично опинилася відкритою для безконтрольного пересування через державний кордон громадян, незаконного вивезення товарів і вантажів, переміщення зброї, вибухових і отруйних речовин, наркотичних засобів та іншої контрабанди. Проаналізовано систему суб'єктів сектору безпеки і оборони, що відповідають за забезпечення безпеки та охорони державного кордону України.

The article states that the need to ensure the functioning of the management system in the field of security and border protection is a natural need for territorial delimitation between countries through the establishment of state borders, as well as ensuring state sovereignty within the state. It is emphasized that given the current realities of the rapidly changing world, the question of finding new ideas and optimal solutions for the development of management in the field of protection and protection of state borders within a multidimensional communication space with the involvement of various actors in international relations and development of effective doctrines, concepts, strategies and programs in order to form and improve mechanisms for implementing state policy in the field of state border security. The author notes that due to the "conditional" territorial delimitation of the

former Soviet republics, Ukraine was effectively open to uncontrolled movement of citizens across the state border, illegal export of goods and cargo, movement of weapons, explosives, drugs and other contraband, as well as smuggling. Ukraine's environmentally hazardous waste production, intensified the activities of criminal and extremist groups on the state border. It is proved that the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is the relevant ministry, whose role is to create conditions for the development of a safe living environment as a basis for security in Ukraine, as well as ensuring the functioning of the security and border management system. However, the State Border Guard Service of Ukraine is a special law enforcement body that implements state policy in the field of security of the state border of Ukraine and protection of sovereign rights of Ukraine in its exclusive (maritime) economic zone and coordinates the security and defense sector. The system of subjects of the security and defense sector, which are entrusted with the functions of ensuring security and protection of the state border of Ukraine, is analyzed. It is established that, despite the problems of organizational support of the management system in the field of security and protection of the state border, regulatory and legal support of security and defense entities entrusted with security and protection of the state border of Ukraine remains at the appropriate level and has a steady trend towards further improvement.

Ключові слова: державна прикордонна політика; захист державного кордону України; національна безпека; безпека державного кордону; забезпечення європейської безпеки; система управління у сфері безпеки та охорони кордонів; європейський досвід.

Key words: state border policy; protection of the state border of Ukraine; National security; state border security; ensuring European security; management system in the field of security and border protection; European experience.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Через світові політико-безпекові, соціально-гуманітарні та економічні потрясіння глобального характеру останні десятиріччя ознаменувалися активізацією пошуку шляхів та механізмів забезпечення безпеки державних кордонів.

Сьогодні усе частіше прослідковується тенденція до досягнення стратегічних та військово-політичних цілей світових країн-лідерів шляхом розв'язування локальних та "гібридних" воєн, створення прикордонних конфліктів, використання пропаганди, провокацій, насильства, фінансових махінацій тощо, інформаційного, політичного, економічного тиску з боку потенційних супротивників, що спрямовані на незаконну зміну встановленого державного устрою та громадського порядку.

Враховуючи сучасні реалії мінливого світу, цілком очевидно постає питання пошуку нових ідей та оптимальних рішень для розвитку системи управління у сфері охорони та захисту державних кордонів з метою формування та вдосконалення механізмів реалізації державної політики у сфері безпеки державних кордонів.

Отже, важливе місце та роль в процесі вироблення державної прикордонної політики відводилося формуванню внутрішньодержавних організаційно-правових механізмів забезпечення функціонування системи уп-

равління у сфері безпеки та охорони державного кордону.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми дослідження системи управління у сфері охорони та захисту державного кордону розглядаються у працях В. І. Абрамова, В. Ю. Богдановича, О. С. Бодрука, В. П. Горбуліна, С. В. Дейнеки, О. В. Деркач, О. П. Дзьобаня, В. І. Кириленка, Д. Я. Кучми, В. А. Мандрагелі, Г. П. Ситника, В. Ф. Смолянюка, А. С. Сіцинського, Н. А. Сіцинського, О. М. Суходолі та ін.

Серед авторів, які у своїх працях розглядали засади формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони, варто назвати: В. Б. Авер'янова, О. С. Власюка, І. П. Голосніченка, А. Т. Комзюка, О. Ф. Сальнікову, О. Ю. Синявську, Ю. О. Тихомирова, В. О. Косецова, В. М. Телелима, В. І. Почепцова, В. В. Половнікова, А. М. Притулу, В. М. Рижих, В. С. Нікіфоренка, С. І. Халимона та ін.

Водночас дослідження, які охарактеризують усю діючу систему управління у сфері безпеки та охорони державного кордону та організаційно-правове забезпечення її функціонування в умовах сучасної воєнно-політичної обстановки та безпекової ситуації в Україні, яка динамічно змінюється від прогнозованої до напруженої та критичної, майже немає.

МЕТА СТАТТІ

Мета статі полягає у дослідженні актуальних питань щодо організаційно-правового забезпечення функціонування системи управління у сфері безпеки та охорони державного кордону.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Прогнозування та координати, за якими Україна має знайти своє майбутнє, політик і видатний вчений В.П. Горбулін передбачив ще у 2009 р.: "Україна вже втягнута у світовий вир. Є багато чинників, які визначають роль України в новому переділі світу й побудові нового світоустрою. Але ця участь може бути активною і пасивною. І для України це питання може стати найважливішим критерієм розвитку державності або, навпаки, її стагнації...", зокрема, "...в Україні на рубежі 2020—2025 років є тільки два шляхи: або стати сильною державою, або зіштовхнутися з реальною небезпекою поглинання" [1].

Класика управління стверджує, що завжди є три способи втручання у функціонування системи за результатами діагностики її стану: не втручатися взагалі, змінювати систему або змінювати умови, у яких система функціонує [2].

Очевидно, що змінюючи передусім власну систему національної безпеки та механізми її забезпечення, Україна змінюватиме і весь світ. Попри все, Україна вже ніколи не залишиться такою, якою була раніше. Донбас і Крим — також. Проте це не може бути перешкодою для повернення державних кордонів України до конфігурації 2013 року.

Відомо, що в процесі свого функціонування будь-яка система може динамічно змінювати свій стан в одному з двох протилежних напрямів, рухаючись або до безпеки і досконалості, або до небезпеки і деградації. За цих умов ефективною є модель управління національною безпекою з використанням системного та ситуаційного підходів, які враховують два види ресурсів: знання, що є невичерпними і такими, що збільшуються в процесі їх використання, і час, який не є відновлюваним ресурсом, тому його врахування є особливо важливим в умовах швидких змін [2].

Сама історія становлення України як незалежної держави та історія створення та становлення Прикордонних військ України (згодом — Державної прикордонної служби України) — це свідок не тільки минулого, але й приклад і повчання для сьогодення та застереження для майбутнього.

До одного з першочергових завдань національної безпеки і оборони України віднесено питання вироблення дієвої державної політики у сфері безпеки державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. Державна політика реалізується у відповідності до Конституції України, чинного законодавства й інших нормативно-правових актів, загально визначених принципів та норм міжнародного права і впроваджується шляхом цілеспрямованої та скоординованої діяльності органів публічної влади, громадських об'єднань і громадян згідно з їхніми правами та повноваженнями в цій сфері.

В залежності від функціонального призначення усі суб'єкти сектору безпеки і оборони на яких покладено функції із забезпечення безпеки та охорони державного кордону України, зокрема наділені спеціальною компетенцією, розподілені на органи державної влади, Державну прикордонну службу України, Державну міграційну службу України, Державну митну службу України, Збройні Сили України, Національну поліцію України, Національну гвардію України, Службу безпеки України, інші правоохоронні органи, а також органи і підрозділи цивільного захисту, громадяни України та їх об'єднання, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем.

Змістовно така діяльність зазначених суб'єктів полягає у виробленні основних напрямів, концепцій, стратегій системного формування та розвитку політики національної безпеки та ефективного управління державним кордоном, створенні та удосконаленні нормативно-правової бази для забезпечення стабільного функціонування системи управління у сфері безпеки та охорони державного кордону, вжиття заходів щодо захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Суб'єкти сектору безпеки і оборони у сфері забезпечення безпеки та охорони державного кордону України мають різний ступінь взаємодії один з одним, що визначається їх функціями, завданнями, управлінською діяльністю та структурою.

Відповідно до Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня

2014 р., Міністерство внутрішніх справ України реформовано в орган управління в системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики в таких сферах: забезпечення охорони прав людини і основних свобод, інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; підтримання публічної безпеки і порядку; надання поліцейських і адміністративних послуг; захист державного кордону та охорони суверенних прав України; організації цивільного захисту, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і ліквідація їх наслідків; міграції і громадянства [3].

Відповідно ст. 18. Закону України "Про національну безпеку України" наголошено, що Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. Зокрема, міністр внутрішніх справ України відповідає за формування державної політики у сферах, що належать до компетенції Міністерства внутрішніх справ України, здійснює повноваження, визначені законодавством України.

Діяльність Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної міграційної служби України, Національної поліції України та Національної гвардії України, спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України [4].

Отже, профільним міністерством, роль якого полягає у створенні умов розвитку безпечного середо-

вища життєдіяльність, як основи безпеки на території України, а також забезпечення функціонування системи управління у сфері безпеки та охорони державного кордону, є Міністерство внутрішніх справ України. Утім, Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення, що реалізує державну політику у сфері безпеки державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та координує діяльність сектору безпеки і оборони в цій сфері [5].

Під системою суб'єктів сектору безпеки і оборони на яких покладено функції із забезпечення безпеки та охорони державного кордону України розуміємо сукупність компетентних державних органів та військових формувань, громадських організацій та громадян, які здійснюють свою діяльність у певній координації та взаємодії один з одним та об'єднанні спільною метою щодо забезпечення національної безпеки і оборони держави, зокрема формування ефективної системи забезпечення прикордонної безпеки; розвитку системи інтегрованого управління кордонами; забезпечення заходів з відновлення територіальної цілісності України.

На превеликий жаль, практики, правники та незалежні експерти в черговий раз переконалися, що проблеми забезпечення функціонування системи управління у сфері безпеки та охорони державного кордону не можуть бути розв'язані тільки шляхом проведення дій (заходів) на кордоні.

Так, рішенням Кабінету Міністрів України у 2019 році була прийнята Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року — це стратегічний документ у сфері безпеки та охорони державного кордону, який передбачає скоординований розвиток та реалізацію функцій суб'єктів інтегрованого управління кордонами як на державному кордоні, так і всередині держави [6]. Його реалізація має не лише підвищити безпеку на державному кордоні, полегшити проведення контрольних процедур, забезпечити вільне та законне переміщення осіб і товарів з дотриманням прав людини, а й прискорити вирішення проблемних питань управління кордонами.

Незважаючи на наявність проблем організаційного забезпечення функціонування системи управління у сфері безпеки та охорони державного кордону, варто зазначити, що нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони на яких покладено функції із забезпечення безпеки та охорони державного кордону України залишається на належному рівні та має стійкі тенденції до подальшого вдосконалення.

Так нормативно-правовий фундамент функціонування органів забезпечення безпеки та охорони державного кордону на теперішній час включає (були прийняті й набули чинності) близько 50 законодавчих актів, серед них Конституція України, Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства, Митний, Податковий, Повітряний, Водний та інші кодекси; закони України "Про державну службу", "Про національну безпеку України", "Про Дер-

жавну прикордонну службу України", "Про контррозвідувальну діяльність", "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", "Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону" та ін. [5].

На виконання вищеперерахованих законодавчих норм та з метою детальної регламентації цивільно-військових правовідносин у сфері забезпечення безпеки та охорони державного кордону приймаються відповідні підзаконні акти, які компенсують законодавчі (навмисні й ненавмисні) прогалини, які з'являються в результаті динамічної зміни суспільних відносин в безпековій сфері, сприяють вирішенню проблемних питань, які з'являються в процесі виконання свої повноважень суб'єктами сектору безпеки і оборони, на яких покладено функції із забезпечення безпеки та охорони державного кордону України та здійснюють оперативне та конкретне регулювання правовідносин у сфері захисту державного кордону.

У зв'язку із провадженням в Україні низки нових безпекових процесів та в контексті створення європейського агентства з охорони зовнішніх кордонів країни-членів Європейського Союзу, пов'язаних із розбудовою системи ефективного управління державним кордоном на період до 2025 року, необхідно розробити і впровадити єдиний глосарій термінів у сфері безпеки та охорони державного кордону. При цьому слід виходити із загальноприйнятого розуміння концепту захисту державного кордону, а також існуючої у світі та в Україні практики.

Низка стратегічних і програмних документів держави, зокрема Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від

14 вересня 2020 року № 392, Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р, Стратегія розвитку Державної прикордонної служби України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1189-р, Стратегія воєнної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021, Стратегічний оборонний бюлетень України, затверджений Указом Президента України від

17 вересня 2021 року № 473/2021 та ін. визначили пріоритетні завдання щодо розвитку спроможностей сил оборони в контексті підготовки до ведення всеохоплюючої оборони України, їх всебічне забезпечення; розбудови системи інтегрованого управління державним кордоном. Також зазначено, що інтегроване управління кордонами залишатиметься пріоритетним напрямом у системі МВС.

Слід зауважити, що словосполучення "інтегроване управління кордонами" використовується у цих та інших стратегічних документах довгострокового планування у значенні "система інтегрованого управління кордонами", яка являє собою організаційний і нормативно-правовий механізм, що упорядковує діяльність суб'єктів системи у рамках визначеної моделі (модульної структури), що включає три ключові рівні постійної співпраці та координації: внутрішньовідомча співпраця; міжвідомче співробітництво та міжнародне співробітництво [5].

Само по собі поняття "інтегроване управління кордонами" має системний характер, що передбачає існування системи інтегрованого управління кордонами, а отже наявність її компонентного складу (суб'єктів інтегрованого управління кордонами і об'єктів управління, на який спрямовано управлінську діяльність).

У той же час, в Україні законодавство з питань інтегрованого управління кордонами ще не сформоване, а отже існує проблема термінологічної і концептуальної невизначеності, що ускладнює виконання завдань, спрямованих на створення та підтримання балансу між забезпеченням належного рівня прикордонної безпеки та збереженням відкритості державного кордону для легітимної транскордонної співпраці, а також для осіб, які подорожують. Тому саме від ефективності управління державним кордоном залежить безпека держави, розвиток її економіки та людський потенціал.

Це свідчить про те, що різноманітність та неузгодженість термінології у сфері забезпечення ефективного функціонування системи управління державним кордоном, які використовуються в українському законодавстві (документах довгострокового планування) і професійній (науковій) літературі, не сприяють єдиному розумінню завдань, які визначаються військово-політичним керівництвом держави, та їх ефективній реалізації. Вирішення цієї проблеми полягає у розробленні відповідного глосарію та затвердженні його для загальнонаціонального використання.

Доцільним є створення державного порталу в Раді національної безпеки і оборони України, на якому мають бути розміщені як зазначений загальнонаціональний глосарій термінів та словосполучень у сфері національної безпеки і оборони, так і галузеві глосарії, зокрема з питань безпеки та охорони державного кордону.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що країни Європейського Союзу спільно забезпечують функціонування системи управління у сфері захисту спільних державних кордонів як на національному, так і наднаціональному рівнях шляхом прийняття скоординованих рішень європейської спільноти у сфері управління кордонами ЄС з метою забезпечення європейської безпеки.

Наголошено, що до одного з першочергових завдань національної безпеки і оборони України віднесено питання вироблення дієвої державної політики у сфері безпеки державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. При цьому під системою суб'єктів сектору безпеки і оборони на яких покладено функції із забезпечення безпеки та охорони державного кордону України розуміємо сукупність компетентних державних органів та військових формувань, громадських організацій та громадян, які здійснюють свою діяльність у певній координації та взаємодії один з одним та об'єднанні спільною метою щодо забезпечення прикордонної безпеки держави.

Отже, незважаючи на наявність проблем організаційного забезпечення функціонування системи управ-

ління у сфері безпеки та охорони державного кордону, з'ясовано, що нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони на яких покладено функції із забезпечення безпеки та охорони державного кордону України має стійкі тенденції до подальшого вдосконалення.

Перспектива подальших розвідок даної проблематики. Враховуючи стратегічну важливість питань розбудови системи інтегрованого управління державним кордоном, нагальною є потреба в дослідженні європейського досвіду регламентації цивільно-військових правовідносин у сфері забезпечення захисту спільних державних кордонів ЄС.

Література:

1. Горбулін В. Без права на покаєння. Київ: Изд-во Фолио, 2009. 384 с.
2. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.
3. Питання реформування органів внутрішніх справ України: Розпорядж. Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1118-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-p#n5>
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Нікіфоренко В. С. Правове та організаційне забезпечення функціонування системи суб'єктів у сфері безпеки державного кордону в Україні. Вип. 1 (26). Т. 2. 2019. URL: <http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/764/1100>
6. Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: Розпорядж. Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#Text>

References:

1. Gorbulin, V. (2009), *Bez prava na pokaianye [Without the right to repent]*, Folyo, Kyiv, Ukraine.
 2. Gorbulin, V.P. Vlasyuk, O.S. Libanova, E.M. and Lyashenko, O.M. (2015), *Donbas i Krym: tsina povernennia [Donbass and Crimea: the price of return]*, NISD, Kyiv, Ukraine.
 3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), *Order "Issues of reforming the internal affairs bodies of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-p#n5> (Accessed 18 February 2022).
 4. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), *The Law of Ukraine "On the national security of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Accessed 18 February 2022).
 5. Nikiforenko, V.S. (2019), *"Legal and organizational support for the functioning of the system of entities in the field of state border security in Ukraine"*, available at: <http://pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/764/1100> (Accessed 18 February 2022).
 6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), *Resolution "Integrated codon management strategy"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#Text> (Accessed 18 February 2022).
- Стаття надійшла до редакції 10.05.2022 р.*

УДК 342.5(477)

Л. І. Бондаренко,
аспірант кафедри публічного управління та митного адміністрування,
Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0002-6944-3489

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.127

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

L. Bondarenko,
Postgraduate student of the Department of Public Management
and Custom Administration, University of Customs and Finance

TRANSFORMATIONAL PROCESSES IN THE ORGANIZATION OF EXECUTIVE BODIES

Представлені теоретичні і практичні аспекти дослідження поняття "трансформація" як невід'ємного складника діяльності держави і суспільства щодо досягнення довгострокових цілей у соціально-економічному розвитку країни. Зазначено відсутність змісту і особливостей цього поняття стосовно сфери публічного управління з огляду на діяльність органів виконавчої влади. Доведено, що вирішенням проблем трансформації країни насамперед повинен займатись уряд. Описано особливості прояву цього явища в системі управління і його подвійного впливу на якість та результативність діяльності в публічному управлінні, яке генерує, спрямовує, організує, контролює і регулює процеси розвитку системи національного господарства. Запропоновано спосіб активізації інноваційних, трансформаційних перетворень у системі органів влади з метою підвищення їх впливу на ефективність управлінської діяльності і розвиток керованих систем. Наведено перелік складників процесу трансформаційного руху в системі публічного управління, концептуальну модель трансформаційних процесів.

Theoretical and practical aspects of the study of the concept of "transformation" as an integral part of the state and society to achieve long-term goals in socio-economic development of the country. A wide range of theoretical definitions of the concept of "transformation" is considered, the list and content of components that partially identify it with changes of different nature or with the processes of their implementation are described. The lack of content and features of this concept in relation to the sphere of public administration in view of the activities of executive bodies is noted. It has been proved that the government should first of all solve the problems of the country's transformation. The state, as the center of government, has the power and resources to effectively manage all life processes and must ensure the democratic development of all systems in their interconnection. That is why the executive authorities must cover all the processes of transformation in the country. The peculiarities of the manifestation of this phenomenon in the management system and its double impact on the quality and effectiveness of public administration, which generates, directs, organizes, controls and regulates the development of the national economy. A way to intensify innovative, transformational transformations in the system of government in order to increase their impact on the effectiveness of management and development of managed systems. It is proposed to implement it by analyzing the content of labor and identifying its main components, identifying stages

of transformational change, mastering and managing them in order to focus the executive on key issues of socio-economic development, policy development of transformational change, development strategies, programs and models movement in the state. The list of components of the process of transformational movement in the system of public administration, the conceptual model of transformational processes is given. Analysis of the concepts of "change" and "transformation" in the processes of executive bodies shows their differences, although in the management system they are used together. Changes create requirements for transformation, although they cannot be implemented without them. Transformation processes prevent negative changes, promote and implement positive ones, and are the main motive for achieving the goals of territorial development, ensuring innovation and implementation of economic, social, natural and other benefits in the future of Ukraine.

Ключові слова: зміни, трансформація, трансформаційні процеси, публічне управління, органи виконавчої влади, управлінська діяльність, розвиток, процеси, етапи.

Key words: changes, transformation, transformation processes, public administration, executive bodies, administrative activity, development, processes, stages.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поняття "трансформація" належить до загальнонаукових феноменів, який широко використовується в біотехнологіях, медицині, сільськогосподарських науках, у теорії перекладу та лінгвістики, в юридичних, політичних, економічних науках, як наукова теорія, як один зі способів перетворення міжнародних норм права у внутрішні норми державного права, в соціальних та інших процесах [3; 4; 8; 10; 14].

Найширше це поняття стало вживатися в другій половині ХХ ст., чому сприяли процеси глобалізації, які зумовили поширення його в трансформаційних процесах суспільних, політичних, державних і правових явищ для характеристики новітніх процесів, пов'язаних із радикальними структурними змінами національних економік. Вони стосувалися багатьох сфер життя і видів діяльності, вони мають свій певний вираз у формуванні і функціонуванні, прояв у діях, тривалість за часом, за динамікою стану та розвитку.

В сучасній Україні демократичні засади громадянського суспільства і нового типу управління формувалися стихійно в умовах кризових ситуацій в економічній і соціальних сферах, що не дозволяє досягти прогнозних очікуваних результатів діяльності. Нові суспільні трансформації здійснюються із суттєвими перепонами і низькою результативністю. Більшість із них не достатньо забезпечена впливом і участю центральних органів виконавчої влади (далі — органів виконавчої влади), які повинні їх безпосередньо налагоджувати і відповідати за якість процесів внутрішнього розвитку. Такий стан зумовлює необхідність продовжувати і поглиблювати теоретичні і практичні дослідження, спрямовані на трансформацію процесів в організації діяльності органів виконавчої влади і їх відповідного характеру, специфіки і забезпечувати їх плин. Своєчасні інноваційні трансформації в самій системі публічного управління відіграють виняткову роль у створенні нових соціальних, економічних та інших передумов підвищення якості життя

населення і розвитку держави в цілому, формуючи чинники, які будуть впливати на трансформаційну спроможність і результативність процесів розвитку територій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розгляду змісту поняття "трансформація", його теоретичним аспектам і методології застосування присвячені праці Е. Тоффлера, П. Штомки, Т. Заславської, Л. Євстигнєєвої, Н. Макашевої, Ю. Осіпова, С. Єрохіна, Г. Поченчука, Н. Гражевської, С. Філіпової, Є. Івченко [8]. У процесі дослідження підходів щодо визначення джерел і об'єктів трансформації економічної системи особливу увагу привертають теоретичні розробки в працях Д. Белла, С. Глазьева, Є. Денисона, П. Друкера, Д. Кендрика, С. Коваля, Р. Солоу, Дж. Стігліца, Я. Тінбергена, Є. Тоффлера, Ф. Хайека, Й. Шумпетера та ін. [11]. Соціокультурні трансформації українського суспільства у своїх працях досліджували Б. Кравченко, Т. Кузьо, А. Аслунд, Е. Вілсон, В. Бабенко, С. Єкельчик, О. Шмідтке, А. Добантон, О. Гужон, С. Кара-Мурза, А. Дюб'єн, Л. Біланюк та ін. [7].

В наукових працях розкривається змістовна сутність поняття "трансформації" як явища і як процесу, що перетворює життя, його зміст, підкреслюється його присутність в усіх сферах життєдіяльності, необхідність певних технологій і засобів його впровадження. Однак у практичному житті народу України більшість здійснюваних трансформаційних заходів продовжують залишатись системно незавершеними і навіть продукують нові невирішені проблеми. Ще й досі відсутнє високоефективне публічне управління змінами на всіх рівнях державного устрою. Органи виконавчої влади, відповідають вимогам часу і не стали повноцінними модераторами інноваційних перетворень. Тому питання трансформаційних перетворень у країні потребують подальших наукових досліджень і методологічного обґрунтування

Таблиця 1. Тлумачення поняття "трансформація" різними вченими

Автор	Визначення поняття
Тоффлер Е. [3]	Трансформація – перехід, потужна конвергенція змін. Ми нині спостерігаємо потужну конвергенцію змін – трансформацію виробництва, яка відбувається одночасно з трансформацією капіталу і грошей. Разом вони формують нову систему творення цінностей на планеті. Перевороты, різні бурхливі події, зміни, поштовхи в нову систему, які є не продовженням розвитку в поточному напрямі, а радикальними змінами, що, можливо, заперечують попередній досвід.
Белл Д. [2]	Це задана і вироблена міра необхідних змін, у рамках якої триває відбір найбільш вагомого і перспективного, відбувається адаптація суспільства до змін середовища шляхом формування програм, проєктів, цілей, технологій вирішення суперечностей та ін.
Шумпетер Й. [11]	Креативне руйнування, що супроводжується радикальними інноваціями
Друкер П. [1]	Соціальні перетворення є найбільш тривалими; вони швидше, ніж усе насильство, виявлене на політичній поверхні суспільства, змінили не тільки його саме, але й економіку, її спільноти, її правління, в яких, з якими і за яких ми тепер живемо
Дж. Стігліц [11]	Перехідні процеси, які неминуче тягнуть за собою колективні дії, що можуть мати місце, як у межах державного регулювання, так і поза ними, як на національному, так і на локальному рівнях
Хайек Ф. [1]	Поступова трансформація жорстко організованої ієрархічної системи – перетворення її в систему, яка дає людям можливість намагатися самим влаштувати своє життя і вибирати з різноманіття форм життєдіяльності ті, які відповідають їх нахилам, – така трансформація тісно пов'язана з розвитком комерції
Мочерний С. [4]	Перетворення виду, форми, істотних властивостей тих чи інших об'єктів, тобто процес, що стосується як специфічних закономірностей функціонування об'єкта, так і його внутрішньої структури та зовнішньої форми
Гражевська Н. [8]	Загальна форма розвитку економічних систем, пов'язана з еволюційними та революційними змінами, постійними переходами економічних систем із стійкого в нестійкий стан і навпаки
Глушенко В. [4]	Процес, у якому перебуває не визначена в орієнтирах економічна система у зв'язку з невизначеністю якості майбутнього розвитку; інверсійний тип ринкових змін
Шюллер А., Крюссельберг Х. [4]	Докорінне перетворення соціально-економічної системи внаслідок зміни порядку системи та її структури, тобто процес заміни конструктивних ознак одного господарського порядку схожими ознаками іншого порядку, результатом чого є докорінне перетворення економічної системи в цілому
Івашина С., Івашина О. [8]	Зумовлені змінами технології глибинні перетворення, що відбуваються на рівні економічних відносин, інститутів економічної та соціальної сфери. Процес, який послідовно та безперервно здійснюється на всіх рівнях економічної системи
Поченчук Г. [8]	Складний процес перетворень, внаслідок яких змінюються кількісні та якісні параметри систем та їхніх складових
Чернюк Л. [10]	Трансформації – з одного боку, зміна застарілого формату соціальної моделі взаємодії на новітній, з іншого боку, утворення в ході такого процесу соціальних інститутів, які ініціюють, коригують чи ліквідувають певні конструкції за допомогою публічних настанов (формальних норм, процедур чи правил)
Головаха Є. [5]	Соціальна трансформація – це процес суттєвих, глибинних соціальних змін, який, на відміну від транзиту, не має наперед заданої цілі
Міхровська М. [9]	Зміни, перетворення виду, форми, істотних властивостей чого-небудь
Маркович І. [4]	Трансформація економічного простору – це категорія, що демонструє якісні перетворення економічних систем, характеризує різні форми суттєвих змін безвідносно до вектора наслідків, відображає перехід економічної системи на новий рівень розвитку.
Михненко А. [14]	Трансформація – це інтегроване поняття, що охоплює процедури введення, звільнення і поновлення. В управлінні суспільним розвитком трансформація проявляється як перехід до нових принципів управління й завжди супроводжується нестандартними змінами. Вона найчастіше починається за існуючої організаційної структури, а завершується досягненням якісно нового рівня управління.

їх впровадження в органах виконавчої влади. Пріоритетне оновлення діяльності органів виконавчої влади підвищить їх спроможність до організації і регулювання трансформаційних процесів у керованих сферах, системах і об'єктах. Тому виникає потреба в подальшому дослідженні, перегляді й осмисленні особливостей поняття "трансформація" в системі діяльності органів виконавчої влади як ідеолога, організатора і координатора перетворень у країні.

МЕТА СТАТТІ

Осміслення, вивчення, дослідження і перегляд поняття "трансформація" в змісті і організації діяльності органів виконавчої влади як ідеолога і координатора інноваційних перетворень в українському суспільстві, визначення основних напрямів трансформаційних процесів у системі публічного управління, їх формуванні, реалізації і контролю.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Неодмінною умовою розвитку будь-яких глобальних, національних, регіональних і локальних систем є своєчасне, якісне і продуктивне управління процесами

їх функціонування і розвитку. Ці дії відображаються в складному і багатогранному понятті "трансформація", яке вживається для пояснення формування процесів змін і перетворень в усіх сферах суспільного життя людей. В умовах глобалізації багато країн світу перебуває під впливом трансформаційних процесів. В Україні трансформаційні заходи стали багатоплановим, довгим, складним за змістом і умовами плину процесом. Активний трансформаційний період розпочався одразу після набуття Україною незалежності, але досі не закінчився, а характер, шляхи й кінцеві результати здійснюваних перетворень до цього часу остаточно не сформувались. Ця обставина суттєво гальмує соціально-економічний розвиток країни і спонукає до аналізу причин і способів подальшого підвищення ефективності трансформаційних процесів.

Є. Головаха, аналізуючи характер і специфіку трансформаційних процесів і трансформаційних заходів в українському суспільстві, кроки трансформації країни поділяє за такими етапами: 1992—1994 рр. — стримування інституціональних змін; 1995—1999 рр. — становлення подвійної інституціональної системи; 2000—2004 рр. — інституціональна криза і Помаранчева ре-

волюція; 2005—2010 рр. — нереалізовані "постреволюційні" очікування: від ейфорії до розчарування; 2011—2013 рр. — стратегічна невизначеність і нові політичні ризики; 2014—2016 рр. — від "драми невизначеності" до трагедії визначення вектору трансформації, 2017 р. — донині — початок декларованого транзиту, підкреслення стихійних переваг і збіг зі зміною президента [5, с. 27]. Глибинні трансформаційні зміни в Україні почались раптово за відсутності історичного, демократичного досвіду і демократичного транзиту та локального підприємництва. На основі аналізу змісту етапів дослідник виокремив основні типи соціальної трансформації: природну, відновлену природну, волонтарну і вимушену. Для України характерною є вимушена трансформація, і існують можливості її реального здійснення [6, с. 7].

Стан українського суспільства показує, що, застосовуючи кроки і досвід демократичних країн для досягнення успішності заходів запровадженого в Україні демократичного транзиту і трансформаційних перетворень, потребує актуалізації діяльність органів виконавчої влади з удосконалення їх теоретичної, методологічної і практичної пов'язаності і забезпеченню діяльності відповідними знаннями професійними та іншими видами ресурсів, починаючи з концептуалізації трансформації і запровадження трансформації безпосередньо в діяльність як самої системи управління, так і керованих об'єктів. Саме органи виконавчої влади повинні бути модератором трансформацій і безпосередньо брати участь в їх проведенні разом із суб'єктами і спільнотою громадянського суспільства. Водночас слід пам'ятати, що не всі процеси, що з'являються в суспільному житті, є позитивними (безробіття, стагнація індустріальної сфери економіки, глобальні ризики, кризи у світовій економіки, високий рівень конкуренції тощо). При їх появі трансформаційні процеси, спрямовані на подолання негативних явищ, відіграють особливу роль і стають головним регулятором рівноваги суспільного життя.

Така ситуація потребує подальшого перегляду теоретичних засад і наукового обґрунтованого змісту поняття "трансформація", уточнення його особливостей як складників системи публічного управління на рівні органів виконавчої влади, починаючи з історичних шляхів еволюції цього поняття. Визначення поняття "трансформація" зарубіжними авторами наведено в табл. 1.

Визначаючи поняття "трансформація" зарубіжні автори виділяють такі його основні риси, як: різнобічність, радикальність, необхідність, креативність, поступовість, бурхливість та інші якості. Вітчизняні вчені розглядають трансформацію здебільшого за окремими сферами: економічною, соціальною, політичною та іншими, підкреслюючи їх процесний характер з огляду на іманентні особливості національної економіки сучасного періоду. Перегляд існуючих визначень поняття трансформації засвідчує, що трансформація системи публічного управління не була об'єктом глибокого аналізу, оскільки її особливості не зазначаються в існуючих дослідженнях. На нашу думку, це і стало однією з головних причин наявних проблем виходу України із тяжкої кризи.

Трансформація політичної системи і соціально-економічного устрою країни після набуття Україною незалежності не відрізнялась масштабністю, глибинністю і необхідністю широкого кола трансформаційних заходів. Побудова нового типу системи публічного управління і організаційної структури органів виконавчої влади, здійснювані одночасно і без випередження трансформаційних процесів самих систем управління не сприяли якісному, повному і рівномірному вирішенню й інтегруванню завдань перебудови практичної діяльності в усіх сферах життя суспільства. Своєчасно не відбулось і створення потужного науково-методичного забезпечення, врахування і збереження набутого вітчизняного досвіду і поєднання його з прогресивними здобутками демократичних країн, що поглиблювало безсистемність змін і відсутність появи трансформаційного потенціалу і можливостей органів виконавчої влади.

Серед основних ключових завдань трансформаційних процесів діяльності органів виконавчої влади в системі публічного управління повинні відображатись:

- формування і запровадження відповідної ідеології, цілей стратегічного і соціально-економічного розвитку країни;

- визначення характерних цінностей і системності процесів і механізмів функціонування органів виконавчої влади щодо їх забезпечення;

- максимальне наближення кожного рівня публічного управління й урядування, процесів безпосереднього управління і відповідальності за результати власної діяльності і діяльності керованих систем, підсистем, об'єктів і процесів;

- науково-методична обґрунтованість оновлення і раціоналізація методів, технологій, організаційних форм управлінської діяльності в соціальній і економічній сферах, які забезпечують досягнення країною поставлених цілей;

- демократизація процесів управління, як умови самовизначення країни;

- перехід від однопартійної до багатопартійної системи;

- забезпечення руху до підвищення самостійності країни з урахуванням зростання потреб суспільного розвитку, зростання культурних цінностей, відновлення і нарощення науково-технічного потенціалу та інтенсивної інтелектуалізації суспільства і перехід на економіку знань;

- збереження стабільності і єдності нації, зростання добробуту, безпеки, творчого потенціалу українського народу;

- підвищення соціокультури і самосвідомості.

Потребує подальших змін і система законодавства, принципи побудови правопорядку в державі, підвищення скоординованості політики країни в галузі правового регулювання.

На сьогодні в структурі країни складаються моделі розвитку, відбувається переорієнтація господарської діяльності з внутрішнього економічного розвитку і соціального забезпечення на активну участь у конкурентній боротьбі, постійне активне пристосування до умов глобалізації, передача частки функцій держави у сферу бізнесу, формується діяльність неурядових організацій, транснаціональних правозахисних груп і об'єднань та

багато ін. Зазначене підтверджує, що особливої уваги серед перелічених проблемних питань потребує впровадження трансформаційних процесів у діяльність органів виконавчої влади.

Система публічного управління являє собою поєднання трьох компонентів: суб'єкта управління — системи органів виконавчої влади; об'єкта управління — сукупність сфер суспільного життя, на які спрямовано управлінський вплив; процесів здійснення управлінської діяльності, які реалізують управлінський вплив на керовані об'єкти, в яких існують різноманітні зв'язки і взаємодії між суб'єктами і об'єктами управління [15]. З огляду на вищевизначене процеси трансформації системи публічного управління можливо розглядати за двома напрямками: трансформація суб'єктів управління і трансформація управлінської діяльності всієї системи публічного управління в її широкому розумінні. Тобто системна трансформація стосується не тільки адміністративної, судової і виконавчої влади, а й умов і засобів їх формування і функціонування. Зміст трансформації публічного управління полягає в його комплексній переструктурі за всіма складниками для успішного управління сферами життя шляхом розбудови змістовно-функціонального змісту діяльності органів виконавчої влади, проєктування, організації, контролю і регулювання її здійснення, не допускаючи стохастичності і спираючись на детермінованість суб'єктно-об'єктної взаємодії. Трансформація публічного управління здійснюється шляхом цілеспрямованих перетворень і перебудови систем управління з метою надання їм нових якостей, рис, суттєвих ознак, нових властивостей і можливостей.

Природа і зміст поняття "трансформація" тісно корелює з природою поняття "зміна". Вони існують завжди разом. Зміни означають внутрішній поворот, який життєво необхідний для використання потенційних можливостей. У новому тлумачному словнику української мови поняття "зміна" визначено у двох аспектах: 1) змінювання; перехід, перетворення, чогось у щось якісно інше; 2) заміна когось, чогось кимось, чимось іншим [12, с. 158]. Під змінами розуміють і "впровадження інновацій для перетворення діяльності організації відповідно до вимог ринку" [13] і різноманітні інноваційні звернення, які можуть поєднуватись у різних напрямках, зміна напрямів, структури, технологій і процесів. Трансформації розкривають продуктивність чи діяльність змісту змін і сприяють в середовищі їх швидкому опануванню, якщо є позитивними, чи ліквідації, якщо є негативними. Частіше трансформація відображає новизну змін, їх опанування, стаючи активним супутником їх прояву.

Аналіз змісту понять "зміна" і "трансформація" показує, що існує різноманіття поглядів на їх зміст, але очевидно, що вони не існують одне без одного і поява навіть незначних змін потребує їх опанування за допомогою трансформаційних процесів. Процеси трансформації повинні спиратися на новизну змін, їх призначення і можливість отримання якісних результатів. Розглядаючи зміст трансформаційних процесів, необхідно чітко уявити зміст змін, які необхідно здійснювати, а вивчаючи сутність змін, необхідно отримати відповіді стосовно потреб їх впровадження і застосування.

У внутрішніх параметрах системи управління зміни проявляються постійно. Особливістю моделей трансформаційних змін в управлінні є їх спрямованість на створення умов переходу на якісно новий рівень функціонування, як самої системи управління, так і керованих нею процесів, за рахунок синхронізації впливових інструментів на якісне функціонування і розвиток. Рамки їх кордонів і масштабів часто бувають всеохоплюючими. Контент змін розглядається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників за змістом і етапами, в тому числі поведінки працівників, їх емоційної реальності, комунікацій і способів взаємодії. Вони потребують змістовної, функціональної, інституційної діагностики, запровадження системи планування організації та ресурсного забезпечення.

Трансформаційні процеси в управлінні країною і всіх сферах життя впливають на набуття суспільством нових рис, на зміну видів діяльності і процесів, які їх стосуються, змінюють функції систем управління, зміст управлінської діяльності, організацію і механізм їх здійснення, організаційні форми і статус органів виконавчої влади. Проблеми її трансформації не можуть розглядатись тільки як розрізнені явища, а потребують визначення таких напрямів, які об'єднують усі внутрішні процеси і створюють систему, яка забезпечує повний перехід до побудови процесів функціонування нової держави.

Необхідність активного застосування процесів трансформації проявляється у всіх сферах життя суспільства у вигляді як ряду самостійних заходів реформ, так і національних проєктів, які недостатньо прив'язані до цілісної системи органів виконавчої влади в публічному управлінні. Це означає, що єдиний вірний шлях їх об'єднання є випереджальна трансформація змін у самій системі публічного управління з огляду на необхідність, узгодження всіх трансформаційних заходів і створення умов регульованості і керованості змінами в суспільстві. Вона підвищить трансформаційну спроможність державної і місцевої влади щодо формування і реалізації інноваційних процесів соціально-економічного розвитку її конкурентоспроможності. Стає очевидним, що питання сутності, змісту і форм застосування трансформаційних процесів у проблемах, з якими стикається суспільство на сучасному етапі розвитку, безпосередньо пов'язані з якістю здійснюваних управлінських процесів у системі органів виконавчої влади. Дослідження смислового значення поняття трансформації та існуючих проблем, які не можуть бути вирішені без участі держави, дозволяють сформулювати зміст цього феномену в системі органів виконавчої влади і визначити теоретичні засади й умови формування політики трансформацій у цій сфері.

Трансформаційні процеси в організації діяльності органів виконавчої влади являють собою сукупність дій нормативно-правового, інституційного, організаційного, соціального та економічного змісту, спрямованих на реалізацію попередньо спланованих або несподіваних змін в устрої, практиці, професійній діяльності управлінських і суспільних процесів з урахуванням інноваційних потреб керованих систем з реалізації заходів щодо підвищення ефективності владної діяльності та її безпосередньої участі в заходах.

Таблиця 2. Зміст основних елементів процесів трансформації в системі публічного управління в послідовності їх здійснення

Ознаки класифікації	Види змін і процеси їх реалізації
Мета	Підвищення темпів соціально-економічного розвитку, якості і результативності діяльності органів виконавчої влади, запровадження нових чи поглиблення існуючих напрямів діяльності, підвищення знань-кваліфікаційного потенціалу, забезпечення і підтримка розвитку керованих систем, ліквідація недосконалих організаційних структур, підвищення розуміння і реалізації управлінських трендів
Складові елементи і об'єкти трансформаційних процесів	Зміст праці, виконувані функції і завдання, організація праці, організаційні форми праці, методи праці, технологія і механізми праці, стимулювання праці, культура праці, соціодинаміка праці, ресурси праці, зміна принципів організації праці, методів і механізмів, трансформація управлінської діяльності органів виконавчої влади та ін.
Характер трансформаційних процесів	Еволюційні (реалізація реформ, політик, законодавчих актів, інституційних заходів); революційні (проекти, технології тощо)
Методи трансформації	Адаптивні, примусові, технологічні, соціально-психологічні, структурні, поведінкові, психологічні та ін.
Підходи до трансформації	Процесний, системний, концептуальний, адитивний, ситуаційний, поведінковий, психодинамічний, компетентісний, гуманітарний, інформаційно-комп'ютерний

Політика трансформації соціально-економічних, політичних, технічних та інших процесів повинна передбачати і враховувати їх глибинний зміст, а саме:

— сучасна філософія діяльності органів виконавчої влади повинні формуватись на глибокому розумінні процесів створення нових цінностей соціально-економічного розвитку і задоволення потреб народу і країни, його бажань і очікувань на сучасному етапі і стратегічному майбутньому. Види управлінської праці формуються під впливом явних і прихованих усвідомлених явищ, які визначають єдність ідеології, цінностей, підходів до правил вирішення завдань управління, які їх реалізують;

— управлінські трансформації в системі управління виникають у зв'язку з появою нової ідеології, нових підходів і нових принципів і цінностей суспільства. Вони реалізуються імплементацією нових поглядів у нормативно-законодавчі та інституційні засоби в процесах управлінської праці, які перетворюють їх у діяльність керованих об'єктів;

— трансформаційні процеси в системі публічного управління повинні спиратись на поглиблений зміст, інноватизацію і особливий інструментарій перетворення організаційних форм діяльності та інституалізації управлінських процесів, включати комплекси інноваційних заходів щодо системного і систематичного підвищення результативності і якості діяльності органів виконавчої влади та важелів її впливу на інноваційний розвиток керованих об'єктів;

— у системі управління трансформаційні процеси потребують для своєї реалізації необхідних змін у змісті функціональних завдань управління, в організації їх вирішення, що повинно створювати умови для переходу систем управління з існуючого нестійкого стану на більш високий, здатний підвищити впливи на пристосованість суб'єктів керівних і керованих об'єктів до еле-

ментів змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі.

Інноваційні трансформації процесів діяльності органів виконавчої влади в управлінському середовищі сприяють прискоренню сприйняття, організації і керованості управління, обґрунтованості, взаємодії і підпорядкованості процесів змін суб'єктам управління, їх праці, інституції, інформації та інших ресурсів. Частина змін може не зачіпати майже всі процеси управління, оскільки у їх складі залишаються постійні складники, які з появою нових обставин не змінюються і не потребують опанування новими методами та іншими інструментаріями дії.

Трансформація передбачає перетворення різного масштабу і глибини, які дозволяють перебудувати не лише саму систему публічного управління, а й керовані нею процеси і об'єкти, підвищити рівень їх інноваційності, дієвості і різнобічності. Напрями трансформаційних процесів у системі публічного управління повинні охоплювати якомога повний спектр їх складників, зі збереженням цілісності систем управління. Завдяки трансформаційним процесам, які створюють умови для можливих перетворень, визначаються і реалізуються заходи з використанням ситуаційних важелів, чинників впливу, пов'язаних із радикальними структурними змінами. Останні можуть бути класифіковані за об'єктами змін, за рівнями, за ступенем здійснення та іншими ознаками. Водночас у публічному управлінні можуть бути і зміни, які здійснюються в межах самоорганізаційних процесів.

Процеси управління мають циклічний характер, оскільки зміни виникають постійно і взаємопов'язано, а їх характеристики і складність потребують постійного передбачення тих чи інших трансформаційних заходів. За результатами аналізу реального стану управління і життєдіяльності або при появі сприятливих можливостей розвитку й отримання швидких результатів очікувані зміни доцільно прогнозувати і планувати.

У системах управління трансформації слід розглядати як комплексні, цільові процеси перетворень функціональної, організаційної, процесно-технологічної управлінської діяльності які виникають під впливом ендогенних факторів. Процес переходу управління з одного можливого рівня на інший шляхом планування змін, його змістовні елементи, функціональні структури і масштаби їх діяльності обмежені управлінськими діями. Розробка управлінських засад, які відображають стратегічні трансформаційні перетворення із застосуванням нових технологій і механізмів, охоплює чинники підвищення адаптивності функціонування розвитку систем і підвищує управлінський потенціал. Науково-методичне забезпечення процесів інноватизації системи публічного управління слід починати з розгляду елементів системи як об'єктів трансформації. Загальні характеристики видів трансформації можливо уявити за основними видами можливих змін, які реалізуються управлінськими процесами.

Дослідження генерації поняття трансформації дозволило визначити зміст і особливості трансформації в діяльності органів виконавчої влади, що дало змогу ви-

явити складники побудови трансформаційних процесів, їх зміст, послідовність, вибір методів і технологій здійснення, інституалізації і реалізації, виокремлювати дії суб'єктів і виконавців, відповідальних за трансформаційний рух та інші складники концептуальної моделі трансформаційних процесів в організації діяльності органів виконавчої влади. Концептуальна модель трансформаційних процесів повинна включати весь спектр їх обґрунтованих складників, основні з яких наведені на рисунку 1.

Наявні на сучасному етапі численні невирішені проблеми країни потребують швидких рішень, серед яких пріоритетним елементом є реалізація концепції трансформаційних процесів діяльності органів виконавчої влади. Особливої уваги потребують ті заходи, які донині не були включені до здійснюваних реформ влади і низки галузевих і регіональних стратегій.

ВИСНОВКИ

Перехід України на новий тип економічної системи, глобалізація, інформатизація, диджиталізація, втрачання великої частки промислового сектору і традиційних галузей, невідпрацьованість економічних і соціальних моделей розвитку зробили певні процеси життєдіяльності застарілими, а економічно-соціальний розвиток динамічно нестійким і недостатнім. Інвестиції в розвиток та інституційні зміни не згармонізовані між собою, а економічне зростання не спостерігається. Визначення потребує активізація та інновацізація трансформаційних процесів в усіх сферах господарювання і життя країни, ініціатором і координатором якого повинні стати органи виконавчої влади. Вони повинні створити життєздатне альтернативне середовище в усіх сферах життя.

Результати проведеного дослідження ілюструють необхідність поглибленого теоретичного і науково-методологічного обґрунтування трансформаційних процесів у системі публічного управління і кроків їх реалізації для створення міцних передумов стратегічного розвитку.

Подальшими дослідженнями в цьому напрямі повинні стати розробка науково-методологічних засад технологій і механізмів побудови й управління інтегрованих трансформаційних процесів, які охоплюють системи управління і керовані системи для спільного здійснення якісного, системного і спільного впливу на соціально-економічний розвиток.

Література:

1. Друкер П. Ера соціальної трансформації: [Електронний ресурс] / пер. с англ. Т. Лопухиной; Центр

1	Усвідомлення безальтернативності і важливості прогресивних змін у системах управління і створення передумов їх якісного і своєчасного здійснення
2	Ідентифікація цілей діяльності і розвитку систем управління діяльності органів виконавчої влади із цілями розвитку українського суспільства, сферами й умовами процесів життєдіяльності і можливостей управління впливати на їх позитивний рух
3	Аналіз і передбачення змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі, які впливають на суспільний розвиток і потребують корекції їх плину
4	Визначення існуючого і необхідного змісту діяльності органів виконавчої влади, її функціональної спрямованості, організаційних форм і способів побудови процесів управління і формування професійного і кваліфікаційного управлінського потенціалу
5	Оцінка якості організаційних форм, організаційних засад і способів організації діяльності і умов формування управлінських впливів
6	Уточнення змісту, напрямів і умов взаємодії органів виконавчої влади із суб'єктами і об'єктами господарювання і населенням на керованих територіях
7	Формування концепції трансформаційних змін, шляхів і способів її реалізації
8	Дослідження й удосконалення мотиваційних чинників до підвищення ефективності праці в системі органів виконавчої влади і розробка шляхів їх інновацізації і ефективного застосування
9	Розробка заходів забезпечення компетентісно-кваліфікаційного і фахового рівня учасників, трансформаційних і робочих процесів управлінської діяльності, формування і реалізація організаційної управлінської культури
10	Розробка і запровадження корпоративної політики розвитку в організаційних структурних підрозділах органів виконавчої влади
11	Розробка стратегій інноваційного розвитку системи управління, довгострокових трансформаційних заходів їх інституалізації і професіоналізації на базі економіки знань, цифровізації тощо
12	Планування здійснення трансформаційних заходів і їх ресурсного забезпечення

Рис. 1. Основні складові концептуальної моделі трансформаційних процесів

гуманитарних технологій. Режим доступу: <https://gtmarket.ru/library/articles/2506>.

2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: пер с англ. Москва: Академия, 1999. 956 с.

3. Тоффлер Е. Третья хвиля / пер з англ. А. Євса. Київ: Всесвіт, 2000. 480 с.

4. Маркович І. Б. Розкриття сутності поняття трансформації економічного простору в системі категорій національної економіки. Економіка розвитку. 2014. № 2. С. 77 — 81. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecro_2014_2_16

5. Головаха Є. Українське суспільство: шляхи трансформації. Український соціологічний журнал. 2016. № 1—2. С. 26—30.

6. Головаха Є. Підходи до визначення неекономічних аспектів економічних трансформацій // Некономічні пріоритети модернізації в Україні з урахуванням інтеграційного досвіду країн Центрально-східної Європи: наукова доповідь; за ред. О. М. Балакіревої; НАН України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ, 2015. С. 6—13 (162 с.)

7. Полішук Ю. Трансформаційні процеси в сучасній Україні: зарубіжна історіографія. Наукові записки. Вип. 5—6 (85—86). С. 326—340.

8. Івченко Є. А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному контексті. Ефективна економіка. 2015. № 12. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5827>

9. Міхровська М. С. Деякі аспекти модернізації державного управління в контексті цифрових трансформацій. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. Вип. 2 (37). С. 75—78.

10. Чернюк Л. Г. Трансформаційні процеси в економіці України та її регіонах: проблеми та перспективи. Збірник наукових праць ВНАУ. 2011. № 1 (48). С. 252—256.

11. Потравка Л. Сутність, зміст та етапи трансформації соціально-економічної системи. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. 2014. Вип. 19. Ч. 2. С. 192—200. Режим доступу: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/5802/1/Потравка%20Л..pdf>

12. Бєсєдін М. О., Нагаєв В. М. Основи менеджменту: оцінювальний підхід (модульний варіант): підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 496 с.

13. Косач І. А., Ладонько Л. С., Калінько І. В. Ділове адміністрування: менеджмент організацій та управління змінами: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2016. 217 с.

14. Михненко А. М. Суспільний розвиток / Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпукенко (співголова) [та ін.] // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. 2011. Т. 1. С. 624—628.

15. Вороніна Ю. Є. Теорія та практика публічного управління та адміністрування: навчальний посібник. Мелітополь: Колор Принт, 2020. 204 с.

References:

1. Druker, P. (2006), "The era of social transformation", available at: <https://gtmarket.ru/library/articles/2506> (Accessed 10 June 2022).

2. Bell, D. (1999), Hriaduschee postyndustrial'noe obschestvo. Opyt sotsyal'noho prohnozyrovanyia [The coming post-industrial society. The experience of social forecasting], Akademyia, Moscow, Russia.

3. Toffler, E. (2000), Tretia khvyliia [The third wave], Vsesvit, Kyiv, Ukraine.

4. Markovych, I.V. (2014), "Definition of the concept of transformation of economic space in the system of categories of national economy", Ekonomika rozvytku, vol. 2, pp. 77—81, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecro_2014_2_16 (Accessed 10 June 2022).

5. Holovakha, Ye. (2016), "Ukrainian society: ways of transformation", Ukrain's'kyj sotsiolohichnyj zhurnal, vol. 1—2, pp. 26—30.

6. Holovakha, Ye. (2015), "Approaches to determining non-economic aspects of economic transformations", Neekonomichni priorytety modernizatsii v Ukraini z urakhuvanniam intehratsijnoho dosvidu krain Tsentral'no-skhidnoi Yevropy: naukova dopovid' [Non-economic priorities of modernization in Ukraine, taking into account the integration experience of the countries of Central and Eastern Europe: scientific report], NAN Ukrainy, DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine, pp. 6—13.

7. Polischuk, Yu. (2015), "Transformational processes in modern Ukraine: foreign historiography", Naukovi zapysky, vol. 5—6 (85—86), pp. 326—340.

8. Ivchenko, Ye.A. (2015), "Transformation as a concept and approaches to its understanding in the economic context", Efektyvna ekonomika, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5827> (Accessed 10 June 2022).

9. Mikhrovs'ka, M.S. (2021), "Some aspects of modernization of public administration in the context of digital transformations", Prykarpats'kyj iurydychnyj visnyk, vol. 2 (37), pp. 75—78.

10. Cherniuk, L.H. (2011), "Transformation processes in the economy of Ukraine and its regions: problems and prospects", Zbirnyk naukovykh prats' VNAU, vol. 1 (48), pp. 252—256.

11. Potravka, L. (2014), "Essence, content and stages of the socio-economical system transformation", Ukrain's'ka nauka: mynule, suchasne, majbutnie, vol. 19, no. 2, pp. 192—200, available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/5802/1/Потравка%20Л..pdf> (Accessed 10 June 2022).

12. Biesiedin, M.O. and Nahaiev, V.M. (2005), Osnovy menedzhmentu: otsinnosytuatsijnyj pidkhid (modul'nyj variant) [Fundamentals of management: assessment-situational approach (modular version)], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

13. Kosach, I.A. Ladon'ko, L.S. and Kalin'ko, I.V. (2016), Dilove administruvannia: menedzhment orhanizatsij ta upravlinnia zminamy [Business administration: organization management and change management], Kondor, Kyiv, Ukraine.

14. Mykhnenko, A.M. (2011), "Social development", "Theory of public administration", Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t [Encyclopedia of public administration: in 8 volumes], Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy, Kyiv, Ukraine, vol. 1, pp. 624—628.

15. Voronina, Yu.Ye. (2020), Teoriia ta praktyka publicnoho upravlinnia ta administruvannia [Theory and practice of public management and administration], Kolor Prynt, Melitopol', Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2022 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 332.1:631.14:637.12

Л. А. Кравченко,
аспірант кафедри публічного управління та права,
Дніпровська академія неперервної освіти
ORCID ID: 0000-0002-8031-2252

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.135

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

L. Kravchenko,
Postgraduate student of the Department of Public Administration and Law,
Dnipro Academy of Continuing Education

THE STRATEGIC PLANNING OF DEVELOPMENT OF TERRITORIAL AND PRODUCTION
SYSTEMS OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATION AS AN INNOVATIVE
MECHANISM MANAGEMENT GOVERNANCE

У статті обґрунтовано теоретико-методичні і практичні положення, спрямовані дослідження проблем зміцнення економічної безпеки аграрного сектора за допомогою стратегічного планування розвитку територіально-виробничих систем професійно-технічної освіти як інноваційного механізму управління аграрного сектора України. Механізм взаємодії влади і аграрного бізнесу у сфері зміцнення економічної безпеки аграрного сектора в зарубіжних країнах реалізується досить давно і постійно вдосконалюється. Соціально значущі проблеми з урахуванням зростаючих потреб населення залишаються пріоритетними для механізму державно-приватного партнерства і адресовані задля зміцнення економічної безпеки аграрного сектора. Відмінна особливість взаємодії влади і бізнесу полягає в тому, наскільки ефективно державні інститути та керівництво аграрного бізнесу здатне запобігти появі внутрішніх і зовнішніх загроз і ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища.

The article substantiates the theoretical, methodological and practical provisions aimed at investment in modern conditions, the impact of destabilizing factors of the external and internal environment is extremely acute, which requires special attention to the study of the problems of strengthening the economic security of the agricultural sector through territorial production systems. The mechanism of interaction between the government and agrarian business in the field of strengthening the economic security of the agricultural sector in foreign countries has been implemented for a long time and is constantly being improved. Socially significant problems, taking into account the growing needs of the population, remain a priority for the mechanism of public-private partnership and are addressed to strengthen the economic security of the agricultural sector. A distinctive feature of the interaction between government and business is how effectively state institutions and management of agrarian business can prevent internal and external threats and eliminate the harmful effects of certain negative components of the external and internal environment.

The purpose of the study is to conduct a detailed scientific and practical substantiation of ways to strengthen the economic security of the agricultural sector with the help of territorial production systems in Ukraine and identify areas for improvement of this sector of the economy.

The current mechanism for implementing measures through territorial production systems to strengthen the economic security of the agricultural sector is not sufficiently adapted to the national socio-economic space, and therefore there are certain disparities in the implementation of economic development of the country and regions. Current trends in the transformation of socio-economic space confirm the insufficient level of influence of current measures to strengthen economic security of the agricultural sector, and the presence of characteristic asymmetry of socio-economic development of the country and regions requires greater focus on modernization of regulatory instruments, including ways to strengthen economic security - production systems.

In this paper we show that result of the study, further prospects for the implementation of alternative measures to strengthen the economic security of the agricultural sector through territorial production systems, found that each country is characterized by appropriate specifics in implementing measures to strengthen economic security of the agricultural sector, identified effective solutions to enhance implementation measures to strengthen the economic security of the agricultural sector through territorial production systems. The results of the study should be recommended by the legislative and executive authorities of Ukraine and its subjects in the development of state programs to support the strengthening of economic security of the agricultural sector through territorial production systems.

Ключові слова: менеджмент, аграрний сектор, аграрний бізнес, економічна безпека, територіально-виробничі системи, інтеграція.

Key words: management agrarian sector, agrarian business, economic security, territorial production systems, integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Задля успішної реалізації територіально-виробничих систем, необхідна інтеграція зусиль і інтересів органів державної влади і приватного бізнесу для досягнення максимального результату в рамках даної співпраці задля зміцнення економічної безпеки аграрного сектора. На сучасному етапі становлення державно-приватне партнерство являється універсальним та ефективним механізмом, значення якого в країні постійно зростає, формуючи базис для розвитку економіки, а саме аграрного сектору, яке при ефективній структурі даного механізму і оптимальному виборі територіально-виробничих систем, у результаті його застосування буде вигідно для держави, аграрного сектору та для населення.

Наявні диспропорції в економіці не дозволяють застосування ринкового саморегулювання галузей економіки для збільшення інвестиційної привабливості регіонів країни. З урахуванням погіршення в 2014 році ситуації у зовнішній економіці і кредитно-фінансовій сфері стає актуальним зміцнення економічної безпеки аграрного сектора за допомогою територіально-виробничих систем, що є важливою умовою формування ефективної економічної політики, підвищення інноваційності економіки та розвитку інфраструктури.

Чітка побудова та вдосконалення економічної безпеки аграрного сектора будуть створювати необхідні умови для припливу інвестицій в економіку країни, розвитку регіонів, забезпечать реалізацію економічних інтересів, які гарантують країні захист від різного роду погроз і ризиків, гарантування економічного суверенітету, конкурентоспроможності на зовнішніх ринках і самодостатності господарюючих суб'єктів, а також забезпечення стійкості функціонування високотехнологічних економічних структур на інноваційній основі, котрі сприяють зростанню рівня і якості життя населення в контексті забезпечення національної безпеки. Імплементация відповідних заходів сприятиме зниженню рівня соціальної напруженості, визначеної оптимізації і регулювання ринкової конкуренції. Оскільки однією з найважливіших складових економічної безпеки являється економічна безпека аграрного сектора країни, яка виступає головною умовою забезпечення аграрної незалежності в контексті економічної безпеки, збереження економічного суверенітету та економічної стабільності країни.

На підставі вищевикладеного виникає необхідність проведення досліджень, спрямованих на вдосконалення відносин влади і аграрного бізнесу з метою створення узгодженої співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з приватними бізнес-струк-

турами для ефективного функціонування економіки країни і регіонів в умовах глобальної конкуренції. Значну роль набуває формування ефективного інституційного середовища в суб'єктах країни за допомогою територіально-виробничих систем, що підвищує їх інвестиційну привабливість, забезпечує економічну безпеку аграрного сектору і сприяє досягненню стабільних темпів соціально-економічного зростання, тому актуальним являється розгляд шляхів зміцнення економічної безпеки аграрного сектору за допомогою територіально-виробничих систем.

АНАЛІЗ ОСТАНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасній літературі існує значна чисельність різноманітних підходів та поглядів стосовно шляхів зміцнення економічної безпеки аграрного сектору в Україні. Розгляд наукових досліджень територіально-виробничих систем дає можливість оцінити стан розробки зазначеної проблеми в сучасній науці державного управління. Теоретичним підґрунтям розв'язання проблеми зміцнення економічної безпеки аграрного сектору за допомогою територіально-виробничих систем є праці вчених у галузі економічної безпеки (А. С. Полянська, В. В. Рудь, В. І. Вострякова, В. І. Ткачук, Г. М. Рябенко, Ж. В. Поплавська, Є. В. Крикавський, К. О. Утенкова, М. В. Жаболенко, М. І. Яремова, О. А. Прокопчук, О. В. Сарафін, С. В. Смерічевська, Т. В. Ібрагімхалілова, Т. І. Онищенко) присвячені аналізу деяких аспектів та особливостей застосування територіально-виробничих систем аграрному сектору в сучасних умовах в рамках глобалізаційних процесів, які вплинули на генезис та зміцнення економічної безпеки даного сектору економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Проведення деталізованого науково-практичного обґрунтування шляхів зміцнення економічної безпеки аграрного сектору за допомогою стратегічного планування розвитку територіально-виробничих систем професійно-технічної освіти як інноваційного механізму управління аграрного сектору України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах сьогодення, зумовлених урбанізацією, глобалізацією, диверсифікацією раціону, концентрацією та розширенням продовольчих ринків та торгівлі, серед інших основних тенденцій, територіально-галузеві виробничі системи (ТГВС) зазнають значних перетворень. Для подолання трансформаційних викликів необхідно застосовувати більш холистичний, системний підхід, який передбачає проектування агропродовольчих ланцюгів доданої вартості (АЛДВ), координацію дій та формування інституційного середовища їх функціонування. Зміни необхідно впроваджувати з урахуванням особливостей розвитку АС.

Аграрний сектор, який включає усі виробничі операції забезпечуючи просування сільськогосподарської продукції "від лану до столу", є основним генератором зайнятості та формування доходів в АС, що сприяє зміцненню економічної та продовольчої безпеки. Він

охоплює увесь ланцюг створення доданої вартості, включаючи постачання, виробництво, переробку сільськогосподарської продукції та її розподіл.

Для зміцнення ЕБ аграрного сектору ФАО розроблено низку інструментів стимулювання розвитку агропродовольчого сектору, як однієї із найбільш потужних територіально-галузових виробничих систем, які передбачають формування політики сприяння впровадженню екологічних аспектів та розвитку інституційних спроможностей державних органів щодо ефективної взаємодії з партнерами з приватного сектору, особливо це стосується інтеграції дрібних фермерів та представників МСАБ до АЛДВ, стимулювання інвестиційної діяльності та підвищення ефективності в процесі трансформування агропродовольчих систем у країнах, що розвиваються, до яких відноситься і Україна. Основні напрямки політики ФАО включають:

— Відповідальне контрактне сільське господарство для інклюзивного доступу до ринку, що забезпечує нарощування потенціалу, технічну та юридичну підтримку пілотних проектів, адвокацію та поширення знань.

— Проектування сталих агропродовольчих ланцюгів доданої вартості (САЛДВ) за рахунок впровадження цілісного підходу до структурних перетворень, інтегрування багатовимірних концепцій доданої вартості та сталості та застосування їх у оцінці, аналізі та удосконаленні функціонування територіально-галузових виробничих систем.

— Державно-приватне партнерство, яке фактично представляє собою форму інноваційного партнерства, що об'єднує виробників, агробізнес, органи державної влади та суб'єктів громадянського суспільства. Таку співпрацю все частіше застосовують у якості механізму залучення інвестицій, одночасно пом'якшуючи специфічні ризики АС.

— Сприяння впровадженню територіального підходу у якості засобу залучення трансформаційних інвестицій АС та координації міжгалузевих цілей. Особлива увага приділяється агропромисловим паркам та кластерам на базі агропромислового територіально-виробничого комплексу, економічним коридорам та спеціальним економічним зонам.

— Стимулювання розвитку малого та середнього аграрного бізнесу (МСАБ), підприємництва, стартап-проектів та інновацій через інклюзивні бізнес-моделі та агробізнес-інкубатори.

— Удосконалення механізмів та програм державних закупівель, за допомогою яких уряди проводять тендери не лише для задоволення потреб, а й для одночасного вирішення соціальних, екологічних та економічних проблем.

Проблеми інтеграції суб'єктів господарювання у процесі реалізації господарських завдань широко висвітлюються у зарубіжній та вітчизняній економічній літературі. Як зазначає Є.В. Крикавський, "у певному гіпотетичному вимірі спеціалізація і масовість вичерпують себе як потенційні резерви отримання додаткового ефекту. Тому необхідною стає інтеграція на якісно нових рівнях управління, що не є протилежним спеціалізації як деспеціалізація, а власне інтеграція в нових площинах, сферах. Завдяки такій інтеграції формуються "цільові" системи вищого порядку порівняно із інтегро-

ваними частинами і це створює можливість отримати додатковий ефект, джерелом якого і є власне інтеграція" [3, с. 68]. До таких інноваційних методів удосконалення процесів інтеграції є інтеграція на логістичному рівні. Одним з основних методологічних принципів логістичної інтеграції є системний підхід. В основу системного підходу покладено розгляд об'єктів як систем, що дає змогу сприймати об'єкт дослідження як комплекс взаємопов'язаних підсистем, об'єднаних спільною метою, розкрити його інтегровані властивості, а також внутрішні та зовнішні зв'язки. Системний підхід передбачає послідовний перехід від загального до часткового, коли в основі розгляду лежить конкретна кінцева мета, для досягнення якої створюється система. Відповідно до методології системного підходу кожна система є інтегрованим цілим навіть тоді, коли вона складається з окремих розрізнених підсистем [1, с. 58].

В умовах ринкової невизначеності, поглиблення інтеграційних процесів вимагає розробки деяких правил та процедур, встановлення стратегічних партнерських відносин та формування системи стимулів та спільного бачення подальшого розвитку між постачальниками, виробниками, органами стандартизації, розподільчими центрами, оптовими ринками, супермаркетами, фермерськими господарствами, роздрібними торговцями та споживачами. У такій системі повинні поєднуватись добре організоване внутрішнє співробітництво та конкурентне і високо інтегроване зовнішнє середовище [2, с. 121]. У сільському господарстві логістичний підхід дає змогу виокремити таке поняття як логістична інтеграція, яка може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Зовнішня логістична інтеграція вимагає узгодженості дій різних підприємств-ланок ланцюга постачання для забезпечення єдиної мети, доведення виготовленої продукції до кінцевого споживача. При чому індивідуальна економічна діяльність кожного підприємства трактується в межах ланцюга постачання як бізнес-процес.

Щоб уникнути неузгодженості основних елементів системи логістики на підприємстві, доцільно доповнити внутрішню інтеграцію внутрішньогалузевою та міжгалузевою логістичною інтеграцією з використанням трьох можливих напрямів [5, с. 122]:

1) горизонтальної інтеграції, що означає галузеву єдність підприємств, операційна діяльність яких характеризується спільною технологією і однорідністю виготовленої продукції;

2) вертикальної інтеграції, що означає виробничу кооперацію підприємств однієї галузі або близьких за характером галузей промисловості, які спеціалізуються на виготовленні вузлів, деталей, комплектування та інших виробів, необхідних для кінцевого продукту;

3) комбінованої інтеграції, що поєднує вигоди двох попередніх форм інтеграції.

Значна частка доданої вартості кінцевої продукції створюється поза сферою первинного виробництва. При відокремленості цієї галузі товаровиробник не бере участі у розподілі доданої вартості, створеної в сферах переробки та реалізації. Цілком природним є прагнення виробників стати співвласниками доданої вартості у сферах переробки та реалізації продукції. Цієї мети можна досягти за допомогою вертикальної, горизон-

тальної або комбінованої інтеграції в межах логістичної системи регіону. За рахунок розвитку інтеграційних форм господарювання можна забезпечити високу якість сільськогосподарської продукції з великою часткою доданої вартості, мінімізацію втрат продукції та зниження експлуатаційних витрат в АЛП, а з іншого боку мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище, таким чином досягаючи максимізації переваг системи [2, с. 129].

Не існує універсального варіанту зовнішньої інтеграції для будь-яких ситуацій. У деяких випадках зусилля, спрямовані на створення й підтримку конкретної форми інтеграції, можуть себе не виправдати. Тому необхідним є аналіз поточних операцій, майбутніх планів, потенційних партнерів та постачальників, який допоможе з'ясувати, якою мірою певна форма інтеграції буде для організації вигідною [5, с. 124].

Невеликі обсяги виробництва та високий рівень трансакційних витрат, які виникають при укладанні індивідуальних угод суттєво обмежують конкурентоздатність МСАБ на ринку. Горизонтальна координація між представниками МСАБ дає можливість забезпечити координацію та узгодженість дій на ринку, формування експортних партій та виходу на міжнародні ринки. А вже за рахунок кооперування та співпраці в рамках фермерських кооперативів виникає так званий ефект масштабу, за рахунок зменшення трансакційних витрат та зміцнення переговорних позицій фермерів. Незважаючи на неоднозначні результати щодо ефективності співпраці в рамках сільськогосподарської кооперації, існує широкий науковий консенсус щодо того, що координація колективних дій є важливою для зміцнення позицій представників МСАБ на ринку за рахунок формування інклюзивних агропродовольчих ланцюгів доданої вартості. На шляху до впровадження ефективної горизонтальної інтеграції в АС необхідно вирішити ряд проблем, що стосуються:

— низького рівня співпраці та виробничих потужностей серед представників МСАБ, що перешкоджає мобілізації економії від масштабу для ефективного доступу до ринків збуту;

— відсутності взаємної довіри, лояльності та взаємодії між представниками МСАБ в процесі неформальної співпраці, що може призвести до опортуністичної поведінки (наприклад, порушення визначених правил поведінки, порушення термінів розрахунків та відвантаження продукції, порушення умов договорів та ін.);

— різноманітності інтересів членів кооперації, що обмежує ефективну організацію;

— блокування доступу до ринків деяких представників МСАБ [4, с. 24].

До проблем вертикальної координації, з якими зіштовхується МСАБ відноситься відсутність дієвого механізму управління бізнес-процесами між фермерами та іншими суб'єктами АЛДВ. Більшість наукових досліджень, що стосуються ефективності вертикальної інтеграції в ЛДВ теоретичним підґрунтям визнають перспективу зменшення трансакційних витрат.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження було визначено, що сучасні методи зміцнення економічної безпе-

ки аграрного сектора за допомогою територіально-виробничих систем охоплюють велике різноманіття адаптованих, трансформованих під впливом глобалізації інструментів в межах світового простору. Основною метою економічної безпеки аграрного сектора є формування аграрним бізнесом власної системи економічної безпеки, задля захисту національної економіки та забезпечення високого рівня економічної безпеки держави загалом.

На нашу думку, головними факторами, що стримують реалізацію заходів по зміцненню економічної безпеки аграрного сектора за допомогою територіально-виробничих систем, є: ринкові умови господарювання на території України; високий рівень володарювання монополій на внутрішньому ринку України, що створює перепони для розвитку вільної конкуренції; нестабільність політичної ситуації в країні; складність та нестабільність сучасних умов господарювання на міжнародній арені; недосконалість національної законодавчої бази; господарські ризики; загострення конкуренції та обмеженість фінансових ресурсів.

В результаті проведеного дослідження актуальних методів зміцнення економічної безпеки аграрного сектора за допомогою територіально-виробничих систем в країнах та обґрунтування ключових чинників активізації реалізації даних заходів було визначено, що сучасні підходи в перспективі мають спрямовуватись на раціоналізацію та імплементацію системи управління економічною безпекою підприємства та аграрного сектора загалом.

Таким чином, оновлення та вдосконалення концептуальних основ зміцнення економічної безпеки аграрного сектора за допомогою територіально-виробничих систем може стати сучасною парадигмою збереження глобалізаційних тенденцій та механізмів інтеграції національних економік держав до світового співтовариства.

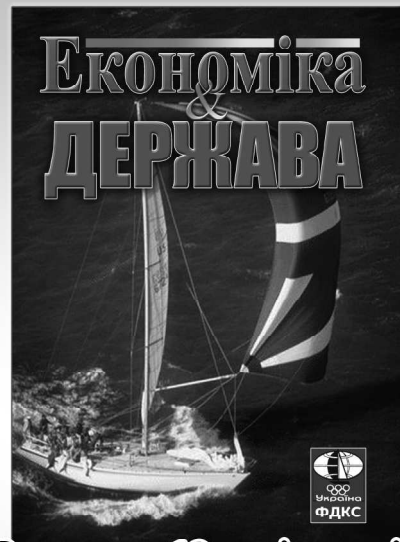
Література:

1. Вострякова В.І. Методичні підходи моделювання та аналізу логістичних систем розподілу продукції АПК. Агросвіт. 2017. № 11. С. 56—61.
2. Вострякова В.І. Удосконалення логістичної системи розподілу продукції сільськогосподарських підприємств: дис. кандидата екон. наук: 08.00.04. / Вострякова Вікторія Іванівна; Вінницький національний аграрний університет. Вінниця. 2017. 233 с.
3. Крикавський Є. В. Логістика. Основи теорії: підруч. Львів: Інтеллект-Захід, 2004. 180 с.
4. Онищенко Т. І. Шляхи зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств України. Матеріали студентської наукової конференції Полтавської державної аграрної академії, 24—25 квітня 2019 р. Том І. Полтава: РВВ ПДАА, 2019. С. 23—25.
5. Поплавська Ж.В., Полянська А.С. Переваги та критерії інтеграції функцій логістики. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія Логістика: [збірник наукових праць] / відп. ред. Є. В. Крикавський. Львів, Видавництво Національного університету "Львівська політехніка". 2010. № 690. С. 120—127.

References:

1. Vostryakova, V.I. (2017), "Methodical approaches to modeling and analysis of logistics systems or distribution of agricultural products", *Ahrosvit*, vol. 11, pp. 56—61.
2. Vostryakova, V.I. (2017), "Improvement of the logistic system of distribution of products of agricultural enterprises", *Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, Ukraine.*
3. Krykavsky, E.V. (2004), *Lohistyka. Osnovy teorii, [Logistics. Fundamentals of theory], Intellect-West, Lviv, Ukraine.*
4. Onishchenko, T.I. (2019), "Way to strengthen the economic security of agricultural enterprises in Ukraine", *Materialy student skoi naukovoii konferentsii Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, 24—25 kvitnia 2019 r., [Proceedings of the student scientific conference of the Poltava State Agrarian Academy, April 24—25, 2019], *RVV PDAA, Poltava, Ukraine*, vol. I, pp. 23—25.
5. Poplavskaya, Zh.V. and Polyanskaya, A.S. (2010), "Advantages and criteria of integration of logistics functions", *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Seriya Lohistyka, vol.690. pp. 120—127. *Стаття надійшла до редакції 09.06.2022 р.*

**Науково-практичний журнал
«ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»**

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

D. Zharov,
Postgraduate student of the Department of Public Management and Administration,
Educational and Scientific Institute of Continuing Education the National Aviation University
 ORCID ID: 0000-0003-0742-9259

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.11—12.140

APPLICATION OF TOOLS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGGLOMERATIONS IN THE USA AND CANADA

Д. О. Жаров,
 аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
 Навчально-науковий інститут неперервної освіти Національного авіаційного університету

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГЛОМЕРАЦІЙ У США ТА КАНАДІ

The article analyzes the use of tools to ensure the sustainable development of agglomerations in countries such as the United States and Canada.

It has been found that the reproduction of socio-ecological and economic resources in the countries under study is carried out by using certain tools to ensure the sustainable development of agglomerations, including the use of alternative energy sources, green roofs, buildings with a neutral energy balance or buildings with a net zero balance of consumed energy, the development of programs to reduce the consumption of fossil fuels, as well as financial instruments such as: taxes on environmentally harmful products in consumption; benefits on tax on property belonging to the main funds of environmental purposes; trust environmental funds; accelerated depreciation of environmental funds; sale of pollution licenses through environmental banks; environmental insurance of companies.

The use of these tools will help create additional jobs, reproduce water resources, improve the thermal characteristics of houses, and save resources for future generations.

It was revealed that the practice of ensuring the sustainable development of agglomerations in the countries under study is focused on the rational use of natural resources with a subsequent reduction in their consumption, reproduction, ensuring socio-ecological and economic security, etc.

Attention is focused on the need to build sustainable housing in the agglomerations of Ukraine, which will contribute to the formation of progressive resource-saving, high-tech, environmental and social models of the functioning of economic relations subjects, and will also reduce the level of monetary costs for residents to consume resources. An important role in this process is assigned to establishing cooperation between local self-government bodies, construction organizations, educational and scientific institutions in the development of projects for the construction of buildings with a neutral energy balance in agglomerations, among which the MINERGIE standard occupies an important place, as well as the creation of highly automated agro-industrial complexes in cities in specially designed high-rise buildings ("vertical farms").

У статті здійснено аналіз застосування інструментів забезпечення сталого розвитку агломерацій у таких країнах як США та Канада.

З'ясовано, що відтворення соціо-еколого-економічних ресурсів у досліджуваних країнах здійснюється шляхом застосування певних інструментів забезпечення сталого розвитку агломерацій, серед яких: використання альтернативних джерел енергії, "зелених дахів", будинків із нейтральним енергобалансом чи будівель із чистим нульовим балансом спожитої енергії, розроблення програм зі скорочення споживання викопних видів палива, а також таких фінансових інструментів, як: податки на екологічно шкідливу у споживанні продукцію; пільги щодо податку на майно, яке належить до основних фондів природоохоронного призначення; трастові природоохоронні фонди; пришвидшена амортизація природоохоронних фондів; продаж ліцензій на забруднення через екологічні банки; екологічне страхування корпорацій.

Використання означених інструментів сприятиме також створенню додаткових робочих місць, відтворенню водних ресурсів, покращенню теплових характеристик будинків, заощадженню ресурсів для прийдешніх поколінь.

Установлено, що практика забезпечення сталого розвитку агломерацій у досліджуваних країнах зорієнтована на раціональне використання природних ресурсів із подальшим скороченням їхнього споживання, відтворення, гарантування соціо-еколого-економічної безпеки тощо.

Акцентовано увагу на необхідності зведення сталого житла в агломераціях України, що сприятиме формуванню прогресивних ресурсозберігаючих, високотехнологічних, екологічних і соціальних моделей функціонування суб'єктів економічних відносин, а також зумовлюватиме зниження рівня грошових витрат жителями на споживання ресурсів. Важлива роль у цьому процесі відведена налагодженню співпраці між органами місцевого самоврядування, будівельними організаціями, освітніми та науковими установами у ході розробки проєктів будівництва будівель із нейтральним енергобалансом в агломераціях, серед яких вагоме місце займає стандарт МІНЕРДЖІ, а також створення у містах високоавтоматизованих агропромислових комплексів, розміщених у спеціально спроектованих висотних будівлях ("вертикальні ферми").

Key words: agglomeration, experience of the USA and Canada, tools for ensuring the sustainable development of agglomerations, vertical farm, environmental insurance, socio-ecological and economic security in agglomerations, MINERGIE standard.

Ключові слова: агломерація, досвід країн США та Канади, інструменти забезпечення сталого розвитку агломерацій, вертикальна ферма, екологічне страхування, соціо-еколого-економічна безпека в агломераціях, стандарт МІНЕРДЖІ.

PROBLEM STATEMENT IN GENERAL FORM AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT SCIENTIFIC OR PRACTICAL TASKS

At the present stage, the problems of ensuring the sustainable development of agglomerations were recognized as relevant in most countries of the world. This is due to the need to find ways to solve the problems of rational use and reproduction of socio-ecological and economic resources and achieve the state of the corresponding level of security of urbanized territories.

Given the experience of such countries as the United States and Canada, it is obvious that the basis for ensuring the sustainable development of agglomerations is the formation of progressive resource-saving, high-tech, environmental and social models of the functioning of economic relations. This allows the economic system to respond accordingly to the requirements of social development, to ensure the achievement of the proper level of indicators of socio-economic efficiency in agglomerations. Understanding the problems of ensuring the sustainable development of agglomerations of the countries of the world will make it possible to distinguish a range of methods and tools used to solve them and will contribute to their use in Ukraine.

ANALYSIS OF RECENT STUDIES AND PUBLICATIONS IN WHICH THE SOLUTION TO THIS PROBLEM HAS BEGUN

Scientific research of such scientists are important for understanding the specifics of the use of tools for ensuring the sustainable development of agglomerations in foreign countries: M. Averkina, M. Bahinskyi, Z. Herasymchuk, N. Dunnett, N. Hrynychuk, M. Derkach, N. Kingsbury, G. Lappo, O. Lebedynska, A. Lelechenko, H. Maloian, N. Pavlikha and others.

FORMULATION OF THE PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE ARTICLE

The purpose of this article is to summarize the experience of using tools to ensure the sustainable development of agglomerations in the USA and Canada in order to implement it in Ukraine.

PRESENTATION OF THE BASIC RESEARCH MATERIAL WITH FULL JUSTIFICATION OF THE SCIENTIFIC RESULTS OBTAINED

The reproduction of socio-ecological and economic resources in the USA and Canada is carried out by using such tools to ensure the sustainable development of agglomerations as the use of alternative energy sources, "green roofs", the development of programs to reduce the consumption of fossil fuels. Key areas of sustainable development of urbanized areas include: reducing electricity consumption, creating additional jobs, reproducing water resources, improving the thermal characteristics of buildings, ensuring social and environmental safety of saving resources for future generations.

In the perspective of studying foreign experience on the issue, we propose to explore achievements in this area:

- USA (as country that widely test the latest tools, such as: "green roofs", houses with a neutral energy balance);
- Canada (as one of the first countries to initiate development based on sustainability, also implementing projects such as "green" roofs, the construction of buildings with a net zero balance of energy consumed);
- implementation of MINERGIE projects for optimal use of energy resources.

Thus, in the United States, natural ventilation schemes have been widely used, which are effective in the process

of reducing the volume of artificially conditioned air with large electricity consumption. In addition, buildings with a zero local balance of consumed energy are erected, in which the amount of energy provided to the building with alternative sources is equal to the amount of energy consumed by the building.

The United States introduced buildings with a net zero balance of consumed energy, in which the amount of energy provided by alternative sources of the building itself overlaps both the consumed energy and the energy spent on its transportation to the building.

Similar to US cities in Canadian cities, such buildings are also being built. This country has created the Neutral Energy Balance House Coalition, which promotes not only the construction of such houses, but also the adoption of the "almost neutral energy balance house" (nNZE) standards; a "neutral energy balance house" (NZE) producing the same amount of energy it consumes during the year; a "finished building with neutral energy balance" (NZER), in which renewable energy sources are not yet installed, as a result of which it cannot achieve neutral balance; NZEV — Net-Zero energy home definition and performance metrics project, which confirmed energy generation at the level of annual consumption [15].

In addition, the Canada Mortgage and Housing Corporation is the sponsor of the sustainable housing competition "Equilibrium," to which fifteen demonstration projects of houses with a neutral energy balance and an almost neutral energy balance have been submitted annually since 2008. The first building constructed as part of the competition was the house with an almost neutral energy balance "Eco Terra House" in Eastman, Quebec [10].

The construction of sustainable housing in the agglomerations of Ukraine is promising in this area, given that this will help reduce the volume of electricity and thermal energy consumption, and therefore leads to a decrease in the level of monetary costs for residents to consume resources. Since there are no practices for the construction of such buildings in Ukraine, this process requires cooperation between local self-government bodies, construction organizations, educational and scientific institutions in the development of projects for the construction of buildings with a neutral energy balance in agglomerations.

Ensuring sustainable development of agglomerations in the context of rational consumption of environmental resources can be implemented through the construction of buildings according to the MINERGIE standard (minimum energy consumption). This standard justifies the advantages of building well-insulated and hermetic buildings to achieve high energy consumption standards.

In line with the rational use of environmental resources in the agglomerations of Ukraine, it is proposed to develop clear criteria and standards for determining the environmental feasibility of constructing buildings to reduce the level of consumption of energy resources, which will also contribute to the rational use of economic resources by reducing the expenditure part of local energy budgets. To this end, it is also proposed to attract a personnel resource capable of developing appropriate

criteria and standards for local self-government bodies, which will positively affect the rational use of social resources in the agglomeration.

Thus, in Vancouver (Canada), local governments open up wide opportunities for citizens to participate in decision-making on urban design, social programs, etc. In particular, the practice of providing citizens with funds for the development and implementation of local projects to solve problems in their areas of residence has been worked out, which means that employment has increased [2].

Another example that is relevant for most countries of the world community in the context of ensuring the sustainable development of agglomerations is the reproduction of resources in sufficient quantities. This can be achieved by distributing effective resource reproduction tools, in particular the use of "green" roofs. One of the largest "green" roofs in the United States is located in the River Rouge factory of Ford Motors, Dearborn, Michigan, where 42,000 m² of the roofs of the plant are covered with vegetation. Planted under the underground parking of Millennium Park in Chicago, the park occupies 99,000 m² [9].

The biggest "green" roof in New York City is built in midtown Manhattan, atop the Morgan Mail Processing and Distribution Center of the United States Postal Service. Covered by local vegetation, the roof has an estimated life of 50 years and allows the postal service not only to save approximately \$30,000 per year for heating and cooling, but also to significantly reduce the amount of wastewater and dirt entering the city's water supply system.

We believe that the use of "green" roofs in the agglomerations of Ukraine is a rather urgent task, since green roofs help reduce heat loss and the cost of heating buildings in the cold, which brings such buildings closer to the standards of a passive house.

Also, the arrangement of such roofs is aimed at: reducing the cost of cooling buildings by 15—19% due to natural evaporation of moisture; reducing the amount of water entering open areas in the form of precipitation as a result of snow melting; a decrease in the average temperature in the city during the summer; creating a habitat for urban fauna that enriches its biodiversity; significant reduction of air pollution and its enrichment with oxygen, which accordingly increases the comfort of life in cities and reduces the number of diseases, especially asthmatic [5]; rainwater treatment, including heavy metals; noise absorption.

Taking into account the above, we note the expediency in ensuring the reproduction of resources in the agglomerations of Ukraine to use roofs of the "green" type, which can be equipped on already erected buildings, and laid as part of the architectural solution of designed buildings. The use of such roofs is a decision that is quite relevant for industrial enterprises of the city, since it is about the possibility of absorbing negative emissions of harmful substances that accompany the functioning of industrial facilities. These roofs are also effective in reducing the consumption of energy resources, namely gas and electricity, which will positively affect the level of sustainable development of agglomerations.

To reproduce socio-ecological and economic resources in US cities, public authorities actively practice operating with such financial instruments as: taxes on environmentally harmful products in consumption; benefits on tax on property belonging to the main funds of environmental purposes; trust environmental funds, the budget of which is formed from taxes on the manufacture of environmentally hazardous products and used to preserve and reproduce socio-ecological and economic resources; accelerated depreciation of environmental funds (two years); sale of pollution licenses through environmental banks; environmental insurance of companies.

Therefore, the obvious possibility of solving the problem of ensuring the reproduction of socio-ecological and economic resources in the agglomerations of Ukraine by referring to these financial instruments is determined. To do this, local self-government bodies should be given the task to develop special programs for the use of financial instruments that will contribute to the accumulation of funds in terms of the reproduction of socio-ecological and economic resources.

Since the preservation of socio-ecological and economic security is the fundamental postulate of the theory of sustainable development of agglomerations, it seems logical to conduct a detailed analysis of the tools for achieving it. Thus, the creation of highly automated agro-industrial complexes in cities located in specially designed high-rise buildings ('vertical farms') is determined by one of the priority tools for achieving socio-ecological and economic security.

Professor Dickson Despommier, in his work "The Vertical Farm: Feeding the World in the 21st Century", calculated that "a 30-story building with a single floor base of 5 acres (approximately 0.05 km²) is planted with dwarf wheat, will correspond to a traditional farm with an area of 2,400 acres (almost 9.7 km²) in its productivity. In the aspect of the social effect, the "vertical farm" allows to provide city residents with high-quality, fresh, environmentally friendly food at any time of the year. In an aspect of the ecological effect, such a farm reduces the use of drinking water for irrigation and watering within 70% by applying mainly process water, which is treated directly on the farm, and helps to solve the problem of rational use of rainwater. If ordinary fields miss a significant part of rainwater, allowing it to seep down, flow into lowlands, then in "vertical farms" a special reservoir may be provided for collecting water, which will be used rationally: it will not go to lowlands and soil depths, but flow to the lower tiers" [6].

The practice of "vertical farms" contributes to the conservation of land resources; due to isolation from the natural environment, the possibility of avoiding such negative consequences for the soil as deforestation and desertification caused by traditional agriculture; reducing the use of pesticides and herbicides; expansion without the destruction of forests occupying traditional agriculture. In addition, the advantages of a "vertical farm" include reducing greenhouse gas emissions into the atmosphere due to the use of biomass waste for biogas production; reduced consumption of diesel fuel for mechanized treatment of cultivated land.

The economic effect of "vertical farms" involves limiting the cost of delivery of agricultural products from the place of cultivation to the places of storage and sale; higher productivity compared to traditional agriculture (the possibility of increasing yields from 4 to 6 times), achieving independence from seasonal weather fluctuations, which allows growing crops throughout the year; attracting alternative energy sources (windmills, solar panels and wastewater biogas), etc.

Considering the sufficient number of available agricultural land, a small number of megacities with a population of more than 1 million people, we recognize the rather distant prospect of ensuring the sustainable development of the agglomerations of Ukraine with the introduction of "vertical farms."

At the same time, in the context of the achievement of socio-ecological and economic security in the cities of the USA and Canada, environmental insurance for damage caused by existing or future environmental pollution is widespread, which is an addition to the comprehensive general liability insurance policy [3]. This tool covers the costs of treatment activities within a certain level, compensation for civil liability and, as an exception, compensation for environmental risks and negative consequences.

The logic of considerations regarding the introduction of the environmental insurance process to achieve socio-ecological and economic security in the agglomerations of Ukraine is seen in the fact that most enterprises with the dominance of an extensive type of business are potentially dangerous, and their activities negatively affect the state of socio-ecological and economic security; environmental insurance will contribute to financing the necessary environmental measures in agglomerations.

CONCLUSIONS FROM THE STUDY AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH IN THIS DIRECTION

Thus, the practice of ensuring sustainable development in agglomerations of countries such as the United States and Canada convinces that the common pillar of the measures under study is their focus on the rational use of natural resources, followed by a reduction in their consumption, reproduction, guarantee socio-ecological and economic security as a mechanism for avoiding and neutralizing threats to humans and the environment.

Література:

1. Герасимчук З.В., Аверкина М.Ф. Міжнародний досвід використання покрівлі типу "зелений дах" в контексті забезпечення стійкого розвитку міста. Збірник наук. праць Буковинського університету. Економічні науки. Чернівці: Книги-XXI, 2013. С. 125—132. — URL: http://zbirnik.bukuniver.edu.ua/issue_articles/10_4.pdf
2. Деркач М.І. Роль місцевих органів влади у забезпеченні сталого розвитку країни. Фінансова система України. Наукові записки. В. 15. С. 256—265
3. Лелеченко А.П. Забезпечення екологічної безпеки великого міста в контексті сталого розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 5—6. С. 38—42.

4. Лелеченко А.П. Світовий досвід формування регіональної політики сталого розвитку: Монографія. К.: МАУП, 2020. 120 с.

5. Павліха Н.В. Застосування логістичного підходу з метою управління потоками відходів в регіоні. Видавництво: Дон ДТУ. 2004. С. 139—145.

6. Урбан-ферми і вертикальні сади підкорюють мегаполіси. 29 Травня 2017. — UTL: <https://bakertilly.ua/news/id38683>

7. Crafting green roof technology for over 40 years. Green Roof Technology. — UTL: <http://www.greenroof-technology.com/case-studies>.

8. Denchak Melissa. Green Infrastructure: How to Manage Water in a Sustainable Way. March 04, 2019. — UTL: <https://www.nrdc.org/stories/green-infrastructure-how-manage-water-sustainable-way>

9. Dunnett N., Kingsbury N. Planting Green Roofs and Living: Walls, Publisher "Timber Press". April 15, 2008. 256 p.

10. EcoTerra™ — UTL: <http://www.cmhc-schl.gc.ca/en/inpr/su/eqho/ecte/index.cfm>

11. Makinde Oghogho and Adegoke Temitayo The International Comparative Legal Guide to Environmental Law 2007. Global Legal Group Ltd, London. 2007. — UTL: <http://www.ICLG.CO.UK./chadmin/Publications/pdf>

12. Managing affordable housing. — UTL: <https://www.cmhc-schl.gc.ca/en/professionals/industry-innovation-and-leadership/industry-expertise/affordable-housing/managing-affordable-housing>

13. Nastu Paul. Tax credits for green rooftops in NYC, Environmental Leader, 29 June 2008. — UTL: <https://www.environmentalleader.com/2008/06/tax-credits-for-green-rooftops-in-nyc/>

14. Price Gordon. CMHC EQUilibrium™ Sustainable Housing Demonstration Initiative. September 5, 2012. — UTL: <https://viewpointvancouver.ca/2012/09/05/cmhc-equilibrium-sustainable-housing-demonstration-initiative/>

15. The State of Asian and Pacific Cities 2015 Urban transformations Shifting from quantity to quality. United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). 2015. — UTL: <http://www.unescap.org/resources/state-asian-and-pacific-cities-2015-urbantransformations-shifting-quantity-quality>

16. XuliMeng, XuanLi, Long D. Nghiem, EricRuiz, Mohammed A.Johi, LiGao, QilinWang Improved stormwater management through the combination of the conventional water sensitive urban design and stormwater pipeline network

References:

1. Herasymchuk, Z.V. and Averkyna, M.F. (2013), "International experience of using "green roof" roofing in the context of ensuring sustainable development of the city", Zbirnyk nauk. prats' Bukovyns'koho universytetu. Ekonomichni nauky, pp. 125—132, available at: http://zbrnuk.bukuniver.edu.ua/issue_articles/10_4.pdf (Accessed 10 June 2022).

2. Derkach, M.I. (2010), "The role of local authorities in ensuring sustainable development of the country", Finansova systema Ukrainy. Naukovi zapysky, vol. 15, pp. 256—265.

3. Lelechenko A.P. (2022), "Ensuring environmental safety of a big city in the context of sustainable development", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 5—6, pp. 38—42.

4. Lelechenko, A.P. (2020), Svitoviy dosvid formuvannia rehional'noi polityky staloho rozvytku [Global experience of regional sustainable development policy formation], MAUP, Kyiv, Ukraine.

5. Pavlikha, N.V. (2004), Zastosuvannia lohistychnoho pidkhodu z metoiu upravlinnia potokamy vidkhodiv v rehioni [Application of a logistic approach in order to manage waste flows in the region], Don DTU, Donec'k, Ukraine, pp. 139—145.

6. bakertilly (2017), "Urban farms and vertical gardens conquer megacities", available at: <https://bakertilly.ua/news/id38683> (Accessed 10 June 2022).

7. Green Roof Technology (2022), "Crafting green roof technology for over 40 years", available at: <http://www.greenrooftechnology.com/case-studies> (Accessed 10 June 2022).

8. Denchak, M. (2019), "Green Infrastructure: How to Manage Water in a Sustainable Way", available at: <https://www.nrdc.org/stories/green-infrastructure-how-manage-water-sustainable-way> (Accessed 10 June 2022).

9. Dunnett, N. and Kingsbury, N. (2008), Planting Green Roofs and Living, Publisher "Timber Press", Walls.

10. EcoTerra™ (2022), available at: <http://www.cmhc-schl.gc.ca/en/inpr/su/eqho/ecte/index.cfm> (Accessed 10 June 2022).

11. Makinde, Oghogho and Adegoke, Temitayo (2007), "The International Comparative Legal Guide to Environmental Law", Global Legal Group Ltd, London, available at: <http://www.ICLG.CO.UK./chadmin/Publications/pdf> (Accessed 10 June 2022).

12. CMHC (2022), "Managing affordable housing", available at: <https://www.cmhc-schl.gc.ca/en/professionals/industry-innovation-and-leadership/industry-expertise/affordable-housing/managing-affordable-housing> (Accessed 10 June 2022).

13. Nastu, P. (2008), "Tax credits for green rooftops in NYC", Environmental Leader, available at: <https://www.environmentalleader.com/2008/06/tax-credits-for-green-rooftops-in-nyc/> (Accessed 10 June 2022).

14. Price, G. (2012), "CMHC EQUilibrium™ Sustainable Housing Demonstration Initiative", available at: <https://viewpointvancouver.ca/2012/09/05/cmhc-equilibrium-sustainable-housing-demonstration-initiative/> (Accessed 10 June 2022).

15. United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat) (2015), "The State of Asian and Pacific Cities 2015 Urban transformations Shifting from quantity to quality", available at: <http://www.unescap.org/resources/state-asian-and-pacific-cities-2015-urbantransformations-shifting-quantity-quality> (Accessed 10 June 2022).

16. XuliMeng, XuanLi, Long D. Nghiem, EricRuiz, Mohammed A.Johi, LiGao and QilinWang (2022), "Improved stormwater management through the combination of the conventional water sensitive urban design and stormwater pipeline network", available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0957582022000982> (Accessed 10 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 14.06.2022 р.